

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Jaromír Mrňka

*Proměny společnosti v pohraničí českých zemí
na příkladu okresů Šumperk a Zábřeh 1945–1960*

*Social Transformation of the Czech Borderlands
As illustrated by Districts Šumperk and Zábřeh 1945–1960*

Vedoucí: Mgr. Matěj Spurný, PhD.

Praha 2013

Za trpělivé odborné vedení a cennou inspiraci bych rád poděkoval vedoucímu práce Matěji Spurnému, v jehož diplomním semináři „Myšlenkový svět obyvatel českých zemí ve 20. století: Mezi nacionalismem, komunismem a demokracií“ práce vznikala.

Práce by však nevznikla bez ochotné pomoci všech pracovníků Národního archivu v Praze a Státního okresního archivu v Šumperku, kterým tímto také děkuji.

Zároveň děkuji všem, kteří práci v jakékoliv fázi jejího vzniku četli. Jmenovitě předně Pavlu Balounovi, Janu Marešovi a mé přítelkyni Tereze.

Za morální podporu děkuji mým rodičům.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. 7. 2013

podpis

Abstrakt

Diplomová práce „*Proměny společnosti v pohraničí českých zemí na příkladu okresů Šumperku a Zábřeh 1945–1960*“ na základě výzkumu regionálních souvislostí přispívá k hlubšímu poznání souvislostí procesu konstituování nové společnosti v pohraničí českých zemí. Výzkumné pole je na jedné straně vymezeno strukturálními aspekty demografických proměn následujících po druhé světové válce (nucené vysídlení německého obyvatelstva, vliv a důsledky neorganizovaného a organizovaného osídlovacího procesu), na straně druhé potom souvislostmi ustavování a proměn panství komunistické diktatury, včetně jejích krizí v letech 1953 až 1957. Sledováním proměn dominantních a autoritativních diskursů na straně jedné a jazyka aktérů na straně druhé, jsou zde odhaleny základní hodnoty a obrazy, které přispívaly ke stabilizaci nebo naopak destabilizaci komunistického panství. Sdílenou představou umožňující mobilizaci společnosti byl proměňující se obraz nepřítele. Jeho poválečná nacionalistická konstrukce v době stalinizace společnosti ustupovala aktuálním kritériím, která byla delegitimována při odhalení kultu Stalinovy osobnosti. V druhé polovině padesátých let byl obraz nepřítele reinterpretován aktuálně prosazovanými hodnotami „socialistické zákonnosti“ a „klidu na práci“. Základní hodnotou, která umožňovala komunistické straně opětovně získávat narušenou legitimitu, byla představa „poctivé práce“. Naopak základní destabilizační úlohu plnila otázka životní úrovně spojovaná s představami „spokojeného života“. Výrazně vstoupila do stranického a společenského diskursu až v období po roce 1953, ale přítomná byla v podstatě po celé sledované období. Příslibem jejího naplňování dokázala komunistická strana definitivně stabilizovat společenskou situaci nejpozději v průběhu roku 1957. Došlo k opuštění utopického dosahování komunistické společnosti za současného přijetí závazku k brzkému vybudování společnosti socialistické.

Klíčová slova

komunistická diktatura – proces osídlování – pohraničí českých zemí – budování nové společnosti 1945-1960 – sociální transformace – okres Šumperk – okres Zábřeh – mobilizace společnosti – obraz nepřítele – poctivá práce – životní úroveň

Summary

Based on research into regional context, the thesis "Social Transformation of the Czech Borderlands as Illustrated by Districts Šumperk and Zábřeh 1945–1960" contributes to a deeper understanding of the process of constituting a new society in the Czech borderlands. The research field is defined on the one hand by the structural aspects of demographic changes following the Second World War (the forced expulsion of the German population, the impact and consequences of unorganized and organized colonization process), on the other by the constitution and transformation of the communist rule, including the deep crisis from 1953 to 1957. In observing the changes of dominant and authoritative discourses on the one hand and the language of the actors on the other, the thesis identifies core values and images which contributed to the stabilization or destabilization of communist rule. The shared vision, enabling the mobilization of the society, was the evolving image of the enemy. At the time of the Stalinization of society, the post-war nationalist construction was changed to fit the current criteria. It was eventually de-legitimized by the revelations of Stalin's cult of personality. In the second half of the fifties, the image of the enemy was being reinterpreted in accordance with the then promoted values of "socialist legality" and "peace to work". The core value that allowed the Communist Party to recapture its previously disrupted legitimacy was the image of "honest work". The contrary, destabilizing role was fulfilled by the issue of social status, associated with the idea of living a "life in satisfaction". The party and social discourse came under direct influence of this image only in the period after 1953, but it was in fact present throughout the whole period 1945–1960. In promising the fulfillment of "life in satisfaction" to the citizens, the Communist Party finally managed to stabilize the social situation at the latest during 1957. Abandoning the utopian achievement of a communist society, the Party vowed soon to accomplish the creation of a socialist one.

Key Words

Communist Dictatorship – Process of the New Settlement – Czech Borderlands – Building of the New Society 1945-1960 – Social Transformation – District of Šumperk – District of Zábřeh – Mass Mobilization of the Society – Image of the Enemy – Honest Work – Living of the good life

Obsah

I. ÚVOD	14
I. 1. MEZI OČISTOU, OSÍDLOVÁNÍM A BUDOVÁNÍM NOVÉ SPOLEČNOSTI. VÝCHOZÍ ÚVAHA NAD LITERATUROU	14
I. 2. SVÉHLAVOST AKTÉRŮ A (DE)STABILIZACE PANSTVÍ. KONCEPTUÁLNÍ A METODOLOGICKÝ ÚVOD	21
I. 2. 1. VÝVOJ SPOLEČNOSTI STÁTNÍHO SOCIALISMU, JEHO INTERPRETACE A PERIODIZACE.....	21
I. 2. 2. STABILIZACE SPOLEČNOSTI. KONCEPT A OTÁZKY	22
I. 2. 3. STRUKTURA PRÁCE A KRITIKA PRAMENŮ	24
<u>II. NÁRODNÍ NEBO SOCIÁLNÍ REVOLUCE? OSÍDLOVÁNÍ POHRANIČÍ</u>	
<u>MEZI NACIONALISMEM A SOCIALISMEM 1945–1951</u>	28
II. 1. OČISTA, OSÍDLOVÁNÍ A BUDOVÁNÍ NOVÉ SPOLEČNOSTI. STRUKTURÁLNÍ ASPEKTY NOVÉHO OSÍDLENÍ	
OKRESŮ ŠUMPERK A ZÁBŘEH.....	28
II. 1. 1. NÁRODNÍ OČISTA. POVÁLEČNÝ VÝVOJ A NUCENÉ VYSÍDLENÍ NĚMČŮ.....	28
II. 1. 2. PROCES OSÍDLOVÁNÍ A PROMĚNY STRUKTURY OBYVATELSTVA	31
II. 1. 3. NAŠE POHRANIČÍ BUDE RUDÉ. REGIONÁLNÍ ASPEKTY VZTAHU KSČ A SPOLEČNOSTI V POHRANIČÍ 1945–1948	36
II. 2. ZÁPAS O DUŠI POHRANIČÍ. DISKURSVNÍ PROMĚNY NA STRÁNKÁCH MORAVSKÉHO SEVERU	41
II. 2. 1. DO NOVÉHO ŽIVOTA. ČISTOTA NÁRODA A POCTIVOST PRÁCE.....	42
II. 2. 2. U NÁS TO SKŘÍPE. VYMEZOVÁNÍ NOVÉ IDENTITY STAROUSEDLÍKŮ	46
II. 2. 3. ČISTÉ RUCE ČISTÝCH LIDÍ. RETRIBUCE, „ODSUN“ A HRANICE SPOLEČENSTVÍ.....	48
II. 2. 4. AŽ ŽIJE VŠESLOVANSKÉ SOCIALISTICKÉ SPOLEČENSTVÍ. SPOLEČNÉ HODNOTY A POJETÍ DEMOKRACIE	51
II. 2. 5. SPOŘÁDANÝ, KLIDNÝ, DEMOKRATICKÝ VÝVOJ. OČEKÁVÁNÍ A PROMĚNY ROKU 1948	57
II. 3. NOVÝ DOMOV V POHRANIČÍ. OČEKÁVÁNÍ NOVOUSEDLÉHO OBYVATELSTVA DO POČÁTKŮ DIKTATURY KSČ	
.....	61
II. 3. 1. ŽÁDNÝ Z NÁS NEBYL FINANČNĚ SILNÝ. SOUVISLOSTI HOSPODAŘENÍ NOVOUSEDLÝCH ROLNÍKŮ 1946–1947....	62
II. 3. 2. LÁSKA K PŮDĚ MĚ STÁLE LÁKÁ. MOTIVACE K ODCHODU DO POHRANIČÍ A ARGUMENTAČNÍ STRATEGIE ŽADATELŮ	
1947-1948	64
II. 3. 3. NESMÍ BÝT SLYŠENA JEN JEDNA STRANA. SKUPINY OBYVATELSTVA, JEJICH SPECIFIKA A KONFLIKTY	66
II. 4. NOVÁ SPOLEČNOST V POČÁTCÍCH USTAVOVÁNÍ DIKTATURY KSČ 1948–1951	68
II. 4. 1. NEDOVEDLI JSME ORGANIZOVAT NÁLADU A NADŠENÍ. ROK 1948	69
II. 4. 2. AUTORITA VYBUDOVANÁ NA STRACHU? NÁSTUP GENERÁLNÍ LINIE VÝSTAVBY SOCIALISMU V ROCE 1949	71
II. 4. 3. STAŘÍ A NOVÍ SOUDRUZI. KRITIKA, SEBEKRITIKA A OČISTA KSČ NA POČÁTKU 50. LET	75
<u>III. IDEOLOGICKÉ NÁROKY A KAŽDODENNÍ VYJEDNÁVÁNÍ.</u>	
<u>USTAVOVÁNÍ A PROMĚNY LEGITIMITY PANSTVÍ NA REGIONÁLNÍ ÚROVNI</u>	
<u>1951–1956.....</u>	80

III. 1. SPOLEČNOST DĚLNÍKŮ, ROLNÍKŮ A PRACUJÍCÍ INTELIGENCE. IDEOLOGICKÉ NÁROKY A SOCIÁLNÍ REALITA	
DIKTATURY KSČ 1951–1953	80
III. 1. 1. STAVINOHOVŠTINA – ŠLINGOVŠTINA – ŘEZNIČKOVŠTINA. NEPŘÍTEL VE STRANĚ A PROMĚNY LEGITIMITY LOKÁLNÍCH AUTORIT KSČ	81
III. 1. 2. NEMÁME DĚLNICKOU TŘÍDU JAKO Kladno. KSČ JAKO AVANTGARDA PROLETARIÁTU?.....	88
III. 1. 3. KOLCHOZY BUDEME DĚLAT. KSČ, ROLNICTVO A KOLEKTIVIZACE.....	95
III. 2. AKTÉŘI A VYJEDNÁVÁNÍ DIKTATURY KSČ. USTAVOVÁNÍ, KRIZE A PROMĚNA PANSTVÍ V LOKÁLNÍM	
PROSTŘEDÍ 1951–1956	100
III. 2. 1. MŮŽETE SE Z POHRANIČÍ VYSTĚHOVAT. NEDOMINANTNÍ SKUPINY OBYVATELSTVA V POHRANIČÍ	102
III. 2. 2. SVĚHLAVÍ AKTÉŘI A (BEZ)MOCNÁ DIKTATURA. STRATEGIE OBHAJOBY VLASTNÍCH ZÁJMŮ NA PŘÍKLADU ZEMĚDĚLSKÉHO OBYVATELSTVA	110
III. 2. 3. PŘEVÝCHOVA, OCHRANA, ZÁKONNOST. STÁTNÍ AUTORITY MEZI TRADICÍ A SOCIALISMEM.....	117
III. 3. PÉČE O ČLOVĚKA. OBRAT ROKU 1953 A POLITIKA „NOVÉHO KURZU“	121
III. 3. 1. SPOKOJENOST, VDĚČNOST A DŮVĚRA. FUNKCIONÁŘI KSČ MEZI SLÁNŠTINOU A „NOVÝM KURZEM“	121
III. 3. 2. SVAZÁKY CHCEME V POHRANIČÍ NATRVALO. KRIZE ZEMĚDĚLSKÉ POLITIKY A POČÁTKY DOOSÍDLOVÁNÍ	126
III. 3. 3. SOCIALISMUS JE CHLĚB PRO KAŽDÉHO. PROMĚNY ŽIVOTNÍ ÚROVNĚ OBYVATELSTVA	129
<u>IV. MEZI SOCIALISMEM A KONZUMERISMEM. ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ</u>	
<u>A VYJEDNÁVÁNÍ KONSENSU OBYVATELSTVA 1956–1960</u>	<u>133</u>
IV. 1. SPOLEČNOST ZODPOVĚDNÝCH A POCTIVÝCH LIDÍ. PROMĚNY NÁROKŮ DIKTATURY KSČ.....	133
IV. 1. 1. ODHALENÍM CHYB UKAZUJEME SÍLU. PROMĚNY ROKU 1956 V LOKÁLNÍM STRANICKÉM PROSTŘEDÍ	134
IV. 1. 2. DOSTIHNOUT A PŘEDSTIHNOUT. ŘÍZENÁ EKONOMIKA MEZI STRANÍKY A ODBORNÍKY 1956-1959.....	140
IV. 1. 3. OZVĚNY OČISTY. POSTUP PROTI BÝVALÝM LIDEM A TŘÍDNÍM NEPŘÁTELŮM	143
IV. 2. NALÉZÁNÍ SPOLEČNÉHO ZÁJMU. NOVÁ SPOLEČNOST A PROMĚNY KAŽDODENNÍHO VYJEDNÁVÁNÍ	149
IV. 2. 1. PROMĚNA POHRANIČÍ V „PROBLEMATICKOU PERIFERII“ A „TRESTNICI“. PŘÍKLAD ZEMĚDĚLSTVÍ.....	149
IV. 2. 2. (NE)NAPLNĚNÍ PŘÍSLIBU RŮSTU ŽIVOTNÍ ÚROVNĚ. PŘÍKLAD BYTOVÉ KRIZE	155
IV. 2. 3. ŠŤASTNÁ BUDOUCNOST JEN PRO VYBRANÉ. PŘÍKLAD KÁDROVÁNÍ.....	161
<u>V. ZÁVĚR.....</u>	<u>165</u>
<u>SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY</u>	<u>170</u>
<u>SEZNAM PŘÍLOH</u>	<u>181</u>
<u>PŘÍLOHY</u>	<u>182</u>
TABULKOVÁ PŘÍLOHA	182
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	184

Seznam použitých zkratek

AÚML	Archiv Ústavu marxismu-leninismu	STS	Státní traktorová stanice
ABS	Archiv bezpečnostních složek	ÚV	Ústřední výbor
AV	Akční výbor	ZA	Zemský archiv
ČSAD	Československá státní automobilová doprava	ZNV	Zemský národní výbor
ČSD	Českoslovenké dráhy	ZO	Závodní organizace
ČSL	Československá strana lidová		
ČSM	Československý svaz mládeže		
ČSNS	Československá strana národně socialistická		
ČSSD	Československá strana sociálně demokratická		
ČSSS	Československý státní statek		
ČSSZ	Československý svaz zemědělců		
FNO	Fond národní obnovy		
HTÚP	Hospodářsko technická úprava pozemků		
JZD	Jednotné zemědělské družstvo		
KNV	Krajský národní výbor		
KSČ	Komunistická strana Československa		
KV	Krajský výbor		
MěNV	Městský národní výbor		
MNO	Ministerstvo národní obrany		
MNV	Místní národní výbor		
MO	Místní organizace		
MSK	Místní správní komise		
MZ	Ministerstvo zemědělství		
NA ČR	Národní archiv České republiky		
NF	Národní fronta		
n. p.	národní podnik		
NPF	Národní pozemkový fond		
ONV	Okresní národní výbor		
OV	Okresní výbor		
OSK	Osídlovací komise		
RMNV	Rada Místního národního výboru		
RONV	Rada Okresního národního výboru		
SOkA	Státní okresní archiv		

I. Úvod

I. 1. Mezi očistou, osídlováním a budováním nové společnosti. Výchozí úvaha nad literaturou

Československá společnost procházela v letech 1945-1960 obdobím překotných mocensko-politických a socio-ekonomických změn, které můžeme na základě kontinuálních tendencí shrnout též pod fenomén „socialistického experimentu“¹. Období rámované na jedné straně mezníkem poválečného obnovení československé státnosti a na straně druhé rokem proklamovaného dobudování socialistické společnosti mělo vysokou vnitřní dynamiku, která byla charakteristická přechodem od specifického systému „socializující“ a „hospodářské demokracie“² třetí republiky přes snahu o sovětizaci společnosti až k dosažení limitů aplikovatelnosti převzatých modelů. Jednou ze stránek „socialistického experimentu“ byl bezesporu projekt cíleného přetváření společenské struktury směrem ke kvalitativně odlišné socialistické společnosti, který těžil z ideového rezervoáru marxisticko-leninské ideologie a inspiraci hledal ve stalinském příkladu její aplikace. Cílenými změnami v majetkoprávních vztazích znárodněním výrobních prostředků. Jeho základy byly položeny již v roce 1945 a dovršeno bylo po únoru 1948 přechodem k sovětskému systému řízení ekonomiky. Souběžně s prováděnými zásahy do sociální struktury obyvatelstva tak mělo dojít k odstranění třídních antagonismů. Období od roku 1945 minimálně do roku 1953 se vyznačuje významným nárůstem sociální mobility obyvatelstva všech vrstev, jejímž hlavním průvodním znakem byla nivelizace společenské struktury.

Problematika sociální nivelizace společnosti bývá historiografií pro bezprostředně poválečné období nejčastěji spojována s procesy probíhajícími v pohraničí českých zemí.³ Vzhledem k nucenému vysídlení německého obyvatelstva a následujícímu procesu osídlování

¹ KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007.

² „*Jsmo na přelomu ze společnosti demokracie liberálně buržoasní do nového stadia demokracie socializující, lepší a dokonalejší, sociálně a hospodářsky rozvinutější.*“ Projev presidenta republiky Edvarda Beneše ze dne 17. srpna 1945 v Poděbradech. Dostupné online: <<http://ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/1/benes.pdf>> [Poslední aktualizace 26. února 2013]. Ke konceptům „hospodářské“ a „socializující“ demokracie viz PRŮCHA, V.: *Transformace hospodářského systému Československa 1945–1948*. In: *Procesy transformacyjne w Polsce i Czechosłowacji w latach 1944(1945)-1948*. BRUSKI, J. J. [Ed.]. Wrocław, Opole: 2000, s. 219-229.; KOCIÁN, J.: *Transformace politického systému v Československu 1945–1948*. In: *Ibidem*, s. 33-53.

³ K problematice terminologie používané v této souvislosti existují podrobné rozbory např. v pracích Adriana von Arburga nebo Matěje Spurného: ARBURG, A. von: *Die Besiedlung der Grenzgebiete der böhmischen Länder 1945–1950*. Diplomarbeit. Wien: Universität Wien, 2001, s. 12-20.; SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex, 2011, s. 25-27. Osobně vnímám termín pohraničí, pokud neuvádím jinak, jako specifický prostor, který představuje spíše než pouhé geografické vymezení sociální konstrukt. Jedná se o aktéry sdílenou dobovou představu specifického prostoru na hranicích, která osciluje mezi kulturním odcizením a bojem za jeho „znovuzískání“. Blíže k tomu viz příslušné kapitoly, především oddíl II. 2

nabyl tento prostor výrazné sociální dynamiky. Nabízí se nám zde možnost zkoumat společnost v pohybu. Staré vazby byly zpretrhány a vytvářely se nové, na které s určitým časovým odstupem, zhruba od podzimu 1945, začaly působit sociálně konstruktivistické vlivy. Jestliže budeme projekt státního socialismu chápat jako „*holistický sociální konstruktivismus s eudaimonickým cílem*“⁴, pak se komunistické straně v pohraničí potencionálně otevíral prostor pro uskutečňování jejích sociálněinženýrských záměrů. V takto specificky založené společnosti můžeme zkoumat ustavování a vyjednávání systému hodnotových orientací a konkrétních sociálních praktik, spojených jak s ustavováním stalinistické diktatury v letech 1948-1953, tak následně s proměnami orientací v období počínajícího ekonomického reformismu a stranického revizionismu druhé poloviny 50. let. Sice „*není žádným novým poznatkem o struktuře stalinismu, že se cílové představy a mocenské nároky strany nedaly bezesbýtku přenést na státní aparát a na organizační systém*“⁵, ale právě na příkladu pohraničí českých zemí lze prozkoumat, jak radikální restrukturační společenských vztahů v represivním období „zostřování třídního boje“ ovlivňovala aktéry a jejich subjektivní vnímání limit možných společenských proměn. Proměnu myšlenkového světa obyvatel pohraničí pak můžeme dále sledovat v sociální praxi ustavování tzv. zaopatřovatelské diktatury,⁶ jejíž prvky se začaly v Československu výrazně projevovaly po roce 1953.⁷

* * *

V polistopadových diskuzích o charakteru předcházejícího více než čtyřicetiletého období diktatury KSČ⁸ se v českém prostředí na poli historiografie soudobých dějin prosadila svérázná interpretace totalitárního⁹ modelu, která dokonce získala institucionální podobu

⁴ BOYER, Ch.: Der Beitrag der Sozialgeschichte zur Erforschung Kommunistischer Systeme. In: *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung*. BRENNER, Ch. – HEUMOS, P. [Eds.]. München: 2005. s. 17.

⁵ HEUMOS, P.: *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví*. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. 1. vyd. Praha: ÚSD AV ČR, 2006. s. 20.

⁶ JARAUSCH, K. H.: Realer Sozialismus als Fürsorgediktatur. Zur begrifflichen Einordnung der DDR. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, č. 20/1998, s. 33-46.

⁷ RÁKOSNÍK, J.: *Sovětzace sociálního státu*. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960. 1. vyd. Praha: FF UK, 2010. s. 89-90.

⁸ Pojem diktatura KSČ v práci využívám především pro jeho terminologickou nezatíženost, která umožňuje zkoumat sociální praxi bez apriorního přejímání zatížených vysvětlujících konceptů, jako je např. koncept totalitární. K období let 1945 až 1948, podobně jako k období následujícímu, se snažím přistupovat z pozice nejvíce blízké aktérskému vnímání, tedy jako k historickému vývoji „s otevřeným koncem“ (pojem Christiane Brenner). Navíc je pojem komunistické diktatury již běžně používán jak v německém, tak v českém akademickém prostředí. K tomu např viz SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my...*, c. d., s. 23-25.

⁹ Klasická teorie totalitarismu v podání Friedricha a Brzezinského zdůrazňovala absolutní postavení politické moci, která plně ovládala atomizovanou společnost. K ustavení a narativním specifikům dichotomického výkladového modelu režimu-moci a společnosti v českém akademickém prostředí viz PULLMANN, M.: Diktatura, konsensus a společenské změna. K výkladu komunistické diktatury v českých akademických

garantovanou zákonem. Kromě výrazného omezení badatelského pole na sféru mocensko-politických vztahů došlo k absolutizaci chronologických mezníků roků 1948 a 1989. Rok 1989 sloužil jako teleologický mezník definitivního zhroucení režimu, ke kterému nenávratně směřovala v historiografii vystavěná narativní struktura čtyřicetileté komunistické „nadvlády“.¹⁰ Ve výkladu tzv. třetí československé republiky se podobným mezníkem stal rok 1948. Poválečné Československo plnilo ve výkladu moderních dějin úlohu jakési ouvertury komunistického převzetí moci¹¹, nebo bylo vykládáno jako demokratické intermezzo uzavřené mezi dvě diktatury¹². Takto apriorně vymezený výkladový scénář zastíňoval dlouhodobější souvislosti strukturálních proměn třetí republiky, které vyvěraly ze zkušeností hospodářské krize, zhroucení československé první republiky a následné nacistické okupace. Zároveň byla upozadována jejich důležitost pro bezprostředně následující období ustavování diktatury KSČ.

V relativně nedávné době se ale objevily alternativní výkladové koncepce, které dle mého názoru poskytují vhodnější výkladový rámec. Charakteristika období 1938-1956 dlouhodobými „záměrn[ými] manipulac[emi] a cílen[ými] intervenc[emi] do sociální struktury české (respektive československé) národní společnosti“¹³, kterou formuloval Miloš Havelka, svým odkazem k vývoji komplexních sociálních procesů a proměn mentalit pro interpretaci sociálního vývoje české společnosti je jednou z nich, jakkoliv může být nadále otevřeno kritické revizi její chronologické vymezení a paušální označení za totalitární. Ačkoliv se v Havelkově textu přímý odkaz neobjevuje, vedou dle mého názoru podobným směrem také úvahy Adriana von Arburga, který hovoří o tzv. komplexu odsunu.¹⁴ Zdůrazněním souvislostí dynamických přesunů obyvatelstva v procesech nuceného vysídlení Němců a osídlování pohraničí se sovětizací politického systému a nivelizací sociální struktury postupuje jeho tázání směrem k vymezení postavení pohraničí českých zemí v socialistickém experimentu. Na pomezí mezi výzkumem sovětizace politického systému a nivelizace sociální struktury stojí výše již zmíněný výzkum Lenky Kalinové, který se zaměřil na výzkum institucí sociálního státu v období státního socialismu. Pozornost je v něm

diskusích po roce 1989. In: HORSKÝ, J. – STORCHOVÁ, L.: *Paralely, průsečíky, mimoběžky*. 1. vyd. Praha: Argo, 2009.

¹⁰ PULLMANN, M.: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3/4. Praha: ÚSD AV ČR, 2008, s. 706.

¹¹ Paradigmatickým textem v tomto případě např. KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1993.

¹² Např.: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. KOCIAN, J. – KOKOŠKA, S. – KOKOŠKOVÁ, Z. [Eds.]. Praha: ÚSD AV ČR, NA ČR, 2005.

¹³ HAVELKA, M.: Srovnávání nesrovnatelného aneb Existovala v českých nejnovějších epocha totalitarismu?. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 4. Praha: ÚSD AV ČR, 2009, s. 616.

¹⁴ ARBURG, A. von: Tak či onak. Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídlení politiky v českých zemích. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 3. Praha: ÚSD AV ČR, 2003, s. 254-256.

věnována problematice stabilizace nových mocenských vztahů a legitimizace zásahů do stávající sociální struktury v první polovině 50. let.¹⁵

Hlavní interpretační rámec pro vysvětlení proměn společnosti v pohraničí českých zemí v letech 1945–1960 bych viděl v průniku mezi Havelkovým schématem cílených zásahů do sociální struktury a s nimi souvisejících proměn mentalit, Arburgovým zdůrazněním důležitosti probíhajících procesů v pohraničí s transformací politických a právních institucí, spolu se sociální praxí ustavování diktatury KSČ. Otázkou sociální praxe zde míním především tázání, „*jak hluboko pronikl stranou rozpoutaný teror do nitra společnosti a jakým způsobem ovlivnil chování obyvatelstva*“,¹⁶ které zůstává doposud největší výzvou sociálně-historického výzkumu stalinistických diktatur. Obrovským inspiračním rezervoárem může pro českou veřejnou debatu o stabilitě a předpokladech zhroucení komunistické diktatury stále být důkladné propracování podobných témat v sousedním Německu.¹⁷ Cenné badatelské podněty pro české prostředí velmi často vycházejí z Collegia Carolina v Mnichově, kde je třeba zmínit především práce Christiane Brenner a Petera Heumose,¹⁸ nebo z rozvíjejících se mezinárodních badatelských projektů.¹⁹

* * *

Ačkoliv jsem se hned zpočátku vymezil proti specifickému výkladovému modelu fungování diktatury KSČ, který v české společnosti vyvolává v současné době řadu často velmi vyhrocených debat, vznikla za více než dvacetileté období po roce 1989 celá řada zásadních prací, kterým je na tomto místě třeba věnovat pozornost. V prvních letech se jednalo vesměs o průkopnická zpracování určitých segmentů vývoje české společnosti z předcházejících let 1945–1989. Pozornost autorů se zcela logicky zaměřovala na témata zpracovávaná v předcházejícím období jen okrajově nebo z různých důvodů nedostatečně. Česká odborná a laická veřejnost měla také poprvé možnost seznámit se s díly, která byla publikována československými emigranty v zahraničí. V historiografii byl v této době

¹⁵ KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny...* c. d.; RÁKOSNÍK, J.: *Sovětizace sociálního...* c. d.

¹⁶ HEUMOS, P.: *Vyhrňme si rukávy...*, c. d., s. 17.

¹⁷ Německá občanská společnost a akademické prostředí je připravenější k propojování akademické a veřejné debaty o tématech, která v České republice zůstávají přísně vyhrazena „odborníkům“ nebo v horším případě politikům. Ke konceptuálně rozvinutému bádání k dějinám socialistické diktatury v NDR, navazujícímu na tradice Bielefeldské školy viz např. *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur*. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR. LINDENBERGER, T. [Ed.]. Köln am Rhein: 1999.

¹⁸ Například prozatím asi nejpropracovanější diskursivní analýza třetí republiky od Christiane Brenner: BRENNER, Ch.: *„Zwischen Ost und West“*. Tschechische politische Diskurse 1945–1948. München: Oldenbourg, 2009.

¹⁹ Například společný badatelský projekt Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam k výzkumu myšlenkového světa socialistických diktatur: *„Sozialistische Diktatur als Sinnwelt“*. Repräsentationen gesellschaftlicher Ordnung und Herrschaftswandel in Ostmitteleuropa in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

vytvořen jakýsi odrazový můstek pro další zkoumání různých aspektů historického vývoje na území českých zemí v období diktatury KSČ. Jen namátkově je v tomto směru třeba zmínit obdivuhodné dílo Karla Kaplana, který se postupně zabýval jak výkladem mocensko-politických aspektů „komunistického režimu“, tak také jejich sociálně-ekonomickými předpoklady.²⁰ Velká pozornost byla v souvislosti s problematikou poválečného historického vývoje v této době věnována nuceným migracím a přesunům obyvatelstva, především nucenému vysídlení Němců a dalším fenoménům s ním souvisejícím. Historiografii těchto témat doposud dominuje dílo Tomáše Staňka.²¹ Spolu s dalšími spolupracovníky z bývalého Slezského ústavu Akademie věd Mečislavem Borákem a Dušanem Janákem se věnovali také související problematice retribučního soudnictví a proměn vězeňství.²² Konceptuálně podnětný příspěvek konkrétně k problematice retribucí přinesla nedávno také v češtině publikovaná studie amerického historika Benjamina Frommera.²³

Zásadní přínos pro samotné téma osídlování pohraničí českých zemí přinesla svým přehledným a téměř vyčerpávajícím zpracováním v roce 2001 diplomová práce Adriana von Arburga, který v roce 2003 navíc vstoupil do české historiografické diskuse dříve již zmíněným konceptuálně zaměřeným článkem.²⁴ Rozšířenou pozornost, kterou si toto téma získalo, dokázaly nedlouho poté zveřejněné další studie k dějinám osídlování pohraničí českých zemí v bezprostředně poválečném období, z nichž bych rád zmínil především následující dvě. Andreas Wiedemann se ve své dizertační práci z roku 2004 zaměřil na hlavní

²⁰ Výběrově bych zmínil pouze tituly, ze kterých částečně vycházím nebo s nimi přímo pracuji v následujícím textu. Z děl zabývajících se mocensko-politickými aspekty historického vývoje jsou to: KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce...*, c. d.; KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister&Principal, 2001.; KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister&Principal, 2005.; KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa*. Klement Gottwald a Rudolf Slánský. Brno: Barrister&Principal, 2009.; KAPLAN, K.: *Národní fronta 1948–1960*. Praha: Academia, 2012. Z oblasti hospodářských a sociálních dějin bych chtěl zmínit především: KAPLAN, K.: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. Praha: ÚSD AV ČR, 1993.; KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti (1948–1960)*. Část první. Praha: ÚSD AV ČR, 2007.; KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti (1948–1960)*. Část druhá, Venkov. Praha: ÚSD AV ČR, 2012.

²¹ Výběrově např.: STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha: Academia, Naše vojsko, 1991.; STANĚK, T.: *Perzekuce 1945*. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu - srpnu 1945. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996.; STANĚK, T.: *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996.; STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: ÚSD AV ČR, 2005.

²² Např.: BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948). Šenov u Ostravy: Tilia, 1998.; JANÁK, D.: *Kapitoly o československém vězeňství 1945–1955*. Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty. Opava: SZM, 2002.; STANĚK, T.: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*. Opava: SZM, 2002.

²³ FROMMER, B.: *Národní očista*. Retribuce v poválečném Československu. Praha: Academia, 2010. Podrobnější rozbor literatury k problematice nuceného vysídlení a retribuce viz MRŇKA, J.: *„Národní a politická“ očista v Mohelnici 1945–1948*. Vyhnání – Transfer – Retribuce. Bakalářská práce. Praha: ÚHSD FF UK, 2011, s. 15–20. K situaci nevysídleného německého obyvatelstva viz STANĚK, T.: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*. Praha: ISE, 1993.

²⁴ Práce navíc obsahuje vyčerpávající zpracování v té době dostupné literatury k tématu: ARBURG, A. von: *Die Besiedlung...*, c. d., s. 20–39.

strukturální proměny českého pohraničí v procesech probíhajících v rámci tzv. československé třetí republiky. Chronologicky svou práci ohraničil započítáním rozsáhlé dezintegrace společnosti pohraničí českých zemí v roce 1945 na jedné straně a rokem 1952 na straně druhé, kdy podle jeho názoru došlo ke stabilizaci nové společenské struktury. Důležitým prvkem ve výkladu těchto procesů pro něj bylo sledování proměn myšlenkových trendů státní osídlovací politiky, zejména napětí ve vztahu mezi záměrnými zásahy do osídlovacích procesů a jejich spontánně nezamýšlenými důsledky.²⁵ Studie kolektivu brněnských autorů z roku 2005 se soustředila na fenomén zemědělského a nezemědělského osídlování a na problematiku reemigrací v bezprostředně poválečném období. Zaměření na důkladné a přehledné zmapování institucionálního rámce těchto procesů zůstává doposud největším přínosem tohoto badatelského projektu. Rok 1948 přitom autoři vnímali jako natolik silný diskontinuitní mezník, že jím svůj výklad v jednotlivých kapitolách vždy ukončili, popřípadě čtenářům poskytli jen určité dílčí výhledy následujícího vývoje.²⁶ Z projektů zabývajících se aktuálně problematikou proměn společnosti v českém pohraničí, bych rád vyzvednul neocenitelně přínosnou edici pramenů Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, zpracovávanou týmem pod vedením Adriana von Arburga a Tomáše Staňka.²⁷

Jednou z mála prací, které chronologicky pokrývají celé sledované období, je původně dizertační práce Matěje Spurného zaměřená na československou státní menšinovou politiku v pohraničí. Svou badatelskou koncepcí je pro tuto diplomovou práci klíčovou inspirací, protože její linie tázání je velmi blízká vytčené problematice. Sledování ideologického napětí mezi českým integrálním nacionalismem a internacionalistickými postuláty marxismu-leninismu a stalinismu v sociální praxi reálné menšinové politiky ukazuje na dlouhodobé myšlenkové kontinuity stejně jako na vnitřní dynamiku celého období. Státní snaha o homogenizaci společnosti skrze integraci menšin vykazuje shodné znaky s

²⁵ WIEDEMANN, A.: „Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“ Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945-1952. 1. vyd. Essen: Klartex, 2007.

²⁶ ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno: CERM, 2005.

²⁷ První díl edice obsahuje podrobný erudovaný úvod do problematiky proměn českého pohraničí v autory sledované periodě: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*. Dokumenty z českých archivů. Díl I.: Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici. ARBURG, A. von – STANĚK, T. [Eds.]. Středokluky: Zdeněk Susa, 2010. Další prozatím vydané díly: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*. Dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 1: Duben-srpen/září 1945. „Divoký odsun“ a počátky osídlování. ARBURG, A. von – STANĚK, T. [Eds.]. Středokluky: Zdeněk Susa, 2011.; *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*. Dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 3: Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování. ARBURG, A. von – STANĚK, T. [Eds.]. Středokluky: Zdeněk Susa, 2010.

uskutečňováním řízených zásahů do společenské struktury, legitimizovaným ideologickými cíli, které jsou ovšem proměnné skrze sociální praxi.²⁸

Regionální problematice osídlování severní Moravy, respektive Šumperska a Zábřežska, byly věnovány práce Zdeňka Filipa a Františka Spurného. Oba pocházeli z generace historiků habilitovaných v průběhu 60. let, kteří ale byli v době normalizace nuceni působit v regionálních institucích v Šumperku.²⁹ František Spurný spolu s dalšími regionálními pracovníky přispěl ke zpracování problematiky vzniku nové společnosti a osídlování okresu Šumperk v projektu, který probíhal v 80. letech v rámci Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV.³⁰ V období po roce 1989 se regionálním aspektům nuceného vysídlení Němců dostalo pozornosti především v závěrečných studentských pracích.³¹

²⁸ SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my...*, c. d., s. 16.

²⁹ FILIP, Z. – SPURNÝ, F.: K problematice odsunu Němců a osídlování severní Moravy. In: *O nejnovějších dějinách střední a severní Moravy 1938-1960*. Olomouc: Krajský pedagogický ústav, 1965. Z podobné doby např.: BIEBERLE, J.: O počátcích nového života na severní Moravě 1945-1948. In: *Severní Morava*, roč. 1962, č. 8; roč. 1963, č. 9.

³⁰ HOŠKOVÁ, M.: Příspěvek k osídlování pohraničních obcí Šumperska a Zábřežska. In: *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*. Sv. 1. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1981, s. 128-132.; SPURNÝ, F.: Postup osídlování v letech 1945 – 1946 na příkladě Petrova nad Desnou. In: *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*. Sv. 1., c. d., s. 123-127. SULITKA, A.: Reemigranti na severnej Morave vo svetle evidenčných zaznamov ONV z roku 1948. In: *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*. Sv. 1., c. d., s. 146-149.

³¹ STEJSKAL, J.: *Život v Zábřehu v první polovině roku 1945 očima pamětníků a obecních kronik*. Bakalářská diplomová práce. Olomouc: KHI FF UP, 2010.; VAŠÍČEK, F.: *Vysídlení Němců ze Šumperka 1945-1946*. Bakalářská diplomová práce. Brno: HIÚ FF MU, 2011.

I. 2. Svěhlavost aktérů a (de)stabilizace panství. Konceptuální a metodologický úvod

I. 2. 1. Vývoj společnosti státního socialismu, jeho interpretace a periodizace

Na základě marxisticko-leninského ideologického modelu měly společenské vztahy ve státním socialismu dospět do stadia odstranění antagonistických tříd a vykořisťování. Došlo by tak ke zformování nové neantagonistické třídní struktury sestávající z dělnictva, rolnictva a pracující inteligence. Rozpory, které v tomto systému přetrvávají, byly vysvětlovány jako relikty buržoazní společnosti a měly být vyřešeny kvantitativním rozvojem ekonomické základny a institucí v rámci stávajícího systému až ke kvalitativnímu přerodu do komunistického stadia, ve kterém všechny třídní rozdíly měly v ideálním případě zmizet. Spíše než o rozporech zde lze na základě marxisticko-leninské ideologie hovořit o systémových dysfunkcích, které jsou zapříčiněny nesouladem přetrvávajících hodnot, skupin a sociálních praxí s centrálním systémem hodnot a dominantními společenskými, ekonomickými a politickými institucemi.³² Charakteristiku socialistické společnosti skrze přetrvávající rozpory, které v ní udržují napětí, podal například Christoph Boyer. Prvním z nich je podle něj rozpor mezi výkonnostním ekonomickým apelem a socialistickým rovnostářstvím, doplněný o druhý rozpor mezi reprezentací socialistické společnosti jako homogenního celku zbaveného všech rozporů, za současného vytváření nových nerovností v rámci organizačních elit a dělnické aristokracie.³³

Československá společnost byla v meziválečném období sociálně stratifikovaná v podobné míře jako jiné rozvinuté industriální společnosti západní Evropy. Za zásadní strukturální rys bývá však považováno velké množství osob, které žily na hranici životního minima.³⁴ Kontinuální trend dále můžeme pozorovat v postupném narůstání počtu dělníků od období válečného hospodářství, přes třetí republiku až do 50. let, doplněným vzrůstajícím mzdovým ohodnocením dělnických profesí. Pro období 50. let sice žádná sociologická data neexistují, ale z první poloviny 60. let máme k dispozici rozsáhlý sociologický výzkum týmu pod vedením Pavla Machonina.³⁵ Tento výzkum pracoval pro období raných padesátých let

³² Základní sféry přetrvávajících nerovností jsou v marxisticko-leninském myšlení hledány v rozdílech mezi a) jednotlivými třídami b) městem a venkovem c) manuální a nemanuální prací d) pracovním trhem - mezi dovednostmi a příjmy. LANE, D.: *The End of Inequality? Stratification under State Socialism*. 1. vyd. Harmondsworth: Penguin Books, 1971. s. 37-39.

³³ BOYER, Ch.: *Der Beitrag...* c. d.; s. 18-19.

³⁴ RÁKOSNÍK, J.: *Sověťizace sociálního...* c. d.; s. 167.

³⁵ MACHONIN, P. et al.: *Československá společnost*. Sociologická analýza sociální stratifikace. 1. vyd. Bratislava: EPOCHA, 1969. Metodologická východiska jsou prezentována ve sborníku: *Sociální struktura socialistické společnosti*. Sociologické problémy soudobé československé společnosti. MACHONIN, P. [Ed.]. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1966. K opětovné interpretaci získaných dat přistoupil v díle: MACHONIN, P.: *Sociální struktura Československa v předvečer Pražského jara 1968*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1992.

s konceptem statusové inkonsistence (nesouladu dílčích statusových dimenzí, v zásadě dosažené úrovně vzdělání, postavení v řízení a příjmu), který byl způsoben direktivní restrukturací společnosti, přičemž od roku 1956³⁶ lze dle výsledků sociologického šetření sledovat výrazný trend směrem k upevňování statusové konsistence. Tento trend vedl k částečné denivelizaci společenské struktury a k posilování výkonového principu odměňování.³⁷ Nejdůležitější makrosociální trendy jsou pro celé sledované období přehledně zpracovány ve studii Jakuba Rákosníka.³⁸

Pro jeho první polovinu můžeme etapy sociálního vývoje společnosti schematicky odvodit z vývoje státní hospodářské politiky,³⁹ kterou lze rozdělit následovně: 1) Období vlastnické transformace, zahájené v roce 1945 znárodněním, formováním smíšené ekonomiky a zrozením plánovaného hospodářství 2) Převzetí sovětského modelu řízení ekonomiky a celková systémová transformace po roce 1948 (v zásadě by se dalo hovořit o etapě sovětizace) 3) Počátky krize administrativně direktivního systému hospodářského plánování po roce 1953.⁴⁰ V prvním období jsou proměny struktury společnosti ve většině případů bezprostředně spojovány s institutem národního správcovství a druhou pozemkovou reformou, popřípadě s první etapou znárodnění. Druhá etapa byla charakteristická jako období „diktatury proletariátu“ a „zostřování třídního boje“, kdy docházelo k zásadním společenským změnám, jednak v další etapě znárodnění a změně v preferovaných sektorech výroby, za současného vytváření nových elitních pozic a omezování pozic elit tradičních. V této etapě také probíhá vrchol nastaveného trendu mzdová nivelizace, která je dovršena v měnové reformě roku 1953. Ve třetí fázi pak dochází k částečné revizi dosavadních koncepcí a následnému odvratu zpět k výkonovému hodnocení a vytváření pilířů zaopatřovatelské diktatury.

I. 2. 2. Stabilizace společnosti. Koncept a otázky

Velmi důležitým poznatkem v diskusním příspěvku Miloše Havelky bylo, že *„musíme každý, jakkoli utvořený, řád společenských vztahů bez výjimky prozkoumat také podle toho, jakému lidskému typu dává cestou vnějšího nebo vnitřního (motivačního) výběru optimální*

³⁶ Ke specifikům vývoje české společnosti do roku 1956 lze využít také závěry formulované ve studii: BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost*. Československo a rok 1956. Praha: Prostor, 2001.

³⁷ ŠANDEROVÁ, J.: *Sociální stratifikace*. Problém, vybrané teorie, výzkum. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000. s. 155.

³⁸ *Ibidem*, s. 166n.

³⁹ Přehledné zpracování poválečného hospodářského vývoje v Československu viz PRŮCHA, V. et al.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2. díl: období 1945-1992. Brno: Doplněk, 2009.

⁴⁰ Převzato z RÁKOSNÍK, J.: *Sovětizace sociálního...* c. d.; s. 106.

šance, aby se stal typem vládnoucím“.⁴¹ Havelka zde poukazuje na jeden z důležitých mentálních předpokladů, který dle mého názoru vedl k upevnění legitimacy socialistického experimentu. Celková egalitarizace projevující se v české společnosti v rámci širšího procesu modernizace kulturním a politickým zmasověním,⁴² včetně prosazujících se snah po sociální nivelizaci, byla předpokladem přijetí „socialistického experimentu“ v českém prostředí. Z metodologického hlediska stojí blíže ke sledování sociální praxe stabilizace socialistické diktatury v Československu koncept politického panství Maxe Webera, který používá ve své práci Matěj Spurný. Čím dále od mocenského centra se konkrétní aktéři nacházejí, „*tím jsou [...] ve větší míře vystavováni konfliktům mezi státními zájmy či ideologickými nároky a, na druhé straně, lokálními diskurzy, mentalitami i praxí.*“⁴³ Nejedná se ale samozřejmě o žádnou přímou úměru. Rozdíly mezi centrem a periferií nespočívají v jejich pouhé geografické „odlehlosti“, ale v úvahu je nutnou brát kulturní rozdíly (mentální předpoklady, odlišný jazyk apod.), včetně samotné blízkosti lokálních autorit každodennosti prosazování různých zájmů a nároků. Důležité ale je, že na této rovině politického panství dochází ke střetu konkrétních hodnotových orientací jednotlivých historických aktérů s ideologickými nároky. Dochází zároveň k vyjednávání sociálních strategií a ustavování jejich každodenní praxe. Mohli bychom dokonce s trochou nadsázky říci, že makrosociální ukazatele jako struktura povolání, příjmů a prestiže, ke kterým se vztahují koncepty z předchozího oddílu, jsou v zásadě pouze odrazem ideologických vizí přijatých či odmítnutých právě na této rovině. Proto bych rád zkoumal právě sociální praxi vyjednávání legitimacy politického panství.

Abychom jako historici mohli vůbec zkoumat přijetí nebo odmítnutí ideologických nároků, či dokonce míru tohoto přijetí, je pro nás důležitý výzkum ideologického diskursu na jedné straně a zájmů, které artikulovali konkrétní historičtí aktéři, na straně druhé. K vymezení pojetí a metod zkoumání diskursu přistoupím v dalším oddílu, nyní bych rád rozvinul jeho vztah k jazyku a artikulaci zájmů aktérů. V ideologickém diskursu stejně jako při artikulaci svých zájmů využívají lidé jazyk, kterým se vztahují k určitým sdíleným hodnotám, tedy k aktuálním představám a obrazům společenského dobra, které v danou chvíli formují identitu daného společenství.⁴⁴ Z proměn užívaného jazyka můžeme usuzovat na

⁴¹ WEBER, M.: *Metodologie, sociologie, politika*. HAVELKA, M. [Ed.]. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1999. s. 88. Převzato z: HAVELKA, M.: *Srovnávání nesrovnatelného... c. d.*, s. 619.

⁴² HAVELKA, M.: *Srovnávání nesrovnatelného... c. d.*, s. 619.

⁴³ SPURNÝ, M.: *Nejsou jako... c. d.*, s. 19.

⁴⁴ Pokud hovořím o představách, mám na mysli jednoduché reprezentace, naproti tomu obrazy pro mě představují reprezentace složitějších, v tomto konkrétním případě společenských, jevů a jejich vzájemných vztahů. Zdeněk Vašíček definuje obraz následovně: „*Abychom se s nějakou konkrétní situací vyrovnali, potřebujeme její zjednodušenou reprezentaci a tou je obraz. [...] Obrazem rozumím reprezentaci většího množství objektů a jejich vztahů, kde – na rozdíl od příběhu – pořadí jejich recepcí není jednoznačně*

historickou změnu představovanou proměnou výše uvedených sdílených hodnot. Pokud nevzniká rozpor mezi zájmy historických aktérů a ideologickým diskursem na poli hodnot, můžeme velmi zjednodušeně hovořit o stabilizaci společnosti. Míru této stabilizace nebo destabilizace lze sledovat skrze proměny jazyka, který konkrétní historičtí aktéři využívají pro artikulaci svých zájmů a při jeho komparaci s jazykem panujícího ideologického diskursu. Na takto stanoveném badatelském poli historické změny můžeme koncept společenské stabilizace-destabilizace považovat ve smyslu Maxe Webera za ideální typ, jehož explikační produktivita bude v následujícím textu ověřována na určitých příkladech artikulace zájmů v proměňující se každodennosti konkrétních aktérů a lokalit.

Koncept stabilizace politického panství předpokládá v sociální praxi existenci vzájemného vyjednávání mezi ovládajícími a ovládanými, kterým se upevňuje momentální společenský konsensus.⁴⁵ V komunikaci mezi těmito dvěma póly se rodily strategie vyjednávání, ve kterých se aktéři snažili docílit naplnění vlastního zájmu. Jako v každé jiné komunikaci byl přítom důležitý jazyk využívající společný referenční rámec, jehož užíváním aktéři zvnitřňovali některé prvky ideologických nároků. V souvislosti s utvářením nové společnosti v konkrétních lokalitách pohraničí českých zemí, tedy v okresech Šumperk a Zábřeh, bude základní otázkou určení sdílených hodnot, které se v historickém vývoji let 1945-1960 ve společnosti podílely na utváření širokého konsensu. Proměna těchto hodnot a funkce, jakou plnily při stabilizaci diktatury KSČ, totiž úzce souvisí s otázkou proměny legitimity socialistického projektu v době jeho krize v letech 1953-1956.

I. 2. 3. Struktura práce a kritika pramenů

Výkladová struktura předkládané diplomové práce je tvořena dvěma základními liniemi, které tvoří neoddělitelný logický celek a jsou pro pochopení historické dynamiky sledovaného období zásadní. Na jedné straně jsem se z dostupných pramenů snažil rekonstruovat dominantní dobové diskursy, ve kterých byly reprodukovány aktuální představy utvářející sdílené identity ve společnosti. Diskurs zde vnímám jako spleť textových výpovědí, které se jedna k druhé vztahují a – propojeny také skrze čas a místo – vytvářejí celek, který je v sociální praxi propojen s jazykem, společenskými strukturami a jednáním.⁴⁶ K jeho rekonstrukci jsem využil pro období let 1945 až 1948 dobové periodikum, ale nemusí tomu

předepsáno.“ In: VAŠÍČEK, Z.: *Archeologie, historie, minulost*. Praha: Karolinum, 2006, s. 95. Důležitým momentem je zde pro mě to, že obraz je otevřen subjektivní interpretaci.

⁴⁵ Kromě samotného Maxe Webera je v této souvislosti důležitá konkrétní aplikace jeho teorií na výzkum sociální praxe společnosti státního socialismu, kterou provedl Thomas Lindenberger: LINDENBERGER, T.: *Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung*. In: *Herrschaft und Eigen-Sinn...*, c. d., s. 13-44.

⁴⁶ BRENNER, Ch.: *Historische Diskursanalyse: Begriff und Methode*. In: *„Zwischen Ost...“*, c. d., s. 7-8.

tak být zcela nutně. Pro následující období diktatury KSČ, kdy se relevantní regionální periodika v podstatě ztratila, jsem dominantní dobový diskurs rekonstruoval ze zachovaných dobových výpovědí komunistických funkcionářů. Zápisy z krajských a okresních konferencí poskytují dostatečné množství textu k rekonstrukci převládajících forem myšlení. Navíc se díky dostupným strojovým zápisům stranických diskusí jedná ve většině případů o zachycení autentických promluv stranických funkcionářů.⁴⁷

V tomto případě se ale již pro přísně institucionalizovanou formu stranických diskusí nejedná o diskurs plně ve výše zmíněném smyslu slova. Ačkoliv se nadále jedná o spleť zachycených výpovědí, které se jedna k druhé vztahují a vytvářejí jednotný smysluplný celek, lze pro stranické prostředí přesněji hovořit o analýze autoritativního diskursu, jako o specifické formě diskursu dominantního.⁴⁸ Znalost autoritativního diskursu, tedy rekonstrukce stranického jazyka, je neoddělitelným předpokladem pro interpretaci dobových žádostí a stížností. Ty představují druhou základní výkladovou linii této práce. Kvůli zvolenému výkladovému modelu, založeném na metodě dějin každodennosti, jsou ve většině kapitol ve velké míře citovány originální výpovědi dobových aktérů.⁴⁹ Nejen kvůli zvolenému důrazu na analýzu dobového jazyka a jeho proměn, ale kvůli přiblížení celkové dobové atmosféry a snažšímu výkladu proměn historické každodennosti.

Z výše uvedeného vyplývá, že je pro mě jazyk jednou z nejdůležitějších analytických kategorií. Kromě analýzy diskursů přistupuji často také k sématickému rozboru samotného jazyka, ve které se zaměřuji na způsob, jakým doboví aktéři užívají různé pojmy nebo relativně rozšířená slovní spojení. Subjektivní stránka vnímání historické reality, tedy zdůraznění pohledu konkrétních aktérů, je jedním z nejdůležitějších poznatků, ke kterým může analýza každodennosti přispět. Do určité míry je jazyk samozřejmě závislý na vybraném typu pramenů. Od často strnulé mluvy úředníků a stranických funkcionářů jsem měl možnost pracovat také se silně osobními žádostmi a stížnostmi, které jsou naopak zajímavé neuvěřitelnou plejádou užívaných vyjadřovacích prostředků a uplatňovaných strategií vyjednávání.

⁴⁷ Výzkum myšlenkového světa stranických funkcionářů používají např. ZAVACKÁ, M.: *Komunistický aktivista v lokálnom prostredí, 1949-1956*. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti : konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. KILIÁNOVÁ, G. – KOWALSKÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. [Eds.]. Bratislava: Veda 2009, 542-554.; KOLÁŘ, P.: *Kommunistische Identitäten im Streit. Politisierung und Herrschaftslegitimation in den kommunistischen Parteien in Ostmitteleuropa nach dem Stalinismus*. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Marburg: Herder-Institut e.V., 2011, Heft 2, s. 232-266.

⁴⁸ Ke koncepci autoritativního diskursu viz PULLMANN, M.: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, s. 19-22.

⁴⁹ LÜDTKE, A.: *Alltagsgeschichte – ein Bericht von unterwegs*. In: *Historische Anthropologie. Kultur – Gesellschaft – Alltag*, roč. 11/2003, č. 2, s. 278-295.

Práce je chronologicky strukturována do třech velkých kapitol. V první kapitole jsem věnoval pozornost období 1945–1951, ve kterém se odehrály nejdynamičtější proměny pohraniční společnosti. Shrnutí nejdůležitějších strukturálních aspektů v rámci procesů nuceného vysídlení německého obyvatelstva a s ním spojeného osídlování je následováno obsáhlou analýzou dominantního dobového diskursu, který jsem rekonstruoval z regionálního týdeníku *Moravský sever*. Toto periodikum jsem vybral na základě toho, že se jednalo o tradiční medium starousedlické komunity, které ale nebylo vázáno na žádnou konkrétní politickou stranu. Ačkoliv by bylo možné rekonstruovat dominantní diskurs také ze stranických periodik, jejich zásadní nevýhodou bylo, že se žádné z nich tak úzce nevázalo na společenské a kulturní realie okresů Šumperk a Zábřeh. V Moravském severu se naproti tomu objevovaly články od lokálních představitelů veřejného a politického života, stejně jako sloupky pravidelných přispěvatelů z okolního venkova a dopisy běžných občanů. Díky funkci otevřeného fóra různých názorových skupin je *Moravský sever* dle mého názoru reprezentativním pramenem pro diskursivní analýzu v regionálním prostředí. Především pro okres Zábřeh představovalo starousedlické prostředí natolik převažující skupinu obyvatelstva, že její příslušníky lze považovat za reprezentativní nositele aktuálně dominantních společenských diskursů, které navíc mohly nejlépe odrážet aktuálně probíhající společenské změny.

K dokreslení každodenních problémů osídlování okresů Šumperk a Zábřeh jsem v první kapitole analyzoval dochovanou korespondenci dvou pro něj nejpodstatnějších institucí, Národního pozemkového fondu a Fondu národní obnovy, s regionálními představiteli KSČ. K samotnému výzkumu proměn každodennosti využívám v tomto případě žádosti a stížnosti spojené s druhou pozemkovou reformou. Z nich jsem rekonstruoval naděje a cíle (tj. ekvivalent v předchozím oddíle zmiňovaných zájmů), které si konkrétní aktéři spojovali s příchodem do pohraničí, včetně jejich eventuálních zklamání. Ačkoliv se v průběhu výzkumu ukázal být rok 1948 relevantním mezníkem, minimálně z hlediska struktury pramenného materiálu institucionální povahy, ve kterém se oproti předcházejícímu období projevovaly jasné diskontinuity, ponechal jsem původní chronologické vymezení kapitoly. V roce 1951 totiž došlo k dočasné stabilizaci demografických změn, které byly zachyceny v provedeném sčítání lidu z roku 1950.

Rok 1948 se sice na regionální úrovni nevyznačoval nijak výraznou dynamikou, o to dynamičtější však bylo období let 1949–1951. Pro vysvětlení společenských proměn spojených s ustavováním komunistického panství na regionální úrovni v této době jsem již použil převážně materiály stranické provenience, které jsem konfrontoval s dochovanými

žádostmi a stížnostmi doplněnými o korespondenci tajemníků okresních národních výborů. K vykreslení proměn každodenního života v pohraničí jsem pro období let 1946–1951 pracoval také se situačními zprávami. Důležité jsou především pro sledování proměn akcentů státní politiky, životní situace obyvatelstva a vyjednávání mezi lokálními státními autoritami a usedlým obyvatelstvem. V materiálech ONV v Zábřehu se navíc útržkovitě zachovaly také situační zprávy jednotlivých odborů až do roku 1954.

Obdobný metodický postup a výběr pramenů jsem zvolil také pro následující dvě kapitoly. K výzkumu proměn státní politiky jsem využíval také dochované statistické přehledy a výsledky statistických šetření. Ačkoliv jsem často nepracoval se samotnými statistickými daty, využíval jsem sledování proměn statistických kategorií k analýze posunu důležitosti jednotlivých prvků každodenního života obyvatelstva pro státní autority. Tento postup se ukázal jako velmi plodný především pro analýzu prosazování zaopatřovatelské diktatury. Druhá kapitola je vymezena léty 1951–1956, přičemž důležitým mezníkem, který ovlivňuje strukturu výkladu, je zde rok 1953. V jeho průběhu došlo k výrazné destabilizaci diktatury KSČ a k opětovnému otevření procesu vyjednávání její legitimacy. Závěrečná třetí kapitola potom sleduje proměny stranického prostředí a každodenního života obyvatel v době rozjitření společenské kritiky v průběhu přelomového roku 1956, jehož výkladu je věnován poměrně větší prostor. Od opětovné stabilizace společenských poměrů na přelomu let 1957 a 1958 je výklad ukončen nastíněním vývoje v době proklamovaného dobudování socialismu na přelomu let 1959 a 1960.

II. Národní nebo sociální revoluce? Osídlování pohraničí mezi nacionalismem a socialismem 1945-1951

II. 1. Očista, osídlování a budování nové společnosti. Strukturální aspekty nového osídlení okresů Šumperk a Zábřeh

Prvních pět až šest let následujících po skončení druhé světové války můžeme označit za jednu z nejpřevratnějších period sledovaného období. Na jedné straně byla v procesu živelné retribuice, vyhnání a následného nuceného vysídlení odstraněna velká část v regionu tradičně usedlého německého obyvatelstva. Ve spojení s následným procesem osídlování nastala překotná a významná proměna po staletí kontinuálně utvářené národnostní a sociální struktury regionu. Nově usedlé obyvatelstvo bylo navíc na straně druhé vystaveno velmi dynamickému procesu přechodu omezeně liberálního režimu tzv. třetí československé republiky do poúnorové stalinské periody ustavování státně socialistické diktatury. Z výše načrtnutých linií vyplývá vysoká míra dynamiky proměn strukturálních aspektů života místní společnosti. Nové utváření demografické struktury usedlého obyvatelstva, spolu s centrálně utvářenými normativními předpisy a mocenskou politikou na různých úrovních, se odehrávalo ve většině případů mimo reálný dosah jednání lokálních aktérů. Přesto proměny dobového strukturálního kontextu zasahovaly do jejich života. V lokálním společenství se stával součástí jednání konkrétních aktérů, kteří se na jeho utváření do větší či menší míry aktivně podíleli. Myšlenkový svět lidí, kteří byli účastníky procesu utváření nové společnosti v regionu, budeme moci blíže analyzovat až po bližším zmapování strukturálně historických aspektů dějinného vývoje sledovaného období.

II. 1. 1. Národní očista. Poválečný vývoj a nucené vysídlení Němců

Oblast šumperského a zábřežského okresu byla postupně obsazována východní spojeneckou armádou v průběhu 8. a 9. května 1945. Severní část Šumperska včetně samotného města Šumperka byla dobyta 8. května 1945 od severovýchodu postupujícími jednotkami 4. ukrajinského frontu, které se do této oblasti probíjely od konce dubna 1945 směrem od Opavy.⁵⁰ Ve stejném období postupovaly sovětské jednotky směrem na Šternberk a 6. května 1945 dobyly Uničov, odkud se v průběhu 8. května 1945 z jihovýchodu probíjely na území zábřežska a okolí samotného města Zábřeh. Do nejjihnější části zábřežského okresu, na Mohelnicko, vstoupila armádní úderná skupina 4. ukrajinského frontu spolu s jednotkami 1. československé tankové brigády až v ranních hodinách 9. května 1945 v rámci urychleného

⁵⁰ VAŠÍČEK, F.: *Vysídlení Němců...*, c. d., s. 14.

postupu směrem na Prahu, vycházejícího ze strategických potřeb probíhající Pražské operace.⁵¹

V prvních týdnech po ukončení válečných operací docházelo k postupnému upevňování státní správy a místní samosprávy, které byly reprezentovány především revolučními národními výbory. V závěru června 1945 byla revoluční správa restrukturalizována na okresní a místní správní komise s paritním zastoupením obnovených politických stran Národní fronty. K postupné centralizaci správy došlo ale až v závěru června 1945. Do té doby byly především místní správní orgány odkázány na kusé organizační informace, na jejichž základě vydávaly vlastní nařízení a vyhlášky.⁵² Udržování veřejného pořádku a provádění opatření vůči německému obyvatelstvu měly v období od května do září 1945 na starost armádní složky. Reprezentovány byly konkrétně okresními vojenskými velitelstvími v Zábřehu, Šumperku a Frývaldově (Jeseník), která provedla v souvislosti s brannou pohotovostí státu 29. května 1945 mobilizaci.⁵³

Vedle armádních a četnických jednotek, zaměstnaných v květnu a červnu 1945 operacemi proti rozptýleným skupinkám tzv. německého werwolfu,⁵⁴ působily na území Šumperska a Zábřežska různé rozptýlené polovojenské a partyzánské jednotky.⁵⁵ Konkrétně jednotky z partyzánského svazku Václavík, které operovaly především v oblasti Orlických hor a Lanškrounska, zasáhly svou činností také oblast šumperského a zábřežského okresu. Zde se v některých případech v součinnosti s místním obyvatelstvem dopustily řady násilných excesů na civilním německém obyvatelstvu (Bílá Voda, Červená Voda, Leština, Vitošov).⁵⁶ V jižní části zábřežského okresu došlo při rabování v Mohelnici k násilnému excesu, za který byli zodpovědní příslušníci partyzánské družiny Rikitan provádějící své „vyčišťovací“ akce předtím především na Litovelsku a Žamberecku.⁵⁷ Na Šumpersko zasáhla činnost posádky obrněného vlaku Blaník, který působil na Hanušovicku.⁵⁸ Operace armádních složek, ať už řadového nebo partyzánského vojska, které měly nemalý podíl na průběhu tzv. živelného

⁵¹ MRŇKA, J.: „*Národní a politická...*“, c. d., s. 36.

⁵² Podrobněji: Šumperk: VAŠÍČEK, F.: *Výsídlení Němců ze...*, c. d., s. 15-17. Zábřeh: MRŇKA, J.: „*Národní a politická...*“, c. d., s. 38.

⁵³ Hlášení velitele operační skupiny 27. p.pl. , postoupené velitelství 3. čs. divize na Velitelství VO1 (výňatky), 1945, 6. června, [Kroměříž]. In: ARBURG, A. von – STANĚK, T.: *Výsídlení a proměny*, c. d., dokument II.1-145. K situaci v pohraničí v souvislosti s armádními složkami v této době viz ARBURG, A. von – STANĚK, T.: *Organizované divoké odsuny?* 1. část, c. d., s. 503-504.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“...*, c. d., s. 266-269. K působení místních revolučních gard a partyzánských skupin na Zábřežsku viz: STEJSKAL, J.: *Život v Zábřehu...*, c. d., s. 60 an.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 266-267.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 267. Podrobněji k incidentu v Mohelnici viz MRŇKA, J.: „*Národní a politická...*“, c. d. s. 39.

⁵⁸ STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“...*, c. d., s. 269.

vyhnání a živelné retribuice,⁵⁹ byly doprovázeny dalšími násilnými akty. Především se jednalo o jednostranné akce ze strany příslušníků Rudé armády, místních revolučních gard a různých dalších ozbrojených složek, které se navíc často podílely na hospodářské kriminalitě. V souvislosti s operacemi namířenými proti německému obyvatelstvu navíc od přelomu května a června 1945 skokově narůstala míra internovaných příslušníků německé národnosti, což bylo způsobeno především absencí důležitých právních předpisů. Kromě různých místních zadržovacích vazeb a jiných internačních objektů bylo německé obyvatelstvo nuceně shromažďováno v internačních táborech, které se pro okres Šumperk nacházely v samotném Šumperku, dále v Hanušovicích a Rapotíně, a pro okres Zábřeh v samotném Zábřehu, dále v Postřelmově a Mohelnici.⁶⁰ Již od prvních měsíců byla vůči německému obyvatelstvu uplatňována také celá řada nařízení, které upravovaly právní postavení a zasahovaly do životních podmínek členů lokálního německého společenství.⁶¹

Určení konkrétního počtu německého obyvatelstva, které se nacházelo v době po ukončení tzv. živelného vyhnání a před zahájením organizovaného transferu německého obyvatelstva na přelomu srpna a září 1945 na území okresů Šumperk a Zábřeh, je téměř nemožné. Na jedné straně je komplikováno tím, že se poslední československé sčítání obyvatelstva konalo již v roce 1930, na straně druhé je nutné si uvědomit, že rozsáhlé přesuny v pohraničí usedlého obyvatelstva byly započaty již v roce 1938 a struktura osídlení se významně proměňovala po celou dobu války.⁶² Národnostní struktura okresu Šumperk byla na základě sčítání z roku 1930 určována výraznou převahou německého obyvatelstva, které tvořilo až 77% obyvatelstva okresu.⁶³ V okrese Zábřeh žilo podle dat ze stejného roku německého obyvatelstva výrazně méně, ale i tak se jednalo o nezanedbatelnou menšinu

⁵⁹ ARBURG, A. von – STANĚK, T.: Organizované divoké odsuny? 1. část, c. d., obecně s. 505-507, ke konkrétním vyčišťovacím operacím pak s. 507-517, Zábřežsko a Šumpersko s. 509.

⁶⁰ Podrobněji k situaci v konkrétních lokalitách v době května až září 1945 viz: Šumperk – VAŠÍČEK, F.: *Vysídlení Němců...*, c. d., s. 15-18. Zábřežsko a Mohelnicko – MRŇKA, J.: *„Národní a politická...“*, c. d., s. 37-43.

⁶¹ Kromě různých místně platných vyhlášek z bezprostředně poválečného období byl pro právní postavení německého obyvatelstva v této době důležitý především prezidentský ústavní dekret č. 33/1945 Sb. z 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, se kterým souvisel prezidentský dekret č. 71/1945 Sb. z 19. září 1945 o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství. Zcela specifickou kapitolu tvořily retribuční procesy před mimořádnými lidovými soudy a trestními komisemi nalézacími, ustavenými na základě prezidentských dekretů č. 16/1945 Sb. z 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, respektive č. 138/1945 Sb. z 27. října 1945 o trestání některých provinění proti národní cti. V regionálním prostředí k tomu viz MRŇKA, J.: *„Národní a politická...“*, c. d. s. 10-15, 44-63.

⁶² Podrobněji k problematice určení demografických faktorů viz ARBURG, A. von – STANĚK, T.: Výchozí demografická situace. In: *Vysídlení a proměny*, díl I.: Češi a Němci do roku 1945, Úvod k edici, c. d., s. 39 an.

⁶³ Statistický lexikon obcí v republice Československé. Část II.: Země Moravskoslezská. Praha: SÚS, 1935. Tomáš Dvořák ve své práci o vnitřním odsunu německého obyvatelstva uvádí okres Šumperk jako okres s největším výchozím počtem usedlého německého obyvatelstva vůbec. In: DVOŘÁK, T.: *Vnitřní odsun 1947-1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. 1. vyd. Brno: Matices moravská, 2012, s. 81.

čítající cca 38% zde usedlého obyvatelstva.⁶⁴ Na základě dostupných materiálů vojenské administrativy můžeme ale vycházet z předpokladu, že v období tzv. živelného vyhnání bylo „*vyevakuováno*“ z okresu Šumperk 4731 Němců, z okresu Zábřeh 572 Němců. Na základě stejného materiálu žilo na konci září 1945 v okrese Šumperk 55932 a v okrese Zábřeh 23067 Němců, kteří byli určeni k transferu do spojeneckých okupačních zón v Německu.⁶⁵

II. 1. 2. Proces osídlování a proměny struktury obyvatelstva

Institucionálně právní rámec pro osídlování pohraničí se utvářel v prvních třech poválečných měsících v úzké provázanosti s předpokládanými populačními důsledky nuceného vysídlení německého obyvatelstva. Ačkoliv bývá právě z hlediska správních institucí celé období do září 1945 považováno za období živelného osídlovacího procesu, byly do července 1945, ještě na pozadí probíhajícího tzv. živelného vyhnání, stanoveny nejdůležitější prvky právního rámce osídlovacího procesu. K těm patřilo mimo jiné vytvoření instituce národního správcovství, umožnění konfiskace zemědělského majetku Němců a Maďarů spolu s rozhodnutím o zahájení zemědělského osídlování.⁶⁶ Centrální řízení celého procesu bylo sice umožněno nejdříve od září 1945 se vznikem ústředních osídlovacích úřadů,⁶⁷ ale přesto nelze považovat celý předcházející proces osídlování, který podléhal především zemským národním výborům, za zcela bezplánovitý. Zajímavým dokumentem vzniklým nejpozději již před 12. květnem 1945 byla v této souvislosti „Směrnice pro pozemkovou reformu a kolonizaci“.⁶⁸ Obsahovala základní představy o propojení souběžně probíhajících procesů vysídlení Němců a osídlování uvolněné zemědělské půdy, živností a podniků. Pro oblast šumperského politického okresu zde bylo počítáno s nutností dosídlení asi

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Hlášení Velitelství VO3, přesídlovací skupiny, na Velitelství VO1 o počtech Němců v jednotlivých již „evakuovaných“ a k „evakuaci“ určených okresech země Moravskoslezské, 1945, 6. října. In: ARBURG, A. von – STANĚK, T.: *Vysídlení a proměny*, c. d., dokument II.1-400D.

⁶⁶ Právní rámec souvisel především s prezidentskými dekrety č. 5/1945 Sb. z 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, č. 12/1945 Sb. z 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, č. 28/1945 Sb. z 20. července 1945 o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. Více k tomu viz SLEZÁK, L.: *Zemědělské osídlování*. In: ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí...*, c. d. s. 33-40. K charakteristice etap osídlovacího procesu vzhledem k živelnému osídlování viz ČAPKA, F.: *Nezemědělské osídlování*. In: Ibidem, s. 122.

⁶⁷ Zde byl z hlediska právního rámce důležitý prezidentský dekret č. 27/1945 Sb. ze 17. července 1945 o jednotném řízení vnitřního osídlení, který v institucionální rovině představovala Ústřední komise pro vnitřní osídlení. Více viz ČAPKA, F. *Nezemědělské osídlování*, c. d., s. 112-113.

⁶⁸ a) „Směrnice pro pozemkovou reformu a kolonizaci“; celkový program osídlení uvolněných oblastí (soustředění na zemědělská sídla), návrhy k úpravě pobytu německého obyvatelstva; odlišné koncepty oproti Košickému vládnímu programu a osídlovací praxi realizované od jara 1945; b) příloha: tabulka s počtem rodin potřebných k osídlení pohraničních okresů, 1945, před 12. květnem. In: ARBURG, A. von – STANĚK, T.: *Vysídlení a proměny*, c. d., dokument II.1-22B.

1480 rodin z oblasti kolem Velkého Meziříčí a Třebíče. Ze stejné oblasti mělo být přesunuto asi 200 rodin do severní části zábrěžského politického okresu na Šilpersko (Štítecko), přičemž k vnitrozemí přiléhající Zábřežsko a Mohelnicko mělo být osídleno asi 400 rodinami z bližšího Litovelska a Olomoucka.

Poměrně vágní vyčíslování nového osídlení v počtech rodin, jehož předpokládaný objem by navíc jen stěží pokryl úbytek obyvatelstva jen z období tzv. živelného vyhnání léta 1945, nemohlo zastřít důležitý fakt existence jasných představ o nutnosti nahradit početní ztráty obyvatelstva. Základní principy a představy byly do podzimu 1945 sdělovány prostřednictvím prezidentských dekretů a ministerských vyhlášek, které vedly k usměrňování osídlovacího procesu.⁶⁹ V uvádění těchto principů do lokální praxe připadal největší díl odpovědnosti především okresním a místním národním výborům, respektive správním komisím. Už v této době se přitom projevovaly určité strukturální odlišnosti osídlovacího procesu v jednotlivých okresech, které se pro ně staly určujícími také do budoucna. Oblast politických okresů Šumperk a Zábřeh byla charakteristická ve srovnání s ostatním pohraničím nejvyšší mírou zemědělských závodů, které se k roku 1939 nacházely v rukou nacionálně českých hospodářů (Zábřeh 47,6%, Šumperk 10,7%).⁷⁰ Osídlování bylo ovšem značně limitováno strukturálními podmínkami (blízkostí do vnitrozemí, početním poměrem německého obyvatelstva k českým starousedlíkům, poměrem zemědělských závodů a průmyslu apod.), které jej v obou okresech značně diferencovaly.

Základní charakteristiku organizovaného osídlování můžeme odvodit ze srovnání statistických údajů ze závěru etapy tzv. živelného osídlování v srpnu 1945 s údaji z počátku organizovaného transferu německého obyvatelstva v únoru 1946. Politický okres Zábřeh patřil k oblastem, které byly již v létě 1945 osídleny českým obyvatelstvem na 90% předpokládané ideální budoucí hustoty při ukončení nuceného vysídlení německého obyvatelstva. Dosažený stav obyvatelstva z této doby zůstal na základě údajů z února 1946 stabilní.⁷¹ Jeho charakter zde mohl být ovlivněn původní národnostní strukturou, kde tvořila německá menšina asi 38%. Tradiční struktura se silným postavením zemědělského hospodaření v regionu zůstala zachována prostřednictvím silného postavení původního nacionálně českého starousedlého obyvatelstva. Osídlování bylo urychleno blízkostí českého vnitrozemí, dobrou bonitou půdy a příznivými geografickými a podnebními podmínkami.

⁶⁹ SLEZÁK, L.: Zemědělské osídlování, c. d., s. 47.

⁷⁰ STEJSKAL, J.: České zemědělské závody v pohraničí. In: *Statistický zpravodaj*, č 3, 1. března 1946, s. 70-74.

⁷¹ ŠEBESTA, J. – SRB, V.: Jak postupuje osídlování? In: *Statistický zpravodaj*, roč. 9, č. 7/8, 15 července 1946, s. 222-224. Citovaný článek počítal ideální hustotu z úbytku obyvatelstva v pohraničí způsobeným „odsunem Němců“ ve výši cca 25% ve vztahu k roku 1930, který měl být nahrazen z vnitrozemí, kde mělo poměrně dojít ke snížení hustoty na 75% stavu z roku 1930.

Hustota českého a jiného neněmeckého obyvatelstva v politickém okrese Šumperk poklesla v poměru k roku 1930 v srpnu 1945 na pouhých 40 až 50% a do února roku 1946 dosáhla maximálně 60%.⁷² Nejdůležitějším záporným faktorem osídlovacího procesu v porovnání se Zábřežskem byla pravděpodobně původní národnostní struktura se silným postavením německého obyvatelstva ve výši 77% v kombinaci s horšími geografickými podmínkami.

První komplexnější data o výsledcích prvních dvou let osídlování byly získány až v rámci tzv. malého sčítání lidu, které představovalo soupis přítomného obyvatelstva provedený k 22. květnu 1947. Počet obyvatelstva se na základě sebraných dat snížil oproti roku 1930 v okrese Šumperk na 54,7% a v okrese Zábřeh na 59,6% původního stavu. Obyvatelstvo přistěhované po květnu 1945 tvořilo v okrese Šumperk více než dvě pětiny (44,36%) a v okrese Zábřeh jednu pětinu (20,08%) aktuálně usedlého obyvatelstva, což bylo ve srovnání s ostatními okresy Olomouckého kraje spíše podprůměrné.⁷³ Z údajů o horizontální mobilitě obyvatelstva v období od května 1945 do května 1947 velmi silně vystupuje především okres Zábřeh, kde proběhla poměrně specifická vnitřní kolonizace. Původně německé oblasti byly nově osídleny nejsilněji již v létě 1945 z vlastních zdrojů z českých oblastí okresu a dále z přílehlavého okresu Litovel. Okres Šumperk byl osídlován povětšinou ze vzdálenějších oblastí. Jedna z později největších skupin osídlenců přicházela na Šumpersko již na přelomu května a června 1945 z Hané (okresy Olomouc-město, Prostějov, Přerov), která byla nejbližší česky osídlenou oblastí. Od června 1945 přibyla velká skupina osídlenců z válkou těžce postižených oblastí jihovýchodní Moravy, především z chudých zemědělských krajů Valašska (okresy Zlín, Uherský Brod).⁷⁴

Výrazné přesuny obyvatelstva v tomto období ovlivňovaly také sociální skladbu v regionu usedlého obyvatelstva, kterou můžeme alespoň v náznacích rekonstruovat z údajů o postavení výdělečně činného obyvatelstva v povolání. V porovnání s výsledky sčítání z roku 1930 došlo v obou sledovaných okresech do roku 1947 k výraznému nárůstu zastoupení skupiny manuálně pracujících dělníků, zřízenců a učňů, přičemž vzrůstající trend vykazala také skupina nemanuálně pracujících (úřednictvo). Posuny v sociální struktuře směrem

⁷² Ibidem.

⁷³ Průměrný relativní poměr nově osídleného obyvatelstva dalších okresů v Olomouckém kraji byl 66,42%. Srovnávací hodnota může být ovšem narušena charakterem soupisu obyvatelstva, který byl v 5 z 9 politických okresů proveden pouze u části přítomného obyvatelstva. In: *Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946-1947. Československá statistika*, sv. 184, řada IV, sešit 15. Praha: SÚS, 1951.

⁷⁴ Ve své sondě k osídlování Petrova nad Desnou uvedl podobnou charakteristiku osídlování Šumperska v letech 1945-1946 František Spurný. Pro období od května do poloviny června byl podle něj typický příchod jednotlivých rodin z nejbližšího okolí, jejichž živitelé patřili ponejvíce mezi dělníky nebo státní úředníky. Od druhé poloviny června poté přibývaly rodiny drobných zemědělců a zemědělských dělníků osídlující ve větším počtu ze společných lokalit vzdálenějšího moravského vnitrozemí. SPURNÝ, F.: *Postup osídlování c. d.; Soupisy obyvatelstva...*, c. d.

k posilování dělnických profesí a vytváření třídy tzv. „bílých límečků“ jsou přitom charakteristické pro poválečné období v českých zemích obecně.⁷⁵ Pokud přihlídneme ke specifickým sociální skladbě, vykazoval okres Zábřeh větší stabilitu tradičních sociálních skupin, která byla do určité míry ovlivněna menším poměrem nuceně vysídleného a nově dosídleného obyvatelstva. Neměnné zastoupení silné skupiny osob samostatně výdělečně činných a nájemců spolu se stabilní skupinou pomáhajících členů rodiny ukazovalo na významné postavení tradičních středních zemědělských hospodářství a menších rodinných řemeslných podniků.⁷⁶ Oblast šumperského okresu, která byla nově osídlena z poměrně větší části, vykazovala výraznější změny v sociální skladbě. Charakteristický pro ni byl setrvalý úbytek osob samostatně výdělečně činných a nájemců spolu s pomáhajícími členy rodiny. Naopak výrazný nárůst zaznamenalo zastoupení osob v zaměstnaneckém poměru, zejména v dělnických profesích.⁷⁷

Data z roku 1950, kdy bylo provedeno první řádné poválečné sčítání obyvatel, ukázala další prohloubení výše naznačených trendů. V obou sledovaných okresech se relativně snížil průměrný věk usedlého obyvatelstva⁷⁸. Jednalo se o typický důsledek osídlování pohraničí v českých zemích, který byl podle dobových názorů způsoben vysokým podílem obyvatelstva z nižší a nižší střední třídy, které měly tradičně vyšší než průměrný počet dětí.⁷⁹ Celkový počet přítomného obyvatelstva dosáhl konkrétně v okrese Šumperk 68,55% stavu z roku 1930.⁸⁰ V průběhu vysídlení německého obyvatelstva a v následném osídlování došlo k výrazné homogenizaci struktury místní společnosti. V národnostní struktuře převládli příslušníci české (87,26%) a slovenské (7,64%) národnosti. Ostatní národnostní menšiny tvořily úhrnem 5,1% usedlého obyvatelstva, přičemž 3,68% usedlíků byli Němci.⁸¹ Podobný

⁷⁵ Sociální skladba vzhledem k postavení v povolání byla v okrese Šumperk v relativních číslech následující: samostatní a nájemci 13,3%, dělníci 57,36%, úředníci 12,85%, pomáhající členové rodiny 12,6%. Okres Zábřeh: samostatní a nájemci 21,83%, dělníci 46,21%, úředníci 7,96%, pomáhající členové rodiny 22,11%. Srovnej data za celé Československo: samostatní a nájemci 36,3%, dělníci 48,8%, úředníci 12,9%. In: *Soupisy obyvatelstva...*, c. d.; K vytváření nové střední třídy viz: PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 222; RÁKOSNÍK, J.: *Sovětzace sociálního...*, c. d., s. 160-163. Obecně k sociálním proměnám československé společnosti viz PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 217-225; Obecně v delším časovém období (až do r. 1960) viz RÁKOSNÍK, J.: *Sociální transformace*. In: *Sovětzace sociálního státu*, c. d., s. 140-174.

⁷⁶ *Soupisy obyvatelstva*, c. d.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Okresy Šumperk a Zábřeh spadaly do oblasti s průměrným zastoupením 12-14% dětí mezi 0-5 lety na populaci regionu. SRB, V.: *Věkové složení českého národa*. In: *Statistický obzor*, roč. 27, č. 1/1947, s. 77-79.

⁷⁹ *Ibidem*. Navíc se jednalo pouze o přechodný jev, způsobený kompenzační porodností po skončení války. V absolutních číslech a v delším časovém horizontu česká společnost jako celek spíše stárla. Více viz RÁKOSNÍK, J.: *Sovětzace sociálního...*, c. d., s. 141-146.

⁸⁰ Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I.: Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupisy domů a bytů za kraje, okresy a města. *Československá statistika*, řada A, svazek 3. Praha: SÚS, 1957.

⁸¹ *Ibidem*. Do počtu usedlého německého obyvatelstva zasáhl ještě další fenomén, kterým byl tzv. vnitřní odsun, v rámci kterého bylo od února do konce dubna 1948 přesídleno z oblasti okresu Šumperk do vnitrozemí celkem

vývoj proběhl také v sociálním rozvrstvení obyvatelstva v povolání, které bylo charakteristické výraznou nivelizací. Sociální struktura regionu dominovalo dělnictvo, které tvořilo již celé dvě třetiny (66%) výdělečně činného obyvatelstva regionu.⁸² Celkový počet samostatně hospodařících a nájemců naopak zaznamenal další výrazný úbytek (11%) a relativně se snížilo také zastoupení úředníků (15%). V příslušnosti výdělečně činného obyvatelstva k hospodářským odvětvím se projevil obecný trend úbytku pracovních sil v zemědělství (18,55%) způsobený jejich částečným odklonem do průmyslu, který se stal regionálně dominantním hospodářským sektorem (43,54%).⁸³ Jedním z důležitých důsledků osídlování šumperského regionu byla výrazná koncentrace obyvatelstva ve větších sídelních celcích. V sídlech nad 500 obyvatel bylo koncentrováno celých 83,77% obyvatelstva okresu Šumperk (z toho 44,21% připadalo na sídla s více než 5000 obyvatel). Důsledkem vyliďňování, respektive nedostatečného dosídlení venkova, byl vyšší poměr neosídlených usedlostí a nedostatek pracovních sil v zemědělství.⁸⁴ Nepříznivá situace v zemědělství stavěla Šumpersko z hlediska typologie osídlení blíže do celku pohraničí.⁸⁵ Kromě všeobecného trendu odlivu pracovních sil ze zemědělství byl tento fenomén pravděpodobně propojen také s nadějí osídlenců na sociální vzestup v rámci procesu osídlování, jehož potencionální naplnění považovali za pravděpodobnější ve městech.

Relativní pokles počtu obyvatelstva na území zábřežského okresu byl mírnější, podobně jako celková proměna jeho struktury. V roce 1950 dosáhl počet usedlého obyvatelstva 72,88% stavu z roku 1930. Obyvatelstvo hlásící se k české národnosti přitom tvořilo homogenní většinu 95,59% usedlého obyvatelstva. Ve srovnání s okresem Šumperk byl poměr obyvatelstva dalších národností, ať už německé (2,28%) nebo slovenské (1,57%),

459 osob (z čehož bylo 143 rodinných celků a 12 osamělých osob). In: DVOŘÁK, T.: *Vnitřní odsun...*, c. d., s. 133. Počet usedlého obyvatelstva jednotlivých národností navíc vycházel ve sčítání 1950 ze subjektivní kategorie národnosti, což umožňovalo relativní odchylky. In: STANĚK, T.: *Německá menšina...*, c. d., s. 87.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem. Problematika úbytku pracovních sil v zemědělství byla považována za závažnou již v bezprostředně poválečném období. Přesun pracovních, především dělnických, sil ze zemědělství do průmyslu souvisel jednak s pokračující industrializací Moravy a dále s hospodářskými přesuny v rámci válečného hospodářství. K září 1946 byl průměrný nedostatek pracovních sil na Šumpersku mezi 10-12 osobami na 100 ha zemědělské půdy, na Zábřežsku to bylo 4-6. STEJSKAL, J.: K dnešní bilanci pracovních sil v zemědělství. In: *Statistický zpravodaj*, roč. 9, č. 12, 2. prosince 1946, s. 374-378. Viz také: PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 219-220.

⁸⁴ Fenomén nedostatečného osídlení venkova souvisel pravděpodobně se strukturálními aspekty osídlování Šumperska. Již v roce 1946 byl pozorován trend větší přitažlivosti center oproti periferiím: „*Při zkoumání postupu osídlování se přichází na to, že i zde se uplatňuje zákon o větší přitažlivosti velikých hmot ve srovnání s hmotami menšími, a že tam, kde už je Čechů dost noví přicházejí a kde jich je málo, přibývají pomaleji, ba přechodně tam i Čechů ubývá.*“ ŠEBESTA, J. – SRB, V.: *Jak postupuje osídlování?* c. d., s. 222-224.

⁸⁵ K tématu nedostatku pracovních sil a neosídlených usedlostí jako strukturálních důsledků osídlování pohraničí v kontextu proměn hustoty osídlení viz KAPLAN, K.: *Pohraničí*. In: *Proměny české společnosti 1948-1960*. Část druhá: Venkov. Praha: ÚSD AV ČR, 2012, s. 107-109.

daleko nižší.⁸⁶ Sociální rozvrstvení obyvatelstva v povolání nadále vykazovalo stabilní a poměrně silné zastoupení samostatně výdělečně činných a nájemců (21%), kteří dominovali především zemědělskému hospodaření.⁸⁷ Určité, ale ve srovnání se Šumperskem nikoliv tak zásadní, změny proběhly v dalším posílení zastoupení dělnictva (57%), doprovázeném úbytkem počtu úředníků (11%).⁸⁸ Osídlení okresu Zábřeh bylo rozloženo rovnoměrněji v menších a středně velkých sídelních jednotkách. V sídlech do 5000 obyvatel žilo 86,59% usedlého obyvatelstva⁸⁹, ze kterého poměrně nesilnější zastoupení tvořila sídla mezi 500 a 999 obyvateli (28,45%).⁹⁰ Z hlediska příslušnosti výdělečně činného obyvatelstva k jednotlivým hospodářským odvětvím vypadala situace obdobně jako v okrese Šumperk. V zábřežském okrese příslušelo výsadní postavení průmyslovému sektoru (44,51%), ale oproti okresu Šumperk zde bylo výrazněji zastoupeno také zemědělství (24,88%).⁹¹

II. 1. 3. Naše pohraničí bude rudé. Regionální aspekty vztahu KSČ a společnosti v pohraničí 1945–1948

Výše popsané strukturální proměny lokální společnosti ve sledovaných okresech spolu s naznačenými rozdíly se promítaly také do roviny politického rozhodování. Struktura nově vytvářené společnosti ovlivňovala do budoucna specifický charakter ustavování, fungování a proměn lokálních autorit. Jedním z aspektů, ve kterém se odrážel různý podíl jednotlivých složek obyvatelstva z hlediska regionálních, sociálních, ekonomických a dalších souvislostí jeho postavení a původu, byly politické preference. V tomto směru můžeme výchozí stav ustavování mocenských autorit v regionu zmapovat z výsledků voleb v květnu 1946, které představují jeden z mála dostupných zdrojů ke zjištění politických preferencí obyvatelstva v poválečné době. Volbám na Šumpersku dominovali komunisté (41,91%), kteří získali asi dvojnásobek hlasů oproti v pořadí následujícím sociálním demokratům (20,61%) a lidovcům (20,16%). Obyvatelstvo šumperského okresu, v jehož rámci převažovali noví osídlenci a dělnictvo, bylo ve svých politických preferencích bližší pohraničním územím českých zemí.⁹² Silné postavení komunistické strany by navíc s jistou licencí mohlo být vykládáno jako výraz minimálně momentální nakloněnosti zde usedlého obyvatelstva k zásadním proměnám společenského uspořádání. Výše již několikrát zmíněný vysoký podíl starousedlého obyvatelstva a do jisté míry tradičnější sociální skladba osídlení okresu Zábřeh se odrazila

⁸⁶ Sčítání lidu... 1. března 1950, c. d.

⁸⁷ Poměr mezi zemědělskými dělníky a samostatnými-nájemci v zemědělství byl v okrese Zábřeh přibližně 1:3 (v absolutních číslech 1077 dělníků na 3390 samostatných). Ibidem.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Pro srovnání na okrese Šumperk žilo v sídlech do 5000 obyvatel pouze 55,79% obyvatelstva.

⁹⁰ Sčítání lidu... 1. března 1950, c. d.

⁹¹ Ibidem.

⁹² ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí...*, c. d., s. 128-129.

také ve volebních výsledcích. Ačkoliv se zde na základě velmi nízkého podílu bílých lístků (0,39%), který se příliš nelišil od Šumperska (0,48%), politika Národní fronty setkávala s kladnou odezvou, byly představy usedlého obyvatelstva o společenských proměnách diferencovanější. Komunisté sice získali nejvyšší podíl hlasů (34,25%), ale jen s nepatrným rozdílem oproti druhým nejsilnějším lidovcům (33,16%), což nepředstavovalo nijak výraznou mocenskou převahu. Vyšší podíl samostatně výdělečně činných navíc pravděpodobně ovlivnil propad sociálních demokratů (14,91%) oproti vyšším preferencím národních socialistů (17,29%).⁹³

Pohraniční společnost vstupovala jako samostatné téma přímo do stranických diskuzí především v prvních letech po skončení druhé světové války. Komunisté sami sebe prezentovali jako tvořivou sílu, která dokázala aktivně přetvářet pohraničí k lepšímu. V opozici vůči různým „podvratným živlům“ a těm, kteří se údajně snažili v předvolebním období zmenšovat úspěchy KSČ v pohraničí, prezentoval úlohu komunistické strany v pohraničí na II. krajské konferenci v roce 1946 organizační tajemník Uxa následovně: „Mimořádně musíme poukázat na práci soudruhů v pohraničí. Různí ti páni často chodí do našeho pohraničí a pomlouvají nás, jak se často objevují o tom články ve *Volném slově*.⁹⁴ Naši soudruzi tam šli, když to tam ještě páchlo prachem a tito páni tam ještě nebyli. Naši soudruzi se postarali, aby v pohraničí byly konsolidované poměry [,] a dnes tam každý může jít a ví, že je tam bezpečno.“⁹⁵ Ačkoliv by se mohlo zdát, že konsolidací poměrů práce komunistů v pohraničí víceméně skončila, odkrývaly výpovědi tamějších delegátů zcela jiný obraz o panujících poměrech. Komunisté se měli stát aktivní silou v boji o přetváření poválečné společnosti, v němž plnilo pohraničí roli první linie: „Stejně i dnes můžeme svůj vliv rozšířit jen tím, že tam, kde se ozve slovo: komunista, ozve se současně slovo: nejlepší pracovník.“⁹⁶ Kromě doznívajících požadavků na důkladné provedení očisty pohraničí od všeho německého, se v prostředí komunistické strany objevovaly výzvy k důkladnému postupu proti reakci, pod níž „se skrývalo všechno staré a špatné“. „Reakcionáři“ a ostatní odpůrci komunistické politiky se podle převažujících názorů komunistických straníků „koncentrovali v ostatních stranách Národní fronty, chránili Němce a kolaboranty,

⁹³ Výsledky voleb převzaty z: ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí...*, c. d., s. 340.

⁹⁴ *Volné slovo* byl deník Československé strany národně socialistické, vydávaný v Olomouci v letech 1945-1948.

⁹⁵ Záznam diskusního příspěvku, s. Uxa, org. taj. Olomouc. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 112, Olomouc 1946.

⁹⁶ Záznam diskusního příspěvku, s. Vlad. Ekart, Šternberk. Ibidem.

vyhledávali dobře placená místa, byli líní a mysleli jen na vlastní prospěch.⁹⁷ Souběžně se utvářel obraz komunistů jako nových hraničářů⁹⁸, kteří budou pohraniční společnost přetvářet a bránit české země: „[N]aše pohraničí bude rudé a s podporou naší strany dosáhneme toho, že vytvoříme pevnou zeď kolem naší krásné zahrady.“⁹⁹

Vnímání společenské očisty na různých úrovních života společnosti jako poválečné nutnosti nebylo záležitostí typickou pouze pro prostředí KSČ, ale nabývalo víceméně konsensuální charakter napříč celou společností, přičemž si s ní různá společenství spojovala rozdílné představy.¹⁰⁰ Komunisté na druhou stranu dokázali velmi dobře napojovat své představy o novém společenském uspořádání na existující očištný diskurs, k čemuž využívali například protikladná spojení starého s reakčním a mladého s komunistickým: „[V]e veřejných úřadech a službách máme ještě mnoho reakce a zejména na těch vedoucích místech. Mohli bychom ukázat prstem na některé ty pány, kteří si ještě dnes myslí, že se vrátí bývalé doby a podle toho také jednají. [...] [Mladí] dostali se někde na určitá místa a jejich práce je velmi kritizována. [...] [J]e nám milejší jeden mladý soudruh komunista v úřadě, který zkušenosti nemá, než 10 starých byrokratů, kteří nemají dobrou vůli, aby se vžili do nových poměrů.“¹⁰¹ Obraz reakce, která způsobovala všechny společenské neřády a od které bylo nutno společnost očistit, se velmi lehce identifikoval nejen s byrokracií, ale také s kapitalisty a vykořisťovateli: „Kapitalisté pochopili, že mohou vpašovat do pohraničí svoje síly, a tak se stává, že na továrnách jsou národní správci, kteří tam přijdou jednou za měsíc a mají za to 10.000 platu. Přitom se snaží, aby továrna nepracovala, protože buď oni, nebo kapitalisté, kteří je tam nasadili, mají podobnou továrnu ve vnitrozemí.“¹⁰² Vzhledem k vysoké společenské prestiži, kterou si poctivá manuální práce v poválečné době vydobyla,¹⁰³ a také v souvislosti s vysokým podílem nižších společenských vrstev na novém

⁹⁷ „[D]osud zde nebylo řečeno, [...] jak čelit útokům reakce, která se proti nám soustřeďuje. [...] Vidíme, že zatím, co naši soudruzi pracují ve dne v noci na každém úseku, v závodech nebo kancelářích, tak na druhé straně naši odpůrci provádějí politiku vyhledávání a obsazování teplých míst a získávání různých význačných, hospodářských posic. [...] Tady je třeba říci jasně a nekompromisně, že očista českého národa musí být provedena do důsledků.“ Záznam diskusního příspěvku, František Musial, Týn u Lipníka n. B. Ibidem.

⁹⁸ Obraz hraničáře měl v českém prostředí hluboké kořeny, sahající až do druhé poloviny 19. století. Historik severomoravského regionu Josef Bartoš hraničáře charakterizuje následovně: „V českém prostředí se častěji používalo slovo ‚hraničář‘, což byli lidé (učitelé, úředníci apod.), kteří prosazovali české národnostní zájmy na jazykové či etnické hranici, ne tedy hranici státní.“ BARTOŠ, J.: K pojmu a pojetí pohraničí v ČSR 1918–1938. Územní a národnostní principy a problémy. In: *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. TRAPL, M. [Ed.]. Šenov u Ostravy: Tilia, 2003, s.26.

⁹⁹ Záznam diskusního příspěvku, Soudruh František Gil, Moravský Beroun. Ibidem.

¹⁰⁰ Viz např. kapitolu II. 2. Zápas o duši pohraničí

¹⁰¹ Záznam diskusního příspěvku, Vobecký Alois, Šumperk. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 112, Olomouc 1946.

¹⁰² Záznam diskusního příspěvku, s. J. Gába, Šumperk. Ibidem.

¹⁰³ Více v kapitole II. 2. 1. Čistota národa a poctivost práce

osídlení pohraničí, se komunistům dařilo stylizovat se do role hlavních obránců zájmů celé pohraniční společnosti.

Právě v této souvislosti zazněl na II. krajské konferenci KSČ požadavek, aby se strana zasadila o zajištění majetkových poměrů osídlenců z řad živnostníků a dělníků, tedy nezemědělsky manuálně pracujících: *„Jak drahé budou rodinné domky našich průmyslových pracovníků a živnostníků, jejichž jediný přínos do pohraničí byly dvě udřené ruce a několik nedostatečně živých a ošacených dětí. A právě mezi těmito nejvíce působí neodpovědné živly, které našeptávají, že oni to budou, kdož ponesou hlavní břímě vůči státu. Na úkor zemědělců, bude prý tento majetek tak oceňován, že nikdy si jej nebude moci zakoupit.“*¹⁰⁴

V období po květnových volbách 1946 ztrácelo pohraničí postupně svoje specifické postavení a bylo zařazováno do širšího rámce problémů, se kterými se musela KSČ potýkat. Když na III. krajské konferenci KSČ vystoupil politický tajemník ze Šumperka Jermář s příspěvkem, ve kterém konstatoval, že *„při odstraňování neřádů [v pohraničí, pozn. JM] musíme být houževnatí a vytrvalí a nakonec dosáhneme toho, že s poctivostí nejdále dojdeme“*, poznamenal si zapisovatel do konspektu *„neměl pozornost“*.¹⁰⁵ Jednou z hlavních otázek zaměstnávajících krajské vedení KSČ bylo získání podpory mezi středními zemědělci, kteří kvůli absenci tradiční agrární strany v politickém spektru třetí republiky představovali nerozhodnutou část voličstva: *„Soudruzi na venkově si mnohde neuvědomili, že jsme stranou všennárodní, stranou všeho pracujícího lidu, všech vrstev národa.“*¹⁰⁶ Pohraničí bylo vnímáno v širším kontextu stranických zájmů při získávání podpory obyvatelstva: *„Je nutné posuzovati jinak drobné a střední rolníky v oblastech Hané a jinak rolníky v horských oblastech Drahánské vrchoviny a v pohraničí. Je nutné mít na zřeteli, že hanácký chalupník je na stejné sociální úrovni jako horský střední zemědělec.“*¹⁰⁷ Posuňovalo se ovšem z prioritní oblasti stranického zájmu na jeho výraznou periferii: *„Střední zemědělec na Hané je činitelem na našem venkově rozhodujícím. A proto bude naše úsilí v získávací kampani soustředěno především k němu.“*¹⁰⁸

Přes převažující rezervovaný postoj rolnického obyvatelstva k její politice, dokázala KSČ na druhou stranu velmi efektivně využívat k mobilizaci veřejného souhlasu a prosazování svých požadavků průmyslové dělnictvo. Jedním z názorných příkladů mohou být události, které provázely předání závodu přesného strojírenství Schmideberger v Mohelnici

¹⁰⁴ Záznam diskusního příspěvku, Rudolf Souček, Petrovice (Šumperk). Ibidem.

¹⁰⁵ NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 229, Olomouc 1947.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem.

(okres Zábřeh) z národní správy zpět do vlastnictví dědicům původních majitelů Kurtu a Ottovi Grätzerovým.¹⁰⁹ Přesně podle doporučujících instrukcí, vydaných v rámci tzv. boje o konfiskáty národohospodářskou komisí ÚV KSČ a stejnou komisí ÚRO,¹¹⁰ zasáhlo 26. dubna 1947 do jednání mezi zástupci ONV Zábřeh a původními majiteli asi 720 dělníků n. p. MEZ Mohelnice.¹¹¹ Spolu s dělníky ze závodů ve Frenštátě pod Radhoštěm a Vsetíně vyhlásili protestní stávkou a žádali přičlenění závodu Schmiedeberger do celku n. p. MEZ.¹¹² V průběhu jednání byli protestujícími dělníky dokonce za výkřiků „zrádci, dobit ho a vyhodit!“¹¹³ napadeni tři zaměstnanci závodu Schmiedeberger. Zástupci ONV v Zábřehu, konfrontovaní s takto vyjádřeným veřejným míněním, se nakonec rozhodli předat celou záležitost k rozhodnutí paritní komisi Ministerstva průmyslu. Ve výpovědích vyslychaných dělníků byli bývalí majitelé identifikováni s obrazem německých vykořisťovatelů a nepřímo podporovatelů nacismu,¹¹⁴ ačkoliv se v případě Otto a Kurta Grätzerových jednalo o vyznamenané příslušníky československé zahraniční armády, navíc židovského původu.¹¹⁵ Urgence z 10. ledna 1948, kterou Ministerstvo průmyslu podalo národní správě podniku Schmiedeberger k prosazení svého rozhodnutí o předání závodu původním majitelům k 1. lednu 1948, naznačovala neschopnost centrálních úřadů prosadit svá rozhodnutí, která byla lokální veřejností odmítána.¹¹⁶

Podpora politiky KSČ v období po Únoru 1948 se sleduje poměrně nesnadně, ale můžeme k ní částečně využít výsledky voleb do Národního shromáždění z 30. května 1948,

¹⁰⁹ ONV Zábřeh zamítl 23. října 1946 žádost bratrů Grätzerových o navrácení konfiskovaného majetku, neboť kupní smlouva z 8. 2. 1939 „nevznikla z příčinné souvislosti s národní a rasovou persekucí na základě konkrétního nátlaku“. ZNV v Brně toto rozhodnutí 18. března 1947 zrušil. Výnos ZNV v Brně z 18. března 1947, č. j. 2606/IVa/29-47. SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh, k. 319, Inv. č. 578, p. 158.

¹¹⁰ Více viz KUKLÍK, J.: Přidělování konfiskátů. In: *Znárodněné Československo*. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 276-282. Konkrétně k situaci v Mohelnici zmínka na s. 278.

¹¹¹ Protokol sepsaný při komisionálním řízení 26. 4. 1947. SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh, k. 319, Inv. č. 578, s. 3/p. 132.

¹¹² „Oznamujeme, že osazenstvo závodu MEZ Vsetín vstoupilo dnešním dnem o 13. hod. do protestní stávkou proti rozhodnutí navrátit závod Schmiedeberger v Mohelnici dřívějším majitelům. Věříme, že provedete nové řízení, jak navrhuje ředitelství MEZ Olomouc. Závodní rada MEZ Vsetín“ Ibidem, s. 5/p. 134.

¹¹³ Ibidem, s. 4/p. 133.

¹¹⁴ „Čech se u Grätzerů nemohl nijak zvlášť uplatnit. Jako stálý kádr si držel Němce, ze kterých se stali největší nacisté a byli kádrem Němectví v Mohelnici. Nevím, z jakého důvodu by měla nyní opět rodina Grätzerů dostati správu našeho závodu, absolutně si nemůže získati naší důvěry, když byli vlastně také příčinou nešťastného roku 1938“ Výpověď, Adolf Rifler. Několik výpovědí starých zaměstnanců fy. Grätzer. SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh, k. 319, Inv. č. 578, p. 83.

¹¹⁵ Jejich strýc Ernst Grätzer byl kritizován za své protičeské chování v předválečné době a samotní bratři Kurt a Otto, kteří oba sloužili v československé západní armádě, zase za udržování blízkých kontaktů s původními německými zaměstnanci jejich firmy bezprostředně po skončení války. In: Zpráva o stávce při předávání továrny Schmiedeberger. SNB Mohelnice, 10. května 1947. ABS Kanice, Sign. A15, Zemské velitelství SNB Brno. Inv. č. 153.

¹¹⁶ Přípis Ministerstva průmyslu z 10. ledna 1948, č. j. 6-35435/48, Konfiskace – projednání v paritní komisi, opis. SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh, k. 319, Inv. č. 578, p. 2.

jakkoliv díky zavedení jednotné kandidátky postrádaly základní znaky politického pluralismu.¹¹⁷ V interním stranickém textu k V. krajské konferenci KSČ v roce 1949 se objevily výsledky za jednotlivé okresy, ve kterých se v zastoupení bílých hlasovacích lístků opětovně projevil rozdíl mezi okresy Šumperk a Zábřeh. Okres Šumperk (10,84%) spadal v porovnání s ostatními okresy do oblasti s krajsky průměrnou podporou politiky Národní fronty a byl bližší oblastem s vyšším poměrem nově osídleného obyvatelstva v pohraničí.¹¹⁸ Na Zábřežsku (17,52%) byla politika Národní fronty odmítána podstatně větší částí voličstva, což jej řadilo spíše k oblastem s větším poměrem tradičně usedlého obyvatelstva v městě Olomouci a na Hané.¹¹⁹

II. 2. Zápas o duši pohraničí. Diskursivní proměny na stránkách Moravského severu

*Jen dál! Čas nový nové chce mít činy, den nový vzešel k nové práci nám, / jeť sláva otců krásný šperk pro syny – však kdo chceš ctěn být, dobud' cti si sám! / Kde přítomnost jak dítě pozastesklá, vše dávná sláva, byť v ní dýmant hrál, / je za korábem jenom brázda lesklá! Napněte lana – vzhůru plachty – dál!*¹²⁰

Dynamika prvních poválečných let po roce 1945, ve kterých se nově utvářela společnost v pohraničí českých zemí, se intenzivně odrážela také v dobovém tisku.¹²¹ Články veřejně činných osobností na titulních stranách, uveřejněné vyhlášky a vysvětlující komentáře k nim, podobně jako zprávy od běžných přispěvatelů, jejich debaty a vzniklé kontroverze nám

¹¹⁷ Hodnocení voleb 1948 viz KAPLAN, K.: *Národní fronta 1948-1960*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, s. 100-101.

¹¹⁸ Zajímavým faktem byla na Šumpersku a Zábřežsku poměrně vysoká volební účast. Srovnání s pohraničními okresy: Rýmařov (8161 platných hlasů; 2,4% bílých lístků), Moravský Beroun (15052, 4,2%), Šternberk (21929, 7%), Šumperk (27455, 10,9%). In: *V. krajská konference KSČ 7. – 8. května 1949*. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 489, Olomouc 1949. Statistika uvádí pro Olomoucký kraj celkový výsledek 86,5% hlasů pro jednotnou kandidátku a 13,5% bílých lístků. Český statistický úřad uvádí čísla nižší: 82% pro NF, 17,9% neplatných (z toho 14,6% bílých lístků). In: *Volby do zákonodárných orgánů Československa a České republiky 1920-2006*. K 90. výročí vzniku samostatného československého státu. 1. vyd. Praha: ČSÚ, 2008, s. 96. Citovaná statistika ze stranického tisku nezapočítávala údaje o poměru neplatných hlasovacích lístků a neúčast ve volbách. Navíc u ní nebyl uveden zdroj. Srovnáním ale vyplývá, že pravděpodobně čerpala ze stejných dat, které ke srovnání výsledků voleb 1948 využívá: KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, c. d., s. 296-297 (poznámky ke s. 98). Z jeho podrobného srovnání vyplývá, že okresy Šumperk a Zábřeh spadaly do kategorie okresů se spíše vyšší podporou NF.

¹¹⁹ Olomouc – město (37540, 16,5%), Zábřeh (27838, 17,4%), Hranice (35358, 19,4%), Přerov (49871, 24,1%), Holešov (30418, 29,2%). Okres Hranice zde představoval podobný typ smíšeného osídlení na pomezí mezi vnitrozemím a pohraničím jako okres Zábřeh. *V. krajská konference KSČ 7. – 8. května 1949*. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 489, Olomouc 1949.

¹²⁰ NERUDA, J.: Jen dál! In: *Moravský sever*, č. 1, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹²¹ Moravský sever představuje pro oblast okresů Šumperk a Zábřeh jediné dostupné periodikum, které bylo svázáno přímo s regionálním prostředím. Byl úzce svázán především se starousedlickou komunitou, přičemž disponoval přispěvateli napříč politickým a názorovým spektrem. Ačkoliv jsou v něm jen okrajově zastoupeny příspěvky z novoosídleného prostředí, představuje přinejmenším pro oblast Zábřežska, kde tvořili starousedlíci majoritní podíl ve společnosti, pro výklad proměny výkladových vzorců v tomto období dostatečně reprezentativní pramen.

umožňují nahlédnout do spletného obrazu minulé reality. Dobový diskurs¹²², který se nám zde rozkrývá, není pouze pasivním zrcadlem minulého vývoje společnosti. V jeho rámci můžeme sledovat různé interpretační a vysvětlující strategie dobových aktérů, které nás přibližují k rozkrytí jejich myšlenkových horizontů. Konfrontace tradičních společenství starousedlého českého a německého obyvatelstva s vojenskými jednotkami, navracejícími se uprchlíky a nově příchozími osídlenci, vedla na regionální úrovni ke střetávání rozličných příběhů, názorů a zkušeností. K formování poválečného diskursu, jehož součástí bylo také vyjednávání platných společenských hodnot a nalézání společné identity, měla ovšem přístup pouze část společenství (např. německé obyvatelstvo z něj bylo úplně vyloučeno). Dominantní kolektivní symboly¹²³ formované ve veřejném prostoru na centrální úrovni nebo v celostátním tisku, nebyly v regionech pouze pasivně recipovány lokální čtenářskou veřejností, ale naopak konfrontovány s místními zkušenostmi a aktivně využívány v lokálním kontextu.

Samotná geneze a formování celkového poválečného diskursu českého pohraničí v dobovém tisku na celostátní úrovni byla již zpracována¹²⁴, proto bych se zde rád zaměřil na úroveň recepce centrálních diskursivních témat a kolektivních obrazů na regionální úrovni a na jejich vliv při formování lokálního diskursu. Nepůjde mi ale o pouhé zjištění jestli, nebo zdali vůbec, se jednotlivá témata a obrazy na stránkách regionálního tisku objevují, ale spíše o míru jejich stabilizační a realitu vysvětlující funkce pro nově se ustavující regionální společenství.¹²⁵ Tedy v jaké kontextu byly využívány a s jakými hodnotami byly spojovány v rámci konstruování nové identity regionální společnosti.

II. 2. 1. Do nového života. Čistota národa a poctivost práce

V rámci konstituování nové kolektivní identity lokálního společenství patřilo v bezprostředně poválečném období k nejdůležitějším úkolům načrtnutí vlastního obrazu druhé světové války, který by byl schopen obsáhnout rozličné úrovně každodenní zkušenosti

¹²² Diskurs zde vnímám jako splet' textových výpovědí, které se jedna k druhé vztahují a – propojeny také skrze čas a místo – vytvářejí celek, který je v sociální praxi propojen s jazykem, společenskými strukturami a jednáním. BRENNER, Ch.: Historische Diskursanalyse: Begriff und Methode. In: *Zwischen Ost...*, c. d., s. 7-8.

¹²³ Kolektivní symboly představují repertoár obrazů, které zná každý člen společnosti. Tyto obrazy vysvětlují většinou celek dějin a to nijak neutrálně, nýbrž v rámci (implicitního) zjednodušeně ideologického hodnocení. Ibidem, s. 8-9.

¹²⁴ Vycházím zde především z komplexního zpracování problematiky od německé historičky Christiane Brenner: BRENNER, Ch.: Das Grenzland. In: *Zwischen Ost...* c. d., s. 259-307. V českém prostředí aktuálně: SPURNÝ, M.: České pohraničí na prahu nové doby. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 30-81. Další diskursy specifické pro období třetí republiky byly zpracovány např. v antologii DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě Západu*. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948. Praha: Prostor, 2000. Diskursy v intelektuálním prostředí zpracoval AMBRAMS, B. F.: *The Struggle for the Soul of the Nation*. Czech culture and the rise of communism. Lanham: Rowman and Littlefield, 2004.

¹²⁵ Bedřich Loewenstein poukazuje na vnitřní mnohoznačnost kolektivních symbolů, které zároveň navenek plní strukturující a stabilizační funkci. In: BRENNER, Ch.: Historische Diskursanalyse..., c. d., s. 8-9.

z doby okupace a osvobozovacího boje. Vytvoření nového sebedopřehledění příslušníků lokálního společenství zařazením jejich běžných každodenních zkušeností do rámce lokálního respektive celonárodního příběhu mělo výraznou stabilizační funkci. Sedm let života v Říšské župě Sudety nebylo vždy a všemi vnímáno jako heroická doba národního vzdoru, ale spíše jako ponuré, ochromující a tísnivé bezčasí plné drobných deprimujících kompromisů.¹²⁶ Zdůrazněním novosti a převratnosti období po osvobození získávalo utrpení v době okupace náhle svůj smysl v národním příběhu, který zavazoval jeho přeživší příslušníky k aktivnímu podílu na vytváření národní budoucnosti.¹²⁷

Prvním krokem na této cestě mělo být očištění národního společenství od všech, kteří mu v minulosti škodili a u nichž se zároveň předpokládalo, že mohou nebo dokonce jistě budou škodit i v budoucnosti.¹²⁸ Nová identita lokálního společenství byla v prvních poválečných měsících vytvářena většinou na základě negace vlastností, které byly jeho příslušníkům cizí, a které byly naopak připisovány vytvářenému obrazu cizího. Po vyjmenování všech negativních vlastností, kterými oplývalo okupační období, se tak například v úvodníku prvního čísla Moravského severu dočteme: „*Nic takového jsme nedělali. Dělali jsme to, co dělal poctivý český člověk, co dělala celá česká severní Morava: mlčeli jsme se zařatými zuby, čekali a dle své možnosti připravovali den osvobození. Proto nezatížení jakoukoli vinou hlásíme se pod starým poctivým jménem k práci za šťastnější budoucnost*“.¹²⁹

Negace cizího a nepřátelského, které bylo spojováno s ukončenou válečnou minulostí, vedla do doby zahájení nuceného vysídlení německého obyvatelstva k postupnému vytěsnění německé problematiky jako pouhého vymezujícího bodu vlastní národní identity, který však byl uzavřen mimo explicitní diskurs nově ustavovaného společenství. „*Pro... [náš lid]... již dnes neexistuje otázka Němců na severní Moravě.*“¹³⁰ Oč zarputileji bylo nepřátelskému obyvatelstvu odpíráno se jakkoliv podílet na vytváření budoucnosti osvobozeného pohraničí, o to důležitější se jevila úloha osvobozeného českého národa, který byl vyzván k převzetí

¹²⁶ „*Atmosféra byla dusná k zalknutí. Zatínali jsme pěstě, každého z nás zachvacoval vztek u vědomí bezmocnosti proti řádění nacistických stvůr*“ In: HODINA, A.: Jak jsme pracovali. Začátky národního odboje v Lošticích a okolí. *Moravský sever*, č. 1, roč. XXXIX/1945, s. 2.

¹²⁷ BRENNER, Ch.: Krieg und Differenzenerfahrung. In: *Zwischen Ost...*, c. d., s. 147-150.

¹²⁸ Pro bezprostředně poválečné období byli takto vnímáni příslušníci nepřátelských národů spojených s narušením státní integrity Československa, podobně jako příslušníci československého národa, kteří zradili a kolaborovali. Propojení těchto charakteristik v poválečném diskursu v normativní rovině názorně ukazuje např. pro dekret č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetko-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců a Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů z 19. května 1945.

¹²⁹ Pohled nazpět. In: *Moravský sever*, č. 1, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹³⁰ POKORNÝ, F.: Řešení národnostní otázky a severní Morava. In: *Moravský sever*, č. 4, roč. XXXIX/1945, s. 1.

zodpovědnosti za vyčištěné pohraniční kraje.¹³¹ Navracející se vesnice a města, půda a továrny zavazovaly české obyvatelstvo v pohraničí k poctivé práci. Tradiční úloha starousedlického obyvatelstva, která spočívala v ochraně hranic národního společenství¹³², byla v soudobé mentalitě rozšířena o zodpovědnost za správu navracejícího se odcizeného národního majetku a za jeho předání do rukou poctivých příslušníků národa.¹³³ „*Na nás nyní je, abychom tyto důležité kraje osídlili takovými členy národa, kteří by přinesli hospodářských rozkvět do nových domovů a dali vyrůst zdravé generaci hraničářů-strážců našich hranic a svobody. A to mohou dokázat jen lidé ve svém pracovním oboru zdatní a odvážní, lidé pevného charakteru a čistých mravů.*“¹³⁴

Jestliže odmítnutí a vyloučení národnostně cizího a nepřátelského určovalo identitu místního společenství směrem navenek, plnila podobnou úlohu směrem dovnitř k příslušníkům vlastního národa, ať už z okruhu starousedlíků nebo nově přicházejících, kategorie poctivé práce, která se stávala obecně pozitivní hodnotou spojovanou s představou čistoty a neposkvřenosti prostého lidu. V pohraničí, které bylo v poválečném diskursu vnímáno jako dějiště zásadních společenských proměn směrem ke zdravější, výkonnější a spravedlivější společnosti,¹³⁵ nabývala poctivá práce konotace aktivního nástroje hospodářské, ale zároveň i morální a celkově společenské obnovy. „*Práce, práce a zase práce bude třeba, aby nahrazeny byly nesmírné škody a ztráty způsobené válkou. [...] Všecky tyto spousty napravití tuhou prací je povinností nás všech, kteří ve zdraví a namnoze i bez hmotných škod přečkali jsme hroznou vichřici hněvu. Práce o to těžší, že má být přebudováno celé ústrojí státu na nových základech sociálně spravedlivějších, nežli tomu bylo dříve.*“¹³⁶ Společenská spravedlnost v rámci hesla „*nikdo bez práce [ať] nejídá koláče*“¹³⁷ zakládala zásluhu na odměnu jedince v rámci nově vytvářeného kolektivu. Poctivá práce se měla stát všeobecně přijímaným měřítkem společenských, kulturních, ale i ekonomických hodnot. V přetištěném článku předního československého ekonomy Josefa Macka, který se vyjadřoval k otázce poválečné obnovy národního hospodářství, se tak například setkáme

¹³¹ POKORNÝ, F.: Řešení národnostní otázky a severní Morava. In: *Moravský sever*, č. 4, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹³² „*Za pevnostním pásmem ze železa a oceli na severomoravské hranici se zdvihala mocnější hradba utvořená ze srdcí prostého lidu severomoravského.*“ Ibidem.

¹³³ Více k mentalitě nových hraničářů viz např. SPURNÝ, M.: Odčiňme Bílou horu. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 35-36.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ SPURNÝ, M.: Laboratoř národní a sociální obrody. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 37.

¹³⁶ Do nového života. In: *Moravský sever*, č. 1, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹³⁷ Ibidem.

s názorem, že kupní síla měny „se projevuje v tom, [...] co za ni skutečně můžeme koupit, ale také v tom, co za ni jsme skutečně ochotni dát, když ji vyděláváme svou prací.“¹³⁸

V rámci prosazování kategorie poctivé práce jako identifikačního znaku příslušnosti ke společenství docházelo na jedné straně k vyloučení jedinců s negativně vymezenými vlastnostmi¹³⁹, které byly nejčastěji vnímány prizmatem příživnictví¹⁴⁰. Na straně druhé byla nově vytvářená společenská skutečnost zároveň všeobecně vymezována proti poměrům v předválečné republice.¹⁴¹ V přímém protikladu k poctivé práci byl negativně vymezován individuální zisk, jako konstitutivní prvek předválečného uspořádání založeného na vykořisťování. „Národ se dnes ujímá správy osvobozeného území, [...] Národ – ne několik vyvolených jedinců, lid – nikoliv jedna třída, občané svobodné republiky – ne političtí makléři a spekulanti. V tom je zásadní rozdíl dneška oproti době předválečné, [...]“¹⁴² Nově měl mít podíl na zisku celý národ, nikoliv pouze jednotlivci „domnívají[cí] se stále, že zůstává v platnosti starý vykořisťovatelský systém, dle něhož byl dělník považován za pouhý stroj k vydělávání peněz pro zaměstnavatele.“¹⁴³ Příslušníci národního společenství, kteří nadále sledovali pouze své vlastní zájmy, byli obviňováni z nepochopení významu státního převratu v roce 1945, který neměl být pouze počátkem změny národních, ale i sociálních poměrů.¹⁴⁴ Koncepce sociální spravedlnosti založená na společné poctivé práci otevírala například otázku, jestli „[m]ají tito lidé právo nosit trikoloru nové republiky, svobodné vlasti dělníků a rolníků, pracujících lidí?“¹⁴⁵, čímž implikovala vyloučení těch, kteří se v meziválečném období na úkor národa, tvořeného poctivě pracujícím lidem, zaměřovali na svůj vlastní prospěch a hodlali v tom pokračovat i v nových podmínkách poválečného státu.

Konstituování identity lokálního společenství v bezprostředně poválečných měsících, které probíhalo navenek skrze odmítnutí nečeského obyvatelstva a dovnitř přijmutím charakteristiky poctivé práce jako podmínky přijetí jedince k podílu na budování nové

¹³⁸ MACEK, J.: Poučení z minulosti. Chtěné a nechtěné následky Rašínovských reforem. In: *Moravský sever*, č. 2, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹³⁹ Jako byla například chamtivost a osobní prospěch, které byly spojovány rovnou s charakteristikou zločinnosti. In: *Do nového...*, c. d.

¹⁴⁰ „[...] starej se, aby práce byla organisována k prospěchu celku, aby z ní už netěžili různí příživníci, [...]“ In: MACEK, J.: *Poučení...*, c. d.

¹⁴¹ S podobným odmítnutím předválečného vývoje se nesetkáváme pouze v oblasti sociální, ale např. i v oblasti národnostní politiky. Více: SPURNÝ, M.: Menšinová politika meziválečné ČSR a její dvojí odmítnutí v poválečné době. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 91 an.

¹⁴² POKORNÝ, F.: *Řešení národnostní...*, c. d.

¹⁴³ Jsou mnozí mezi námi. In: *Věstník Okresního národního výboru v Zábřeze. Moravský sever*, č. 3, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹⁴⁴ Zdůrazňování výjimečnosti roku 1945 jako zahájení národní a demokratické revoluce, která měla na rozdíl od roku 1918 vést k opravdové národní nezávislosti, je v poválečném diskursu typické pro příznivce komunistické strany. Více: ABRAMS, B. F.: *The Shift in Sensibilities and Generations: May 5, 1945, versus October 28, 1918*. In: *The Struggle...*, c. d., s. 137 an.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

národní budoucnosti, mělo výrazně exkluzivní charakter. Vymezení lokálního společenství skrze stanovení jeho pevných hranic bylo od počátku konfrontováno s dynamickými proměnami pohraniční společnosti v procesu osídlování, což se z počátku nejvíce projevovalo ve střetávání starých a (staro-)nových usedlíků.

II. 2. 2. U nás to skřípe. Vymezování nové identity starousedlíků

V regionálním společenství starousedlíků ožil v prvních poválečných měsících společně sdílený obraz hraničářů¹⁴⁶, poctivých příslušníků národa čelících v první linii německému nebezpečí a snahám o germanizaci národa. Identita definovaná dlouholetým národnostním bojem, který ústil ve společnou zkušenost sedmi let přičlenění pohraničních území k nacistické Třetí říši, se v době po osvobození propojovala s nadějí na spravedlivější společenské uspořádání. S vytvářením nové společnosti spojená představa zadostiučinění a odměny za dlouhodobou věrnou službu ve prospěch národní věci byla nejpozději v létě 1945 konfrontována s poněkud odlišně se vyvíjející realitou. Kontroverzním bodem se zde stávalo právě odlišné vnímání období přičlenění pohraničí k nacistickému Německu, které bylo starousedlíky kolektivně vnímáno jako heroická doba jejich národního odporu. V obecném poválečném diskursu byli naproti tomu příslušníci národa, kteří po Mnichovské dohodě zůstali v pohraničí, přímo či nepřímo podezříváni ze spolupráce s Němci a potencionální zrady.¹⁴⁷ Právě kvůli tomuto podezření nebyla důležitá správní místa v regionálních úřadech zpravidla obsazována z komunity starousedlíků. Naopak byli někteří z nich, kteří zastávali důležité pozice ve zjitřené revoluční době května a června 1945, nuceni již v létě uvolnit místo navracejícím se úředníkům z předmnichovské doby nebo nově příchozím osídlencům.¹⁴⁸

Rozhořčení a zklamání nad podobným vývojem vyjádřili v červenci 1945 příslušníci prozatímní městské policie v Zábřehu, kteří na stránkách Moravského severu žádali, „*aby místa byla obsazována také z našeho lidu, nikoliv však těmi, kteří od nás utekli.*“¹⁴⁹ Kromě zneuznání vytrpěného příkoří a hrdinného boje starousedlíků z doby nacistické nadvlády se zde v kontextu nové koncepce sociální spravedlnosti objevila obava z návratu „*star[ého] prohnil[ého] systému, kdy jeden druhého podplácel a jejich služba často končila v hospodě*“¹⁵⁰, která byla korunována apelem „*Pryč se systémem protekce, pryč se systémem*

¹⁴⁶ Obraz hraničářů, kteří jsou dále charakterizováni jako staří (starousedlíci) a noví (nově příchozí), byl jedním z hlavních motivů v poválečném diskursu o identitě nové společnosti v pohraničí. Více viz: SPURNÝ, M.: Odčijme Bílou horu. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 35-36.

¹⁴⁷ BRENNER, Ch.: Die Grenzlandgesellschaft. In: *Zwischen Ost...*, c. d., s. 280-281.

¹⁴⁸ WIEDEMANN, A.: Die tschechischen Altsiedler. In: *Komm mit...*, c. d., s. 289-290.

¹⁴⁹ U nás to skřípe. In: *Moravský sever*, č. 4, roč. XXXIX/1945, s. 2.

¹⁵⁰ Ibidem.

*pánů a nevolníků, ať žije spravedlnost!!*¹⁵¹. Domnělá zrada na lokálním společenství, které se dopustili ti, kteří z pohraničí v roce 1938 odešli, byla spojována s představou jejich vadného národního charakteru, především s nepoctivostí a zbabělostí.¹⁵² Jedná se o zcela odlišnou interpretaci, než jaké byla typická pro centrální diskurs o pohraničí, kde byli naopak jako „podezřelí“ vnímáni lidé zůstavší v pohraničí. Ne tak překvapivé už bylo přetavení prověrek do metafory síta, které mělo zhodnotit charakterové vlastnosti a ambice navracejících se uprchlíků: *„U rájeckého mostu bude síto a tam se budou vracející uprchlíci přesívat, až se budou chtít uplatnit na starých místech v úřadech; zeptáme se jich, proč jste utekli do bezpečí za nachystaným korytem, za bezstarostným životem? Proč jste nezůstali s námi, aby nás tu bylo více?*¹⁵³

Paušalizující obvinění uprchlíků ze zrazy bylo v následné diskuzi většinou reagujících pisatelů odmítnuto především s poukazem na svízelné podmínky, kterým byli dotčení v roce 1938 nuceni ve vnitrozemí čelit.¹⁵⁴ Ačkoliv byla metafora síta zčásti zpochybňována výzvami k opatrnosti a většímu rozlišování mezi jednotlivými případy, nebyla principiálně odmítnuta.¹⁵⁵ „Prosívání“ jednotlivců na základě jejich národní spolehlivosti bylo v rámci všeobecného diskursu očisty veřejného života považováno za samozřejmost, otázkou však zůstávala jeho měřítko. V rámci požadavku jednoty národa, která se vytvářela skrze ochotu a schopnost poctivé budovatelské práce jeho členů, se štvání jednotlivých společenských vrstev proti sobě jevílo jako nepřipustné hazardování s národní budoucností.¹⁵⁶ Tato skutečnost se ale překvapivě nestala hlavním bodem kritiky. Výzva zábřežské městské policie byla spíše vnímána jako lehkovážné zúžení rozsahu společenské očisty, neboť síto mělo být postaveno *„všude, kde jedná se o zájem celku, národa a státu.“*¹⁵⁷ Z činnosti v době okupace se měli zodpovídat všichni a jediným skutečným měřítkem jejich příslušnosti k národu se měly stát

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² „[...] uděláme místo lidem našim, ale lidem skutečně poctivým, kteří se nezalekli a neutíkali s velikým spěchem a ještě větším strachem před stvůrou hákového kříže.“ Ibidem.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Jako první je hned v následujícím čísle odmítl advokát a bývalý prvorepublikový starosta Zábřehu Jaroslav Koutecký, který vystupoval z pozice uprchlíka: *„Kdyby pisatelé invektivy věděli, jak vysoko byla těmto lidem, vracejícím se do svých domovů, postavena koryta, kolik závidí a zloby je tam čekalo, jen aby ve zmenšené republice neukousli trochu krajice jiným lidem!“* In: KOUTECKÝ, J.: [Nadpis článku chybí]. *Moravský sever*, č. 5, roč. XXXIX/1945, s. 2. Dále srovnaj vyjádření z řad starousedlíků např. zde: *„Kdo viděl bezradnost a potíže, s jakými se uprchlíci setkávali při hledání bytů a existence ve zmenšeném národním území, ten jich nemůže podezřívát, že šli za bezstarostným životem.“* In: POKORNÝ, F.: *Uprchlíci. Moravský sever*, č. 6, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹⁵⁵ *„Tedy jen prosívejte. Dejte však pozor, abyste proséváním neochudili pohraničí o lidi, kteří mohou pro ně ještě všelicos vykonat!“* KOUTECKÝ, J.: [Nadpis článku chybí]. *Moravský sever*, č. 5, roč. XXXIX/1945, s. 2.

¹⁵⁶ Srovnaj např. vyjádření sociálního demokrata Joži Malého: *„Vyskytne-li se tak nebezpečná myšlenka rozdělovati národ na „poctivé hraničáře“ na jedné a zbabělé uprchlíky na druhé straně, není možná mlčeti k tomu.“* MALÝ, J.: *Nesud'těž, abyste nebyli souzeni.* In: *Moravský sever*, č. 13, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹⁵⁷ MAŠEK, Č.: *Na okraj článku „U nás to skřípe“.* In: *Moravský sever*, č. 6, roč. XXXIX/1945, s. 2.

skutečné činy a zásluhy o znovuvybudování republiky: „*Dáme síto nejen na rájecký most, ale před všechny dveře vedoucí k důležitým místům našeho veřejného i hospodářského života. Pak teprve můžeme říct, že jsme očistu provedli dobře.*“¹⁵⁸ Velké naděje dobrého provádění očisty byly vkládány do mimořádné lidové justice, ustavované právě v létě 1945: „*Právě před několika dny byl vyhlášen dekret presidenta-Budovatele o Národních a Lidových soudech, o vyšetřujících komisích. Máte možnost v souhlase s NV vyšetřiti každou okolnost, jste k tomu povoláni [...]*“.¹⁵⁹

II. 2. 3. Čisté ruce čistých lidí. Retribuce, „odsun“ a hranice společenství

Diskurs očisty¹⁶⁰ národního společenství prostupoval v bezprostředně poválečné době veřejný prostor a úzce souvisel s utvářením identity nově vytvářené společnosti. Primárně se objevoval v souvislosti s probíhajícími procesy retribuční a nuceného vysídlení německého obyvatelstva, které se navíc v pohraničních oblastech propojovalo s probíhajícím osídlováním. V diskuzích o mimořádné lidové justici se v lokálním diskursu propojovalo několik rovin uvažování o čistotě vytvářeného národního společenství. Potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů představovalo v národním zájmu prováděnou spravedlnost, která měla co nejrychleji ochránit budoucnost lokálního společenství před přetrvávajícím působením minulého zla z doby druhé světové války. Právě v nejširším slova smyslu vnímaný národní zájem vylučoval z podílu na této spravedlnosti všechny, kteří v jakémkoliv směru sledovali pouze vlastní sobecké cíle: „*Dekret má přivodit očistu v našem životě. [...] Jen čisté ruce čistých lidí mají právo použít tohoto prostředku.*“¹⁶¹ Neuvážené sledování vlastních cílů bylo dále spojováno se zrazováním naděje na rychlé a účinné dosažení spravedlnosti: „*Kdo udává ze msty nebo z pošetilé nedbalosti malicherné, nedoložené a nedokazatelné výroky či činy, kdo udává pouhé klepy, pro něž nemá důkazy, není očišťovatelem, i kdyby jeho úmysl byl nejlepší, nýbrž národním škůdcem [...]*“.¹⁶²

Poctiví Češi, kteří po celou dobu okupace trpěli, byli perzekuováni, týráni a hlavně se stavěli na odpor, představovali v této souvislosti obraz národní ctnosti. Proti tomuto zpětně projektovanému obrazu národního odporu byli negativně vymezováni slabí a zrádní

¹⁵⁸ POKORNÝ, F.: Uprchlíci, c. d.

¹⁵⁹ MAŠEK, Č.: Na okraj..., c. d.; Jak velkou autoritu v této době retribuční justice požívala, si můžeme udělat představu na základě vyznání v závěru příspěvku Joži Malého, který jako jediný soudce nad sebou uznával „*své svědomí a společnost jako celek, které dnes Národními výbory, vyšetřovacími komisemi a Lidovým soudem je povolána rozhodovati o mé národní spolehlivosti.*“ In: MALÝ, J.: Nesuďtež, abyste..., c. d.

¹⁶⁰ Diskurs očisty nelze směřovat s pouhým popisem probíhajících společenských procesů. Očista byla v poválečném období termínem prostupujícím celou společností. Pokud tedy hovořím o diskursu očisty, zaměřuji se právě na užívání tohoto pojmu dobovými aktéry.

¹⁶¹ KOUTECKÝ, J.: Lidové soudy. In: *Moravský sever*, č. 7, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹⁶² Ibidem.

příslušníci národa. Slabost byla nejčastěji spojována s nedostatečnou schopností vzdorovat okupačním a válečným podmínkám: „*S úžasem a hrůzou jsme pozorovali, jak jedna podzemní akce za druhou je likvidována, protože se vždy našli lidé, kteří buď zradili, nebo nebyli dost silní, aby mlčeli.*“¹⁶³ Zrádci byli navíc spojováni s vypočítavým prospěchářstvím, kterým „*[p]otupili čestné jméno národa, lámali jeho páteř, kazili duši školní mládeže a hlavně znesnadňovali osvobozenské hnutí, které mohlo čerpati mravní sílu a opodstatnění jen z poukazu na národ stavící se na odpor, na národ pokořovaný a deptaný, nikoli poukazováním na národ spokojený, sloužící Němcům a líbající karabáč.*“¹⁶⁴ Dichotomický obraz národního charakteru byl důležitým prvkem poválečného diskursu, v rámci kterého umožňoval odmítnutí a morální odsouzení poklesků z doby okupace. Většinová zkušenost okupace, ve které zaujímala výraznější postavení vzpomínka na každodenní ponižující přetvářku, však tomuto obrazu ne vždy úplně odpovídala: „*Maska, kterou jsme byli nuceni si přišít na tvář a nosit plných 7 let, každý podle svého rozumu a nutnosti, musila sedět dobře a oklamala-li hákový kříž, často snad oklamala i ty české dobráky, kteří pod ní neviděli a necítili vřelé, české srdce.*“¹⁶⁵ Také v případě zdůrazňování pasivity jako důležité strategie zachování národa se jednalo o zjednodušenou zpětnou interpretaci, která sice byla v poválečné době poměrně častá, ale zároveň postupem času stále méně důvěryhodná.¹⁶⁶

Především v lokálním starousedlickém prostředí vedla složitější zkušenost s okupačními podmínkami ke snaze rozlišovat jak mezi domněle slabými příslušníky vlastního národa, tak i mezi jinak všeobecně odmítanými Němci: „*Ale nebudu považovat za zbabělce nebo snad zločince dělníka proto, že musil v Alfě pracovat na válečné produkci, obchodníka, že musil prodávat zboží denní potřeby, kněze, učitele, úředníka, že zpovídal Němce, učil ve škole němčině a mluvil ve svém úřadě německy. [...] Budme spravedlni ku každému, tedy i k Němcům.*“¹⁶⁷ Pro definování nově vytvářeného společenství byli pak problematičtí ti jedinci, kteří nebyli zařaditelní do schematických kategorií národní příslušnosti, jako například tzv. smíšená manželství. Ve stejném článku, ve kterém se dočteme, že „*[p]roti těm však, kteří se o své újmě přihlásili k Němcům ze ziskuchtivosti, ze zbabělosti a z prospěchářství, mělo by se zakročit bezohledně*“¹⁶⁸, je zmiňováno zvláštní postavení žen ze smíšených manželství. Úvaha vycházející z podřízeného postavení

¹⁶³ KOUTECKÝ, J.: Lidové soudy. In: *Moravský sever*, č. 7, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ K otevřenému listu: „U nás to skřípe“. In: *Moravský sever*, č. 7, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹⁶⁶ K převládajícím interpretacím okupačního období všeobecně viz BRENNER, Ch.: Krieg und Differenzverfahren. In: *Zwischen Ost...*, c. d., s. 147-150.

¹⁶⁷ KOUTECKÝ, J.: Lidové soudy. In: *Moravský sever*, č. 7, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹⁶⁸ Ibidem.

přisuzovaného ženské roli v manželství¹⁶⁹ neodsuzovala jejich chování jako zradu, ale spíše jako slabost: „*Ač nejsou bez viny, jejich vinu lze prominouti a není třeba je vylučovat z národního společenství, [...] Jistě v mnohých případech neprojevíly odolnost, kterou má národ právo požadovat po svých příslušnících [...], trvale je však zařadit mezi Němci by nebylo ani rozumné ani lidské.*“¹⁷⁰

Uznání důležitosti rozlišování mezi jednotlivými příslušníky německého obyvatelstva se mezi starousedlíky okrajově objevilo v souvislosti s připravovaným „odsunem“ v druhé polovině roku 1945: „*Nejsou všichni Němci stejní. Mnozí nepozbyli ani za vlády surového nacistického režimu všechn cit pro lidskost a spravedlnost. Takoví, kteří se osvědčili slušnými lidmi v době nejtěžší zatěžkávací zkoušky, takoví zasluhují i od nás ohledu, takoví jistě nebudou nebezpečím pro náš národ a stát v době budoucí.*“¹⁷¹ Rozlišování mezi Němci bylo však vsazeno do kontextu, který evokoval spíše omilostnění pro budoucnost méně nebezpečných, nebo dokonce potřebných, poražených z pozice vítězů. Jejich odsouzení a obvinění ze zrady nemělo být nijak zpochybňováno, spíše byla naopak zdůrazňována moc, kterou osvobozený národ získal nad jejich osudem: „*[T]itíž Němci, kteří toužili rozvrátit a zničit náš stát, pocítují nyní možnost zachovat si jeho občanství jako největší dar, který jim může být dán, v této neslýchané proměně je zobrazena celá hloubka pádu Německa a celý dosah našeho vítězství.*“¹⁷² Vítězství zavazovalo k morální zodpovědnosti, která se podobně jako mravní nadřazenost vůči německému národu, který se provinil proti evropským právním tradicím, stávala identifikačním znakem českého společenství: „*Jsmo národ, jenž žije hlavně z mravního úvěru, nikoli z početní velikosti ani z vojenské moci. [...] Chovejme se v této dějinné chvíli tak, abychom neztratili úctu světa k nám a hlavně abychom neztratili úctu sami k sobě.*“¹⁷³

Podobně jako se proces nuceného vysídlení německého obyvatelstva logicky propojoval s osídlováním pohraničních oblastí českých zemí, byla v lokálním diskursu přenášena logika očisty ze samotného německého obyvatelstva na všechny připomínky jeho minulého působení. Pohraniční krajina měla být zbavena svého „pogermánštěného“ rázu, což odkazovalo k jejímu dobovému vnímání jako od mytického pradávna přirozeně české.¹⁷⁴

¹⁶⁹ „*Nemám tu na mysli ženy, žijící ve smíšených manželstvích, které často ani nevěděly, jak je muž přihlásil při udání národnosti, nebo které se alespoň nemohly tomu účinně opřít.*“ In: *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ KOUTECKÝ, J.: Německá otázka u nás. In: *Moravský sever*, č. 15, roč. XXXIX/1945, s. 1.

¹⁷² *Ibidem*.

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ Důležitým prvkem dobového diskursu o pohraničí byla protikladná dvojice kultury (v dnešních pojmech kulturní krajiny), která byla identifikována jako německá a tím pádem cizí, a přírody (především byly zmiňovány

Slovanská čistota této krajiny byla v minulosti znásilněna německou kulturou, odcizena českému národu a dokonce připojena k Německu.¹⁷⁵ Tato křivda však měla být napravena osudově daným opětovným znovusjednocením historických českých zemí a novým českým osídlením pohraničí: „[P]ohraniční končiny naší velmi těžce vydobyté republiky, od přírody krásou nadané, dostanou přílivem českého obyvatelstva příjemnější ráz, nežli jakým působily před tím na českého člověka. Místo ukřižené němčiny rozlije se těmi končinami sladká mluva naší řeči [...] V chrámech český kněz bude vzdávati svou děkovnou oběť Bohu spravedlivému, který vyvedl sužovaný český národ ze země v cáry roztrhané do krásné a celistvé Československé republiky.“¹⁷⁶ V souvislosti s odstraňováním německé kultury, která byla v budovatelském diskursu vnímána jako „bezcný přezitek“,¹⁷⁷ hrála důležitou úlohu česká řeč. Čeština měla být sice sama očištěna od germánských nánosů, ale poté měla sloužit jako výsostně národní očištný prostředek. Umožňovala totiž kulturní přivlastnění krajiny skrze její, v mnoha případech zcela nové, pojmenování, které mělo překrýt cizí německou kulturu.¹⁷⁸

Ačkoliv bylo přejmenování německých názvů vnímáno jako jeden z prvořadých úkolů očištní, ústila tato snaha často v bezmyšlenkovitou plejádu novotvarů, jak se ukázalo například v Šumperku. S těmi se ale místní obyvatelé nedokázali dostatečně identifikovat, což vedlo k jejich odmítnutí. Právě vytváření nové lokální identity tak, aby byla kompatibilní s celkovým poválečným směřováním společnosti, bylo největší výzvou nového pohraničí. Místní společenství muselo čelit nejen pozůstatkům německé minulosti, ale také integraci nově přicházejících skupin obyvatelstva, které pocházely z odlišných kulturních a sociálních kontextů.

II. 2. 4. Ať žije všeslovanské socialistické společenství. Společné hodnoty a pojetí demokracie

Obraz nové identity vytvářené místní společnosti byl založen na dvou předpokladech, které by se daly shrnout pod dříve již naznačené diskursivní figury čistoty národa a poctivosti

kopce a lesy), která byla identifikována jako národně česká. Odchodem Němců tak měl být obnoven přirozený stav krajiny. BRENNER, Ch.: Der Grenzlanddiskurs nach 1945. In: *Zwischen Ost...*, c. d., s. 266-268.

¹⁷⁵ V této souvislosti byla rozvinuta poměrně účinná interpretační figura návratu pohraničí původnímu slovanskému živlu, která se odkazovala až ke dříve již zmiňované přemyslovské kolonizaci českých zemí: „Tento návrat, spojený s odčiněním minulých křivd a chyb, musel být vpsledku odvozován od doby před samotným příchodem německého obyvatelstva do pohraničních oblastí českých zemí.“ In: SPURNÝ, M.: *Nejsou jako...*, c. d., s. 33. V souvislosti s návratem pohraničních oblastí se také často používal biologická interpretace „znovusjednocení národního těla“. In: BRENNER, Ch.: *Der Grenzlanddiskurs...*, c. d., s. 266.

¹⁷⁶ JANČÍK, F.: Pochvalme, když jsme napřed haněli... In: *Moravský sever*, č. 18, roč. XXXIX/1945, s. 2.

¹⁷⁷ „MNV v Šumperku jak bylo již řečeno chce zachovat respekt k tomu, co zůstalo umělecky cenného po Němcích. Nemůže však trvat na zachování všeho toho, co se jeví v dnešní době bezcenným přezitkem. Tím více, ježto ani sami Němci se nechovali ke svým památkám vždy uctivě. [...] Jest povinností nových obyvatel, obyvatel českých, aby snad chovali ke všemu, co zůstalo po nic, respektu více?“ JERSÁK, J.: Co brzdí rozvoj šumperského náměstí? In: *Moravský sever*, č. 8, roč. XLII/1948, s. 1.

¹⁷⁸ K vytváření českého místopisu viz např.: SPURNÝ, M.: *Nejsou jako...*, c. d., s. 32-33.

práce. Národní spolehlivost přítomného a nově přicházejícího obyvatelstva se propojovala s výzvou k budovatelské práci. Založením na předpokladu kontrolovatelné minulosti měla určovat, kdo směl zůstat součástí pohraniční společnosti. Vytvořená společnost pak měla být sjednocena v poctivé práci na cestě od odmítnuté a prověřené minulosti ke spravedlivější budoucnosti.¹⁷⁹ V prvních dvou poválečných letech, minimálně do počátku roku 1947, se identita lokálního společenství dominantně vytvářela především na základě negativního vymezení – kdo k „nám“ nepatří. Tento trend výrazně souvisel jak s probíhajícími procesy retribuice a „odsunu“, které byly zmíněny již v předcházejících kapitolách, tak s postupujícím a problematizujícím se osídlováním.¹⁸⁰ Společenská očista postupně nesměřovala již pouze navenek, ale pohraniční společnost začínala být výrazně kritická i sama k sobě. Zhruba v letech 1947 až 1948 se pak začaly v místním pohraničním diskursu postupně objevovat více integrační obrazy nové společnosti, které očištný diskurs do určité míry upozadily.

Charakteristiku představy nového společenství v napětí mezi nacionalismem a socialismem, jak se vyvinula v prvních poválečných měsících, podal mimoděk v závěrečném zvolání svého projevu u příležitosti volby volitelů do ONV v září 1945 tehdejší předseda MNV v Lošticích Hodina: *„Ať žije pevné všeslovanské, socialistické společenství!!“*¹⁸¹ Pevnost tohoto společenství ale nebyla vůbec samozřejmá. Byla oslabována celou řadou negativních jevů, z nichž nejkritizovanější byla v této době mravní slabost jeho členů: *„[C]elá republika se musí očistiti nejen od špíny hmotné, ale ještě více od špíny mravní: sobectví, chamtivosti, nedbalosti, neúctě ke kázni občanské, k vykořisťování a poškozování státních zařízení. Nepůjde-li to po dobrém, zasáhnout tvrdě železnými košťaty.“*¹⁸² Vytvářenému ideálnímu obrazu poctivých pracovníků odpovídali ti členové místního společenství, kteří byli schopni obětovat veškeré své momentální úsilí pro národní zájmy. Konkrétně byli v jednom z článků, diskursivně velmi blízkém radikálně budovatelskému étosu KSČ, identifikováni s pracovníky národních výborů, kteří *„neznajíce únavy, pohrdající přímo osobním pohodlím a společenskými návyky, pracují do úpadu, aby zvládli všechny úkoly, které před nás staví nová doba, výstavba naší nové, lidové republiky.“*¹⁸³ Ve vztahu

¹⁷⁹ Matěj Spurný považuje za klíčové pojmy nově vytvářené společnosti *„jednotu a spolehlivost“*, které v zásadě odpovídají kategoriím čistoty národa a poctivosti práce. SPURNÝ, M.: Laboratoř národní a sociální obrody. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 39.

¹⁸⁰ Především v první fázi osídlování v roce 1945, která bývá též nazývána „divokým osídlováním“, byl obraz pohraničí negativně ovlivněn tzv. zlatokopy. Ale i v následujícím období se musela pohraniční společnost vyrovnávat s lidmi, kteří sledovali především bezprostřední rychlý zisk. Více: BRENNER, Ch.: Das politische und nationale Projekt „pohraničí“. In: *Zwischen Ost...*, c. d., s. 264-265.

¹⁸¹ Proslov předsedy MNV v Lošticích br. A. Hodiny ve veřejné plenární schůzi konané za účelem volby volitelů do ONV dne 14. září 1945. Samostatná příloha. In: *Moravský sever*, č. 13, roč. XXXIX/1945, s. 2/2.

¹⁸² 28. říjen. In: *Moravský sever*, č. 18, roč. XXXIX/1945, s. 2.

¹⁸³ Záškodníci, sýčkové a maroděři. In: *Moravský sever*, č. 19, roč. XXXIX/1945, s. 1.

k pracovnímu úsilí jedněch portrétoval autor druhé – všechny, kteří s pracovním úsilím nesusou nebo se mu dokonce staví na odpor. Kromě samotného aktivního maření budovatelské práce, označovaného za „záškodnictví“, patřily mezi kritizované vlastnosti především nerozhodnost a pochybovačnost „sýčků“, nebo lhostejnost a lenost „marodérů“.¹⁸⁴

Přílišné zjednodušení, které takto černobíle načrtnutý obraz společnosti nabízel, neodpovídalo poválečné zkušenosti obyvatelstva v pohraničí. Komentář ke článku, nabízejícímu pozitivnější pohled na osídlování pohraničí, poukazoval na skepsi panující již v druhé polovině roku 1945: „*Je potěšitelné, že zejména mezi pracujícími jsou ve většině lidé dobří naproti špatným hlavně mezi těmi, kteří byli svým povoláním určeni k tomu, aby střežili a hájili národní majetek a zatím šeredně zklamali.*“¹⁸⁵ S negativním obrazem národního správcovství byla lidová samospráva konfrontována především v průběhu volebního roku 1946. K odpovědnosti byli voláni nejen jednotlivci, ale také politické strany: „*Stovky členů národních výborů jsou pro to [zcižování národního majetku, pozn. JM] stíhány a soud jim vyměří odplatu. Ale tím není provedena očista. Kořen zla je hloub. Tyto „zástupce lidu“, jimiž měli být podle Košického vládního programu nejlepší lidé, vyslaly do národních výborů politické strany. Ty nesou a mají odnésti odpovědnost za své výtečníky. Tam je třeba nasadit operační nůž.*“¹⁸⁶ Neschopnost a zločinné úmysly některých národních správců, které vzbuzovaly v pohraniční společnosti nedůvěru, byly považovány za závažnou záležitost. Prověrky národních správců¹⁸⁷, probíhající od podzimu 1945 do léta 1946, byly zasazovány do kontextu společenské očisty, nyní však prováděné ve vlastních řadách: „*Uvědoměme si všichni, že pohraničí musí být očištěno od všech zlodějů národního majetku v zájmu státu i v zájmu osídlenců. A podíváme se nesmlouvavě na prsty každému.*“¹⁸⁸ Očista od nespolehlivých národních správců souzněla se snahou po konečném uzavření rozjitřené poválečné atmosféry a touhou obyvatelstva v pohraničí po ustálení poměrů s končícím „odsunem“: „*[S]tále ještě není u nás v pohraničí normální život a práce a lidé, kteří by rádi a poctivě pracovali, nemají potřebného klidu ke své práci, nemohou plánovati do budoucna a*

¹⁸⁴ „Tito neodpovědní záškodníci sledují nekalý záměr, poškoditi a znemožniti uskutečnění nových společenských řádů – výstavby nové socialistické společnosti. [...] Druhou skupinu nezdravých živlů v národní jednotě a pospolitosti, tvoří stálí pochybovači, kteří s ničím nejsou spokojeni a ke všemu mají svoje výhrady, všechno je jim špatné a nesprávné, - jaké by to však mělo být, neřeknou, protože to nevědí. [...] Třetí skupinu tvoří lidé, kteří sice zůstávají stranou, neztotožňují se ani s první ani s druhou skupinou, avšak také nesnaží se jim překážet, neb mařit jejich neodpovědnou činnost. In: Ibidem.

¹⁸⁵ Redakční poznámka ke článku: JANČÍK, F.: Pochvalme, když jsme napřed haněli... In: *Moravský sever*, č. 18, roč. XXXIX/1945, s. 2.

¹⁸⁶ Zúčtujte se zloději, čeští voličové! In: *Moravský sever*, č. 17, roč. XL/1946, s. 1.

¹⁸⁷ Více viz: SLEZÁK, L.: Národní správci na zemědělských usedlostech. In: ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení...*, c. d., s. 51-59.; WIEDEMANN, A.: Überprüfung der Nationalverwalter. In: *Komm mit...*, c. d., s. 119-121.

¹⁸⁸ TOMÁŠEK, J.: Očista v pohraničí. In: *Moravský sever*, č. 26, roč. XL/1946, s. 1.

nemohou se rozjeti tak, jak by bylo zapotřebí. [...] Naše pohraničí potřebuje klid ke své budovatelské práci.“¹⁸⁹

V poválečné době opakovaně kritizované „partajničení“ z dob první republiky, k jehož překonání měla vést omezená politická pluralita Národní fronty, opětovně ožilo v předvolebním období, což mařilo snahu po formování kýžené jednoty osvobozeného národa. Negativní reminiscence, spojované nejen s neschopností čelit v rámci liberální demokracie nacistickému nebezpečí, ale i s idealizovaným sjednocením národa tváří v tvář nacistické okupaci,¹⁹⁰ ožily v souvislosti s oslavami Svátku práce v roce 1946: *„Nesčetní řečníci za tu dobu [rok od osvobození, pozn. JM] prohlašovali, že je nám třeba jednoty národa, jehož jádrem je pracující lid, budovatel nové republiky. [...] Proto nemá být Svátek práce snižován na předvolební agitaci politických stran. Nemá ukazovat rozdělené a někde jistě i proti sobě zaměřené síly politických stran, ale společné a odhodlané úsilí pracujícího lidu měst a venkova k vybudování lidově demokratické republiky.*“¹⁹¹ Příčiny omezené možnosti široké politické participace lidových vrstev byly nalézány v negativních stránkách prvorepublikového zřízení, přebujelé byrokracii, stranických aparátech a neschopných politicích z povolání.¹⁹² Přestože měla být byrokracie, charakterizovaná jako *„úřední činnost, která k ničemu nevede, která jen rozmnožuje potíže a nepřispívá k uspořádání válkou rozrušených hospodářských a bezpečnostních poměrů*“¹⁹³, jako prvek odcizující veřejnou správu lidu odstraněna, byla velmi často kritizována také v poválečných poměrech.¹⁹⁴ Odvádění pozornosti od důležitých pracovních úkolů bylo zase vytýkáno stranám, které údajně přespříliš hájily své vlastní zájmy nebo dokonce zájmy svých straníků: *„Představte si představitele vůle lidu. Jim je svěřena péče o blaho [...] lidu. A oni se místo toho budou prít o*

¹⁸⁹ KOŽOUŠEK, A.: Neklid v pohraničí. In: *Moravský sever*, č. 46, roč. XL/1946, s. 1-2.

¹⁹⁰ „Oslavy Svátku práce, tradiční socialistický „První máj“, trpěly v době před Mnichovem roztržitostí a nejednotností dělnických táborů, která nepůsobila povzbuzujícím dojmem ani na účastníky a bývala předmětem uštěpačných kritik reakce. Ta viděla tehdy v několika táborech na 1. května rozdělených do koutů jednoho náměstí právem jen symbol slabosti. Na 1. května 1938, kdy jsme již cítili blížiti se hitlerovské nebezpečí, šli jsme společně. Tehdy nás pocit nebezpečí srazil do jednoho houfu.“ In: SLÁDEK, F.: Proč na 1. května rozdělení?. *Moravský sever*, č. 13, roč. XL/1946, s. 1.

¹⁹¹ Ibidem. Z rozbití jednotných oslav Svátku práce byla v Zábřehu obviněna místní organizace KSC, která odmítla navrhovaného řečníka za NF Jožu Malého (ČSSD). Další příspěvky do diskuze viz: HOLOUŠ, J. [KSC]: Proč na 1. května rozdělení. In: *Moravský sever*, č. 15, roč. XL/1946, s. 1-2.; Proč na 1. května rozdělení. In: *Moravský sever*, č. 16, roč. XL/1946, s. 1-2, [pozn.: kolektivní reakce ČSSD, ČSNS, ČSL].

¹⁹² Ibidem.

¹⁹³ Správná řeč. In: *Moravský sever*, č. 17, roč. XXXIX/1945, s. 2.

¹⁹⁴ „V revolučním zápalu se snad zdálo mnohým, že je požadavkem nové demokracie, aby vlády a tedy úřadování se ujal lid sám. Přesvědčujeme se však mylně, že toto zdání bylo mylné, názorně se poučujeme, že odborník svou věc vyřídí lépe než neodborník. Začíná nám být jasně, že demokracie neznamená diletantismus.“ Ibidem.

politiku, o moc své strany, o zisk pro svého straníka. A budou po sobě koulet očima, budou plýtvat slovy i časem.“¹⁹⁵

Sjednocení na základě předem přijatých kategorií čistoty a poctivosti předpokládalo vysokou míru kontroly charakterových vlastností jednotlivců, z nichž měla být v pohraničí formována nová společnost. Implicitní předpoklad řízeného osídlovacího procesu na základě kontrolovatelnosti přicházejících usedlíků se projevil zcela otevřeně v případě skupin, které neodpovídaly sdíleným představám o poctivých občanech, což lze nejlépe ilustrovat na příkladu romského obyvatelstva¹⁹⁶: „*Nelze dosti zdůrazniti státně bezpečností zájem na tom, aby v pohraničí byli usídleni jen lidé charakterově ustálení, kteří nepodléhají tak lehce peněžním svodům, nevymykají se kontrole, nemají stěhovavou povahu a jejichž minulost je jakýmkoliv způsobem kontrolovatelná. Volám proto: odstraňme cikány z pohraničí.*“¹⁹⁷ Obsese kontrolou minulosti a chování osídlenců se v případě „cikánského“ obyvatelstva propojovala s jeho tradičním vnímáním v pojmech špatné pracovní morálky, zločinnosti, nekulturnosti, špíny a s ní souvisejících chorob.¹⁹⁸ Přítomnost takto problematické skupiny v pohraničí byla vnímána jako hrozba, ze které byli obviňováni soukromí zaměstnavatelé. Při řešení problému s pracovními silami mysleli pouze na vlastní prospěch a lehkovážně přivedli do pohraničí romské pracovníky, za kterými se stěhují celé rodiny a jehož „*pracovní přínos se zdaleka nevyrovná škodám v ohledu hospodářském, zdravotním, sociálním a morálním.*“¹⁹⁹ Autor článku na druhou stranu připustil, že cikáni vykonávali také „*práce horšího druhu, na které by jinak [zaměstnavatelé, pozn. JM] nesehnali sil*“.²⁰⁰ Důležitější, než špatná pracovní morálka a předsudky, se tedy jeví způsob, jakým se „cikáni“ vymykali kontrole, které ostatní obyvatelstvo podléhalo. Vedl totiž k podobnému typu jejich odmítnutí místním společenstvím jako v případě německého obyvatelstva: „*Problém cikánský nelze zvládnouti obvyklými prostředky, které platí pro kulturní lidi a lze jej řešiti jedině zpětným odsunem.*“²⁰¹

Prvek „kulturnosti“, zdůrazňovaný v případě „cikánského“ obyvatelstva jako vyjádření kulturní nadřazenosti společnosti, která sama sebe definovala jako slušnou v práci a

¹⁹⁵ Už je čas. In: *Moravský sever*, č. 15, roč. XLI/1947, s. 1.

¹⁹⁶ K problematice romského obyvatelstva v procesu osídlování viz: SPURNÝ, M.: „Pohraničí nesmí být smetištěm republiky!“: Cikáni jako nevitání hosté v bezprostředně poválečném pohraničí. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 238-247.

¹⁹⁷ KADLEC, M.: Cikánská otázka na Šumpersku. In: *Moravský sever*, č. 14, roč. XLI/1947, s. 1-2.

¹⁹⁸ „*Množí se krádeže, pohlavní nemoci, prostituce a hrozí nebezpečí nakažlivých nemocí, poněvadž cikáni nedodrží nejprimitivnější zdravotní pravidla.*“ Ibidem.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Ibidem. K problematice vnímání německého a romského obyvatelstva v bezprostředně poválečném období a především ke koncepcím souvisejícím s používáním jednotlivých pojmů více: SPURNÝ, M.: Němci a cikáni. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 27-29.

slovanskou v národnosti, vystupoval v jiném kontextu také v případě setkávání se skupinami českých reemigrantů. Společná kultura a jazyk²⁰² byly naopak v dobovém diskursu zdůrazňovanou předností přicházejících reemigrantů, kteří se měli velkou měrou podílet na poslovanštění českého pohraničí. Vytvářený obraz se v kombinaci s reálnými legislativními výhodami²⁰³, kterými se reemigrantům vycházelo ze strany státu vstříc, podílel na vnímání reemigrantů jako svého druhu privilegované skupiny. Výjimečné postavení určité skupiny obyvatelstva však mohlo vést k její stigmatizaci a odmítnutí, což se ukázalo v každodenních konfliktech mezi reemigranty a v pohraničí již dříve usedlými skupinami: „*Mnohde ještě toto konečné usídlování naráží na značné obtíže. Volyňští přistěhovalci dostávají leckde přiděly, které byly již obhospodařovány prozatímními správci. Vznikají tím rozpory a mnohé hořkosti. Volyňané si stěžují často právem na neporozumění i na nedostatek dobré vůle.*“²⁰⁴ K eskalaci konfliktů mezi prozatímními národními správci z vnitrozemí, kteří byli na základě prověrek odvoláni, a přicházejícími reemigranty docházelo v době před očekávaným „zaknihováním přidělů“.²⁰⁵ Lidová kultura slovanských reemigrantských společenství byla v kontextu převládajících všeslovanských nálad oceňována a přijímána na úrovni folklorního zpestření, což mohlo otevírat cestu k jejich přijetí.²⁰⁶ Určitá míra vnitřní uzavřenosti těchto společenství vedla však často proti jejich vůli k odsouzení do postavení menšiny se specifickou kulturou, mentalitou a zájmy. Od majoritní společnosti nových usedlíků se neodlišovala ani tak jazykem, jako spíše specifickým původem a postavením, které její členové mohli vnímat také jako sobě připisovanou opožděnost: „*My, volyňští, musíme přeskočit 80 let, o které jsme pozadu za zdejší společností, která spěje mílovými kroky kupředu.*“²⁰⁷

²⁰² Přicházející reemigranti byli dokonce některými starousedlíky považováni za nositele čistější, autentické národní kultury, kteří si ji dokázali udržet i v cizím prostředí, což mělo být zárukou do budoucna: „*A my, kdykoliv jsme se setkali s navrátilivšími se bratry, byli jsme až dojati úžasně čistou a překvapivě vyspělou češtinou, již všichni hovoří. Toto oceňování a střežení největšího národního pokladu v cizím prostředí je ukazatelem, že volyňští Češi se s námi nejen sžijí, ale že i kladně přispějí k naší jazykové a později duchovní kultuře*“ In: KOUTECKÝ, J.: Volyňským Čechům na uvítanou. *Moravský sever*, č. 26, roč. XLI/1947, s. 1. Ke vnímání především volyňských Čechů jako nositelů autentického slovanství viz: SPURNÝ, M.: Legitimizace a pragmatické motivy návratu reemigrantů. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 289-290.

²⁰³ Konkrétní rozdíly v osídlovací politice vůči jednotlivým skupinám reemigrantů podrobněji viz: SPURNÝ, M.: Legitimizace a..., c. d., s. 290-295.

²⁰⁴ KOUTECKÝ, J.: Volyňským Čechům..., c. d.

²⁰⁵ KOUŘIL, K.: Jsou toto „Chodové“ našeho pohraničí? In: *Moravský sever*, č. 43, roč. XLI/1947, s. 1. Obecnější souvislosti konfliktů mezi přicházejícími reemigranty a ostatními skupinami osídlenců viz: WIEDEMANN, A.: Das Verhältnis zwischen Reemigranten und Andersen Siedlern. In: *Komm mit...*, c. d., s. 319 an.

²⁰⁶ „*Mnoho takových, kteří viděli na volyňském Čechu jen špatné, jsou nyní přesvědčeni o něčem jiném a pohlížejí na Volyňáka jinak, poněvadž získal v jejich očích mnoho takovým vystoupením [...]*. In: MOJDL, J.: Mladí nastupují. *Moravský sever*, č. 3, roč. XLII/1948, s. 2.

²⁰⁷ Ibidem. K problematice integrace reemigrantských společenství obecněji viz: SPURNÝ, M.: Reemigranti jako zájmová skupina: spory o konfiskáty. In: *Nejsou jako...*, c. d., s. 295-303.; WIEDEMANN, A.: Das Verhältnis..., c. d., s. 322-331.

II. 2. 5. Spořádaný, klidný, demokratický vývoj. Očekávání a proměny roku 1948

Silný konsensus národnostní čistoty a poctivé práce na budovatelské cestě ke spravedlivějšímu společenskému uspořádání,²⁰⁸ jehož ustavování bylo sledováno v předchozích oddílech, nebyl pod tlakem vnitropolitických událostí v průběhu roku 1948 nijak zásadně narušen. Kromě toho, že byl významným vzpomínkovým rokem, očekávalo se od něj spíše úspěšné završení vývoje zahájeného národní a sociální revolucí. Samotné završení si jednotliví aktéři představovali různě v závislosti na svých subjektivních očekáváních. Vhled do způsobu uvažování starousedlické komunity v pohraničí, věrný národně sociálnímu politickému programu, podal ve svém úvodníku k novému roku celkem přesvědčivě Dr. Jaroslav Koutecký:

„Avšak rok 1948 byl by promarněn, kdyby vešel do naší národní historie jen jako rok krásných vzpomínkových slavností. [...] Jestliže nám dovede národní fronta všech politických stran vytvořit v tomto roce novou ústavu, odpovídající nejen dnešnímu stupni našeho státního a hospodářského vývoje, ale která by dovedla i užitečným a trvalým podkladem pro spořádaný, klidný, demokratický, socialistický a národně samostatný vývoj – pak se rok 1948 zařadí mezi nejpamátelnější roky v naší historii. [...] Odstranili jsme z veřejného života reakční živly, všechny naše strany zavázaly se plnit pokrokový socialisační a demokratický košický program. Kráčíme proto snadněji než kdekoli jinde po cestě nového budování státu. Proto je u nás poměrný klid a pořádek ve chvílích, kdy tak četné státy jsou otrásovány vnitřními politickými a hospodářskými boji.“²⁰⁹

Ačkoliv se vnitropolitický vývoj v průběhu února tohoto „nejpamátelnějšího z roků“ ubíral asi jinými cestami, než jak by si autor výše citovaného úvodníku nejspíše představoval, nelze v diskursu lokálního tisku zaznamenat v tomto období žádný výraznější zlom. Očekávání ustálení poměrů v pohraničí, která byla často projektována na celou společnost, byla charakteristická už pro období po ukončení nuceného vysídlení německého obyvatelstva. Více než na vnitropolitickou situaci zaměřovala zdejší společnost svoji pozornost na otázky každodenního života a jeho problémů, které byly často důsledkem procesu ustavování nové společnosti z řady nesourodých skupin. Důkazem může být článek akcentující nutnost překonání rozdílů a předsudků mezi pohraniční a vnitrozemskou společností, publikovaný v den, kdy počínala únorová vládní krize: *„Ještě dnes, kdy už uplynulo hodně měsíců od*

²⁰⁸ Vladimír Macura k důležitosti obrazu vysněného ráje pro stabilizaci poválečné společnosti uvádí: *„Zastavme se však u motivu, že samo přijetí zákona dějin je čímsi obdivuhodným. Přivádí nás totiž k zvláštní rozpornosti dobového vnímání utopie. Představa cílové epochy šťastného života jako budoucího vyvrcholení dějin má totiž tehdy svůj protějšek a doplněk v představě, že utopie byla dosažena, že je již teď, v přítomnosti žít.“* In: MACURA, V.: *Šťastný věk. A jiné studie o socialistické kultuře*. 2. vyd. Praha: Academia, 2008, s. 16.

²⁰⁹ KOUTECKÝ, J.: Nový rok 1948. In: *Moravský sever*, č. 1, roč. XLII/1948, s. 1.

osvobození a kdy lidé z pohraničí dokázali, že namnoze berou svou budovatelskou práci v pohraničních krajích státu přesvědčivě a vážně, setkáváme se stále ještě s nedůvěrou v otázce, kterou neopomene žádný z vnitrozemských obyvatel položit občanu z končin pohraničních: *A prosím vás, máte už tam klid?*“²¹⁰ Frustrace z nedocené práce nově příchozích usedlíků poukazovala především na dlouhodobě přetrvávající vnímání pohraničních území optikou odkazující k obrazům prvotních fází osídlování z roku 1945. Proklamovaná snaha o překonání vnitřní hranice mezi vnitrozemím a pohraničím byla začarovaným kruhem snad také proto, že pohraničí bylo závislé na kvalitě příchozích nových usedlíků právě z vnitrozemí: *„Kdyby bývalo vnitrozemí ochotnější, zejména v prvních dobách po osvobození, podalo pomocnou ruku pohraničí tím, že by vyslalo skutečné a ochotné pracovníky do pohraničí, nemusil by později mnohý vyslovovat své rady a pokyny, protože by je mohl provádět na místě sám. [...] Chtěli bychom, aby zmizelo ono nežádoucí rozlišování, aby byla smazána jakási dělicí čára mezi vnitrozemím a pohraničím, aby se na okrajové části našeho státu hledělo jako na rovnocenného činitele pracovního a tvůrčího.*“²¹¹

Proměny lokálního diskursu v závislosti na celorepublikovém politickém dění byly jen velmi pozvolné a byla pro ně charakteristická spíše kontinuální změna při zachování všech základních konsensuálních prvků obrazu nové společnosti. Objevovaly se zde z dnešního pohledu paradoxně působící výjevy, když byla například vedle citátu T. G. Masaryka: *„Bez skutečné nápravy srdce a hlavy, bez nápravy myšlení a mravů můžeme revolucí odstranit d'ábla, ale Belzebuba posadíme na jeho místo.*“²¹² zveřejněna výzva ke spolupráci s akčními výbory národní fronty, uvedená slovy: *„Vlastizrádné úklady a pikle naší buržoasní reakce, která se prodala zahraničním nepřátelům našeho státu, proti republice a jejímu pracujícímu lidu byly včas odhaleny a rázně zmařeny. Stalo se tak díky bdělosti a ostražitosti celého národa, který se seskupil kolem předsedy vlády Klementa Gottwalda a mohutným úderem rozbil na padrť všechny temné, zpátečnické síly.*“²¹³ Ačkoliv se zde objevila celá řada nových prvků, které nebyly pro lokální diskurs do té doby zcela běžné²¹⁴, neměla zveřejněná výzva působit dojmem zásadního rozchodu s dosavadní sociální praxí.²¹⁵ Naopak zde byly akční výbory představovány jako logický důsledek vývoje společnosti od roku 1945, přičemž zde

²¹⁰ Pohraničí se dívá do vnitrozemí. In: *Moravský sever*, č. 8, roč. XLII/1948, s. 1.

²¹¹ *Ibidem*.

²¹² K 7. březnu. In: *Moravský sever*, č. 10, roč. XLII/1948, s. 1.

²¹³ BENEŠ, R.: Občané! In: *Moravský sever*, č. 10, roč. XLII/1948, s. 1.

²¹⁴ Důležitá je v tomto směru především diskursivní figura „bdělosti a ostražitosti národa“, která byla součástí rétoriky odhalování třídního respektive vnitřního nepřítel. *Ibidem*.

²¹⁵ *„Konečně se můžeme dát na cestu, která je pokračováním historického vývoje lidské společnosti, na cestu, již jsme si v roce 1945 všichni dobrovolně zvolili a s níž se již nikdy a nikým nedáme svést – na cestu k socialismu!“* *Ibidem*.

oživala celá řada argumentačních obrátů typických pro diskurs národní očisty od Němců, zrádců a kolaborantů²¹⁶: „*Všichni čestní a poctiví lidé, upřímní vlastenci, spolupracujte s akčními výbory, dávejte jim svoje služby k dispozici! Pracujte rychle, buďte spravedliví, ale neúprosně důslední! Buďte dobrými hospodáři a strážci v našem veřejném životě, který musí být očištěn [...], aby se mohl celý národ pustit v klidu, pořádku a bezpečí do svého tak zdárně započatého, budovatelského díla.*“²¹⁷

Obnovení diskursivních praktik společenské očisty v pounorové době posunovalo v poválečném období utvořená identifikační schémata místního společenství do zcela jiných souvislostí, ve kterých mělo být zajištění spravedlivější budoucnosti a spokojeného života vykoupeno bezvýhradnou poslušností.²¹⁸ Praktiky, které byly v poválečném období užívány pro identifikaci příslušníků místního nově vytvářeného společenství, byly obráceny proti samotným jeho členům. Očista od příslušníků místního společenství, kteří byli součástí poválečně vytvářeného „my“, se stala zdrojem narůstající nedůvěry mezi jednotlivci. Dlouhodobá kontinuita vytvořených identifikačních schémat byla však viditelná ve snaze přizpůsobit prvek sjednocení skrze poctivě vykonanou práci také ve výrazně turbulentním vnitropolitickém vývoji: „*Únorové události konečně změnilly i vedoucí politické a hospodářské činitele v okrese šumperském a zábřežském. Nyní jest naprosto nezbytné, aby se v nejkrajší době tyto vedoucí činitelé sešli a svým upřímným jednáním odstranili mezi sebou znovu základně živou nedůvěru a za nových předpokladů spolupracovali na budování severomoravské oblasti.*“²¹⁹

Poslední z komentářů soudobého dění z nitra nově vytvářené pohraniční společnosti ustoupil přibývajícím apelačním vykřičníkům patřícím spíše do roviny politické propagandy. Typický byl také tím, že reagoval na vnitropolitickou situaci se zhruba měsíčním zpožděním. Navzdory dynamickým proměnám pohraniční společnosti byly obrazy sdílené v místním společenství překvapivě stabilní. Odlišné vnímání času, který běžel rychleji v centru než na periferii, a s ním související naléhavost celospolečenských změn pro některé konkrétní aktéry,

²¹⁶ Pozornost bych věnoval především apelu na čestnost, poctivost a vlastenectví občanů, která je ovšem současně podmíněna jejich bezvýhradnou podporou akčního programu. Zároveň se zde objevilo propojení spravedlnosti s neúprosností, které bylo charakteristické pro retribuční diskurs. Ibidem.

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸ „[K]oho k tomu [vyvěšování praporů, pozn. JM] nevybízí hrdé vědomí Čecha, ten se nemá aspoň provokativně distancovat od ostatního lidu, od ostatních řádných Čechů. My si budeme dobře všimnout takových spoluobčanů, budeme je vést v evidenci; mohou být ujištěni, že podle toho budou také hodnoceny jejich řeči a omluvy, případně jejich ujišťování o kladném postoji k nynějšímu režimu a státu, který jim umožňuje pěkné bydlení v získaných domech a ostatní výhody a předpoklady k slušnému a pohodlnému životu.“ In: POSPÍŠIL, F.: Proč nevyvěšují prapory? O takzvaných vlastencích. *Moravský sever*, č. 11, roč. XLII/1948, s. 1-2.

²¹⁹ PEHAL, V.: Víc důvěry a spolupráce! In: *Moravský sever*, č. 18, roč. XLII/1948, s. 1.

bylo nepochybně jedním z faktorů, který k této stabilitě přispíval. Nejlépe lze vnitřní dynamiku tohoto lokálního světa dokázat faktem, že redakce otiskla zdravici novému prezidentovi Klementu Gottwaldovi²²⁰, aby se čtenáři v dalším čísle dozvěděli: „*Pro tíživý nedostatek papíru je list dočasně zastaven, jako tomu bylo na sklonku roku 1945. Zatím tedy se loučíme se svými přispěvateli, odběrateli i inserenty, děkujeme jim za společnou oddanou práci a podporu, přejeme jim všeho zdaru! Na shledanou!*“²²¹ Jestli se jednalo o opravdový důvod, nebo jen nebyla redakcí prokazovaná loajalita dostatečná, se už bohužel nedozvíme.

²²⁰ BENEŠ, R.: Zdravíme Klementa Gottwalda, presidenta všech Čechů a Slováků. In: *Moravský sever*, č. 25, roč. XLII/1948, s. 1.

²²¹ *Moravský sever*, č. 26, roč. XLII/1948, s. 1.

II. 3. Nový domov v pohraničí. Očekávání novousedlého obyvatelstva do počátků diktatury KSČ

„Vážení, dovoluji si Vám oznámiti že se tam nastěhuji ale musel bych míti aspoň jednoho menšího koně a chomót na něj menšího a aby táhal a nekopal. aspoň prosím od Vás jednu neb dvě krávy které by dojily. dále byste mi museli přidělit dřevu zdruhého domu abych měl čím si vařiti pozděž si dřevu nadělám. Obylý k seti nevím jaká jest zem a jakou rostlinu snese až se z oře a aš se přesvětším jeli dobrá pro ječmen pšenici oves neb něco jiného, též zemáky na sázení. [...]“²²²

„K Vašemu dopisu ze dne 12. 2. 1948 Vám sděluji, že za podmínek, které si v dopisu kladete, nemůžeme Vám doporučit osídlení v Herolticích. Osídlit byste tam mohl jen tehdy, vezmete-li usedlost v tom stavu v jakém jest. [...]“²²³

V úvodních citátech z korespondence mezi potencionálním osídlencem a komisí pro osídlování okresu Zábřeh se odrážela celá řada představ a zkušeností ze dvou zcela odlišných světů. Alois Luckner, o kterém toho podobně jako o jiných žadatelích moc nevíme, pocházel z prostředí úrodné Hané, ze kterého čerpal představy o možnostech úspěšného hospodaření a s ním spojeného dobrého života. Pravděpodobně pod vlivem dobově vytvářeného obrazu pohraničí se rozhodl naplnit své představy v pohraniční obci Herolticích, která se nachází v hornatém prostředí na úpatí masivu Králického Sněžníku. Podmínky, které ve své žádosti kladl, do jisté míry musely v úředním prostředí vyvolat rozpaky. V době, kdy úředníci řešili množství odchodů z pohraničí zpět do vnitrozemí spolu s problematikou usídlení reemigrantů z Volyně, byla zamítavá odpověď nasnadě.

Ve chvíli, kdy plány a představy osídlenců narážely na odlišně se vyvíjející realitu, vstupovala do jejich životů nejistota a zklamání. Z tohoto vývoje pramenící starosti každodenního života spolu s konflikty, které produkovala nově se utvářející společnost, vstupovaly do vyjednávání osídlenců s rozličnými úřady. Konkrétní úředníci vycházeli na druhou stranu z celé řady sdílených představ o kýženém směřování pohraniční společnosti, které ne vždy korespondovaly s představami usídleného obyvatelstva. Od úřadů bylo v mnoha případech kromě cenných rad očekáváno také řešení vzniklých konfliktů nebo dokonce osobní situace konkrétních jednotlivců. Jednání a rozhodování úředníků poté oscillovalo mezi normativními nařízeními, objektivně vzniklou situací, vlastními představami o odpovídajícím

²²² Dopis Aloise Lucknera Osídlovací komisi Ministerstva zemědělství Zábřeh z 12. února 1948. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552, Osídlovací komise Ministerstva zemědělství, Úřadovna NPF v Zábřeze, Korespondence, 1948.

²²³ Odpověď Vedoucího osídlovací komise na dopis Aloise Lucknera z 13. února 1948. Ibidem.

řešení a nároky samotných osídlenců. Proces samotného vyjednávání, do kterého vstupovala také celá řada rozličných motivů, získával často svoji vlastní autonomní dynamiku v napětí mezi zájmy jednotlivých aktérů, či podřízenými a nadřízenými úředními instancemi.

Některé představy sice mohou z dnešního pohledu vypadat směšně a nereálně. Přesto se však nemůžeme domnívat, že by se jednalo o snové naděje a iluzorní představy bez žádné souvztažnosti k realitě. Zcela konkrétní představa vedení lepšího života v pohraničí a s ní související očekávání zlepšení vlastních životních podmínek byla například předmětem zcela reálné víry Aloise Lucknera, přestože neodpovídala dobovým realitám: „[...] *prosím snažně [...] že mě vyjdete v stříc co možná nejvíc a vyhoví mi, neb bez těchto věcí jak z hora listě uvedeno jest nemohu býti nejsem žádný boháč mám 2 ruce k práci a co jsem ušetřil však těžkou moji práci.*“²²⁴

II. 3. 1. Žádný z nás nebyl finančně silný. Souvislosti hospodaření novousedlých rolníků 1946–1947

Dvě ruce k práci byly velmi často se v dobových výpovědích opakující sdílenou představou jediného majetku, který si zemědělstí novousedlíci s sebou do pohraničí přinášeli. Přesněji řečeno se velmi často objevoval jako jedno z častých zdůvodnění žádostí o odložení 10% splátky ze zemědělských přídělů. Osídlení zemědělské usedlosti v pohraničí bylo finančně poměrně náročné. Ať už šlo o financování samotného stěhování, přes nejnútnejší opravy až po pořízení živého a mrtvého inventáře, které podmiňovalo samotné fungování zemědělského podniku. Především osídlenci z nižších sociálních vrstev, kteří hledali v pohraničí cestu k sociálnímu vzestupu, se v těchto souvislostech obratem ruky ocitali ve finanční tísní. Prubířským kamenem zemědělského hospodaření se v této souvislosti ukázal být extrémně suchý rok 1947, ve kterém měli navíc zemědělci začít splácet zemědělské přídělly.

Exponenciální nárůst žádostí o odložení splátky v druhé polovině července roku 1947 by bylo možno vysvětlit tím, že usedlíci reálně zhodnotili očekávané slabé žně v postupu zemědělských prací, což je v kombinaci s blížícím se datem splátky logicky znejistilo. Například z obce Studená Loučka a pod ni spadající osady Bušín v okrese Zábřeh napsalo společnou žádost o odložení splátky na čtyři desítky novousedlých obyvatel, kteří argumentovali následovně: „*Obec Studená Loučka jest v hornatém v málo výnosném kraji (přes 540 m. vysoko) takže výnos z pozemků jest malý, tak že nám po krytí svých životních potřeb toho moc nezůstává a usedlosti které jsme převzali po němcích byli v ubohém stavu,*

²²⁴ Dopis Aloise Lucknera..., c. d.

*bylo předně spravit to nejnnutnější aby se dalo alespoň ze začátku trochu hospodařit. [...] Takže jsme byli nuceni nejprve pořizovat dobytek a potřebné věci do hospodářství. Žádný z nás nebol tak finančně silný aby si mohl hned vše koupit.*²²⁵ Ačkoliv byla po prošetření celé záležitosti SNB ve Starém Maletíně uznána tíživá hospodářská situace usedlíků za pravdivou,²²⁶ nedoporučil zároveň vrchní strážmistr Dufek jejich žádost o odložení splátky až na konec roku 1947 ke kladnému vyřízení. Posečkání se splátkou mělo trvat pouze do výmlatu, kdy měli mít usedlíci nejvíce prostředků, přičemž bylo navíc poukázáno na spekulativní záměry některých žadatelů: *„Podle náznaku některých národních správců hodlají tito splátky oddalovati až do doby, kdy budou usedlosti řádně oceněny a nebude-li některého správci cena odpovídati asi by usedlost opustil.*²²⁷

Vůči většině žadatelů postupovali úředníci NPF velmi rezervovaně. Splatnost dlužního podílu byla u žádostí podaných do konce července 1947 odložena maximálně do konce srpna téhož roku, přičemž nebylo ze strany úřadů argumentováno žádnými výraznějšími sankcemi. Sociální situace žadatelů byla prošetřována místními národními výbory a svoji roli hrály také pravděpodobně stále nekompletní podklady k vyúčtování splátek z jejich strany. Například z MNV v Podolí u Mohelnice přišel ještě 25. srpna 1947 na NPF přípis s dotazem, jakým způsobem má být vyúčtována splátka s poukazem, že odhadní komise byla zaměstnána prací na poli.²²⁸ Ačkoliv bylo NPF také v této době poukazováno na nebezpečí zbavení přídělu v případě neuhrazení splátky, začali jeho úředníci zhruba od přelomu října a listopadu 1947 využívat jako nátlakovou páku probíhající knihování přídělů. Žádosti usedlíků byly od této doby automaticky zamítány s doporučením, aby zaplatili alespoň část předepsané splátky, jinak jejich příděly nebudou zaknihovány.²²⁹ Úředníci nijak výrazně nepřihlíželi ke konkrétním souvislostem jednotlivých případů. Nepřihlíželi ani k tomu, když se některým žadatelům výrazně proměnily životní podmínky a předpoklady jejich živobytí, se kterými počítali, když do pohraničí odcházeli. Anežce Zacpalové, která se svým manželem a třemi

²²⁵ Žádost' o posečkání 10% splátky z 21. 7. 1947, Čj. 927/47. In: SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 548, Přidělování půdy z 2. pozemkové reformy (NPF), 1946-1947.

²²⁶ Podle zachovaného přípisu, ve kterém je zachována charakteristika finanční situace pouze 31 z původních 43 novousedlíků, si nebyla více jak polovina jistá schopností zaplatit splátku kvůli finanční tísní (celkem 16), necelá čtvrtina požadovala odložení splátky po výmlatu (celkem 7) a téměř pětina žadatelů chtěla splátku odložit po odhadu ceny usedlosti. In: Přípis vrchního strážmistra Dufka z SNB Starý Maletín ONV Zábřeh ze 3. září 1947. In: SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 548.

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Přípis MNV Podolí u Mohelnice, č.j. 167/47. In: SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 548.

²²⁹ Například: Žádost Jindřicha a Marie Horčičákových z 5. 11. 1947, Žádost Jindřicha Krni o prodloužení splátky usedlosti č. 15 Dolní Krčmy. In: SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 548.

děťmi osídlila zemědělskou usedlost v obci Líšnice o výměře pouhých 3 ha,²³⁰ se nepodařilo dosáhnout odkladu splátky, přesto že její manžel v říjnu 1947 náhle zemřel.²³¹ V případech náhlých životních událostí, které donutili osídlence změnit plány, což byla často nemoc nebo úmrtí jednoho z partnerů, se alternativně nabízelo vzdání se přídělu. V takovém případě byl ovšem osídlenec donucen zaplatit vyúčtování národní správy, které jeho svízelné finanční situaci nijak neulehčilo.²³²

II. 3. 2. Láska k půdě mě stále láká. Motivace k odchodu do pohraničí a argumentační strategie žadatelů 1947-1948

S postupujícím časem ubývalo kvalitních usedlostí s větší výměrou půdy v dobré bonitě a vhodné poloze, nemluvě o zachovalosti inventáře a budov. Jistá neochota osídlenců k obhospodařování málo výnosných půd se odrazila také v tom, že okres Šumperk nebyl k únoru roku 1948 ani zdaleka plně osídlen,²³³ zatímco vedoucí osídlovací komise okresu Zábřeh v téže době hlásil do Brna, že bohužel nemůže být nápomocen při zajištění ubytování pro občany vysídlené z obce Muzlova v okrese Moravská Třebová, neboť sám neměl kam ubytovat přes 50 reemigrantských rodin.²³⁴ Přesto se jednotlivé žádosti o přidělení půdy v pohraničí objevovaly v hojné míře i po ukončení hlavní vlny osídlování na přelomu let 1946 a 1947, u nichž můžeme vysledovat určité společné rysy motivací konkrétních žadatelů.

Nejčastější motivací, která by mohla být vnímána pro širší spektrum žadatelů, byla snaha začít novou životní etapu. Velmi často pramenil tento pocit z objektivních souvislostí, jako například nástup poválečné nejmladší generace. Pro mladší generace žadatelů, charakterizovanou většinou mladíky dokončující základní vojenskou službu, kteří hodlali v brzké době založit rodinu, skýtala vidina přídělu v pohraničí možnost osamostatnění a realizace vlastních ambic: *„Skončil jsem vojenskou presenční službu a hodlám si v nejbližší době zařídit domácnost'. Jelikož bydlím v jedné světnici společně s dvěma bratry kteří také již skončili vojenskou službu a já nemohu jiný byt najít, tak prosím aby moje žádost' byla příznivě*

²³⁰ Rozloha 3 ha se nacházela výrazně pod horní hranicí 10 ha orné, respektive 13 ha zemědělské, půdy, o kterou se mohli ucházet rodiny minimálně se 3 dětmi. SLEZÁK, L.: Zemědělské osídlování. In: ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení...*, c. d., s. 39.

²³¹ Žádost' o sprostění splátky z 30. 12. 1947. In: SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 548.

²³² Například Eduard Hrbek z Libivé, jehož manželka byla náhle trvale práce neschopna, obdržel vyúčtování národní správy ve výši 4614,50 Kč z výměry 18,10 ha za rok 1946. Žádost' Eduarda Hrbka z 8. 7. 1947, č.j. 4570/47-XII/42. In: SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 548.

²³³ Okres Šumperk dokonce patřil k okresům s největším počtem neobsazených hospodářství. In: SLEZÁK, L.: Výsledky zemědělského osídlování. ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení...*, c. d., s. 85.

²³⁴ Obec Muzlov byla vysídlena z důvodu rozšiřování ochranného pásma zdroje pitné vody pro město Brno. In: Zajištění volných usedlostí pro osídlence z obce Muzlova, č. j. 231-48. SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

vyřízena.²³⁵ Podobnou skupinu tvořila také generace starší, jejíž příslušníci hledali klidné živobytí po ukončení aktivního zaměstnání,²³⁶ chtěli uvolnit místo mladším, nebo si naopak spolu s nimi zajistit existenci novou: „*Dosud mám nájem hospodářství o výměře 6 ha orné půdy a 2 ha lesa a toto je pro mě malé poněvadž děti dorůstají tedy bych chtěl asi 10-13 ha.*“²³⁷ Ačkoliv se objevovaly žádosti odůvodňované snahou po zlepšení životních podmínek vlastních, například v úvodu citovaná žádost Aloise Lucknera, nebo obecně rodinných, jako v případě výše uvedené od Josefa Soudka z Veleboře, nejednalo se o motivaci jedinou a pravděpodobně ani převažující. Vojín Antonín Lehár žádal o přidělení menšího hospodářství pro svou rodinu s dvěma malými dětmi, přičemž upřednostňoval osídlení v blízkosti obce Rohle, kde byli osídleni rodiče jeho manželky. Musel se tedy vědomě spokojit s nabídkou usedlostí od 0,2 do 3 ha orné půdy.²³⁸ Podobný druh žádostí ovšem nebyl v období let 1947 až 1948 ojedinělý.²³⁹

V žádostech z tohoto období se navíc velmi často objevovaly různé druhy zdůvodnění vlastních zásluh, motivací a záruk budoucího poctivého hospodaření, ze kterých bylo patrné vědomí žadatelů, že nespádaly do žádné z tzv. přednostních skupin. Josef Soudek neopomněl v této souvislosti zdůraznit své minulé zásluhy: „*Já jsem dosud nespěchal s osídlováním poněvadž jsem dával přednost uchazečům s přednostním právem. Avšak na nás staré vojáky kteří jsme bojovali v letech 1918-1919 na Těšínsku a Slovensku by mělo být též pamatováno. Těchto bojů jsem se zúčastnil.*“²⁴⁰ Zatímco Antonín Lehár argumentoval spíše do budoucna: „*Oba manželé jsme z malého hospodářství, rozumíme obdělávání polnosti. [...] Cenu bychom spláceli dle předpisu. Ujišťuji svědomitým plněním a dobrou výchovou svých dětí!*“²⁴¹ Žadatelé dokázali svoji argumentaci velmi často propojit s aktuálními tématy veřejného diskursu, což použil ve své žádosti zdůrazněním všeobecné prospěšnosti zemědělského hospodaření například železničář Bedřich Jarmar: „*Poněvadž mně láska k půdě stále láká a moje zaměstnání jest vlastně pro naši republiku méně produktivní jako zaměstnání v hospodářství, rozhodl jsem se v případě vyhovění mé žádosti, vystoupiti ze svého*

²³⁵ Žádost Vincence Voráče o přidělení rodinného domku v Jestřebí č. p. 4 z 15. 4. 1948. In: SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

²³⁶ Žádost Josefa Soudka z 6. 1. 1948. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

²³⁷ „*V důsledku likvidace této firmy pozbyl jsem zaměstnání a pro svoje fyzické stáří nemohu jiné najít. Bylo by mi velice vítáno, kdybyste mi vyšli vstříc radou a tím mi dopomohli k založení nové existence.*“ In: Žádost z 10. 2. 1948, č. j. 289/48. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

²³⁸ Žádost Antonína Lehára z ledna 1947, č. j. 26/48. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

²³⁹ Například v žádosti č. j. 289/48 žádal o „*dosud volná menší hospodářství po př. rodinné domky*“. Podobný zájem se objevoval dále v č. j. 344/48 u Ondřeje Pospíšila z Křemačova a dalších. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

²⁴⁰ Žádost Josefa Soudka..., c. d.

²⁴¹ Žádost Antonína Lehára..., c. d.

nynějšího zaměstnání a věnovati se s celou svou pílí hospodaření.“²⁴² V tomto případě však žadatel nedokázal zhodnotit symbolický, a potažmo také normativní, význam jednotlivých přednostních práv, když žádal o usedlost opuštěnou reemigrantem z Volyně.²⁴³ Úspěšnější strategií bylo naopak využití znevýhodňujícího postavení některých specifických skupin, což se dařilo především ve vztahu ke smíšeným manželstvím.²⁴⁴

II. 3. 3. Nesmí být slyšena jen jedna strana. Skupiny obyvatelstva, jejich specifika a konflikty

V pohraniční společnosti se setkávala celá řada rozličných skupin nově příchozího nebo původního obyvatelstva, které se snažily hájit a prosazovat vlastní zájmy v rámci daných možností osídlovacího plánu. Skupinou, která v různých případech vystupovala spíše jako pasivní objekt, byli příslušníci smíšených manželství. Výjimku, která ale spíše potvrzuje pravidlo, tvořil například Ladislav Springer z obce Studená Loučka, který se dobrovolně vzdal osídlené usedlosti, protože žil ve společné domácnosti s družkou německé národnosti.²⁴⁵ Občané německé národnosti ze smíšených manželství, kteří navíc zůstávali v místě svého původního bydliště, vyvolávali v nových usedlících nejistotu a strach: „*Žádáme vás abyste nám zdělily v otázce německé národnosti o smíšeném manželství. Osídlovací komise Zábřeh nás usídlila dne 31. ledna 1946 v obci Újezd. Na usedlosti kde je smíšené manželství. Ženy jsou česky a muži rození němci. Dale tito nemci jsou ssmani a byly zastoupeni různých partajích. [...] Všechno říkají ze dostanou zpátky a že jinde již čeství dostaly. Hceme vedět na čem pracujem když byli menci at jdou kam patří.*“²⁴⁶ Strach, který tři usedlíci z obce Újezd společně popisovali, se v jejich případě vázal především na neznámou minulost německých sousedů, společně s nejistotou osobního vlastnictví přiděleného majetku a investované práce.

Zájmy jednotlivých skupin se v rozličných případech zajímavě střetávaly a proplétaly, čímž zaměstnávaly úřední agendu, jejíž rozhodnutí byla do jisté míry limitována normativní rovinou osídlovacího procesu. Některé takto vzniklé konflikty nabývaly dlouhodobější charakter, čímž se navíc výrazně proměňoval kontext jejich možného řešení. Místní akční

²⁴² Žádost Bedřicha Jarmara z 8. listopadu 1948, č. j. 22386/48. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 307/I.č. 555, FNO, NPF, Osídlování, 1948.

²⁴³ Ibidem.

²⁴⁴ „*Podepsaný Pospíšil Ondřej [...] žádá o přidělení menšího hospodářství v Křemačově č. 12. Jmenované je dosud obýváno smíšeným manželstvím.*“ Žádost Ondřeje Pospíšila ze 17. 2. 1948, č. j. 344/48. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/I.č. 552.

²⁴⁵ Vrácení zápisu na č.p. 29 ve Studené Loučce, č.j. 41/48. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/I.č. 552.

²⁴⁶ Žádost Františka Lakomého, Josefa Peterky a Jana Krejčího ze 7. 4. 1946, přijatá Magistrátem hlav. města Prahy 5. února 1947. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 307/I.č. 555.

výbor Národní fronty v Mohelnici vypověděl ve své žádosti na ONV Zábřeh z dubna 1948 o případu Jiřího Kočky, ve kterém se na různých úrovních střetávalo hned několik skupin pohraničního obyvatelstva. Volyňský Čech Jiří Kočka měl v úmyslu využít svého přednostního práva na osídlení, na základě kterého mu ovšem byla přidělena usedlost v Úsově, obývaná smíšeným manželstvím. Kvůli prodlužujícímu se procesu osídlení se Jiří Kočka dočasně usadil v Mohelnici, kde také v proměňujících se podmínkách po únoru 1948 požádal MAV NF o přidělení usedlosti: „*Pokud je nám však známo, byla Jiřímu Kočkovi přidělena nějaká usedlost v Úsově a na dotaz proč tam nehodlá jít, odpověděl, že je na této usedlosti nějaké smíšené manželství a že mu toto dobrovolně vydati nehodlají. Z jeho žádosti je však zřejmo, že by nejraději zůstal v Mohelnici, přesto, že mu bylo dáno na vědomí, že veškerá půda je zde rozdělena.*“²⁴⁷ Souběžně se žádostí podanou MAV NF v Mohelnici na ONV v Zábřehu, ve které bylo vyžadováno urychlené osídlení Jiřího Kočky podle původního rozhodnutí, „[a]by se jmenovaný nedomníval, že je odstrkován a že mu jako Volyňskému Čechovi nikde nechtějí vyhovět“²⁴⁸, obdržela OSK MZ v Zábřehu ostré ohrazení proti svému rozhodnutí ve věci odejmutí dekretu Jaromíru Šinclovi, na jehož usedlost měl být Jiří Kočka usídlen, od MNV v Úsově: „*Nikdy nepřipustíme a za spravedlivé neuznáme, by byl obviněn na základě výpovědi svědků, kteří žijí u nás rok nebo dva, aniž by byli slyšeni starousedlíci a obvinění mohli se hájiti.*“²⁴⁹ Navzdory odporu starousedlíků a nezájmu Jiřího Kočky na osídlení jeho usedlosti, byl Jaromíru Šinclovi rozhodnutím MZ přidělový dekret odňat.²⁵⁰

Reemigranti z Volyně tvořili v poválečném období velmi specifickou skupinu, která požívala celou řadu přednostních výsad. Jejich zájmy se často střetávaly se skupinami obyvatelstva, které byly naopak momentálně perzekuovány (např. smíšená manželství). Nikoliv vždy jejich přednostní postavení korespondovalo s představami a zájmy lokálních autorit, což v takových případech vyvolávalo rozpory mezi jednotlivými správními a samosprávnými instancemi především v případech opravdu prominentních reemigrantských osídlenců. Styčný důstojník Ministerstva národní obrany Jaroslav Pokorný apeloval v lednu 1948 na osídlovací odbor MZ, aby zamítl žádost MNV Tatenice o přidělení uvolněné usedlosti ke zřízení chovné stanice plemenných býků. Intervenci provedl v zájmu vdovy po padlém příslušníku zahraniční armády a Volyňské Češky Marie Šindelářové, která v

²⁴⁷ Žádost MAV NF v Mohelnici z 8. 4. 1948, č. j. 31/48. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

²⁴⁸ Ibidem.

²⁴⁹ Žádost MNV v Úsově z 5. dubna 1948, č. j. 801/1948. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

²⁵⁰ Odpověď MSK MZ v Zábřehu MNV v Úsově z 9. 4. 1948, č.j. 708/48. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/Ič. 552.

Tatenicích již déle než rok čekala na osídlení, přičemž jí údajně obec kladla řadu zbytečných překážek.²⁵¹ Ačkoliv byla OSK MZ v Zábřehu instruována, aby v Tatenicích ustájovali chovné býky stávajícím způsobem a vyšli žadatele s přednostním právem vstříc, podařilo se lokálním autoritám prosadit své požadavky. Chovná stanice byla nakonec zřízena a Marie Šindelářová byla v dubnu 1948 usídlena na náhradním přidělu po smíšeném manželství.²⁵²

II. 4. Nová společnost v počátcích ustavování diktatury KSČ 1948–1951

Dynamické proměny, kterým byla vystavena společnost ve sledovaných okresech v letech 1945-1948, nebyly samozřejmě izolovány od působení celostátního mocenského a politického uspořádání. Události února 1948 znamenaly dominantní prosazení jedné z možných koncepcí poválečného vývoje společnosti, která byla nerozlučně spojena s komunistickou stranou a geopolitickým zařazením Československa do tzv. Východního bloku. Proměny mocensko-politického uspořádání, které nastaly v bezprostředně poúnorové době, vykazovaly kontinuitu s předcházejícím obdobím v překotném uskutečnění komunistických představ společenských změn, připravovaných ještě v omezeně pluralitním prostředí třetí republiky. Postupně však vstupovaly do popředí prvky diskontinuitní, které vývoj společnosti směřovaly k ustavování diktatury komunistické strany.²⁵³ Celý proces ovšem neprobíhal zcela plánovitě, bez komunikace mocenského centra s jeho periferiemi. Na regionální úrovni můžeme sledovat způsoby prosazování mocenské autority komunistické strany v procesu vyjednávání legitimacy nově ustavovaného politického uspořádání, ve kterém ovšem místní společnost nehrála roli pasivního objektu, ale naopak do něj aktivně vstupovala.

Určité prvky chování a jednání, které byly v předúnorovém období součástí každodennosti úzce vymezené, jakkoliv masové, skupiny lidí – funkcionářů, členů a příznivců komunistické strany, se postupně přenášely do veřejného prostoru a života společnosti. Otázka stranické očisty byla v letech 1945-1948 běžnou součástí života KSČ²⁵⁴ a velmi často se propojovala s obecně sdíleným diskursem společenské očisty. V jejím rámci byl důležitý obraz reakce konstruovaný vůči vnějšímu prostředí, který utvářel identitu straníků.²⁵⁵

²⁵¹ Přípis styčného důstojníka MNO u MZ na IX. odbor MZ z 29. 1. 1948, č.j. 281. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 303/I.č. 552.

²⁵² Přípis styčného důstojníka MNO u MZ na OSK MZ Zábřeh z 20. 4. 1948, č. j. 1218/1948. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 307/I.č. 555.

²⁵³ Mnohostrannosti roku 1948 v rámci periodizace probíhajících společenských procesů se dotýkají například: KNAPÍK, J. – FRANC, M.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. Svazek I A-O. Praha: Academia, 2011, s. 19, 21.

²⁵⁴ V zápisech z plenárních zasedání OV KSČ v Šumperku se můžeme s „očistou strany“ setkat v letech 1946-1948 v podstatě kontinuálně. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.8/I.č. 30, Schůze pléna 1946-1947. Ibidem, k. 8/I.č. 31, Schůze pléna 1947-1948.

²⁵⁵ Viz podkapitola II. 1. 3

V poúnorovém období se prostřednictvím instituce akčních výborů Národní fronty přenesla logika vnitrostranické očisty do veřejného a politického života.²⁵⁶ Navazovala na zkušenost a mechanismy poválečné společenské očisty od zrádců, kolaborantů a nepřátel národa. Nyní ale byla uplatňována dříve vnitrostranická měřítko loajality a spolehlivosti vlastních členů směrem navenek – ke státu a obecně společnosti. Souběžně s ní probíhala další perioda vnitrostranické očisty, v jejímž rámci se rozvíjel fenomén stranické kritiky a sebekritiky, která získávala výrazně ritualizovaný charakter.²⁵⁷ Měla specifickou vnitřní dynamiku a výrazně se proměňovala především v období počínajících politických procesů. Lokální instituce a autority reagovaly na impulzy přicházející z centra v řadě případů velmi specificky a zachovávaly si poměrně velkou míru autonomie. Logika převodových mocenských pák mezi centrem a konkrétními lokálními institucemi na cestě k upevňování monopolu moci se velmi často odchylovala od původních intencí nebo zcela selhávala.²⁵⁸

II. 4. 1. Nedovedli jsme organizovat náladu a nadšení. Rok 1948

V poúnorovém období přicházely dvě důležité události, ve kterých mohla být komunistická strana konfrontována s veřejným míněním – oslavy Prvního máje a volby do Národního shromáždění, které oboje připadaly na květen 1948. Šumperští funkcionáři okresního výboru KSČ věnovali ovšem ještě v dubnu 1948 pozornost také otázkám, které spadaly spíše do okruhu lokálního patriotismu, když se zabývali vyjednáváním okresního akčního výboru NF o možnostech proměny Šumperka v krajské město.²⁵⁹ Mohutné oslavy Prvního máje, jejichž přípravami se zabývali na stejné plenární schůzi, pravděpodobně nakonec neodpovídaly jejich představám o kýžené masové podpoře sjednocené Národní fronty s KSČ v čele: „*Nedovedli jsme však organizovat náladu a nadšení účastníků, kterým by se opravdu projevila jednota národa v pravém slova smyslu. Nedovedli jsme odstranit určitou nedůvěru u příslušníků jiných stran v některých případech chybou našich funkcionářů, kteří dělají do určité míry mocenskou politiku.*“²⁶⁰ Nejistota, pramenící z projevené

²⁵⁶ Více k fenoménu akčních výborů Národní fronty v poúnorovém období viz KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, c. d., s. 46-68.

²⁵⁷ Marina Zavacká tento proces charakterizuje takto: „[V]erejné pripustenie prítomnosti vnútrostraníckeho konfliktu alebo konfliktu ‚strana‘-, ‚masy‘ prinášala riziko oslabenia politických pozícií u verejnosti. Boli preto predmetom striktnnej cenzúry a na verejnosť sa dostávali len pri určených príležitostiach v ritualizovanej forme poslušne akceptovanej ‚kritiky‘ a uvedomelej ‚sebakritiky‘. ZAVACKÁ, M.: *Komunistický aktivista...*, c. d., s. 543.

²⁵⁸ Metaforu převodových pák použil v souvislosti s poúnorovými čistkami Karel Kaplan: „*To byl pouze první krok k transformaci společenských organizací v systém tzv. převodových pák, který se stal nezbytnou a nenahraditelnou součástí mocensko-politického ústrojí monopolní moci*“ In: KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, c. d., s. 49-50.

²⁵⁹ Zápis schůze OV KSČ v Šumperku ze dne 10. dubna 1948. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.8/Ič. 32 Schůze pléna 1948-1949.

²⁶⁰ Zápis ze schůze OV KSČ v Šumperku ze dne 9. 5. 1948. SOkA Šumperk, Ibidem.

spontaneity veřejnosti, vedla k rozhodnutí ovlivnit v rámci možností alespoň výsledky nadcházejících voleb, za které cítili funkcionáři osobní zodpovědnost.²⁶¹ K volebním urnám neměli být dle názoru některých funkcionářů připuštěny osoby postižené očistou, u kterých byla větší pravděpodobnost volby bílými hlasovacími lístky. Také zde ale bylo nutno kalkulovat s veřejným míněním, což vedlo k přijetí kompromisního návrhu: „*Soudruh Zaoral navrhuje zbavit volebního práva jen ty osoby, které nemají za sebou masu lidí, na které mají vliv, ale aby překážka provedena určitým osobám byla [...]*“.²⁶²

Členové okresního výboru KSČ v Zábřehu reagovali v srpnu 1948 na špatné politické poměry v okrese, které se odrazily také v nízké účasti členů strany na okresní slavnosti. Za silnými slovy o nutnosti vymýtít z „*některých našich soudruhů kus té měšťácké opatrnosti*“²⁶³ byla cítit snaha předcházet vyknutí situace z rukou, se kterou se znejistění vedoucí okresní funkcionáři obraceli na krajské a ústřední vedení strany. Do popředí vystupovala negativní nálada obyvatelstva spolu s převládající nejistotou z dalšího společenského vývoje, která se přenášela také mezi členy strany: „*V organizacích je velmi rozšířena propaganda o válce a o tom, že se dnešní režim dlouho neudrží a funkcionáři strany budou pověšeni, slyší-li zprávy podobného druhu člen strany a funkcionář, který ještě není tak pevný ve svém přesvědčení, stává se, že své povinnosti vykonává velmi liknavě.*“²⁶⁴ Kromě slabé podpory vlastních spolustraníků nedodávaly místním vedoucím funkcionářům sebevědomí ani postoje továrního dělnictva. Pro dělnický proletariát jako mocenskou oporu KSČ vítězný únor nepředstavoval podle zachycených postojů v řízení výroby a životní úrovni proti předcházejícímu období žádný zásadní zlom: „*[Dělníci] reptají proti tomu, že ředitelé továren mají oproti nim vysoké platy, že soudruzi na vedoucích místech chtějí jen, aby plnili plány a nadplány ale jim, že se nic nedá.*“²⁶⁵

Vyšší straničtí funkcionáři ovšem ve svých představách se zásadní společenskou proměnou počítali. Pokud ještě neprobíhala, bylo nutné udělat vše pro to, aby pro ni byly vytvořeny vhodné podmínky. Krajský politický tajemník Stavinoha ve svém projevu v Šumperku na konci srpna 1948 zmínil: „*Hlavním naším úkolem bude převychovat členy a vůbec lidi.*“²⁶⁶ Dělnictvo představovalo v plánech a představách dalšího rozvoje socialistické

²⁶¹ „*Soudruh Martinec poznamenává, že [...] jen funkcionáři KSČ budou zodpovědni za vyskytnuvší se bílé lístky.*“ Ibidem.

²⁶² Ibidem.

²⁶³ Zápis ze schůze OV KSČ Zábřeh na Moravě dne 8. srpna 1948. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 2/Ič.13, Schůze pléna 1948-1949.

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ Ibidem.

²⁶⁶ Zápis ze schůze OV KSČ v Šumperku ze dne 29. srpna 1948. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.8/Ič. 32, Schůze pléna 1948-1949.

společnosti nejdůležitější společenskou složku. Především industriální dělnictvo se mělo stát základem pro rozvoj státního ekonomického potenciálu a růstu životní úrovně obyvatelstva.²⁶⁷ Představy o hospodářském rozvoji získaly své jasnější obrysy v pětiletém plánu, který podle komunistických proklamací už neměl být sabotován soukromým výrobním sektorem, jako tomu bylo v případě plánu dvouletého.²⁶⁸ Šumperští okresní funkcionáři měli možnost se s hospodářskými otázkami seznámit na počátku října 1948 prostřednictvím Dr. Stejskala z krajského výboru KSČ, který Pětiletku charakterizoval takto: „*Pětiletý plán bude bojem proti zbytkům kapitalistického živlu a zvýšením třídního boje. Naším úkolem bude rozbít reakční šeptandu a vyburcovat pracující lid do budovatelského úsilí.*“²⁶⁹ Podle reakce okresního politického tajemníka Zaorala, která byla zaznamenána v diskusi, bylo možná hlavním úkolem nejprve vyburcovat vůbec vlastní straníky: „[Soudruh Zaoral] činí výtku na přítomné členy OV, že mnozí z nich při tak důležitém referátě, jaký pronesl s. Dr. Stejskal [spí] a táže se jich [,] jak tito soudruzi mohou ve svých organizacích toto přednést, aniž by si jedné poznámky učinili. Poukazuje na to, že naši soudruzi nedovedli rozbít reakční propagandu šeptandy a naopak, do určité míry této šeptandě podlehli.“²⁷⁰

II. 4. 2. Autorita vybudovaná na strachu? Nástup generální linie výstavby socialismu v roce 1949

Postupný odklon od hledání československé cesty výstavby socialismu v poúnorové době vyvrcholil na IX. sjezdu KSČ přijetím generální linie výstavby socialismu v Československu, která byla shrnuta v Deseti bodech Klementa Gottwalda a znamenala nastoupení cesty sovětizace československé lidové demokracie.²⁷¹ V diskusích pořádaných

²⁶⁷ „[V] socialistickém státě se nemůžeme spokojit s pracovním výkonem dělníka státu kapitalistického, protože při vyšší životní úrovni dělníka je též větší poptávka po zboží a aby tato poptávka mohla být ukojena, je třeba zvýšit pracovní výkon, z čehož vyplývá zvýšený počet vyrobeného zboží.“ Stavinoha. Ibidem.

²⁶⁸ Pětiletý hospodářský plán rozvoje ČSR byl schválen 27. října 1948, jeho přípravy byly ale zahájeny Ústřední plánovací komisí již 10. října 1947. K počátečnímu období pětiletého plánu více viz PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 251-262. Nesplnění dvouletého plánu bylo na plenární schůzi OV KSČ v Šumperku 9. října 1948 vysvětleno přítomným Dr. Stejskalem dvěma příčinami: 1) suchem 2) existencí soukromokapitalistického vlastnictví. In: Zápis ze schůze OV KSČ v Šumperku ze dne 9. října 1948. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.8/Ič. 32, Schůze pléna 1948-1949.

²⁶⁹ Zápis ze schůze OV KSČ v Šumperku ze dne 9. října 1948. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.8/Ič. 32, Schůze pléna 1948-1949.

²⁷⁰ Ibidem.

²⁷¹ IX. sjezd KSČ probíhal ve dnech 26. – 28. května 1949 a Deset bodů Klementa Gottwalda bylo obsaženo v jeho Zprávě o činnosti ÚV KSČ a dalších úkolech strany. Nový program předpokládal zásadní přestavbu všech společenských sfér – sociální, ekonomické, kulturní, pod vedením jednotné, ideově silné, pevně organizované a akceschopné komunistické strany. Více k proměnám mocenskopolitického a socioekonomického kurzu KSČ v tomto období viz např. PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 262-263. Průcha uvádí geopolitické aspekty této změny, především zostření mezinárodního napětí počínající Studené války, nástup boje proti titoismu a nacionalismu po sovětsko-jugoslávské roztržce. K vnitropolitickým strukturálním aspektům proměny politiky KSČ mezi VIII. a IX. sjezdem (1946-1949) uvádí Jakub Rákosník následující: „*Komunisté se opřeli o sociálně-reformní konsensus a populistickým, všetrádním (ovšem od počátku již bez velkoburžoazie) programem, slibujícím ochranu i drobným zemědělcům a živnostníkům, se rozhodli v období třetí republiky získat maximální*

komunistickou stranou v okrese Zábřeh o dopisu ústředního výboru k plánovanému sjezdu se v dubnu 1949 objevovala kritika byrokracie, charakterizované jako „*papírové vojny*“ centrálních státních úřadů. Tajemník ONV v Zábřehu Jaroslav Franke k, alespoň z jeho pohledu, neproveditelným pokynům podotkl: „*Mnohé přípisy budí dojem, že okupační heslo ‚pracujte pomalu‘ je dnes zaměňováno záškodníky ‚pracujte nakvap, bez rozmyslu, překotně, na oko plánovitě‘ a proto mnozí málo uvědomělí funkcionáři utíkají z funkcí [...].*“²⁷² Nízká míra konsolidace místních poměrů celkově zvyšovala citlivost místních funkcionářů vůči lhostejnému postupu centrálních úřadů.²⁷³ Průběh okresní konference KSČ, konané v téže době, byl zábřežským okresním výborem KSČ hodnocen kladně. Z kontextu celé zprávy ovšem vyplývá, že klidný průběh celé události byl zajištěn omezením veřejné diskuze v plénu a téměř úplnou absencí zemědělského obyvatelstva.²⁷⁴ Vedoucím komunistům se na okrese dařilo „aktivizovat pokrokovou část“ veřejnosti, tzn. obyvatel, kteří byli již dříve vnitřně přesvědčeni o správnosti komunistické politiky, ale při získání masové podpory společnosti jako celku tomu bylo spíše naopak. Jejich mocenské pozice byly znejišťovány jak liknavým přístupem veřejnosti, tak centralizačními tendencemi vyšších správních a stranických orgánů.

Zemědělské obyvatelstvo se stavělo k panujícím poměrům přinejmenším rezervovaně a k jednotným zemědělským družstvům přímo odmítavě: „*Reakci hnalo vodu na mlýn místy netaktické propagování jednotných zemědělských družstev [...].*“²⁷⁵ Jeho odmítavý postoj byl do značné míry ovlivňován místy chaotickou a okresním národním výborem zároveň kritizovanou plánovací hospodářskou politikou, která stanovením vysokých vývozních kvót

podporu, aby jej opustili ve chvíli, kdy dosáhli monopolní kontroly vládní moci, která umožnila realizaci společenské transformace podle představ jejich vlastní marxisticko-leninské ideologie.“ In: RÁKOSNÍK, J.: *Sovětzace sociálního...*, c. d., s. 88.

²⁷² V závěru své situační zprávy ironicky kritizoval především Ministerstvo zemědělství: „*Kdyby se mělo postupovat [,] jako je žádáno v některých posledních nařízeních ministerstva zemědělství [,] muselo by být při každém ONV alespoň 10 automobilů, podzemní skladiště benzinu a přiměřený počet zaměstnanců jako na ministerstvu zemědělství. Při provádění výrobních a výkupních smluv vyslalo min. zemědělství do každého okresu 1 zaměstnance, který nejenže 3 dny nic nedělal, ale vůbec nebyl pro tento úkol instruován, takže nemohl být ani radou nápomocen.*“ Pravidelné měsíční hlášení ze dne 14. dubna 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

²⁷³ Centrální úřady byly dokonce v jednom případě přirovnány k signatářům Mnichovské dohody: „*ONV žádá, aby při řešení otázek toho kterého okresu bylo vždy vyžádáno stanovisko okresních činitelů (ONV, strany atd.) a aby nebylo postupováno jako v Mnichově*“ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc červen 1949 ze 14. července 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949. Zajímavým aspektem bylo také vymezování vlastní pozice vůči okresu Šumperk: „*Široký okruh veřejnosti je stále zneklidňován centralizačními experimenty ve prospěch šumperského okresu bez slyšení stanoviska ONV v Zábřeze.*“ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc duben 1949 ze 14. května 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

²⁷⁴ „*[M]nozí soudruzi si mysleli, že dojde k nějakým sensacím a že k nim nedošlo, odcházeli sklamaní. [N]esmi docházeti k podobným incidentům tak jako při konferencích předešlých, nýbrž naše konference musí mít pracovní elán.*“ Hodnocení M. Jablonského. Zápis ze schůze OV KSČ Zábřeh ze dne 20. 4. 1949. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 2/Ič. 14, Schůze pléna 20. 4. 1949.

²⁷⁵ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc duben 1949 ze 14. května 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

způsobila v dubnu 1949 na okrese nedostatek masa a úbytek stavu hovězího dobytka: „*Masa je někdy nedostatek i pro závodní kuchyně a normální spotřebitelé jsou často nuceni nakupovat svůj příděl na sousedním okrese (šumperském), kde je masa dostatek.*“²⁷⁶ Když obdobná situace nastala od června 1949 také v otázce zásobování ovocem a zeleninou, nepřesvědčilo zemědělce o správnosti státního hospodaření ani postupující zakládání vzorových JZD.²⁷⁷ Zásobovací situace byla částečně konsolidována až uvolněním vázaného trhu s chlebem a moukou v průběhu září 1949, kdy se zároveň stabilizovalo zásobování masem, ovocem a zeleninou: „*Nebyla však pozorována žádná nadměrná koupěchtivost u uvolněných potravin.*“²⁷⁸

Kromě špatné úrovně zásobování nepřispívalo zábřežským komunistům k získání masové podpory ani působení katolické církve, které bylo velmi často spojováno se společenskou reakcí. Napětí v církevních otázkách se výrazně zvýšilo od června 1949, kdy byla v rámci Národní fronty vyhlášena tzv. Katolická akce.²⁷⁹ Podobně jako na celostátní úrovni byla také v okrese Zábřeh za hlavní reakční prvek považována především vyšší církevní hierarchie: „*Dle situace na našem okrese se domníváme, že nelze již ustupovat, nelze zanechat na pospas církevní hierarchii pokrokové kněze a tím posílit ještě víc sebevědomí reakce v kléru.*“²⁸⁰ V rétorické rovině docházelo v případě katolické akce k identifikování státu, potažmo vládnoucí strany, s národem, kterému měli duchovní zachovávat věrnost. Odmítnutí takového imperativu ze strany katolické církve vyjádřil například olomoucký arcibiskup Karel J. Matocha: „*Milujeme církev, národ a stát, ale to neznamená milovat vládnoucí stranu.*“²⁸¹ Veřejné čtení pastýřského listu pražského arcibiskupa Josefa Berana z 15. června 1949, který se nesl v podobně odmítavém duchu, bylo přísně kontrolováno. Kněží, kteří jej přesto veřejně přečetli, byli potrestáni udělením správních sankcí. Ve dvou případech bylo podáno trestní oznámení, které mohlo mít závažnější důsledky.²⁸² Místní představitelé KSČ, nejistí svým mocenským postavením, v zájmu získání masové podpory

²⁷⁶ Ibidem.

²⁷⁷ Hlášení Okresního velitelství NB ze dne 26. července 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

²⁷⁸ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc září 1949 ze 18. října 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

²⁷⁹ Tzv. Katolická akce byla oficiálně ustavena 10. června 1949 jako instituce, která měla dopomoci k dovršení nové koncepce státní církevní politiky, tj. odstavení episkopátu a podřízení církve státu. Více viz. KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, c. d., s. 155 an.

²⁸⁰ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc květen 1949 ze 14. června 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

²⁸¹ Denní zprávy církevního oddělení ÚAV NF. In: KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, c. d., Přílohy, s. 843.

²⁸² „*Ve čtyřech případech byla udělena pokuta dle org. zákona a odebráno povolení k jízdě motorovými vozidly. Ve dvou případech bylo učiněno oznámení dle zákona na ochranu republiky.*“ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc červen 1949 ze 14. července 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

upřednostňovali „taktický postup“, který byl všeobecně spojován s vyloučením viditelné represe z veřejného života: „[N]ení již zde tolik fanatiků a tak horká půda, že by nedala se církevní otázka při taktickém postupu vyřešit do všech důsledků.“²⁸³ Nástup žňových prací a s nimi spojené starosti odvedly pozornost obyvatelstva od církevních záležitostí, což následně umožnilo konsolidaci okresního vedení katolické akce.²⁸⁴ V téže době bylo navíc opětovně nutno uklidnit rozruch mezi průmyslovými dělníky, který byl způsoben stanovením dle jejich názoru vysokých platů na vedoucích pozicích v závodech.²⁸⁵

Podpora komunistické strany na Šumpersku se oproti roku 1948 výrazně zlepšila, alespoň podle hodnocení prvomájových oslav místním okresním stranickým vedením.²⁸⁶ Podle vyjádření politického tajemníka Zaorala se podařilo prolomit „chlad roku 1948“.²⁸⁷ Církevní otázkám, které byly poměrně žhavým tématem na Zábřežsku, nevěnovali čelní představitelé strany v šumperském okrese přílišnou pozornost, což mohlo bezpečnostním orgánům umožňovat vyšší míru represe. V době, kdy v sousedním okrese nabádali komunističtí představitelé k taktickému postupu, došlo v obci Sobotín na Šumpersku k vyhocení situace mezi bezpečnostními složkami a místním slovenským obyvatelstvem, které se shromáždilo na obranu místního katolického kněze.²⁸⁸

Šumperští vedoucí představitelé KSČ obraceli v diskusích ve stejné době svoji pozornost již ke komplexnějším otázkám uspořádání mocenských vztahů, především uvnitř strany a v rámci Národní fronty. Podpora veřejnosti měla být dále prohlubována a udržena skrze zapojení všech složek Národní fronty, které ale nemělo být navenek utvářeno represí, ale spíše prohlubováno přesvědčivou poctivou prací členů KSČ: „Mnozí soudruzi myslí špatně, když vidí, že strana má autoritu, důvěru, že mohou ve svých funkcích diktovat a nařizovat, aniž by přesvědčovali každodenní práci o správnosti politiky strany v lidové správě.“²⁸⁹ Poctivost stranické práce měla být prověřována v neustálé dynamice kritiky a

²⁸³ Ibidem.

²⁸⁴ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc září 1949 z 18. října 1949. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

²⁸⁵ „Dělníci chápou, že zaměstnanci na vedoucím zodpovědném místě musí být slušně honorováni, ale staví se kategoricky proti nadměrným platům tolika ‚vedoucích‘ činitelů v podniku.“ (V podniku Atlas v Zábřehu byl údajně více jak 40-ti vedoucím stanoven plat nad 7.000 Kčs). Ibidem.

²⁸⁶ Podle záznamů z plenárního zasedání se průvodu účastnilo 7.240 a manifestace 15.720 osob. Zápis ze schůze OV KSČ Šumperk ze dne 3. května 1949. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 33, Schůze pléna 1949-1950.

²⁸⁷ Ibidem.

²⁸⁸ „V obci Sobotín, okres Šumperk, farář prohlašoval, že povede i krvavý boj. Netaktickým postupem orgánů SNB bylo obyvatelstvo pobouřeno a došlo k srocení Slováků. Soudruzi se postavili za faráře. K provokacím vážnějšího rázu nedošlo.“ In: Denní zprávy církevního oddělení ÚAV NF. KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, c. d., Přílohy, Olomoucko, 24. 6. 1949, s. 820.

²⁸⁹ Zápis ze schůze OV KSČ Šumperk ze dne 14. srpna 1949. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 33, Schůze pléna 1949-1950.

sebekritiky vedoucí k vytvoření legitimní báze a stabilizaci mocenské pozice KSČ: „*Vésti neznamená diktovat, znamená přesvědčovat a přivádět masy na linii naší politiky a to je komunistické umění, kterému se funkcionáři lidové správy musí učit. Autorita vybudovaná na strachu, nemůže míti trvání.*“²⁹⁰

Nejednalo se ovšem o legitimitu pluralitní, založenou na jednotě v mnohosti a uznání jiných názorů. Vyhrazení kritiky a sebekritiky pouze pro členy KSČ naopak zachovávalo předpoklad vyloučení mimostranické kritiky ze strany „nepřesvědčených“. Takto formovaná autorita se tudíž zakládala na předpokladu represe. Spolupráce jinostraníků a bezpartijních byla sice dobrovolná, ale překročení akceptované míry kritiky z jejich strany s sebou přinášelo ochotu podrobit se riziku možných následků v situaci, kdy strana, národ a stát postupně splývaly. Bdělá a ostražitá vstřícnost byla u členů strany striktně odlišována od nekritické shovívavosti: „*To ovšem neznamená nebýti ostražití a bdějí. Nepřátelé režimu nalézají stále nové a nové formy k narušování naší práce. Shovívavost není naprosto namístě a nesmí býti vlastností komunistů v lidové správě.*“²⁹¹

II. 4. 3. Staří a noví soudruzi. Kritika, sebekritika a očista KSČ na počátku 50. let

„*Zde je třeba připomenout, že nová lidová demokracie se nedá nadekretovat, ta se musí vžít a k tomu musíme lidi vychovat. [...] Novou demokracii chceme dát pod kontrolu lidu a možností odvolání funkcionářů kdykoliv naznačit, že se funkce nepropůjčují proto, aby si ten člověk dělal, co chtěl. Vyrostla nám již v obcích celá řada dobrých pracovníků, ale také nám vyrůstá celá řada diktátorů.*“²⁹²

Antonín Zápotocký, když hovořil o charakteru nové demokracie v souvislosti s probíhající reorganizací národních výborů, kladl důraz na nutnost aktivity občanů na nejnižších úrovních, kteří nesprávně očekávali „nápravu shora“. Pokud srovnáme tyto představy s prosazujícími se snahami o ovládnání většiny společenských sfér shora, mohli bychom takové představy považovat za pouhé ideologické floskule odtržené od reality, záměrné lži zastírající reálnou podstatu probíhajících změn: sovětizace československého státu, která s sebou přinášela zvýšenou míru centralizace, státní zásahy do většiny společenských sfér v souvislosti se „zostřováním třídního boje“ a upevňováním „vedoucí

²⁹⁰ Ibidem.

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² Z projevu Antonína Zápotockého z 12. května 1950. Citováno podle: KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, c. d., s. 196-197.

úlohy dělnické třídy“, probíhající politické procesy.²⁹³ Při takovém závěru bychom ale opomenuli poměrně důležitou roli, kterou snaha po aktivizaci nejnižších stranických a státních složek při ustavování státního socialismu hrála. Výše uvedený Zápotockého citát spadl do specifické periody přechodu k nové etapě vnitrostranické očisty, přechodu k ritualizované formě kritiky a sebekritiky, která se významně propojovala s probíhajícími politickými procesy v době jejich přechodu dovnitř strany. Jakkoliv byl tento proces do jisté míry iniciován „shora“, získával v reakcích na nejnižší regionální úrovni svou vlastní dynamiku.

Posun Stalinovy teorie o zostřování třídního boje k tezi o pronikání nepřátel do funkcí ve straně, jehož projevem byl například v září 1949 probíhající maďarský proces s László Rajkem, se postupně projevoval také v Československu. V druhé polovině roku 1949 docházelo k postupnému odhalování „nepřátel ve straně“ na krajské úrovni. Pozornost byla soustředována především na funkcionáře, kteří prováděli otevřenou kritiku vyššího stranického vedení už v předcházející době.²⁹⁴ Jedním z takových byl krajský politický tajemník Josef Stavinoha, jehož působení dlouhodobě vyvolávalo spory na krajské úrovni strany a který se dostal do otevřeného konfliktu s členkou Ústřední komise stranické kontroly Jarmilou Taussigovou.²⁹⁵ Ústřední výbor KSČ se od června 1949 zabýval kromě Stavinohy také činností členů krajského výboru KSČ Miroslava Ryštáka a Jaromíra Gáby, čímž došlo k dotvoření tzv. Olomoucké skupiny nebo také Stavinohovy kliky. Od listopadu 1949 probíhající vnitrostranické vyšetřování skončilo nejpozději v lednu 1950 zásahem ÚV KSČ v krajském vedení strany. Výše jmenovaní byli zbaveni všech funkcí, vyloučeni ze strany a bylo proti nim zahájeno trestní řízení.²⁹⁶ Josefu Stavinohovi, odsouzenému později v rámci komplexu procesu se Slánským k 18 letům trestu,²⁹⁷ bylo kromě zdůrazňovaného diktátorství příznačně přitíženo také obviněním z dřívější spolupráce s gestapem.²⁹⁸ Ostrakizováním obviněných straníků z dřívějších prohřešků mělo napomoci jejich odmítnutí jako od počátku

²⁹³ Srovnej následující tvrzení Karla Kaplana: „*Reorganizace a volby nesloužily ke kontrole mocenských orgánů občanů, ale k zabezpečení režimu budovaného na principu monopolní moci komunistické strany.*“ In: *Ibidem*, s. 196.

²⁹⁴ KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister&Principal, 2001, s. 126-127.

²⁹⁵ LŽIČAŘOVÁ, J.: *Vývoj regionálních struktur komunistického režimu v 50. letech 20. století na Prostějovsku*. Bakalářská diplomová práce. Olomouc: KHI FF UP, 2010, s. 20.

²⁹⁶ *Ibidem*, s. 21.

²⁹⁷ KAPLAN, K.: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Mladá fronta, 1992, s. 93. Citováno podle: LŽIČAŘOVÁ, J.: *Vývoj regionálních...*, c. d., s. 21.

²⁹⁸ KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim...*, c. d., s. 127.

cizích elementů stranického života, jejichž vyvrhnutím mohla být opětovně obnovena stranická jednota.²⁹⁹

Zásah ústředního vedení komunistické strany do lokálního prostředí vyvolal živelnou vlnu nedůvěry řadového členstva vůči stávajícím stranickým funkcionářům na krajské a také okresní úrovni. V lednu 1950 v návaznosti na Stavinohův případ zahájené stranické prověrky spolu s volbami nových vedoucích funkcionářů na okresních konferencích strany v polovině dubna 1950 měly vést k obnově a upevnění stranické jednoty. V okrese Zábřeh byl těsně před konáním okresní konference, tedy nejpozději 14. dubna 1950, krajským výborem strany zbaven všech funkcí předseda OV KSČ Jaroslav Holouš.³⁰⁰ Okresní vedení strany nedokázalo následně připravit kandidátku nového výboru, čehož využili straníci z Holoušovy domovské obce Leštiny, kteří se snažili o opětovné získání převahy v okresním výboru strany.³⁰¹ Jednalo se již o předválečné členy KSČ, kteří se v této době dostávali do vnitřního rozporu s nově vyžadovanou stranickou disciplínou: „*Obec Leština byla dříve nazývána Malá Moskva. Je v ní řada starých předválečných soudruhů, kteří však už dávno neplní dobře politiku strany a žijí ze staré slávy.*“³⁰² Stranická jednota měla být znovu nalezena v diskuzi po provedení sebekritiky ze strany obviněných nebo odvolaných funkcionářů, ke které ovšem v Zábřehu nedošlo. Členové strany ze zábřežského okresu, kteří byli krajským pozorovatelem vnímáni jako zpátečníci, ne-li dokonce opoždění,³⁰³ reagovali spíše zvýšenou mírou kritiky vůči vyšším stranickým složkám a funkcionářům odcizeným dělnictvu. Tento druh kritiky byl ovšem již dopředu vyloučen, což dokazoval také komentář krajského pozorovatele: „*S velkým úspěchem vystoupil Jaroslav Koupil z Chemodrogy v Mohelnici, [...] V jeho vystoupení bylo hodně věcí vypočítaných na efekt a neřekl nic o tom, co jeho základní organizace dělá, aby*

²⁹⁹ „[...] objekt [stranických číste] bol označený nielen za nositeľa neprijateľného názoru, ale ostrakizovaný ako ‚votrelec‘, ‚špión‘, teda ‚od samého počiatku nie náš‘. Jeho rituálnym vyvrhnutím sa strana stávala opäť ‚absolútne jednotná‘.“ In: ZAVACKÁ, M.: Komunistický aktivista..., c. d., s. 543. Spoluobviněnému Jaromíru Gábovi byla vyčítána minulé pochybení na postu předsedy ONV v Šumperku v roce 1945. Více k tomu viz: Dopis Jaromíra Gáby na KV KSČ z 8. prosince 1945. In: NA ČR, Fond 23, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1563 Osídlovací komise, Aj. 234, Korespondence s OV KSČ Šumperk 1945-1946.

³⁰⁰ Zpráva o průběhu okresní konference v Zábřehu 15. – 16. dubna 1950. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 852, Zábřeh 1950.

³⁰¹ Ibidem. Dále: Zpráva o průběhu okresních konferencí Olomouckého kraje ze 17. dubna 1950. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 840, Olomouc 1950.

³⁰² Zpráva o průběhu okresní konference v Zábřehu 15. – 16. dubna 1950. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 852, Zábřeh 1950.

³⁰³ „Všiml jsem si, že většina delegátů přišla v sobotu ve všedních šatech, jako na obyčejnou schůzi, za to však v neděli přišli ve svátečním. Zřejmě není v Zábřehu ještě vžita posvátnost a svátečnost okresní konference.“ Zpráva o průběhu okresní konference v Zábřehu 15. – 16. dubna 1950. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 852, Zábřeh 1950.

*věci, které doporučoval, se staly skutkem. [...] Nelze říci, že by se v diskusi nekritizovalo, nemluvilo se však sebekriticky.*³⁰⁴

Ritualizovaná podoba sebekritiky, která měla směřovat k obnovení stranické jednoty, vylučovala živelný způsob jednání, ke kterému ale na druhou stranu nepřímou vyzývala. Reakcí na Stavinohův případ se stala celá řada spontánních obvinění, která měla potenciál otevřít stavidla živelným čistkám ve straně „zespoda“. Pod velký tlak se v této souvislosti dostal okresní politický tajemník KSČ v Šumperku Konrád Zaoral, jehož jméno se objevilo v jedné z rezolucí ke Stavinohově případu: *„Ať jsou podrobeny přísnému zkritizování taktéž poměry na Okresním sekretariátě KSČ v Šumperku, kde s. Zaoral nepočíná si tak, jak se na vedoucího funkcionáře KSČ patří.*³⁰⁵ Okresní politický tajemník neunesl kritiku, která směřovala od spolustraníků na jeho údajnou zločineckou minulost, a v rozčilení opustil jednání Okresního sekretariátu strany. Ačkoliv provedl na plenárním zasedání strany příkladnou sebekritiku,³⁰⁶ nezvládl obnovit svoji autoritu a na okresní konferenci proběhl jeho definitivní pád: *„Referát neudal správný tón kritiky a sebekritiky. Byl málo sebekritický vůči OV a sekretariátům, a vynikla snaha převalit vinu za chyby a vady na základní organizace, což se odrazilo diskusí, kde diskutéři se ohražovali proti nesprávným údajům.*³⁰⁷ Z původních členů předsednictva okresního výboru KSČ v Šumperku nebyl na dubnové konferenci zvolen ani jediný. Vnitrostranická demokracie se utvářela v napětí mezi organizovanou kritikou, ritualizovanou sebekritikou a spontánními reakcemi členstva. Kritika byla přitom v této době všeobecně namířena především proti starší generaci stranických funkcionářů (Jaroslav Holouš, Konrád Zaoral), povětšinou ještě straníků z předválečného období. Jejich odstranění ze stranických funkcí bylo provedeno buďto přímým mocenským zásahem v organizacích, u nichž se nepředpokládala dostatečná vyspělost (jako v případě Zábřehu), nebo bylo využito spontánní vlny kritiky v organizacích splňujících „současnou linii strany“ (například v Šumperku). Člen Ústředního výboru KSČ Gustav Bareš k tomu na VI. krajské konferenci v Olomouci 23. dubna 1950 poznamenal následující: *„Byla to očištná bouře. Tato bouře prometla všechny kouty kraje, prosmýčila a na krajské konferenci vidíme,*

³⁰⁴ Ibidem.

³⁰⁵ Protokol o zasedání OV KSČ Šumperk ze dne 18. března 1950. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 33, Schůze pléna 1949-1950.

³⁰⁶ „Statečná, mužná, věcná a klidná sebekritika soudr. Zaorala jistě přispěje k uklidnění [napětí], které vyvoláno bylo olomouckým případem, jehož řešení jak správně bylo řečeno budiž ponecháno lidově demokratickému soudnictví.“ Sebekritika Konráda Zaorala, podobně jako citovaná reakce zástupce KV KSČ Olomouc Josefa Kučery, byly ze zápisu vyškrtnuty červenou tužkou. Protokol o zasedání OV KSČ Šumperk ze dne 18. března 1950. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 33, Schůze pléna 1949-1950.

³⁰⁷ Hodnocení okresních konferencí ze dne 24. dubna 1950. Zpráva o průběhu okresních konferencí Olomouckého kraje ze 17. dubna 1950. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 840, Olomouc 1950.

*že se všem lépe dýchá, nový život. Bylo třeba zaříznout do těla strany a vyoperovat vřed [.] [...] [S]trana se ctí obstála tuto zkoušku. Vychází semknutější, sebevědomější, silnější nežli kdykoliv předtím.*³⁰⁸ Očista vycházela podle nejvyšších funkcionářů ze záměru stranu v konečném důsledku posílit. Otázkou ovšem prozatím zůstává, jak se tento záměr dařilo uskutečňovat na lokální úrovni a jakým způsobem se proměňoval v období politických procesů uvnitř strany.

³⁰⁸ Zázpis z VI. krajské konference KSČ v Olomouci 22. - 23. dubna 1950. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 840, Olomouc 1950.

III. Ideologické nároky a každodenní vyjednávání. **Ustavování a proměny legitimacy panství na regionální úrovni 1951–1956**

III. 1. Společnost dělníků, rolníků a pracující inteligence. **Ideologické nároky a sociální realita diktatury KSČ 1951–1953**

V průběhu roku 1950 došlo k ustálení základního schématu fungování diktatury KSČ, které bylo určující pro její následující vrcholné období. Z určitého pohledu bychom mohli konstatovat, že se jednalo minimálně o ukončení jedné z fází zakladatelského období, ale daleko pravděpodobněji se zdá být rok 1950 mezníkem ukončujícím celé zakladatelské období diktatury KSČ.³⁰⁹ Následující tři léta se podle představ stranického vedení měla stát vrcholnou fází budování socialistické společnosti. Do roku 1953 byla charakteristická vrcholící represí státu v čele s komunistickou stranou vůči rozličným společenským skupinám, probíhajícími politickými procesy a snahou o sovětizaci téměř všech složek života společnosti. Vrcholem ukončujícím předchozí vývoj se ale navzdory očekáváním stala systémová krize, pramenící s největší pravděpodobností právě z proměn období let 1951 až 1953. Zkušenost obyvatelstva byla významně (de)formována proměnami loajality vyžadované ze strany státu a komunistické strany. V průběhu roku 1950 se mohla začít upevňovat legitimita komunistického panství, ale došlo k dvěma zásadním změnám, které spolu úzce souvisely, vzájemně se podmiňovaly a uvedly celý proces legitimizace opětovně do pohybu. Přenesení logiky očisty od nepřátel do nitra komunistické strany v rámci konstruování procesu s Rudolfem Slánským a spol. narušovalo autoritu komunistických funkcionářů, ale bylo schopno v ideologické rovině neutralizovat napětí vznikající dysfunkcemi národního hospodářství na základě úprav pětiletého plánu ve prospěch těžkého průmyslu z května 1950 a února 1951.³¹⁰ Když se v druhé polovině roku 1952 mohla autorita systému opětovně začít stabilizovat, byl delegitimizován hospodářskými těžkostmi roku 1953, zaviněnými přechodem na sovětský systém plánování. V návaznosti na uvolnění geopolitického napětí, které mobilizovalo celý systém dlouhodobě do výjimečného stavu, nastaly další proměny tzv. nového kurzu.

³⁰⁹ Karel Kaplan označuje za zakladatelské období komunistického režimu léta 1948-1953, léta 1953-1957 označuje za krizová. In: KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005, s. 16 an. Podle odlišného pojetí, ze kterého vycházím také v této práci, bývá už období 1951-1953 chápáno jako krizové, přičemž stupňující se represe je vnímána spíše jako symptom krizového vývoje a proměn legitimacy. Formulováno například: KNAPÍK, J. – FRANC, M.: *Průvodce kulturním děním...*, c. d., s. 26-28.

³¹⁰ PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 269.

Do lokálního vnitrostranického prostředí pronikala celá řada nových prvků. Odrážely se v proměnách užívaného jazyka, jímž byla v případě přebírání ideologických pojmů vyjadřována loajalita s probíhajícími společenskými procesy. Například nastoupení tvrdého kurzu vůči určitým společenským skupinám vyžadovalo vyjednávání legitimacy se skupinami jinými. Boj proti vesnickým boháčům na venkově byl doprovázen přechodem na socialistický způsob hospodaření, jehož efektivita také spoluutvářela legitimitu nově ustavovaného společenského uspořádání. Podobně výkonnost továrního dělnictva, která úzce souvisela s předpokladem růstu životní úrovně, a jeho celková spokojenost plnila legitimizační úlohu. Straničtí funkcionáři se snažili aktivizovat právě ty vrstvy obyvatelstva, jejichž úloha byla z ideologického hlediska klíčová pro plnění hospodářského plánu. Od něj a potažmo od socialistického projektu přestavby společnosti totiž odvozovali svoji vlastní autoritu. Pokud se od manuálně pracujících v průmyslu a zemědělství nedostávalo podpory, nebo docházelo z jejich strany ke kritice, byly mocenské pozice stranických funkcionářů oslabovány. Musely poté být opětovně vyjednávány mezi stranickým centrem, jeho lokálními představiteli a konkrétními aktéry, k čemuž docházelo jak v každodenním jednání, tak v rámci různých ritualizovaných aktů.

III. 1. 1. Stavinohovština – šlingovština – řezníčkovština. Nepřítel ve straně a proměny legitimacy lokálních autorit KSČ

Kritika a především sebekritika, které se ve stranickém prostředí rozvíjely v průběhu roku 1950 v rámci stranických prověrek, byly jedním ze základních prvků proměňujících vnímání vlastního postavení u lokálních funkcionářů KSČ. Nově zvolené okresní stranické vedení v Šumperku, odvozující svoje postavení od rozdmýchané vlny kritiky na okresní konferenci z dubna 1950, ji přijímalo jako základní součást svého politického působení. Ovšem ani to nebylo zárukou přijetí probíhajících prověrek u členstva v základních organizacích, které se k němu v mnoha ohledech stavělo značně skepticky. Podle zkušeností prezentovaných na plenárním zasedání v září 1950 probíhala prověrka v řadě organizací nedůsledně a formálně. V případech, kde se při probíhajících prověrkách angažovali samotní členové okresního výboru KSČ, kteří dohlíželi na její „důkladný průběh“, naráželi na odpor místních funkcionářů a členstva.³¹¹ Funkcionáři v základních organizacích reagovali na vznesenou kritiku odmítáním nadále vykonávat jakoukoliv funkci a řadoví členové dokonce odevzdávali stranické legitimace. V mnoha případech se projevovala orientace členstva na hmotné výhody plynoucí z členství ve straně, které již nebyly schopny vyvážit

³¹¹ Protokol o zasedání OV KSČ Šumperk ze dne 13. září 1950. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 34, Schůze pléna 1950-1951.

další úkoly vyplývající z prověrky: „[S. Spáčil] hovoří o záv. org. ČSD Hanušovice, kde soudruzi nechtějí přijímat funkce a radši chodí na brigádu, kde si vydělají.“³¹²

Velmi častou výtkou se stávala „nedostatečná vyspělost“ (míněno zaostalost) členstva, která byla dále charakterizována floskulí „pokulhávání za linií strany“. Na druhou stranu bylo pro straníky složité sledovat stranickou linii v neustále se proměňující identifikaci stranického nepřítele. Při každém dalším odhaleném případě se rozšiřoval okruh nepřátelského jednání celých skupin, které se ve stranickém jazyce odráželo užíváním novotvarů, jako byla např. „stavinohovština“³¹³ a později další. Za pomoci těchto asociativních rétorických figur byla často zdola konstruována imaginární nepřátelská spojenectví, zcela spontánně a napříč celou stranickou hierarchií.³¹⁴ Odvolání Marie Švermové³¹⁵ z ÚV KSČ v únoru 1951 bylo v Šumperku následováno odhalením závadného hospodaření místních Komunálních podniků. Ačkoliv se vedoucímu J. Pelikánovi nepodařilo prokázat přímý podíl na celé věci, byl obviněn z nedostatečné bdělosti a ostražitosti při provádění kádrové politiky vůči podřízeným živnostníkům, načež byl zbaven všech funkcí a vyloučen ze strany.³¹⁶ Delegáti stranické konference na přelomu března a dubna 1951 spojili šumperské okresní stranické vedení kvůli tomuto případu s případem Marie Švermové: „[K]omunální podniky byly v odborném tisku popularisovány jako vzor, a bylo zdůrazněno, že bývalí majitelé jsou velmi snaživí a velmi dobří. No, soudruzi, nemá to také drobiček podobnosti s tím co Švermová dělala? [...] Já bych tomu říkal, že náš Okresní výbor žil ve stínu nějaké Švermovštiny, Schlingovštiny³¹⁷ a pod ideologickým vedením Pelikána.“³¹⁸ Neustále se rozšiřující okruh podezřelých, který

³¹² Ibidem.

³¹³ Termín spojovaný s převlékáním kabátů a snahou udržet si moc za každou cenu: „Na ředitelství v Olomouci je stavinohovština. Na kádrovém oddělení sedí lidé, kteří tam seděli za první republiky, za okupace a nyní tam sedí dál. Je tam byrogracie a všichni jsou zavaleni administrativou.“ In: Protokol o zasedání OV KSČ Zábřeh ze dne 3. března 1951. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 2/Ič. 15, Schůze pléna 1950-1951. Obdobný případ Kotrcha a kotrchovštiny v souvislosti s důležitostí jazyka v dynamice stranických čistek na lokální úrovni zmiňuje např. LÓŽI, M.: *První pokus o destalinizační interpretaci politických procesů s „protistátním spikleneckým centrem“*. Bakalářská diplomová práce. Praha: ÚHSD FF UK, 2012, s. 23-24.

³¹⁴ Americká historička Wendy Goldman v souvislosti se stalinským terorem v Sovětském svazu ve 30. letech hovoří o podobném efektu vytváření tzv. kruhů, zasahujících represí osoby blízké odhalenému stranickému nepříteli. GOLDMAN, W. Z.: *Terror and Democracy in the Age of Stalin*. The social dynamics of repression. New York: CUP, 2007, s. 217 an.

³¹⁵ Marie Švermová byla zatčena v souvislosti s vyšetřováním brněnského krajského politického tajemníka Otto Šlinga probíhajícím od října 1950. In: KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim...*, c. d., s. 128.

³¹⁶ Protokol o zasedání OV KSČ Šumperk ze dne 27. března 1951. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 34, Schůze pléna 1950-1951.

³¹⁷ Správně „Šlingovština“ podle brněnského vedoucího krajského tajemníka Otty Šlinga. Pokud bychom vycházeli z negativních aspektů Šlingovy osobnosti, měla tato rétorická figura označovat „radikalismus, sklony k diktátorství a nekritičnost vůči sobě samému“. V rovině politického jednání se jí označovalo „umrtvování aktivity volených orgánů státní správy, neplnění jejich usnesení, izolace stranických orgánů a snižování jejich akceschopnosti.“ In: KNAPÍK, J. – FRANC, M.: *Průvodce kulturním děním...*, c. d., II. díl, s. 924.

³¹⁸ Diskusní příspěvek s. Bezděka z Moravolenu. In: Zpráva z konference okresní organizace v Šumperku, kraj Olomouc, konané 31. března a 1. dubna 1951. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1500, Šumperk 1951.

zasahoval také osoby těšící se do té doby vysoké míře důvěry, podněcoval v lokálním prostředí nové vlny spontánní kritiky, která ale v některých případech otevírala tabuizovaná témata, například již dřívější personální čistky.

Nenadálé odvolání olomouckého krajského vedoucího tajemníka Františka Řezníčka například vyvolalo v zábřežském okresu další vlnu přehodnocování dřívějších personálních změn.³¹⁹ Oproti šumperské komunistické straně, jejíž čelní představitelé byli schopni velmi obratně reagovat na proměňující se kontext stranické očisty, probíhaly diskuse mezi vedoucími komunisty na Zábřežsku značně diferencovaněji. Odrážel se zde vyšší poměr starší generace členů komunistické strany, jehož důsledky můžeme sledovat také v diskusi rozšířeného pléna OV KSČ v březnu 1951. Při projednávání případu Otto Šlinga a Marie Švermové zde vystoupil dlouholetý funkcionář a již předválečný člen KSČ v Zábřehu Vojtěch Berka s následující kritikou personálních změn: „*Je třeba si všítmat, jak reakce pomocí některých soudruhů vnáší rozkol do našich řad a jak pomohla odstranit některé dobré soudruhy, kteří byli již za první republiky prověřeni bodákama.*“³²⁰ Dvousečnost kritiky se však ukázala, když Berka ze „švermovštiny“ obvinil členku KNV v Olomouci Libuši Gallasovou, která byla účastnicí nekomunistického odboje a do KSČ vstoupila až v roce 1945.³²¹ Následně byl totiž sám osočen, proč na její jednání neupozornil dříve.³²²

Probíhající očista strany zvyšovala nejistotu níže postavených funkcionářů a řadových členů, kteří ji spojovali s možností oslabení strany: „*Máme ještě velkou část nedostatečně uvědomělého členstva v organizacích a nechápou ještě správně celou situaci, jelikož se vyskytují v organizacích následující otázky: Jak to, že Šling a Švermová nebyli odhaleni dříve? Jaké důsledky bude mít jejich odhalení, není strana oslabena?*“³²³ Na okresní konferenci KSČ v Zábřehu vedla nová vlna kritiky k oživení starých sporů. Poměrně ostrá výměna názorů na osobní úrovni zde proběhla mezi současným okresním vedením KSČ a jeho dřívějšími představiteli Vojtěchem Berkou, Jaroslavem Holoušem a bývalým vedoucím tajemníkem Jablonským.³²⁴ Přetrvávající silná autorita dlouholetých členů strany byla

³¹⁹ Řezníček byl zodpovědný za průběh stranických prověrek, což mu zajišťovalo poměrně vysokou autoritu. Rychlost proměn můžeme ilustrovat na tom, že v prosinci 1950 odvolal zábřežského vedoucího tajemníka Blechtu kvůli jeho diktátorským praktikám a ještě v únoru 1951 vystupoval na plenárním zasedání OV KSČ v Zábřehu k případu Otty Šlinga a Marie Švermové. In: Protokol o zasedání OV KSČ Šumperk ze dne 20. prosince 1950. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 34, Schůze pléna 1950-1951.

³²⁰ Protokol o zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 3. března 1951. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 2/Ič. 15, Schůze pléna 1950-1951.

³²¹ Libuše Gallasová byla členkou odbojové organizace Zábřeh-Sever (Brigáda Dr. Edvarda Beneše). Více viz: STEJSKAL, J.: *Život v Zábřehu...*, c. d., s. 73 an.

³²² *Ibidem.*

³²³ *Ibidem.*

³²⁴ Vojtěch Berka, za války vězněn v Terezíně, byl v letech 1945-1950 bezpečnostním referentem ONV Zábřeh a v letech 1948-1950 zároveň předsedou OAV NF. Jaroslav Holouš byl v letech 1945-1950 předsedou OV KSČ.

okresnímu vedení KSČ na obtíž a považovali za nutné ji narušit. Tajemník okresního sekretariátu strany Jan Kopp proto téměř po roce vystoupil s otevřeným zdůvodněním odvolání bývalého okresního tajemníka KSČ Jaroslava Holouše.³²⁵ Praní starého špinavého prádla přesto pokračovalo při volbě nového okresního vedení: „*Soudruh Špaček ze široka odůvodňoval, proč poslal dceru do německé školy. (Chtěl se chránit před gestapem) Sebekriticky doznal, že jeho počínání za okupace nebylo správné. Připomněl však k návrhu s. Berky, že on si vzal Němku po gestapákovi a Holouše, že chránil přesto, že o jeho nedostacích věděl.*“³²⁶ Otázka po oslabení strany se v těchto souvislostech nejevila pozorovateli předsednictva KV KSČ natolik irelevantní. Ačkoliv nízkou úroveň konference implicitně přičítal na vrub nedostatečné vyspělosti místního stranického prostředí, projevíly se v jeho závěrečném hodnocení pochyby o důsledcích stranické kritiky: „*Konference byla v celku velmi podprůměrná a v některých případech vypadala jako na rozbití strany a ne její posílení.*“³²⁷

Do určité míry ritualizovaná forma diskusí na stranických konferencích, ve kterých se jednotliví zástupci vyjadřovali k aktuálním otázkám stranického života, nám však neodkrývá jen existující konflikty uvnitř strany. Zároveň můžeme v jednotlivých výstupech vyčíst strategie, ve kterých se účastníci snažili osobně vypořádat s odhaleným nepřítelem ve straně.³²⁸ Konkrétně na VII. krajské konferenci KSČ v Olomouci se jednalo mezi přítomnými straníky o bývalém krajském politickém tajemníkovi Františkovi Řezníčkovi. Jednou z možných strategií, kterou zvolil například předseda okresního výboru KSČ v Zábřehu Otto Špaček, bylo poukázání na již dřívější osobní odmítání Řezníčkovy politiky a odsouzení neupřímného postupu krajského výboru KSČ: „*Byla to také soudružka Barfusová a já bych jí tady chtěl říct. Víš [,] soudružko Herma [,] kam tě zavedlo falešné citlivůstkářství, když jsi hájila soudruha Řezníčka a později jsi byla jako ostatní k němu ostrá. [...] Jestliže krajská organizace není dobrá, nebude ani krajský výbor.*“³²⁹ Další možností mohlo být odhalení

Právě díky obsazení významných pozic byli některými delegáty vnímáni jako „diktátorská klika“: „*S. Jablonský, když dělal vedoucího tajemníka, tak na okrese vyhrožoval, předsednictvo OV dělal on, Berka a Holouš, o všem rozhodovali sami.*“ In: Příspěvek s. Klasnovského. Okresní konference v Zábřehu, konaná dne 14. a 15. dubna 1951. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1501, Zábřeh 1951.

³²⁵ „*Případ Holouše nebyl bržděn z KV, [...] ale vina je na OV. Sám s. Špaček bránil s. Holouše, přesto, že jsme měli zjištěno, že chodí pít s třídními nepřáteli, že od vesnického boháče koupil dvoumetrákové prase, které si nechal ještě 6 neděl u něho dokrmit. Když měl s. Holouš tři rozhodující funkce na okrese, a to: předseda OV, předseda ONV a bezpečnostní referát ONV, nemohli jsme nic dělat s třídními nepřáteli, neboť se to vždy omluvilo.*“ Ibidem.

³²⁶ Ibidem.

³²⁷ Ibidem.

³²⁸ Straničtí funkcionáři a běžní členové strany totiž nebyli jen bezbrannými oběťmi represe, ale stávali se často aktivními aktéry organizované dynamiky teroru. GOLDMAN, W. Z.: *Terror and Democracy*..., c. d., s. 200.

³²⁹ Příspěvek Otty Špačka. In: VII. krajská konference KSČ v Olomouci konaná 1. – 3. června 1951 v Přerově. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1489, Olomouc 1951.

zákeřných vlastností stranického nepřítele, především jeho schopnosti po dlouhou dobu zůstat neodhalen. Z vlastní zkušenosti vypovídal Alois Mottl z mohelnického závodu MEZ, který navíc prováděl důkladnou sebekritiku svojí nedostatečné bdělosti a ostražitosti: „*Řezníček udělal na mne takový dojem, že po provedení jeho po závodě jsem řekl soudruhu předsedovi strany asi tato slova: Viš [,] Vojto, teď máme aspoň krajského tajemníka. To je celý bolševik. Ten stranu nezradí. Byla to slova, v která jsem věřil [...]*“³³⁰ V obou případech byl odhalený nepřítel označován jako cizí element uvnitř strany, který měl od samého počátku špatné úmysly.³³¹ Lišila se pouze schopnost spolustraníků jej odhalit. Účastníci diskuse tímto veřejným aktem odsouzení legitimizovali rozhodnutí vyšších stranických orgánů, ale zároveň se snažili odvézt pozornost od vlastního jednání. Když do imaginárního obrazu nepřátelského jednání promítali svoje vlastní výtky vůči panujícím poměrům, prohlubovali rozsah možných čistek: „*Řezníček už hodně dlouho neseděl na sekretariátě, ale zůstala tam Řezníčkovština. [...] Dostali jsme nového tajemníka, soudruha Gila poslali jsme na školení a tento po školení bez našeho svolení byl odvolán. S tím nesouhlasíme a tvrdíme, že právě v tom projevuje se řezníčkovština.*“³³²

V představách vrcholných funkcionářů komunistické strany, které na krajské konferenci reprezentoval projev člena Ústředního výboru KSČ a ministra národní obrany Alexeje Čepičky, byla kritika důmyslným procesem nikdy nekončící stranické kontroly působícím od členstva až k nejvyšším stranickým špičkám: „*Kritika zezdola nahoru tak, jak kritika musí být uplatňována [...]*“³³³ V jejím imperativním nárokování bylo základním předpokladem ideálního fungování stranického života odstranění překážek, které ale představovali především samotní funkcionáři neschopní kritiku přijímat. Vystavovali se tím podezření ze špatně prováděné stranické práce: „*[P]ravé objasnění příčin, proč takový funkcionář je citlivý na kritiku, může vést k odhalení jiných nedostatků ve stranické práci.*“³³⁴ Kritika zatím nebyla funkcionáři krajského výboru vnímána jako něco zcela samozřejmého a přirozeného, o čemž svědčila Čepičkova reakce na jednání člena krajského výboru Skýby:

³³⁰ Příspěvek Aloise Mottla. Ibidem.

³³¹ Viz předchozí kapitola Staří a noví soudruzi, s. 75 an.

³³² Příspěvek Otty Špačka. In: VII. krajská konference KSČ v Olomouci konaná 1. – 3. června 1951 v Přerově. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1489, Olomouc 1951.

³³³ Kritika a sebekritika byly v Čepičkově projevu spojovány s otázkou důvěry a zároveň v jeho obrazném vyjadřování nabývaly charakter entity, o kterou se mohla strana až téměř fyzicky opřít: „*Je třeba podtrhnout jednu z takových spojitostí a to je otázka důvěry členů strany a důvěra nekomunistů ke straně. V tomto směru, zejména v olomouckém kraji, bude jedním z hlavních úkolů, aby KV bojoval o tuto důvěru, opřen o dobrou kritiku a sebekritiku.*“ Hmotný charakter kritiky měl ale být do jisté míry i reálný, minimálně ve svých důsledcích: „*[A]by po kritice následoval čin, aby to, co se kritizuje, bylo napraveno (potlesk).*“ In: Projev Alexeje Čepičky z 3. června 1951. Ibidem. Srovnej navíc posun od Barešova pojetí očisty jako „vyoperování vředu“, které předpokládalo spíše direktivní postup od nejvyšších stranických špiček k nižším organizačním složkám. Viz kapitola Staří a noví soudruzi, s. 75 an.

³³⁴ Ibidem.

„Nepočínal [si] správně, když po kritice s. Vondrákové [...] volal do závodu, kde soudružka pracuje a tam [předsedovi závodní organizace] řekl [...] proč si s. Vondráková otřela o něj hubu.“³³⁵ Vrcholem celého umění stranické kritiky se měla stát schopnost provést sebekritiku, kterou ale prozatím ovládal jen malý okruh členů a její dočasná absence neměla zabraňovat provádění kritiky: „[M]usíme se však spokojit s tím, že začneme uplatňovat kritiku a sebekritiku, nebudeme však navazovat jednu na druhou, protože máme dosud málo soudruhů, kteří dovedou správně uplatňovat sebekritiku.“³³⁶

Imperativ kritiky a sebekritiky se v určitých aspektech přibližoval charakteru katolického imperativu zpovědi, ve kterém musel každý jednotlivý věřící bez ohledu na vlastní zájmy a pohodlí odhalovat pravdu o svém jednání v její nejčistší a nejniternější podobě.³³⁷ Podle názoru Alexeje Čepičky bylo irelevantní, jestli Řezníček věděl, že je účastníkem spiknutí a jestli jím objektivně byl, protože se provinil nadřazováním zájmu o vlastní osobu nad zájem strany a neřekl straně pravdu: „*To přesto svědčí o pošlapávání základních povinností každého komunisty, když v takovém okamžiku začne hodnotit a zkoumat objektivní otázku Řezníčka, zda věděl či ne. [...] Porušil základní povinnost, kterou má člen strany vždy, když se ocitne v takové situaci [...] Přijít ke straně, když cítíme povinnost jí říct pravdu.*“³³⁸ Kritika a sebekritika měla fungovat jako foucaultovská „kvazinekonečná úloha říkat sobě i druhým co možná nejčastěji vše“³³⁹ a získávala tak výrazně disciplinační charakter. Strana sama nemohla dohlédnout na každého člena, ale každý člen mohl dohlédnout sám na sebe a v ritualizovaném prostředí stranické kritiky musel pravdivě a neutralizovaným stranickým jazykem (*šlingovština, švermovština* apod.) vypovídat o nedostacích svých a také druhých. Tedy alespoň v ideálním případě.

Pokud vysocí straničtí funkcionáři a ideologové vyzývali členy strany k pravdivým kritickým výpovědím, které měly být následovány činy, museli být ochotní také nést reálné následky. Disciplinační mocenský nástroj stranické kritiky mohl za určitých okolností plnit

³³⁵ Ibidem.

³³⁶ Ibidem.

³³⁷ Francouzský historik a filosof Michel Foucault popsal podobný mechanismus v souvislosti s utvářením moderního diskursu o sexu: „*Nemluvím o povinnosti přiznávat prohřešky proti zákonům sexu, jak to vyžadovalo tradiční pokání, nýbrž o kvazinekonečné úloze říkat sobě i druhým co možná nejčastěji vše, co se může týkat hry slasti, počitků a nespočetných myšlenek, jež mají prostřednictvím duše a těla něco společného se sexem. [...] Tomuto procesu formulace nesmí, pokud možno, nic uniknout, ačkoli slova, jichž se užívá, byla důsledně neutralizována.*“ In: FOUCAULT, M.: *Dějiny sexuality*. Díl I.: Vůle k vědění. Praha: Hermann & synové, 1999, s. 26-27.

³³⁸ Projev Alexeje Čepičky z 3. června 1951. In: VII. krajská konference KSČ v Olomouci konaná 1. – 3. června 1951 v Přerově. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1489, Olomouc 1951.

³³⁹ FOUCAULT, M.: *Dějiny sexuality...*, c. d., s. 26-27.

úlohu radikálně demokratické instituce,³⁴⁰ která měla potenciál celý systém „převodových pák a kol“ výrazně stabilizovat, nebo také naopak destabilizovat. Určující událostí pro proměnu legitimity stranického panství v průběhu roku 1952 se stalo uzavření konstrukce protistátního spikleneckého centra obviněním Rudolfa Slánského na podzim 1951.³⁴¹ Ve sledovaných okresních organizacích strany docházelo ke stabilizaci vnitřních poměrů, která sice čerpala z rozdílných zdrojů, ale v obou případech vedla ke strnulosti rozhodování. Stranická očista započatá v olomouckém kraji v roce 1950 trvala na Zábřežsku podstatně déle než v okrese Šumperk a k výraznější obměně složení okresního výboru došlo až v průběhu roku 1951.³⁴² Komunističtí funkcionáři zde odvozovali svoji legitimitu z rozvoje vnitrostranické demokracie a výrazně se vymezovali vůči svým předchůdcům. V průběhu roku 1952 se jim dařilo částečně stabilizovat svoji mocenskou pozici, ale za cenu využívání doznívající kritiky minulých chyb.³⁴³ Rozvíjení stranické kritiky k aktuálním otázkám však nebyli místní vedoucí straničtí funkcionáři nadále schopni. Kontroverzní otázky byly z jejich strany vytěšňovány mimo hlavní témata. Příkladem může být proces se Slánským, ke kterému otevřeli členové okresního výboru KSČ diskusi až na základě podnětu z Ústředního výboru v prosinci 1952.³⁴⁴ Snaha po konzervaci stávajících poměrů se odrazila také na stranických konferencích, kde získávala diskuse spíše formální ráz, což delegáty základních organizací odrazovalo.³⁴⁵

Šumperští představitelé okresního výboru strany pracovali s případem Rudolfa Slánského sofistikovanějším způsobem a konstruovali v souvislosti s ním obraz legitimity na základě provádění důkladné sebekritiky. Působení obrazu protistátního spiknutí uvnitř komunistické strany, které prostupovalo celou stranickou hierarchií a bylo uzavřeno osobou generálního tajemníka, mohlo potencionálně ohrozit také místní stranické funkcionáře.

³⁴⁰ Instituce stranické demokracie sehrála velmi důležitou úlohu v „perpetuum mobile“ probíhajícího teroru např. také v Sovětském svazu po r. 1938, kdy byla Andrejem Ždanovem obnovena. GOLDMAN, W. Z.: *Terror and Democracy...*, c. d., s. 118-120, 252 an.

³⁴¹ KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim...*, c. d., s. 130-135.

³⁴² „Je nutno přihlížet k roku 1951, kdy se vedení dostalo do nových rukou.“ In: Protokol o zasedání OV KSČ Zábřeh ze dne 14. února 1952. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 3/Ič. 16, Schůze pléna 1951-1952.

³⁴³ „Připomínám případ s. Berky jako zástupce OV, kdy na jedné členské schůzi prohlásil, že bude-li dále postupováno proti soudruhu Kopeckému [,] nechá raději půl Krasíkova zavřít. Tak se potírala kritika se souhlasem členů OV. Následkem toho nastala nedůvěra ve vedení MO a OV strany.“ Příspěvek s. Ondráčka. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané 22. – 23. března 1952. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1489, Zábřeh 1952.

³⁴⁴ Jednalo se v podstatě o tlumočení referátu Klementa Gottwalda z prosincové celostátní konference KSČ. Protokol o zasedání OV KSČ Zábřeh ze dne 29. prosince 1952. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 3/Ič. 17, Schůze pléna 1952-1953.

³⁴⁵ „[P]racovníkům aparátu OV museli „napravovat linku“ delegáti [...] O celé diskusi je možno říci, že [...] šla jen povrchu, neodhalovala kořeny nedostatků a byla málo konkrétní. [...] Odpočítají-li se diskusní příspěvky pracovníků aparátu OV a několik pozdravů, diskutovalo jen 38 delegátů za oba dny [...]“ Hodnocení okresní konference, pozorovatel Emil Svoboda. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané 22. – 23. března 1952. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1489, Zábřeh 1952.

V rámci sebekritiky na okresní konferenci strany přiznali někteří členové okresního výboru dřívější chybné jednání, které vysvětlovali přílišnou důvěrou k vyšším stranickým orgánům.³⁴⁶ Tímto krokem předcházeli přímé konfrontaci s kritikou delegátů a na určitou dobu se jim dařilo využít obraz záškodnického spiknutí ke kanalizaci přímé stranické kritiky. K opětovné destabilizaci vedly až narůstající ekonomické dysfunkce roku 1953, které již nemohly být opětovně vysvětlovány přímým působením záškodníků a spiklenců. „*Soudruh Pokorný poznamenal, že zavřením Smrkovského se nic nezměnilo [...]*“³⁴⁷ a to v době, kdy na krajské konferenci KSČ v Olomouci ještě o měsíc později zaznívaly příspěvky vyzývající k postupu proti masarykismu a sociáldemokratismu.³⁴⁸ Vystavění legitimacy vlastního mocenského postavení na předpokladu stranické kritiky neumožnilo šumperským vedoucím komunistům ignorovat hlasy členů, kritizující problémy spojené se změnou hospodářského plánu. V souvislosti s rapidně klesající podporou vlastního členstva a naopak zvyšující se nespokojeností klíčových společenských skupin byli nuceni opětovně otevřít proces vyjednávání vlastního mocenského postavení.

III. 1. 2. Nemáme dělnickou třídu jako Kladno. KSČ jako avantgarda proletariátu?

„*Tak jste vzkázali, ‘ řekl směnový mistr, ‘že nepojedete. Jak si to představujete?’*“

„*To, co jste nám provedli, to odporuje soudružskému jednání, ‘ vykročil brusič Mlíkař, ‘to je to samý, jako když malí kluci napíšíou na zeď: Franta je vůl, a utečou.’*“

„*Tedy stávkujete?’ zvedl obočí mistr.*“

„*Ne, pouze neděláme do té doby, než sem přijde ten, kdo zvýšení normy má s námi projednat předepsaným způsobem, ‘ řekl Mlíkař.*“³⁴⁹

Průmyslové dělnictvo představovalo jednu z nejdůležitějších společenských skupin, o něž se měl podle marxistické ideologie nově vytvářený socialistický společenský řád opírat. Nebo bychom v komunistických intencích měli správně říct, že se jednalo o nejdůležitější společenskou třídu, která se spolu se svojí avantgardou – komunistickou stranou – měla v období přechodu od kapitalismu k socialismu stát vedoucí silou ve společnosti. Stalinská

³⁴⁶ „*Chybu vidím v tom, že jsme byli záměrně zatěžováni úkoly, dávanými nám vyššími orgány, abychom neměli čas porovnávat teorii a praxi. A i když jsme nakonec přistupovali k posuzování forem práce a viděli chyby, přece jen jsme je plnili, neboť nám byly uloženy. Nebyli jsme na takové výši, abychom je prohlédli.*“ Příspěvek Štěpána Muchy. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané 29. – 30. března 1952. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1489, Šumperk 1952.

³⁴⁷ Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané 18. – 19. dubna 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1489, Šumperk 1953.

³⁴⁸ Postup proti kultu TGM výrazně souvisel s dynamikou politických procesů a vrcholil podobně v letech 1952-1953 odstraňováním veškerých připomínek jeho osobnosti. KNAPÍK, J. – FRANC, M.: *Průvodce kulturním děním...*, c. d., s. 532-533.

³⁴⁹ HRABAL, B.: *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*. 6. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 23.

verze marxismu-leninismu, která byla určující pro československé komunisty v období po únoru 1948, předpokládala zásadní proměnu struktury společnosti v periodě porevolučního zostřujícího se třídního boje. Zespolečenštěním výrobních prostředků mělo být odstraněno „vykořisťování člověka člověkem“, což se v praxi projevovalo nejen likvidací soukromého ekonomického sektoru, ale také odstraňováním „buržoazie“ z vedoucích a řídicích mocenských pozic, kde byla nahrazována právě dělnictvem.³⁵⁰ Zároveň s přechodem komunistické strany k mocenskému monopolu se projevovала snaha udržet její avantgardní úlohu. Zvláště aktuálně byla tato otázka vnímána v československém prostředí, kde se z KSČ v období let 1945-1948 stala opravdu masová „měšťanská“ strana, což bylo stranickými ideology vnímáno výrazně negativně. Komunistická strana tak procházela již v letech 1945 až 1950 v podstatě kontinuální očišťováním, ve které byli členové strany neustále různým způsobem prověřováni.³⁵¹ Odstraňování kariéristů ze stranických řad bylo navíc od listopadu 1948 generálním tajemníkem ÚV KSČ Rudolfem Slánským doplněno vytvářením nových elit z „dělnických kádru“.³⁵²

Ideologické nároky kladené na vytváření nové společnosti se ovšem vždy nedoplňovaly s jejím reálným vývojem. V úvodním citátu odkryl Bohumil Hrabal jednu z paradoxních stránek fungování komunistické diktatury, jejíž představitelé svoji společenskou legitimitu zakládali na podpoře manuálně pracujících skupin obyvatelstva. Podobně jako imperativ stranické kritiky, přiznávala totiž prestiž „dělnické třídy“ možnost ovlivňovat proces stabilizace panství komunistické strany „zdola“. Dělnické prostředí s sebou neslo celou řadu tradičně předávaných způsobů jednání a sdílených hodnot, které významně ovlivňovaly rozhodování dělníků. Zvyšovala se tím nevyzpytatelnost jejich reakcí na snahy o direktivní zásahy do způsobů práce a celkového přijetí společenských proměn. Případné konflikty navíc kvůli výjimečnému postavení, které bylo dělníkům připisováno, hrozily destabilizovat samotnou podstatu nově vytvářených společenských poměrů.

Podrobné statistiky složení delegátů na stranických konferencích nám umožňují načrtnout alespoň obecné trendy sociálního složení a mobility straníků v letech 1950-1953, ve kterých se oba sledované okresy opět celkem zásadním způsobem odlišovaly. Okresní konference zábřežského okresu byly v této době navštěvovány čím dál menším počtem

³⁵⁰ Společnosti, jejichž politické režimy přecházely od kapitalismu k socialismu, zažívaly výrazný proces sociální mobility, ve kterém některé společenské vrstvy úplně mizely a naopak dříve neprivilegované vrstvy zažívaly sociální vzestup (zároveň se zlepšovalo jejich vzdělání a sociální pozice). Více: LANE, D. S.: *The End of Inequality? Stratification under State Socialism*. Harmondsworth: Penguin Books, 1971, s. 29.

³⁵¹ Poměrně důkladný přehled o očišťovacích mechanismech KSČ v podobě revize, přeregistrace, prověrek až po zavedení stranického kandidátství podal již: CHADIMA, J.: *Proměny kultu osobnosti*. Rudolf Slánský a utváření komunistické diktatury. Diplomová práce. Praha: ÚHSD FF UK, 2010, s. 46-60.

³⁵² *Ibidem*, s. 42-44.

delegátů, což mohlo být způsobeno snižováním celkového počtu straníků, výrazným poklesem zastoupení rolníků nebo také setrvale klesajícím zájmem základních organizací a delegátů.³⁵³ Zároveň klesalo postupně zastoupení dělníků a naopak se rapidně zvyšoval počet přítomných úředníků.³⁵⁴ Z třídního původu delegátů, který byl sledován až od roku 1952, můžeme daný trend vysvětlit jako odraz vytváření nové stranické elity z dělnických kádrů, ať už se jednalo o proces řízený nebo samovolný.³⁵⁵ Naproti tomu byla účast na konferencích a sociální složení delegátů v okrese Šumperk v letech 1951 a 1952 výrazně stabilnější.³⁵⁶ Dělníci si zde zachovávali poměrně vysoké zastoupení, jak z hlediska stávajícího, tak původního povolání delegátů.³⁵⁷ V roce 1953 ale došlo k výraznému snížení počtu zastoupených delegátů, doprovázenému výrazným propadem zastoupení úřednictva.³⁵⁸

Formativním rysem vztahu dělníků ke komunistické straně byla na Zábřežsku otázka životní úrovně a zásobování, která přecházela z předchozího období kontinuálně do počátku padesátých let. Rozporuplný vztah místního obyvatelstva k prokazování veřejné podpory komunistické straně lze ilustrovat na základě hodnocení okresních slavností strany z roku 1951. Místní funkcionáři hovořili o velmi nízké účasti ve slavnostním průvodu a při proslovech, zároveň ale připouštěli velkou pozornost, již se těšil slavnostní trh.³⁵⁹ Nároky kladené na dělníky v rámci „zpevňování norem“ a snah o zvýšení produktivity práce se setkávali s odporem především v nepreferovaných odvětvích lehkého průmyslu, který na Zábřežsku představovalo textilnictví. Tamější dělníci argumentovali v červnu 1951 především nízkými mzdami v porovnání s těžkým průmyslem.³⁶⁰ S podobným nepochopením se setkávalo „předmájové soutěžení“ v roce 1952, „*jehož mohutný rozmach měl by se stát výrazem našich pracujících v boji za udržení světového míru, měl by být odpovědí na*

³⁵³ Počet účastníků okresních konferencí v Zábřehu: 1950 – 471, 1951 – 305, 1952 – 335, 1953 – 316. In: NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference.

³⁵⁴ V roce 1950 tvořili dělníci téměř jednu polovinu (49,68%) a úředníci asi jednu šestinu (16,77%) delegátů. V roce 1953 klesl stejný údaj u dělnictva pouze na téměř jednu třetinu (31,33%), zatímco poměr úředníků se zvýšil na téměř tři pětiny (57,6%). Ibidem.

³⁵⁵ Dělnický původ měly v roce 1953 tři pětiny (60,13%), kdežto úřednický jen asi více než jedna sedmina (13%) delegátů. Ibidem. Ačkoliv Chadima ve své práci uvádí, že „*politika přímého dosazování dělníků do vedoucích pozic skončila s pádem Slánského*“, měla na regionální úrovni viditelně ještě poměrně dlouhý dozvuk. In: CHADIMA, J.: *Proměny kultu osobnosti...*, c. d., s. 44.

³⁵⁶ Počet účastníků okresních konferencí v Šumperku: 1951 – 449, 1952 – 444, 1953 – 361. In: NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference.

³⁵⁷ V roce 1951 tvořili dělníci téměř jednu polovinu (48,5%) a úředníci výrazně více než jednu čtvrtinu (29,2%) delegátů. V roce 1952 klesl stejný údaj u dělnictva pouze nepatrně (42,8%), zatímco poměr úředníků se zvýšil (38,3%). Zastoupení dělníků a úředníků se tedy v roce 1952 vyrovnalo na přibližně dvou pětinach. Ibidem.

³⁵⁸ V roce 1953 vzrostlo zastoupení dělníků na více než tři pětiny (63,43%) zatímco počet přítomného úřednictva se propadl na více než jednu pětinu (23,27%), původně dělnické povolání měla ale většina přítomných (86,7%).

³⁵⁹ Protokol o zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 28. července 1951. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 3/Ič. 16, Schůze pléna 1951-1952.

³⁶⁰ Protokol o zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 23. června 1951. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 3/Ič. 16, Schůze pléna 1951-1952.

nelidskou válku v Koreji [...]“.³⁶¹ Ačkoliv okres vykazoval poměrně vysoké procento soutěžících, nepodařilo se řadě podniků splnit plán a navíc narůstala zmetkovitost výroby, která byla stranickými funkcionáři již dříve kritizována jako „šturmovština“.³⁶² Přetrvávající nedostatky v zásobování obyvatelstva a jejich možnou souvislost s ochotou pracujících plnit stanovené úkoly si uvědomovali také straničtí funkcionáři. Parafrází na výrok Antonína Zápotockého tuto skutečnost vyjádřil na okresní konferenci v březnu 1952 Oskar Doležel z Postřelmovy: „*Nebudeme-li lépe distribuovat, budeme vyrábět nespokojenost pracujících, [...] která se projevuje často i v jejich postoji k plnění úkolů.*“³⁶³ Při „převýchově našeho člověka“, která měla podle stranických ideologů nespokojenost dělnictva odstranit, však nebyli často nápomocni ani kritizovaní vedoucí pracovníci v závodech. Zaměřovali se na výrobu po stránce technické, ale nepůsobili na dělnictvo „politicky“ a často chápali jako cizorodý prvek také socialistické soutěžení: „*Často se nám stává, že nám mistr nedovede vysvětlit, proč některý soudruh překonává normu a proč si dává vstřícný plán.*“³⁶⁴

Konkrétní situaci v závodních organizacích můžeme ilustrovat na příkladu výroční členské schůze závodní organizace KSČ MEZ Mohelnice z února 1952. Účastníci vnímali rozporný vztah mezi stranou a vedením obdobně jako okresní funkcionáři a vysvětlovali jej nedostatečným pochopením vedoucí úlohy komunistické strany: „*Strana je pro ně [pro mistry, pozn. JM] zbytečným rypákem, který strká všude nos.*“³⁶⁵ Užíváním specificky stranického jazyka vyjadřovali vysokou míru loajality s panujícími politickými poměry, včetně zvnitřňování jejich mocenských nároků, které mohly mít následky také v konkrétní sociální praxi: „*Byl jsem nucen odstranit 1 vedoucího, který ne dost dobře toto chápal. [...] [P]onevadž plánování je hlavní naše páka a říká-li někdo, že plán je na draka, pak je to třídní nepřítel.*“³⁶⁶ Obecně převažovalo přímočaré vyjadřování a vyprázdněné ideologické floskule, do nichž se navíc diskutující často komicky zamotávali, jako například při vysvětlování vedoucí úlohy strany: „*Příště si vzít poučení, uvědomit si, že výbor má velkou váhu a často si to funkcionáři neuvědomují. Vedení pak vidí, že strana vyvíjí tlak na*

³⁶¹ Příspěvek, s. Bláha. In: Zápis z výroční členské schůze KSČ MEZ Mohelnice konané dne 13. února 1952. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 25/Ič. 149.

³⁶² Šturmovština bylo dobové označení pro práci v přílišném tempu, vynucenou špatnou organizací práce a plánováním. In: KNAPÍK, J. – FRANC, M.: *Průvodce kulturním děním...*, c. d., Díl II., s. 927-928.

³⁶³ Příspěvek s. Oskara Doležela, Postřelmov. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané 22. – 23. března 1952. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1849, Zábřeh 1952.

³⁶⁴ Příspěvek s. Šimáčka, OV KSČ Zábřeh. Ibidem.

³⁶⁵ Příspěvek s. Bláhy. In: Zápis z výroční členské schůze KSČ MEZ Mohelnice konané dne 13. února 1952. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 25/Ič. 149.

³⁶⁶ Příspěvek s. Niče. Ibidem.

*vedení a pak komunisté z vedení závodu si to uvědomují.*³⁶⁷ Ačkoliv ze zvnitřněného úsečného jazyka, podobného údernickým závazkům, číší dodnes opravdovost přesvědčení straníků, nebylo jejich nadšení na druhou stranu v dělnickém prostředí všeobecně sdílené. Na výroční schůzi jednoho z největších průmyslových závodů na okrese se totiž sešla asi jen třetina celé závodní organizace. Nízká návštěvnost členstva na schůzích nebyla sice problémem novým,³⁶⁸ ale od poloviny roku 1952 se nutnost mobilizace členstva jevila už natolik závažnou, že museli být aktivizováni dokonce sami aktivisté: *„Je nutno v první řadě zaktivizovat naše aktivisty, nemáme stále kádr dobrých aktivistů, kteří by nám pomohli zlepšit práci v základních organizacích.*³⁶⁹

Na Šumpersku se vedoucí straničtí funkcionáři potýkali spíše s nemístnou aktivitou členstva, která nesledovala podle jejich názoru správné cíle a odkláněla se od „linie strany“. Delegát závodní organizace Velamos z Loučné nad Desnou Ladislav Borovička byl nucen vysvětlovat zapojení pouhých 7% zaměstnanců do socialistického soutěžení, které spočívalo v objektivně špatném zásobování závodu materiálem.³⁷⁰ Improvizace vynucená objektivními příčinami byla sice nemístná, ale alespoň stále sledovala celospolečenské zájmy ve snaze splnit plán. Za závažnější prohřešek bylo považováno využívání nezamýšlených důsledků centrálních snah o změnu odvětvové a sociální struktury, například peněžních odměn při převádění z nemanuálních pracovních pozic do výroby. Příkladem mohou být dva zaměstnanci komunálního podniku, kteří po převedení do výroby, kde setrvali několik měsíců, následně dobrovolně nastoupili vojenskou službu a měli dostat příznány desetitisícové sumy. Jejich případ byl pro stranické funkcionáře v závodní organizaci nepochopitelný především proto, že se jednalo o členy KSČ.³⁷¹ Z finančního prospěchářství byli obviňováni také dělníci přecházející na vyšší pozice, což kritizoval delegát závodní

³⁶⁷ Příspěvek s. Horského. Ibidem.

³⁶⁸ Předseda OV KSČ Zábřeh Otto Špaček si na nízkou návštěvnost stěžoval již na krajské konferenci v roce 1951. Z jeho příspěvku si můžeme udělat alespoň rámcovou představu o podobě členských schůzí: *„Soudruzi říkají, že se projevuje stále zbytečné schůzování. A jak soudruzi vypadají takové schůze. Většinou je tam nepodařený referát, který soudruzi musí vyslechnout v závodě, v místě, případně na jiných schůzích. Potom, soudruzi, naříkáme, jakou máme malou návštěvnost na členských schůzích. Soudruzi chodí rádi na schůze, ale na schůze které jim něco přinesou.*“ Příspěvek Otty Špačka. In: VII. krajská konference KSČ v Olomouci konaná 1. – 3. června 1951 v Přerově. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1489, Olomouc 1951.

³⁶⁹ Protokol o zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 30. června 1952. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 3/Ič. 17, Schůze pléna 1952-1953.

³⁷⁰ *„Nemohli jsme se plně zapojit do soutěže, protože přisun materiálu na našem závodě je velmi nepravidelný a tak nahrazujeme socialistickou soutěž osobními závazky, které děláme se zaměstnanci přímo na jednotlivé zakázky, pro které máme materiál.*“ Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané 29. – 30. března 1952. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1848, Šumperk 1952.

³⁷¹ Příspěvek zástupce ZO ČSSZ. Ibidem.

organizace ČSD Soltán Blažko.³⁷² Pokud se týkalo slabé aktivity funkcionářů a straníků, vnímali ji jako problematickou spíše funkcionáři OV KSČ v souvislosti s venkovem. V létě 1952, kdy probíhala kampaň o další rozvoj JZD, mělo být venkovské prostředí aktivizováno také prostřednictvím usedlých dělníků, kteří ale pracovali v průmyslu. Okresní funkcionáři byli velmi překvapení, když zjistili, že tito dělníci nejevili o stranickou práci zájem a obratně se jí vyhýbali: „*Myslím, že členové, kteří dojíždějí z vesnic [...] se vyhýbají politické práci, vím jak je to v závodě, každý se vymlouvá, že má funkce v MO KSČ a zatím nepracuje nikde.*“³⁷³ Zajímavým důvodem nízké aktivity straníků nejen na vesnici byli podle názoru okresních funkcionářů manželky straníků, které stranické schůze spojovaly s vysedáváním v hospodě.³⁷⁴

Krajské vedení komunistické strany v Olomouci bylo v dubnu a květnu 1953 konfrontováno s reakcí veřejného mínění na vrcholící ideologický boj proti tzv. masarykismu a sociáldemokratismu. Občanský odpor se zvedl v dubnu 1953 proti odstranění sochy Tomáše G. Masaryka v Prostějově, jehož represivní potlačení vyvolalo poměrně rozsáhlou stranickou diskusi, která si vyžádala v červnu 1953 dokonce rezoluci ÚV KSČ.³⁷⁵ V souvislosti s těmito událostmi a probíhajícím „bojem na ideologické frontě“ charakterizoval na květnové krajské konferenci KSČ zástupce celouniverzitního výboru Palackého univerzity František Lón dělnictvo olomouckého kraje následovně: „*Nezapomeňme soudruzi a soudružky, nemáme takovou dělnickou třídu, jako má Kladno, Praha, Severočeský důlní průmysl, že naše dělnická třída [...] podléhá maloměšťáckému myšlení – maloměšťácké ideologii.*“³⁷⁶ Ať už díky maloměšťácké ideologii, nebo spíše kvůli objektivním hospodářským problémům, vystupovalo dělnictvo v této době v okresech Šumperk a Zábřeh výrazně kriticky proti funkcionářům KSČ.

³⁷² „*Například nejsme spokojeni s některými dělníckými kádry, kteří se dostali na výši a jsou prý neschopní a jak se dostali nahoru po žebříčku, tak už zanedbávají jak stranické povinnost, hlavně že si finančně polepšili.*“ Ibidem.

³⁷³ Příspěvek, Sommer. In: Protokol o zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 25. června 1952. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 9/Ič. 36, Schůze pléna 1952-1953.

³⁷⁴ „*Další velkou chybou je, že manželky brání soudruhům, aby chodili do schůzí.*“ Příspěvek, Hlásný. Ibidem. Proměny atributů rodiny a domova v kontextu komunistické mobilizace společnosti pojednal už Vladimír Macura v souvislosti s divadelní hrou Parta brusiče Karhana: „*Neujde nám, že tu rozhodně domov není chápán ve svých tradičních attributech [...] Vnější svět neustále proniká do jeho vnitřního hájemství [...], domov se stává přijatelný, jen pokud se vnějšímu světu otevře a přijme ho do sebe jako svou součást a sám se změní v jeho součást.*“ MACURA, V.: *Šťastný věk...*, c. d., s. 77-79. Když se v druhé polovině začala více prosazovat účast žen ve stranických orgánech, paradoxně se proti vstupu svých manželek do KSČ často stavěli naopak muži.

³⁷⁵ Podle Karla Kaplana zatkla Státní bezpečnost v následující Akci P 99 osob a na 33 z nich podala trestní oznámení. In: KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim...*, c. d., s. 163. Funkcionáři OV KSČ v Prostějově byli nejdříve vyloučeni, ale KV KSČ nakonec jejich vyloučení zrušil a zavedl s nimi pouze disciplinární řízení. Rezoluce ÚV KSČ označila celý okres za semeniště sociáldemokratismu a reakce, jíž nedokázal místní OV čelit. OV KSČ bylo vyčítáno vylučování funkcionářů ze strany, místo povolání Lidových milic a dělníků ze závodů, kteří by projevům reakce (zde myšleno – občanskému odporu) dokázali efektivně čelit. LŽIČAŘOVÁ, J.: *Vývoj regionálních struktur...*, c. d., s. 36-38

³⁷⁶ Příspěvek Františka Lóna. In: IX. krajská konference KSČ v Olomouci konaná 23. – 24. května 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2172, Olomouc 1953.

Nejtíživěji na jednotlivé závodní organizace dopadal přechod na nový typ hospodářského plánování, které způsobilo opoždění směrných čísel pro jednotlivé závody a spolu s vážnou zásobováním surovinami znemožňovalo efektivně rozvrhnout výrobu. Zklamání dělníků lze asi nejlépe ilustrovat příspěvkem Karla Matýse z Aloisovských papíren na Šumpersku: „[B]yli jsme přesvědčeni, že plán na rok 1953 bude zladěn, že nebudou žádné disproporce. Ale hned po zahájení letošního roku jsme byli zklamáni. [...] Tak kde je žaba na prameni u nás dole, nebo někde nahoře?“³⁷⁷ V kombinaci se stagnující životní úrovní zvyšovaly hospodářské problémy obavy dělnictva z budoucího vývoje. Přetrvávající přidělový systém dvojího trhu výrazně snižoval komfort obyvatelstva, stále ale byl méně děsivý než vysoké ceny volného trhu, které obyvatelstvo intuitivně očekávalo při jeho zrušení. Směs těchto obav otvírala stavidla přívalům pochyb a umožňovala rozmach kritiky, především nadřazených instancí státního aparátu a strany. Rozpor mezi obrazem, který o skutečnosti vytvářela strana a její funkcionáři, a každodenní realitou už začínal být neúnosný, což ve svém příspěvku otevřeně vyjádřil předválečný člen KSČ František Polách: „Náš stranický tisk ve svém často opakovaném tvrzení píše, že naše strana rok od roku sílí a roste, avšak na druhé straně vidíme, že členstva ubývá na schůzích, tak i organizačně.“³⁷⁸ Sounáležitost s dělnickým prostředím a přetrvávající stranická víra se v jeho případě propojovaly s rozmrzelostí nad stranickými funkcionáři, kteří podle něj postrádali obojí: „Nikdo z těchto vyšších stranických funkcionářů nepochopí, na jaké těžkosti naráží ten iniciativní člen strany, který chce druhé občany přesvědčiti o správné sociální linii naší strany a vlády, když přesvědčuje toho, jehož příjmy se od roku 1949 nezvětšily, ale ceny životních potřeb už dvakrát zdražily.“³⁷⁹ Na Zábřežsku se projevoval nedostatek funkcionářů ještě citelněji jak co do jejich počtu, tak kvality. Delegáti závodních organizací, především ze ZO MEZ Mohelnice, artikulovali ve svých příspěvcích odcizení mezi stranou a pracujícími, přičemž se dovolávali výstavby strany „zezdola nahoru“: „[Poslanci] od roku 1948 velmi málo navštěvují naše závody, vesnice a pracující. Není to správné, že soudruzi si neberou

³⁷⁷ Zápis z okresní konference KSČ v Šumperku konané 18. – 19. dubna 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2184, Šumperk 1953.

³⁷⁸ Zápis z okresní konference KSČ v Šumperku konané 18. – 19. dubna 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2184, Šumperk 1953.

³⁷⁹ Zajímavou souvislostí jak dlouhodobě stabilizačně působily obrazy neutěšených poměrů první československé republiky, vytvářené často z vlastní zkušenosti. V polemickém příspěvku s F. Poláchem tímto směrem argumentovala matka 9 dětí Kateřina Válková: „Například když děcka onemocněly na tyfus, záškrť, nebyly peníze na léčení a obec platit nechtěla a jak jest to dnes? [...] Tak se mi zdá, že nejdem vpřed pomaličku, ale ještě k lepší budoucnosti a musí si soudruh uvědomit, že to vše nejde naráz.“ Obojí ibidem.

příklad z poslanců Nejvyššího sovětu. Tam pracující přenášejí požadavky a nedostatky zezdola nahoru. ³⁸⁰

III. 1. 3. Kolchozy budeme dělat. KSČ, rolnictvo a kolektivizace

„Zemědělci namítali, že na vesnice jezdí různí referenti a každý mluvil o problému JZD jinak a v každém neorganizovaném zemědělci viděli reakcionáře a vesnického boháče. ³⁸¹

Jestliže bylo dělnictvo považováno za pokrokovou společenskou třídu a hlavního spojence komunistické strany, pojmání rolnictva bylo v komunistické ideologii daleko složitější. Agrární otázka byla pojímána prizmatem dělnické třídy jako soubor jejích vztahů k zemědělství, k různým třídám, vrstvám a skupinám vesnického obyvatelstva. V zemědělství pracující dělníci byli neoddělitelnou součástí dělnické třídy a měli v rámci diktatury proletariátu odstranit vesnickou vykořisťovatelskou buržoazii. Zcela zvláštní postavení získávalo v tomto směru rolnictvo, které mělo být získáno za revolučního spojence dělnické třídy, což v marxisticko-leninské ideologii představovalo zcela zvláštní komplex problémů tzv. rolnické otázky.³⁸² Stalinské pojetí zdůrazňovalo nutnost propojení třídního chápání vesnického prostředí, z něhož měla být v rámci zostřujícího se třídního boje odstraněna kapitalistická třída, s dlouhodobým vytvářením podmínek pro hromadnou kolektivizaci zemědělství.³⁸³ V českém prostředí došlo v druhé polovině roku 1948 k zásadnímu obratu v pojmání zemědělské politiky komunistickou stranou, kdy se v rámci rozdílných možných koncepcí dalšího vývoje postupně do února 1949 prosadila sovětizace zemědělství včetně svého nedílného předpokladu - kolektivizace.³⁸⁴

„O kolchozech nebudeme mluvit, budeme je dělat. ³⁸⁵ V těchto jednoduchých slovech pronesených údajně Klementem Gottwaldem ke Stalinovi v roce 1948 se zrcadlila celá rozporuplnost, s jakou českoslovenští komunisté vnímali přechod k sovětizaci vesnice. Kolektivizace zemědělství byla vytěsněným tématem z komunistické politiky třetí republiky a navzdory všem proměnám jí měla zůstat nadále, aby nenarušila složitě utvářenou legitimitu

³⁸⁰ Příspěvek, s. Kopřiva, Mohelnice. In: Zápis z okresní konference KSČ v Zábřehu konané 11. – 12. dubna 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2185, Zábřeh 1953.

³⁸¹ Příspěvek s. Vačušky. In: Zápis z VI. krajské konference KSČ v Olomouci konané 22. – 23. dubna 1950. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 840, Olomouc 1950.

³⁸² ŠTĚPÁNKOVÁ, O.: K marxistickému pojetí agrární a rolnické otázky. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada G, Sociálněvědná. Brno: 1960, roč. 9/č. G4, s. 110.

³⁸³ JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 55.

³⁸⁴ V době dokončení II. pozemkové reformy na konci první poloviny roku 1948 ještě mezi komunistickými funkcionáři převládala koncepce tzv. rodinné usedlosti jako základní jednotky nového zemědělství. KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti...*, Část druhá (Venkov), c. d., s. 138. Podrobná analýza proměn zemědělské politiky na cestě ke kolektivizaci viz Ibidem, s. 136-153.

³⁸⁵ JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění...*, c. d., s. 58.

komunistického poúnorového panství.³⁸⁶ V druhé části Gottwaldova výroku bylo vesnické obyvatelstvo postaveno do role pasivního objektu, v němž se odrážela všeobecná nedůvěra komunistů v českých zemích ke všemu agrárnímu. Vesnické prostředí jimi bylo většinou vnímáno jako a priori zaostalé, reakční, tíhnoucí k starosvětským hodnotám a ovládané náboženskými bludy. Kolektivizované zemědělství chtěli tedy komunisté vytvořit sami, a aby mohli zahájit třídní boj na vesnici, museli nejdříve zkonstruovat obraz třídního nepřítele. Stal se jím vesnický boháč, označovaný též z ruštiny přejatým slovem kulak, jehož obraz se podobně jako v jiných případech konstruování nepřátel jakéhokoliv druhu stal všeobjímajícím označením bez jasně definovaného vnitřního obsahu.³⁸⁷ Promítaly se do něj vždy aktuální problémy zemědělské a hospodářské politiky, které komunističtí funkcionáři na všech úrovních v ten který okamžik potřebovali zdůvodnit. Zvolený přístup proměňoval vyjednávání legitimacy komunistického systému v rolnickém prostředí do roku 1953 spíše k procesu, který se odvíjel v zákonitostech jednostranných akcí, které vedly k celé řadě nezamýšlených důsledků.

Semknutost agrárního prostředí s tradičními po generace předávanými hodnotami se ukázala být největší výzvou celého projektu socialistického venkova. Samostatně hospodařící rolníky se na jednu stranu nedařilo získávat do zakládáných JZD, na stranu druhou byli do významných funkcí voleni velcí statkáři. „Vesničtí boháči“, kteří ale měli v rolnickém prostředí výraznou autoritu, přiznávanou jim vlastním společenským stavem: „*Především v některých vesnických organizacích se dostali do výborů a někdy na funkci předsedy vesničtí statkáři a boháči anebo v ještě větší míře ti, kdož podléhají jejich vlivu.*“³⁸⁸ Také u zemědělců, které se podařilo získat pro vstup do JZD, se projevovalo přetrvávání tradičních forem jednání. Jednotné zemědělské družstvo totiž často vnímali jako vynucenou robotní povinnost a většinu energie raději investovali do vlastního záhumenku, kterým jim přinášel bezprostřední užitek.³⁸⁹ František Taufer z Hraběšic na Šumpersku nepochopení smyslu společného hospodaření u rolníků vyjádřil na okresní konferenci KSČ ještě v roce 1952, dlouho po nastoupení zostřeného kurzu v otázce kolektivizace: „[Členové JZD] *vstupem*

³⁸⁶ Ministr zemědělství Július Ďuriš k tomu 28. června 1948 prohlásil: „*Bude to těžké, aby titíž lidé, kteří prohlašovali, že nebude u nás kolektivizace, nyní prohlašovali kolektivizaci.*“ In: KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti...*, Část druhá (Venkov), c. d., s. 142.

³⁸⁷ JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění...*, c. d., s. 59-61. Užívání sousloví „vesnický boháč“ bylo upřednostňováno namísto ruského kulak, které evokovalo „*bolševické, tedy radikální řešení této problematiky*“. In: KNAPÍK, J. – FRANC, M.: *Průvodce kulturním děním...*, c. d., s. 461. Opět se zde tedy objevil neutralizovaný jazyk, tentokrát v případě, kdy komunisté velmi obezřetně formulovali otázku kolektivizace.

³⁸⁸ Zápis z VI. krajské konference KSČ v Olomouci konané 22. – 23. dubna 1950. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 840, Olomouc 1950.

³⁸⁹ „*Zemědělci na zahrádkách pracují, ale v JZD nepracují.*“ Protokol o zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 16. června 1951. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 35, Schůze pléna 1951-1952.

*zapomněli, že jako individuálně hospodařící vstávali ráno ve čtyři hodiny ku krmení dobytka a v šest nebo sedm hodin vyjížděli na pole, kde pracovali dlouho do noci, jinak si naplánovali pracovní dobu jako členové JZD. Ráno na pole v devět neb v deset hodin a z pole co nejdříve domů na svůj záhumenek, ten byl přece jejich a ty výměry rolí s kterými vstoupili do JZD jako členové, do těch jim nic není, ty patří JZD.*³⁹⁰

U rolnického obyvatelstva převládala silnější komunitní identita a solidarita s ostatními členy místního společenství, která do značné míry tlumila dynamiku „třídního boje“ zdola. Funkcionáři na nejnižší místní úrovni v některých případech zcela odmítali označovat svoje sousedy za vesnické boháče.³⁹¹ Ve snaze vyhovět požadavkům na založení co největšího počtu JZD docházelo k paradoxnímu vývoji, když místní funkcionáři přijímali vesnické boháče do družstevních řad. Člen okresního výboru KSČ v Zábřehu Šimáček obhajoval v této souvislosti postup členů JZD v Rovensku, kteří si podle jeho názoru své vesnické boháče „uhlídají“: „[J]est pravdou, že jsou tam tři velicí vesničtí boháči, kteří rozvoj JZD v této obci velmi brzdí, avšak cílevědomou a obětavou prací členů JZD [...] postaví jistě JZD v tomto místě na čelné místo mezi JZD v okrese.“³⁹² Represivní využívání existence dvojího trhu proti zemědělcům neschopným plnit předepsané dodávky, což v jejich případě vedlo ke ztrátě nároku na potravinové lístky, se na Zábřežsku v roce 1952 výrazně dotklo tzv. kovozezemědělců. Jednalo se o rozporuplnou skupinu průmyslových dělníků, kteří zároveň při zaměstnání zemědělsky hospodařili. Z „třídního“ hlediska se sice nejednalo o vykořisťovatele, ale v rámci zemědělské politiky měli být donuceni předat svoji půdu k hospodaření JZD, protože hospodařili pro uspokojování vlastního zjištěného zájmu. Družstva přesto jejich půdu často odmítala, protože pokud s půdou nepřicházela také pracovní síla, neměl ji kdo obdělávat. Místní funkcionáři KSČ navíc jen těžko ideologicky zdůvodňovali fakt, že určitá část průmyslových dělníků nedostala potravinové lístky. Celá otázka se stávala ještě ožehavější, když se projevila sounáležitost místního prostředí s postiženými a například v Leštině byla vyhlášena sbírka na jejich podporu.³⁹³

Vliv vesnických boháčů měl na vesnici snížen také cílenou mechanizací, která navíc měla výrazně zvýšit efektivitu hospodaření. Na Šumpersku se v otázkách způsobu hospodaření jako obzvláště problematická projevovала JZD v Hrabušíně a Novém Malíně,

³⁹⁰ Zápis okresní konference KSČ v Šumperku konané 29. – 30. března 1952. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1848, Šumperk 1952.

³⁹¹ Příspěvek, s. Umlauf. In: Protokol o zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 16. června 1951. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 35, Schůze pléna 1951-1952.

³⁹² Příspěvek, s. Šimáček. In: Zápis okresní konference KSČ v Zábřehu konané 22. – 23. března 1952. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1849, Zábřeh 1952.

³⁹³ Protokol o zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 10. května 1952. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 3/Ič. 17, Schůze pléna 1952-1953.

jejichž členové se v letech 1952 až 1953 zarputile bránili zavedení mechanizovaného hospodaření. Jednalo se o obce se silným podílem nového osídlení z řad Volyňských Čechů, kteří projevovali obzvlášť silnou odolnost vůči nárokům státně socialistické zemědělské politiky.³⁹⁴ Zároveň přistupovali velmi rezervovaně k centrálnímu plánování zemědělských prací, které konfrontovali s tradiční selskou moudrostí: „*ONV nemůže byrokraticky předepisovat osev řepy, když místní lidé vědí, že se tam nemůže urodit. Tak to dopadlo tak, že se nasázela, ale pak samozřejmě zaorala, protože nevyšla.*“³⁹⁵ Nový Malín byl vyhodnocen v roce 1951 jako nejhorší JZD na okrese, proto zde byla na počátku roku 1952 provedena rozsáhlá čistka, při které bylo vyloučeno na 25 hospodářství. Funkcionáři ONV později přiznávali pochybení při počátečním podcenění situace v Novém Malíně, když bez dostatečného technického zázemí JZD rovnou přešlo na III. typ hospodaření.³⁹⁶

Celkově se na Šumpersku nedařilo rozvíjet zakládání zemědělských družstev v tempu a podle představ stranických instrukcí, z čehož funkcionáři okresního výboru strany obviňovali základní organizace a jejich nízkou aktivitu: „*Když sami členové strany nejsou členy JZD, jak to působí na nedostatky a jak je v tomto přesvědčit.*“³⁹⁷ Především v hornatějších severních částech šumperského okresu zemědělci vůbec nejevili zájem o zakládání družstev a převažovali zde státní statky. Od druhé poloviny roku 1952 se navíc otázka zemědělských družstev čím dál intenzivněji propojovala s nastoupeným ideologickým bojem proti náboženství: „*[S]polečné hospodaření narušuje farář, který se staví proti.*“³⁹⁸ Není bez zajímavosti, že právě severní část okresu na Staroměstsku, kde se rozvíjely spíše státní statky, byla silně nábožensky založená.³⁹⁹ Naopak Hanušovicko a údolí řeky Desné, kde

³⁹⁴ Příspěvek, s. Pokorný. In: Protokol o zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 25. června 1952. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperku 1945-1989, k. 9/Ič. 36, Schůze pléna 1952-1953. Zajímavou souvislostí jistě je, že v případě Hrabšína a Nového Malína se jednalo obce se silným podílem nového osídlení z řad Volyňských Čechů. O mentalitě volyňských sedláků v souvislosti s kolektivizací zemědělství viz SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my...*, c. d., s. 314-316.

³⁹⁵ Zápis okresní konference KSČ v Šumperku konané 29. – 30. března 1952. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 1848, Šumperk 1952.

³⁹⁶ „*Je pravdou, že JZD v začátcích mělo velkých nedostatků, pokud se týče ustájecích prostor, neboť prvním rokem nebylo naprosto možno všechn dobytek ustájit, jelikož se hned vstoupilo na III. typ. Záznam o provedení vyšetření stížnosti Heleny Voglové z Nového Malína ze dne 25. srpna 1952. SOkA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952. Ke kategorizaci typů zemědělských družstev byl měřítkem stupeň společného užívání půdy, potahů a strojů. „Třetí typ určovala společná rostlinná a živočišná výroba, výtěžek se členům rozděluje z větší části podle vykonané práce a z menší části podle výměry jejich půdy.“ In: KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti...*, c. d., Část druhá, s. 178.*

³⁹⁷ Protokol o zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 25. června 1952. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperku 1945-1989, k. 9/Ič. 36, Schůze pléna 1952-1953.

³⁹⁸ Protokol o zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 25. června 1952. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperku 1945-1989, k. 9/Ič. 36, Schůze pléna 1952-1953.

³⁹⁹ Pro funkcionáře bylo komplikované v těchto oblastech vůbec zahájit stranickou diskuzi o náboženské otázce: „*Byl jsem na schůzi v láních ve Velkých Losínách, kde soudruh nanesl náboženskou otázku a soudruzi mu na to odpovídali, že toto na schůzi nepatří.*“ Ibidem.

se celkem rozvíjelo družstevnictví, nebylo oblastí s nějak zvlášť silným náboženským cítěním.⁴⁰⁰

Od počátku roku 1953 docházelo již k otevřené kampani rozkulačování vesnice, která byla uvedena usneseními o zásobování vylučujícími samostatně hospodařící zemědělce z vázaného trhu. Opatření zasahovala celé rodiny a vytvářela absurdní situace, kdy se například musel otec vystěhovat z usedlosti, aby jeho dcera získala pro svoji rodinu nárok na potravinové lístky.⁴⁰¹ Gottwaldova slova o tom, že „*politika naší strany bude i nadále sledovat cíl, aby byly uspokojeny stoupající hmotné i kulturní potřeby obyvatelstva*“,⁴⁰² se pravděpodobně členům strany v těchto souvislostech vysvětlovala s velkými obtížemi. Narůstající problémy v hospodaření zemědělských družstev vedly k přehodnocení zvolené politiky tvrdého kurzu, která způsobila masivní nárůst členstva družstev, nepřesvědčeného však o přednostech kolektivního hospodaření. Uzavření konstrukce rozsáhlého stranického spiknutí navíc umožnilo přenést vinu za předcházející vývoj na záškodníky v čele se Slánským, kteří celé řadě kulaků usnadnili vstup do JZD: „*Byla ražena nepřátelská teorie Slánského, že v pohraničí není kulaků, což bylo do našeho okresu přenášeno prostřednictvím Řezníčka [...]*“.⁴⁰³ Došlo k opětovné proměně obrazu kulaků, který straníci v předchozím období údajně deformovali odklonem od leninských principů dobrovolnosti.⁴⁰⁴ Následovala celá řada omylů a přehmatů, včetně živelné očisty zemědělských družstev od vesnických boháčů: „*[D]ocházelo v mnoha případech k masovému vylučování [...] místo, aby byla ve větší míře vyvinuta přesvědčovací práce. Hlavní chybou bylo, že spolu s vesnickými boháči a lajdáky byli vylučováni drobní a střední zemědělci [...] a byli i takové případy, že z družstva byli vylučováni členové strany.*“⁴⁰⁵ Kontinuitu zachovávali komunisté v tom, že byli vesničtí boháči obviňováni ze zadlužení zemědělských družstev, čímž měli způsobit jejich hospodářské problémy a „*jsou na tom [nyní] finančně lépe.*“⁴⁰⁶

Otevřeného pole pro kritiku panujících poměrů, které na Šumpersku ve stejné době využili průmysloví dělníci, se chopili na Zábřežsku členové zemědělských družstev. Rozporuplnost, s jakou vnímali očistu družstev od vesnických boháčů místní funkcionáři, se

⁴⁰⁰ Protokol o zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 28. února 1953. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 9/Ič. 36, Schůze pléna 1952-1953.

⁴⁰¹ Protokol o zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 24. ledna 1953. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 3/Ič. 17, Schůze pléna 1952-1953.

⁴⁰² Ibidem.

⁴⁰³ Příspěvek, Čeněk Brychnáč, Jeseník. Zápis VIII. krajské konference KSČ v Olomouci konané 23. – 24. května 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2172, Olomouc 1953.

⁴⁰⁴ „*Hlavní chybou je to, že nebylo dbáno leninské zásady dobrovolnosti při budování kolchozů...*“ Citace projevu Josifa Stalina. Ibidem.

⁴⁰⁵ Ibidem.

⁴⁰⁶ Ibidem.

odvívěla především od absence jakýkoliv závazných měřítek pro jejich identifikaci (kromě projevované loajality vůči kolektivnímu hospodaření): „*Na jedné straně jsme jednoho vesnického boháče vyloučili, který měl 13 ha, byl dobrý organizační pracovník a na druhé straně jsme nechali v družstvu 15 ha, který byl nazýván chudákem, lajdák, který neplnil dodávky.*“⁴⁰⁷ Zatím se ale nejednalo o rezignaci na očištné mechanismy jako takové, která by znamenala přílišný odklon od předchozího vývoje. Pozorovaný obrat souvisel spíše s ukončením masivní kampaně za získávání nových zemědělských družstev. Měla být upevněna již existujících družstev při zachovávání obrazu nepřátel v jejich členstvu.⁴⁰⁸ Na něm byla vystavěna legitimita celého předchozího procesu přetváření společnosti, takže vykazoval značnou trvalost: „*[Je třeba] upustit od honby za novými JZD a dosavadní družstva zkvalitnit, vyrazit zbraň nepřátelům – odstranit nepřátele v JZD. Vytyčit si plán a zaměřit se jen na ty vesnice, kde je předpoklad pro založení dobrých JZD.*“⁴⁰⁹ V druhé polovině roku 1953, kdy docházelo k nastoupení Zápotockého nového kurzu stranické politiky, se ukázalo, že pro stranické funkcionáře na Zábřežsku bude velkou výzvou dokonce i samotné udržení již založených JZD. Při klesajícím počtu členů a nutnosti řešit nově vyvstalé otázky životní úrovně obyvatelstva se vyjednávání legitimacy komunistického panství opětovně otevíralo a stavělo před jeho představitele na lokální úrovni „nové úkoly“.

III. 2. Aktéři a vyjednávání diktatury KSČ. Ustavování, krize a proměna panství v lokálním prostředí 1951–1956

„Ne vězeň: učitel. Z cel dělal semináře / a lidi přetvářel jak kovář ocel žhavou. [...] Zlá sibiřská je zem. A pevné lidi ková. / A kdo dřív pevný byl, tu zpevní jako skála. / Daleko v Rusku revoluce zrála, / v Sibiři pro ni zrála síla Stalinova.“⁴¹⁰

„[C]opak nechápete, že všechny vaše živnostnický krámy si sami nakládáte do martinek, odkud se lijou ingoty pro jináčí epochu? Kde budou za rok ty všechny vaše živnosti a šajsfirmy a nástroje? Pryč. A co bude z vás? To samý, co z vašich výrazových prostředků... budou z vás ingoti, taky vás přetaví doba, protože to nejsou spalničky, ale epocha.“⁴¹¹

Vytváření nové společnosti spojovali komunisté s nároky na celkovou proměnu jejich materiálních životních podmínek, sdílených hodnot a s nimi spojeného myšlení jednotlivců.

⁴⁰⁷ S. Vlček, MO Moravičany. Zápis okresní konference KSČ v Zábřehu konané 11. – 12. dubna 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2185, Zábřeh 1953.

⁴⁰⁸ V této době měl okres Zábřeh cca 30% združstevněné půdy, 16% zemědělské půdy na okrese náleželo do družstev III. typu. Protokol o zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 18. července 1953. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k. 3/Ič. 18, Schůze pléna 1953-1954.

⁴⁰⁹ Ibidem.

⁴¹⁰ NEUMANN, S. K.: *Píseň o Stalinu*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1950.

⁴¹¹ HRABAL, B.: *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*. 6. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 70.

Proměna společnosti nabývala různých podob, od radikálních a rychlých zásahů až po ty postupné a dlouhodoběji dávkované, což komunisté v ideologickém jazyce symbolicky vyjadřovali obrazy přetváření přírody (zpracování oceli, orba, pěstitelství).⁴¹² Všechny dosavadní partikulární zájmy jednotlivců měly zmizet, respektive se měli jednotlivci naučit na ně nebrat ohledy a upřednostňovat ve všech případech zájmy nové socialistické společnosti. Podobně jako byli straničtí funkcionáři vychováváni v umění potlačení sebe sama v rámci stranické kritiky a sebekritiky, plnili sami funkci mentorů ve vztahu k veřejnosti, která se na ně obracela při řešení každodenních těžkostí a vyvstalých konfliktů. Paternalistické působení stranických a státních autorit procházelo vnitřní proměnou. Zpočátku se největším dílem týkalo příslušníků těch skupin obyvatelstva, které bylo bezprostředně postiženo nejružnějšími radikálními zásahy do svých životních plánů (živnostníci, „vesničtí boháči“, „buržoazie“). Převychování ale měli být v konečném důsledku všichni. Takto opravdová snaha o revoluční přeměnu společnosti ovšem přecházela od roku 1953 s nastalou krizí postupně ke konzervativnímu udržování pořádku a získávání loajality obyvatelstva právě skrze alespoň dílčí naplňování jeho partikulárních zájmů.

Samotné obyvatelstvo přijímalo a zvnitřňovalo tyto převýchovné snahy různě. V počátcích sledovaného období doufali někteří stále ještě v brzkou změnu poměrů a navrácení svého života do starých kolejí. Právě na podobně odmítavý postoj živnostníka Bárty reagoval v citovaném úryvku z Hrabalova románu doktor filosofie. V jeho reakci se projevil opačný extrém, vycházející z reálného přijetí všech důsledků nároků komunistů na přetvoření společnosti, což vedlo k projevenému poraženectví a zatrpklosti. Míra přijetí a zvnitřnění na společnost kladených nároků ze strany konkrétních jednotlivců přitom byla jednou z nejdůležitějších součástí každodenního vyjednávání legitimacy společenských proměn. Na straně jedné zde stála představa ideálního společenského blaha, které představovala strana a její zájmy na přetvoření společnosti, na straně druhé potom zájmy jednotlivců. V první polovině sledovaného období do roku 1953 se jednalo především o zvnitřňování obrazu nepřítele, které se odráželo v udáních nejrůznějšího druhu. Spojnicí mezi obdobími před a po roce 1953 se naopak zdá být zdůrazňování vlastních zásluh na úspěšném vytváření „šťastné budoucnosti“ a poukazování na práva vyplývající jim z nového lidově demokratického zřízení. Představovalo jakousi konstantu legitimizace vlastních nároků vůči státu ze strany žadatelů, přičemž jej v období před rokem 1953 lokální autority odmítali jako

⁴¹² „Tento motiv patřil do mnohem širšího rejstříku totálního přetváření skutečnosti [...], jenž se týkal jak vztahu k tradici, tak i vztahu k jednotlivým lidem, kteří vlastně všichni byli stále ještě pamětníky nedávné minulosti, a tedy nepřipraveni dostatečně k novým etickým požadavkům, jež kladl život ve vysněné epoše.“ In: MACURA, V.: *Šťastný věk...*, c. d., s. 56.

vychytralost a prospěchářství, ale v období následujícím již na tuto hru do určité míry přistupovali.

III. 2. 1. Můžete se z pohraničí vystěhovat. Nedominantní skupiny obyvatelstva v pohraničí

Ačkoliv měly být partikulární zájmy jednotlivých skupin obyvatelstva v celkovém procesu přetváření společnosti vyloučeny nebo alespoň upozaděny, nevznikla v českých zemích ze dne na den zcela homogenní společnost. S tím samozřejmě nepočítali ani komunisté, ale přesto přehodnotili vnímání pohraničí jako specifického prostoru, tak jak bylo zkonstruováno v prvních třech poválečných letech. Otázka pohraničí zmizela nejpozději v průběhu roku 1950 ze stranických fór a referenčním rámcem pro vnímání kýžených proměn společnosti se stala společnost jako celek. Navzdory tomu, že byli přinejmenším funkcionáři z pohraničních oblastí každodenně konfrontováni s rezidui heterogenosti zdejší společnosti, tak jak se utvořila v poválečném osídlovacím procesu, vyloučili paradoxně také oni pojem pohraničí ze svého slovníku. Nejvyšší hodnotou k poměřování sociální reality totiž již nadále neměl být národ ve smyslu integrálního nacionalismu poválečného období, ale ideál socialistické společnosti integrující a mobilizující všechny občany státu. Proměna vnímání společnosti vedla také k výraznému posunu státní politiky vůči jednotlivým skupinám obyvatelstva, což bylo nejznatelnější na národnostních menšinách.⁴¹³

Nejvýraznější a zároveň nejproblematictější posun se odehrál v otázce německého obyvatelstva, jehož neplnoprávné postavení a vyloučení ze společnosti, na kterém komunistická strana do značné míry vystavěla svoji legitimitu v bezprostředně poválečné době, již nebylo možné v době mobilizace celé společnosti nadále udržovat. Proměna centrální politiky vůči německému obyvatelstvu, v níž se zásadní obrat odehrál v otázce navracení československého státního občanství již na konci roku 1949, však na lokální úrovni probíhala značně diferencovaně a často s větším časovým odstupem.⁴¹⁴ Především na Šumpersku, kde byla před válkou výraznější koncentrace německého obyvatelstva než na Zábřežsku, se projevovala nechuť místních funkcionářů k provádění aktivní politiky. Poměrně silná německá menšina zůstala zachována například na Hanušovicu, kde se místní dělníci organizovaní v KSČ ještě v relativně nedávné době ostře ohrazovali jen proti náznakům vstřícnějšího přístupu k Němcům.⁴¹⁵ Charakteristická tedy byla spíše pasivita

⁴¹³ Podrobněji k tomuto tématu viz SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my...*, c. d., s. 133-145.

⁴¹⁴ STANĚK, T.: *Německá menšina...*, c. d., s. 83; Podrobněji k proměně státní politiky vůči německému obyvatelstvu viz: *Ibidem*, s. 79-83; SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my...*, c. d., s. 194-203.

⁴¹⁵ Návštěva komunistických poslanců v roce 1947 v podniku Moravolen v Hanušovicích, kde rozmlouvali s přítomnými Němci, vyvolala ohrazení MO KSČ. Místním komunistům vadilo především postavení německých

lokálního prostředí, kde funkcionáři přenechávali iniciativu spíše samotným německým občanům.

Ve stejné době, kdy našla očista skrze odhalení Stavinohovy skupiny na Olomoucku cestu dovnitř strany, byli šumperští straničtí funkcionáři vyzýváni k uplatňování nových hledisek loajality obyvatelstva vůči všem, tedy i vůči Němcům.⁴¹⁶ Zástupce krajského výboru KSČ zdejšími funkcionářům zdůraznil, že němečtí antifašisté „*jsou mnohem spolehlivější a dělají mnohem více pro republiku jak mnozí hurávlasci, kteří mají český původ, sedí na místech ředitelů a přitom sabotují.*“ Ani narůstající tlak nadřízených orgánů nedokázal v průběhu roku 1952, kdy se konaly z iniciativy krajského výboru KSČ organizované schůze občanů německé národnosti, přimět místní funkcionáře v Šumperku k výraznější aktivitě směrem k místním Němcům. Navzdory velkému počtu usedlých Němců a zejména už po válce uznaných antifašistů, jejichž přízeň byla pro KSČ eminentně důležitá, svolali funkcionáři ONV v Šumperku schůzi v poslední možný moment. Zúčastnilo se jí nakonec jenom na čtyři desítky místních Němců, převážně dělníků ze šumperských závodů, kteří působili výrazně pasivním dojmem.⁴¹⁷ Výzvy ke spontánním projevům nedopadali u německého obyvatelstva na úrodnou půdu. Zkušenost poválečné perzekuce, která zpočátku kontinuálně pokračovala také v poúnorovém období, byla příliš hluboce zakořeněná a celkový obrat státní politiky byl příliš rychlý.⁴¹⁸

S důsledky změněné státní politiky vůči německému obyvatelstvu byli členové národních výborů na nižších úrovních v některých případech přímo konfrontováni. Když v dubnu 1948 provedli členové MNV v Krasíkově na Zábřežsku domovní prohlídku u Josefa Ondráčka, který byl považován za Němce a žil s německou manželkou, pravděpodobně si ani nedokázali představit, že by mohli být za tento čin v budoucnu trestně stíháni. Ačkoliv se v Ondráčkově případě jednalo o nepřítel národa podle předúnorových měřítek (postrádal osvědčení o národní spolehlivosti), tak o třídního nepřítel podle poúnorových měřítek (obchodník), zkomplikovala se situace členů MNV ve chvíli, když Ondráček na přelomu let 1949 a 1950 definitivně prokázal svoji národní spolehlivost, respektive mu bylo ze strany nadřízených orgánů vydáno osvědčení. Okresní národní výbor v Zábřehu, který se celou

specialistů, kteří podle jejich názoru zabírali místo českým dělníkům. In: Dopis MO KSČ v Hanušovicích na ÚV KSČ ze dne 14. září 1947. NA ČR, Fond 23, ÚV KSČ, Osídlovací komise, Sign. 1563, Aj. 235.

⁴¹⁶ „[S]trana nemůže posuzovat žádného jen podle toho, jak umí pěkně mluvit, ale jen podle toho, jak obhájí a provádí práci pro stranu. Jen výsledky práce každého na svém úseku – to je měřítko [...]“ Příspěvek Josefa Kučery. In: Protokol o zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 18. března 1950. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k. 8/Ič. 33, Schůze pléna 1949-1950.

⁴¹⁷ Zpráva o schůzích občanů německé národnosti v olomouckém kraji 12., 13. a 14. května 1952 z 5. června 1952. NA ČR, Fond 05/3, ÚV KSČ, Ideologické oddělení, Sign. 1511, Aj. 276/Sv. 35.

⁴¹⁸ „V Šumperku žádal po referátu jeden poctivý německý dělník, náš člověk, abych prohlásil, že každý může bez obav vystoupit, aniž by byl trestně nebo jinak stíhán.“ Ibidem.

záležitostí začal na opakovanou Ondráčkovu stížnost na KNV v Olomouci důkladně zabývat v průběhu roku 1952, zpětně reinterpretoval celou událost jako nepřiměřenou situaci po únoru 1948 a zároveň protizákonnou: „[N]ebylo potřeba, aby domovní prohlídka, k tomu ještě bez asistence SNB, a zabavování věcí u manželů Ondráčkových byly prováděny v pozdních hodinách nočních (šlo přece již o rok 1948 po únoru) a to ještě 8mi lidmi, kteří se rozeběhli po celém domě, v němž kromě manželů, k tomu ještě starých, nikdo nebydlel.“⁴¹⁹ Proti lokálním autoritám se zde obracela mytologie února 1948, který sice viditelně nebyl nijak výrazným mezníkem v sociální praxi, ale v myslích funkcionářů ONV plnil úlohu nepřekročitelného mezníku ideologického. Závažným pochybením členů MNV navíc bylo, že část zabavených věcí nepředali FNO, ale rozprodali je pro vlastní obohacení na volném trhu, ačkoliv se jednalo o komodity trhu vázaného (cukr, mouka, káva, mýdlo). Poškození národního hospodářství a nadřazování vlastních ziskových zájmů se neztotožňovalo s ideálem člena lidové správy. Komise pro zkoumání činnosti NV v důsledku těchto zjištění předala celou záležitost v prosinci 1952 Okresnímu odboru VB v Zábřehu k došetření.⁴²⁰

Snaha dosáhnout práva a spravedlnosti, kterými ve své stížnosti argumentoval Josef Ondráček,⁴²¹ nebyla ojedinělá a okresní národní výbory v Šumperku a Zábřehu obdrželi v období let 1950 a 1951 celou řadu obdobných žádostí, při jejichž prošetřování byla následně odhalena svévolnost počínání představitelů lidové správy. Představitelé nadřízených orgánů však nepostupovali vždy stejně blahosklonně a jejich rozhodování ovlivňovala celá řada momentů. Ve stejné době, kdy byly v roce 1952 přehodnocovány žádosti o navrácení majetku občanům německé národnosti,⁴²² byla například Anně Siebeltové ze Šumperka zamítnuta žádost o změnu příjmení na Spitzkopfová. Rozvod pod nátlakem gestapa neuznali příslušní úředníci MNV v Šumperku za dostatečný důvod a žadatelce se navíc dostalo paternalistického pokárání: „*Anna Siebeltová nemusila se za okupace dáti rozvésti a [...] pravděpodobně by tím svého manžela zachránila od odtransportování a tím od smrti.*“⁴²³ Těžko říci, jestli byli při svém rozhodování více pod vlivem antisemitismu, šířícího se v souvislosti s vrcholícím

⁴¹⁹ Přípis ONV Zábřeh ze dne 19. prosince 1952 na KNV Olomouc ve věci Ondráček Josef, Krasíkov. In: SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴²⁰ Ibidem.

⁴²¹ Opakovaný přednes na KNV v Olomouci Josefa Ondráčka ze dne 27. prosince 1951 k jeho stížnosti ze dne 17. října 1950. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴²² Rozporný charakter této doby vystihnul ve své glose Matěj Spurný: „*Co bylo možné ještě v letech 1947 nebo 1948, nepřicházelo o čtyři roky později v úvahu. Stát, který zatýkal a vraždil své politické odpůrce a „třídní nepřátele“, zároveň úzkostlivě střežil zákonný a antidiskriminační charakter své národnostní politiky.*“ In: SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my...*, c. d., s. 198.

⁴²³ Vyjádření Dra. Motla ve věci stížnosti četaře Josefa Spitzkopfa ohledně případu jeho matky Anny Siebeltové, rozvedené Spitzkopfové ze dne 21. srpna 1952. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

Slánského procesem, nebo byli nedůvěřiví vůči záměrům žadatelky, kterou nepřímo obviňovali v intencích zažité představy německého šovinismu. Zvolená argumentace ale působí více než rozporuplně v době, kdy byli odhalováni „zchytralí“ židé a straníkům se dařilo rozpoutaný lidový antisemitismus jen těžko korigovat.⁴²⁴

Od pouhého trpného vyřizování a posuzování žádostí přistoupili místní funkcionáři k aktivní politické práci mezi německým obyvatelstvem až počátkem roku 1954, kdy probíhaly veřejné debaty k zavádění nové soustavy národních výborů a blížily se také volby do Národního shromáždění. Iniciativa sice opět vycházela od samotného německého obyvatelstva, které se dožadovalo především jazykové emancipace v podobě německého vydání regionálních novin a výuky němčiny na školách, ale tentokrát došlo k navázání oboustranné interakce. Předseda ONV v Šumperku na popud zpráv z Branné vyjednal dočasné bezplatné vyučování německého jazyka na škole a Němcům vzkázal, „že s nimi [...] se všemi počítáme.“⁴²⁵ Zastavení celého kulturně emancipačního proudu německého obyvatelstva v roce 1955 muselo vést ke zklamání řady nadějí. Místní funkcionáři, kteří ještě před rokem asi ne zcela neupřímně tvrdili, že „je třeba, abychom hájili i jejich [Němců, pozn. JM] zájmy,“ se nyní opět uchylovali spíše k ochrannému jednání. Poté, co možná emancipace německého obyvatelstva dosáhla v rámci vytváření socialistické společnosti svých hranic, převažovalo opět spíš narovnávání majetkových křivd.⁴²⁶ Žadatelé z řad německého obyvatelstva si ale museli osvojit strategie vyjednávání, ve kterých narůstala důležitost míry jejich loajality vůči socialistickému zřízení.⁴²⁷

Představitelé státu byli na lokální úrovni nuceni do větší či menší míry akceptovat proměňující se centrální politiky vůči rozličným skupinám obyvatelstva. Jakkoliv se jejich vztah ke konkrétním příslušníkům těchto specifických společenství vyvíjel složitě, panovaly

⁴²⁴ K tomu blíže např. CHADIMA, J.: *Proměny kultu osobnosti...*, c. d., s. 167-168. Předseda ONV v Zábřehu obdržel v dubnu 1952 upozornění ČSSS na účetního Štěpána Mayera, který měl být převeden k manuální práci, protože byl jako příslušník anglické zahraniční armády a syn továrníka podezříván ze špionáže. V textu se sice nikde neobjevilo přímé označení za žida, ale projevil se zde tradiční antisemitský obraz žida: „Je velmi zchytralý, nadaný a tím nebezpečnější.“ In: Přípis Zemědělského stavebního závodu v Šumperku, n. p. předsedovi ONV v Šumperku ze dne 22. dubna 1952. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 211-212/Ič. 337, Korespondence předsedy ONV Šumperk 1952.

⁴²⁵ Odpověď předsedy ONV v Šumperku ze dne 27. dubna 1954 na dopis Boženy Kouhotové z Branné ze dne 25. dubna 1954. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 211-212/Ič. 338, Korespondence předsedy ONV Šumperk 1953.

⁴²⁶ K proměně státní politiky vůči německé menšině viz blíže SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my...*, s. 207-209.

⁴²⁷ V případě Josefa Hajnische z obce Žárová na Šumpersku intervenoval první náměstek předsedy vlády Jaromír Dolanský, který se o jeho sporu o domek s ČSSS dozvěděl „při besedě se zasloužilými členy Komunistické strany Československa“. Dopis vedoucího sekretariátu náměstka předsedy vlády předsedovi ONV v Šumperku z 16. května 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 553/Ič. 2818, Stížnosti 1955. Ludmila Siegllová, která žila ve smíšeném manželství, naopak ve své žádosti poukazovala na fakt, že v jim zabaveném domku žije syn vesnického boháče. Protokol sepsaný dne 7. června 1956 u ONV v Zábřezu s Ludmilou Siegllovou. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

ještě složitější mezilidské vztahy uvnitř samotné pohraniční společnosti, kde se projevovaly řadou každodenních konfliktů. Navzdory propagované snaze o setření veškerých rozdílů uvnitř vytvářené socialistické společnosti přetrvávala ve vnímání usedlého obyvatelstva celá řada stereotypů a vzájemných antipatií. Ještě v březnu 1956 popsala Marie Hrbková ze Šumperka incident s domovním důvěrníkem, při kterém ji slovně napadl za udržování kontaktů s reemigrantkami z Rumunska. Kvůli neznalosti jiného jazyka než rumunštiny a němčiny, odlišnému způsobu života a prostornému bytu, který rumunské bezdětné ženy obývaly, nebyly českou majoritou přijaty. V bytové zástavbě rušivě působící krmení pro nechtěné zvířectvo se stalo impulzem, aby se všechny výčitky snesly na hlavu Marie Hrbkové: „*Když jsem mu řekla, že přináším odpady pro slepice, že v domě nic nekradu, nikoho neobtěžuji a nic nepoškozuji a že si mohu chodit bez jeho povolení [,] ke komu chci, rozkřikl se na mě, že jsem Němka a zase že jsem Rumunka a že mi zakazuje do domu chodit [...]*“.⁴²⁸ Odlišný jazyk byl příslušníky „majoritní společnosti“ vnímán jako hlavní znak, který vedl k podezřívavosti a zároveň napomáhal k přiznání určité kolektivní identity a s ní spojovaných vlastností. V případě reemigrantů z Rumunska byl ale právě jazyk nejvíce matoucí, protože se jednalo o velmi nesourodou skupinu, která mluvila nejrůznějšími nářečím rumunštiny, němčiny, slovenštiny a maďarštiny. Jejich odlišné kulturní zvyklosti, které byly ostatním obyvatelstvem považovány za zaostalost, vedly k jejich směšování s romským etnikem a pejorativnímu označování za „cikány“.⁴²⁹ Dlouhodobě byly kulturní odlišnosti vnímány jako nejčastější zdroj konfliktů nejrůznějšího druhu.⁴³⁰

At' už pramenily odlišné kulturní zvyklosti z dřívější akulturace v rurálním prostředí a přechodem do prostředí urbánního, jako tomu bylo v případě chovu domácího zvířectva v městské bytové zástavbě, nebo se jednalo o důvody jiné, utvrzovaly tyto znaky „majoritní společnost“ v jejím odmítání „jiných“ sousedů. V případech, kdy navíc mohla být prvotní nedůvěra místního obyvatelstva vyživována již dříve existujícími představami špatného charakteru a reálnými nebo převzatými negativními zkušenostmi s nově příchozím obyvatelstvem, měnila se nedůvěra ve fobii a nenávist. Paradoxně se to netýkalo přísně

⁴²⁸ Stížnost Marie Hrbkové na Ferdinanda Boleslava ze dne 31. března 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 553/Ič. 2818, Stížnosti 1955.

⁴²⁹ Bezprostředně po příchodu do Československa v roce 1947 si rumunští reemigranti stěžovali, že jsou českými osídlenci označováni za „rumunské cikány“. Hlášení o besedě s reemigranty, provedeném dne 13. prosince 1947 v Zábřehu. NA ČR, Fond 23, ÚV KSČ, Osídlovací komise, Sign. 1563, Aj. 268.

⁴³⁰ V říjnu 1952 si například Václav Čejka z Klepáčova stěžoval ministerskému předsedovi Antonínu Zápotockému na „Slováky z Rumunska“ (Slováci jazykem, Rumuni původem), kteří nechávali volně po obci pást dobytek. Označením jejich jednání za „královskou výchovu“ chtěl Čejka poukázat na jejich zaostalost a zároveň vyjádřit svoji nedůvěru k nim. Stížnost Václava Čejky z Klepáčova ministerskému předsedovi Antonínu Zápotockému ze dne 19. října 1952. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

uzavřených komunit řeckých uprchlíků, které se výrazně koncetrovaly v okolí Šumperka. Řekové byli ve většině případů perzekuovanými komunisty, o jejichž podporu se dokonce výrazně opírali místní straničtí funkcionáři. Konflikty mezi Řeky a „majoritním“ obyvatelstvem nevznikaly ani na každodenní úrovni. Velmi podrážděně naopak reagovala místní společnost na přítomnost Romů, kteří patřili k dlouhodobě vylučovaným skupinám obyvatelstva. Stížnost občanů z obce Vikýřovic „na chování osob cikánské národnosti“ z února 1955 zachytila rozporné vnímání kočovného obyvatelstva v místním prostředí, jak ze strany usedlého obyvatelstva, tak lokálních autorit. Místní občané byli „rozhořčení“ narůstající kriminalitou a hygienickými riziky spojenými s životem v tábořišti, což plně spadalo do tradičního obrazu romského obyvatelstva. Ačkoliv ve svém vyjádření upozornil odbor pro vnitřní záležitosti místní občany, že „v dnešním lidově demokratickém zřízení neprovádíme žádnou rasovou politiku, že naší snahou musí být převýchova těchto osob a že nelze tyto osoby transportovat z jednoho okresu do druhého,⁴³¹ na druhou stranu nabádal k „bdělosti“. V případě opakovaných krádeží potom předpokládal, že Romové „budou z celého obvodu okresu Šumperka vystěhováni.“⁴³² Právě napětí mezi centrální snahou o převýchovu a kontinuitou represivních opatření v lokálním prostředí bylo charakteristickým znakem státní politiky vůči romskému obyvatelstvu. V druhé polovině padesátých let se nakonec diktatura KSČ ve snaze o udržení pořádku opětovně uchýlovala k represivnímu postupu.⁴³³

Romská problematika spadala do širšího komplexu otázek spojených se skupinami obyvatelstva, jejichž členové žili z pohledu „majoritního obyvatelstva“ neuspořádaným a z pohledu státních autorit nezodpovědným způsobem života. Vytvářená socialistická společnost v představách komunistů nejen že garantovala svým členům určitý životní standard, ale vzhledem ke svému modernizačnímu charakteru také na obyvatelstvu určitý životní styl nárokovala. Opatrovnický přístup k sociálně slabším vrstvám obyvatelstva, který obdobně jako v případě Romů nabýval od druhé poloviny padesátých let výrazně konzervativní charakter, vycházel ze sdílených představ ideálního spořádaného života. Pokud se příslušníci socialistické společnosti od tohoto ideálu odchylovali, byly jim nadřízenými autoritami na základě heterogenního obrazu připisovány různorodé charakterové vady, k jejichž napravení byli vyzýváni. Ludmila Zedková z Leštiny, která se v prosinci 1956 obrátila na kancelář prezidenta republiky se žádostí o sociální pomoc, byla v tomto duchu označena za nezodpovědnou matku, která „v domácnosti žije s druhem cikánským

⁴³¹ Stížnost na chování osob cikánské národnosti tábořících v katastru obce Vikýřovic ze dne 25. února 1955. SOkA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 553/Ič. 2818, Stížnosti 1955.

⁴³² Ibidem.

⁴³³ Blíže k tomu viz SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my...*, c. d., s. 266-282.

životem.⁴³⁴ Místo sociální výpomoci jí byly odborem sociálního zabezpečení odebrány čtyři z jejich pěti dětí. Podobně rezolutní stanovisko zaujal ONV v Zábřehu k případu Karla Patáka, který v červnu 1956 požádal prezidentskou kancelář o přidělení vyřazeného železničního vagonu k obývání: „*Vagonové bydlení v dnešní době, kdy lidově demokratický stát se stará o každého člověka nepřichází v úvahu.*“⁴³⁵ Po opakovaných stížnostech a zjištění, že Patáková rodina po zdemolování rodinného domku, ve kterém bydleli od roku 1950, začala žít kočovným způsobem, reagoval ONV v Zábřehu v srpnu 1956 důrazným doporučením: „*Na závěr vám doporučujeme, abyste se [...] snažili zapojit se dle svých sil do budování lepší společnosti.*“⁴³⁶

Rozpory ale nevznikaly pouze mezi příslušníky rozdílných národností, ale přetrvávaly také mezi starými a novými usedlíky. Extrémním případem bylo například soužití těchto dvou skupin v obci Vikanticích, kde získali v MNV převahu místní starousedlíci. Na přelomu let 1951 a 1952 byl ONV v Šumperku několikrát nucen prošetřovat stížnosti různého druhu, které pramenily z osobní nesnášenlivosti a pocitů křivdy. Marie Létalová ve svém dopise redakci Rudého práva z října 1951 uváděla například následující: „*Elektrické pouliční světla si dali jenom do polovice dědiny, kterou obývají usedlíci a těch je asi 5, kde bydlí naši dělníci, tam je v noci tma, tak my už nejsme lidé.*“⁴³⁷ Situace dospěla tak daleko, že skupina novousedlíků kolem zemědělského referenta Jurenky žádala zrušení národního výboru a přičlenění obce pod Brannou, „*neboť pak by to prý vypadalo lépe a každý by musel poslouchat!!*“⁴³⁸ Novousedlíci se nemohli opírat o dlouhodobou sídelní tradici, o kterou svou autoritu opírali místní starousedlíci, byli naopak závislí na výsadním postavení, které jim bylo přisouzeno v rámci poválečného projektu osídlování pohraničí. Ve chvíli, kdy začala být ze strany státu uplatňována jednotná politika vůči všem složkám obyvatelstva, cítili se znejistěni a interpretovali proměnu situace jako nespravedlnost. Byli navíc velmi citliví na jakékoliv náznaky v tom smyslu, že nejsou v pohraničí vítáni. Výrok pracovnice MNV ve Vikanticích Marie Peňázové, „*jestliže nejste spokojen, můžete se z pohraničí vystěhovat*“,⁴³⁹ který

⁴³⁴ Přípis Odboru sociálního zabezpečení RONV v Zábřeze ve věci žádosti Ludmily Zedkové z Bílé Vody ze dne 23. prosince 1956. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴³⁵ Přípis Všeobecného odboru RONV v Zábřeze ve věci stížnosti Karla Patáka ze dne 22. června 1956. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴³⁶ Přípis Všeobecného odboru RONV v Zábřeze ve věci stížnosti Karla Patáka ze dne 30. srpna 1956. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴³⁷ Dopis Marie Létalové redakci Rudého práva z 5. října 1951. SOkA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

⁴³⁸ Přípis MNV Staré Město pod Sněžníkem na ONV v Šumperku ze dne 16. března 1952. SOkA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

⁴³⁹ Stížnost poručíka Vladimíra Čermáka na Marii Peňázovou ze dne 20. února 1952. SOkA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

pronesla při výdeji potravinových lístků, tak působil velmi nešťastně. Odhalené nedostatky při prošetřování stížnosti nakonec vedly k jejímu odvolání. Starousedlíci patřili naopak ke skupinám obyvatelstva, vůči kterým byly stranické a státní orgány dlouhodobě podezřívavé. V případě tradičně samostatně hospodařících zemědělců byla překážkou vysoká autorita, které se v lokálním prostředí těšili. Dlouhodobost a hluboká zakořeněnost vnímání starousedlíků jako „reakcionářů“ se projevila ještě v červenci 1956 v obci Nedvězí na Zábřežsku. Odpor místních zemědělců se zvedl proti prováděným úpravám obhospodařovaných pozemků v rámci HTÚP. Za iniciátora byl označen starousedlík Josef Golda, kterému se dlouhodobě dařilo vzdorovat kolektivnímu způsobu hospodaření.⁴⁴⁰

Důvodem, proč byli podobní hospodáři trnem v oku místních funkcionářů, byla především jejich výjimečnost. Většině novousedlých zemědělců se hospodaření z nejrůznějších důvodů nedařilo a bez nadsázky je možné říct, že se nedařilo ani kolektivizovanému zemědělství jako celku. Obzvláště silně doléhaly tyto nesnáze na osoby, které byly do pohraničí přesídleny proti své vůli, což se týkalo především obyvatelstva maďarského a slovenského. Arpád Godány podal na podzim 1955 žádost KNV v Olomouci o přesídlení z obce Ostružné, kam byl i se svojí rodinou přesídlen v červenci 1953 v rámci Akce K. *„Před příjezdem do Ostružné mně slibovali, že zde najdu slušné živobytí [...] Celý život jsem pracoval v zemědělství a rád budu dále pracovat, ale někde kde budou poměry snesitelnější.“*⁴⁴¹ Vzhledem k nízkému počtu neobsazených usedlostí byla ve značně svízelných podmínkách v Osíkově na Šumpersku usazena také rodina Michala Vrábela, která dříve bydlela v obci Blažov na Prešovsku, odkud byla v roce 1952 vystěhována: *„Ze Slovenska jsme odešli v roce 1952 a to z toho důvodu, že v našem okrese byl zřízen vojenský obvod. Bylo nám slíbeno, že dostaneme za náš majetek náhradu v podobě domku a pole. Jedno ani druhé jsme neobdrželi.“*⁴⁴² Vzhledem k přetrvávajícímu a od druhé poloviny padesátých let prohlubujícímu se nedostatku pracovních sil v zemědělství nebyla ani v jednom případě žádost uznána za dostatečně relevantní. Slovenští osídlenci, kteří do

⁴⁴⁰ Přípis Zemědělského odboru RONV Zábřeh na Ministerstvo zemědělství ze dne 3. září 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁴¹ Úřední překlad stížnosti Arpáda Godányho přiložený k Přípisu Všeobecného odboru RONV v Šumperku ze dne 27. září 1955. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 211-212/Ič. 338, Korespondence předsedy a tajemníka 1953. K životním podmínkám Godány uváděl: *„Byt jsem dostal taky ve špatném stavu, okna byla tak špatná, že sníh jsme museli z bytu odnášet. Byly časy, kdy celá rodina ležela nemocná.“*

⁴⁴² Úřední záznam rozhovoru s Michalem Vrábelem v Osíkově ze dne 21. března 1954. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 211-212/Ič. 338, Korespondence předsedy a tajemníka 1953. Hospodářský referent KNV v Prešově naléhal na předsedu ONV v Šumperku, aby Vráblovi náležitě vysvětlil situaci a rozmluvil mu odchod zpět na Slovensko: *„Je třeba menovanému Vrablovi zdôrazniť, že škoda jeho výdavkov a prípadným návratom spáchal by aj trestný čin so všetkými následkami.“* Přípis KNV v Prešově na ONV v Šumperku ze dne 10. května 1954. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 211-212/Ič. 338, Korespondence předsedy a tajemníka 1953.

pohraničí odešli dobrovolně s vidinou zlepšení životní úrovně, byli z panujících životních podmínek v některých případech zklamáni jako podobně motivovaní osídlenci čeští. Opatření, která byla v rámci plánovaného hospodářství uplatňována vůči „neplničům“ předepsaných dodávek, ale v některých případech interpretovali v národních kategoriích: *„dokonca sa na mňa poukazuje, že špatne hospodárim a neplním si svoje povinnosti voči štátu, tak ja to už ďalej trpieť nemôžem, aby som len robil aj s rodinou a nič s toho nemal a ešte sa ozaj na mňa poukazovalo že som špatný hospodár.“*⁴⁴³

III. 2. 2. Svěhlaví aktéři a (bez)mocná diktatura. Strategie obhajoby vlastních zájmů na příkladu zemědělského obyvatelstva

Nároky diktatury KSČ vůči obyvatelstvu vycházely z představ možného ovládnutí života společnosti do všech aspektů chování a jednání jednotlivců, čemuž odpovídalo také nahrazení chaotického trhu plánovaným systémem hospodářství, v němž měl každý jedinec své pevně určené místo. Jedním ze segmentů, ve kterém se nejočividněji projevovaly dysfunkce hospodářského plánování a který se mu nejvíce vzdíral bylo zemědělské hospodaření. Chronický nedostatek pracovních sil a nízká efektivita zaváděného kolektivního hospodaření vedly od let 1954-1955 k postupnému zavádění opatření, která měla čelit ještě dalšímu oslabování zemědělského sektoru předáváním nechtěné půdy k obdělávání JZD a odchodem pracovních sil do průmyslu.⁴⁴⁴ Zemědělská půda v pohraničí, která byla v poválečném období pro řadu příchozích rodin příslibem ekonomické samostatnosti a jistoty, se pro ně v podmínkách padesátých let stávala často těžkým břemenem a neodvolatelným závazkem. Pokud by byly státní autority schopny důsledně vymáhat všechny důsledky svých záměrů, nelíšily by se životní podmínky zemědělského obyvatelstva v mnohém od znevlnění. Zemědělci nicméně dokázali v podmínkách diktatury KSČ využívat celou řadu strategií umožňujících vyjednávání prostoru pro udržení vlastní autonomie a prosazování svého zájmu. Znevlnění tedy v reálných sociálních dopadech nebylo tak zásadní, podobně jako nám v případě nevolnictví raného novověku ukazuje soudobý výzkum.⁴⁴⁵

Usedlé zemědělské obyvatelstvo reagovalo na direktivní zásahy do svého života celou plejádou rozličných postojů, nálad, jednání nebo ucelených strategií, které můžeme jen velmi

⁴⁴³ Stížnost Ondreja Vrškového ze Strážné ze dne 8. září 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁴⁴ K obecným vývojovým tendencím v zemědělském sektoru v letech 1945-1960 více viz KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti...* c. d., Část druhá, s. 387-388.

⁴⁴⁵ O překvapivě vysoké míře horizontální sociální mobility „znevlněného“ obyvatelstva v období 16. a 17. století viz ČECHURA, J.: *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650-1770.* Praha: Argo, 2008. Každodenní praxi disciplinačních strategií v raném novověku analyzoval MATLAS, P.: *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva a panství Huboká nad Vltavou v 17.-18. století.* Praha: Argo, 2011.

těžce zařadit do zjednodušujících kategorií odboje a odporu na jedné straně a kolaborace na straně druhé.⁴⁴⁶ Aktéři jednali však na rozhraní mezi těmito ideálními typy, střídali různé polohy projevované loajality podle konkrétní situace, ve které se zrovna nacházeli, a přesto byli schopní alespoň svému jednání udržovat vnitřní integritu. Navíc nejednali vždy zcela racionálně a s jasnými záměry, ale často naopak spontánně až impulzivně, přičemž nedokázali dohlédnout všech možných důsledků subjektivního jednání.⁴⁴⁷ Impulzivní jednání bylo jedním z charakteristických znaků odmítání nároků diktatury KSČ v případě soukromě hospodařícího zemědělce Gustava Kunčara z Mlýnického Dvora na Zábřežsku, který byl v roce 1951 odsouzen k jednoročnímu vězení za následujícího výroky: „*Zažádám si, abych byl jmenován katem, a pověsím nejpřednější funkcionáře MNV.*“⁴⁴⁸ Jeho temperament ovšem nepolevil ani v následující době a poté, co mu byli za nesplnění předepsaných dodávek odepřeny potravinové lístky, dostal se do konfliktu s funkcionáři ONV: „*Vůči předsedovi komise soudruhu Janu Motykovi prohlásil nakonec s křikem, že úřad podporuje lumpy [...].*“⁴⁴⁹ Podobné výroky, za které byli jejich původci často trestně postihováni, ovšem nebyly jen výrazem vzteku, ale často pramenily ze zklamaných nadějí vkládaných do poučkových společenských změn. Bohumil Nepustil z Lechovic u Pavlova byl obžalován z trestného činu útoku proti skupinám obyvatel, když při vyúčtování práce v JZD před přítomnými členy KSČ prohlásil, „*že totiž jsou zloději, že mu všechno sebrali, a že když byl v Praze, bylo jim slibováno, že každý dostane 17 ha pole, ale nyní, že jim sebrali všechno.*“⁴⁵⁰ Svoji deziluzi z poučkových poměrů formuloval Neužil ještě v žádosti k prezidentu republiky Antonínu Zápotockému: „*Byl jsem na únorové události a tam jste nám slibovali [,] že budete malým zemědělcům pomáhati a zatím trpíme podvýživou [,] které není pro nás pamětníka. [...] lid musí jísti mléko a vejce [,] protože když musí těžce pracovati [,] tak má*

⁴⁴⁶ K podobně zjednodušujícímu vnímání reakcí obyvatelstva viz např. *Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a střední Evropě*. Praha: ÚSTR, 2010. Dále BLAŽEK, P. [Ed.]: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: ÚČD FF UK, Dokořán, 2005.

⁴⁴⁷ Jedná se o efekt tzv. nezamýšlených důsledků sociálního jednání, jehož příkladem může být například omyl: „*Můžeme se mýlit v hodnocení stávající situace, v tom, co z ní vyvozujeme pro budoucí objektivní situaci, ve volbě směru jednání a konečně i v tom, jak jednání, pro které jsme se rozhodli, ve skutečnosti realizujeme.*“ In: MERTON, R. K.: *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON, 2000, s. 125.

⁴⁴⁸ Přípis ONV v Zábřehu na Ministerstvo vnitra ze dne 26. listopadu 1952. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁴⁹ Ibidem.

⁴⁵⁰ Rozsudek Krajského soudu v Olomouci ze dne 15. ledna 1953 ve věci odvolání okresního prokurátora z rozsudku Okresního soudu v Zábřehu ze dne 26. listopadu 1952, jímž obviněný Bohumil Nepustil byl zproštěn žaloby pro trestný čin útoku proti skupinám obyvatelů. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

*právo na ten žebrácký život [,] takový blahobyt [,] kteří jsme byli v 1948 v Praze [,] jsme si neříkali.*⁴⁵¹

Deziluzí ovšem netrpěli jenom běžní zemědělci, ale upadali do ní také místní členové a funkcionáři KSČ, na které dolehly celostátní nařízení. Výkupní pracovník Mimořádné vyživovací komise a předseda MO KSČ v Polici na Zábřežsku Vlastimír Urbášek se v lednu 1953 obrátil na kancelář prezidenta republiky se žádostí o přidělení potravinových lístků. Klementovi Gottwaldovi mimo jiné vyčítal: „*Snažil jsem se vždy a na každém kroku tuto myšlenku JZD propagovat, ale když v[i]dím [,] že není od Vás pochopení ani pomoci takovému [,] který vyšel z žebráckého rodu [...]* Tato věc člověku podrazí nohy a nemá do další práce náladu ani elán [...].“⁴⁵² S poukazováním na vlastní zásluhy o socializaci vesnice Urbášek neuspěl,⁴⁵³ podobně jako bývalý předseda MAV v Klopíně na Zábřežsku Boleslav Hloch, člen strany od roku 1923, který byl ale v roce 1950 ze strany pro své „zpátečnictví“ vyloučen. Kvůli špatnému zdravotnímu stavu, způsobenému u něj a jeho manželky vězněním v době nacistické okupace, byl nucen likvidovat své hospodářství. Kritika postupu stranických funkcionářů byla v jeho případě jedním z dalších možných projevů zneuznání a skepse, kterou ve své stížnosti ovšem zaobalil starostí o národní hospodářství: „[...] *činíme odpovědným MNV respektive ONV v Zábřeze za národohospodářskou škodu, kterou stát utrpí následkem nesmyslného jednání z osobní zaujatosti MNV proti nám.*“⁴⁵⁴

Podezřívání místních funkcionářů ze svévolného počínání způsobujícího prožívané příkoří bylo častým důvodem, proč se obyvatelstvo obracelo až k nejvyšším představitelům státu. Pro běžného občana představoval prezident a ministerský předseda přirozenou autoritu, která měla v jeho očích lepší pochopení pro starosti a tíživou životní situaci běžných lidí. Rozporuplné vnímání lokálních autorit a odlišný způsob jednání v rozdílném společenském kontextu se objevoval také u běžných hospodářů, kteří se stali obětmi perzekuce, a jejich rodiny se dostaly do svízelné životní situace. Například Hubert Brixí z Hrabíšína na Šumpersku se dostal v roce 1950 kvůli svým odlišným názorům na způsob hnojení do konfliktu s představiteli místního JZD. V roce 1951 mu byly vyměřeny k obdělávání náhradní pozemky, což Hubert Brixí ignoroval a pro svůj přetrvávající vzdor byl v roce 1952 na popud

⁴⁵¹ Dopis Bohumila Nepustila prezidentu republiky Antonínu Zápotockému přijatý dne 19. června 1953. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁵² Stížnost Vlastimíra Urbáška kanceláři prezidenta republiky ze dne 15. ledna 1953. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁵³ Urbáškovi se dostalo následující odpovědi: „*Komise upozorňuje proto, že platí-li u nás zákony pro každého, platí tím spíše pro uvědomělého občana [...]*“ Odpověď komise pro zkoumání činnosti NV při ONV v Zábřehu Vlastimíru Urbáškovi ze dne 8. března 1953. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁵⁴ Stížnost na MNV v Polici Boleslava a Filomény Hlochových ze dne 23. května 1952. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

funkcionářů JZD odsouzen k ročnímu vězení. Jeho syn Miroslav Brixí psal v září téhož roku ministerskému předsedovi Antonínu Zápotockému: „[M]ůj otec si přál, abych Vám napsal, že není možno [,] aby si JZD dělalo [,] co se mu zlíb[í], že ví [,] že soukromý sektor se nebude podporovat, ale že jest též [v] zájmu celku [,] jestli dobytek chcípne, že není proti družstvu, ale jak hospodaří JZD v Hrabišíně, tak hospodařit on že nemůže, neboť otec říká, že se musí budovat a zvyšovat úroda a né bourat a snižovat [...]“. ⁴⁵⁵ V konfrontaci s místními funkcionáři JZD ale byl zapomenut umírněný a loajální tón, který Miroslav Brixí využíval v žádosti. Naopak v zájmu dobrého hospodaření a se starostí o uchování dobytka jednal podobně svéhlavě jako předtím jeho otec a bez povolení odvedl z otcovy usedlosti koně. Motivací mu byla nespravedlnost, za niž považoval, že členové družstva využívali otcovy koně k obhospodařování vlastních polností, zatímco Brixovy pozemky na jeho náklady obhospodařovala STS. V místním hostinci se potom před tajemníkem Michalem Kolaříkem nekompromisně vyjádřil, „že koně nevrátí, že jej raději zabije.“ ⁴⁵⁶

V Brixově žádosti předsedovi vlády se již více než impulzivní jednání projevovala racionální kalkulace. Přiznávání legitimacy panujícímu státnímu zřízení mělo sloužit jako podklad při prosazování vlastních zájmů v rámci dlouhodobého vyjednávání. Rétorické přijetí nároků diktatury KSČ včetně převzetí jejího jazyka ovšem nevedlo nutně k reálnému přizpůsobení do všech důsledků. Zdání konformity naopak často doprovázelo svéhlavé jednání aktérů, které působilo státním autoritám daleko větší těžkosti, protože jej nemohli snadno odmítnout jako nelegitimní. Zcela unikátním příkladem, jak vzhledem k délce jeho trvání, tak k použitým strategiím, byl případ Julie Ajglové z Rohle na Zábřezsku. V červnu 1952 požádala po úmrtí svého manžela a kvůli vlastnímu zhoršenému zdravotnímu stavu MNV v Rohli o převzetí obhospodařované zemědělské půdy. ⁴⁵⁷ Rada MNV jí jako jediné možné a „nejrozumnější“ řešení navrhla vstoupit se svým hospodářstvím do JZD. Pokud by tak Julie Ajglová učinila, nebyl by její případ mezi jinými ničím výjimečným. Se svou žádostí se ovšem obrátila opětovně v červenci a znovu v prosinci 1952 na zemědělský referát ONV v Zábřehu: „Doufám, [...] že budete brát ohled na zákon zdraví člověka, jako nejcennějšího

⁴⁵⁵ Stížnost Miroslava Brixího předsedovi vlády Antonínu Zápotockému ze dne 7. září 1952. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

⁴⁵⁶ Přípis MNV v Hrabišíně Komisi pro zkoumání činnosti NV ze dne 8. prosince 1952. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

⁴⁵⁷ Žádost Julie Ajglové na MNV v Rohli o převzetí části zemědělské půdy ze dne 29. června 1952. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954. Ajglová argumentovala zcela v intencích prováděné zemědělské politiky, například poukázala na rozdrobenost svých polností, které tak nemohly být napojeny v rámci HTÚP na lány JZD.

*statku socialistické společnosti.*⁴⁵⁸ Neúspěch v jednání s ONV v Zábřehu ovšem Julii Ajglovou neodradil od dalšího postupu, obrátila se totiž na KNV v Olomouci. Zemědělský referent KNV v březnu a opětovně v dubnu 1953 apeloval na MNV v Rohli, aby jeho členové zajistili řádné obhospodařování půdy.⁴⁵⁹ Následovala celá řada žádostí, připisů a stížností, která vyvrcholila v říjnu 1953 svoláním šetření komise pro zkoumání činnosti NV. V konfrontaci s úředníky se plně projevila Ajglové tvrdohlavost, ale zároveň také značná dávka rezignace a poraženectví. Na výtku, že nemyslela do budoucnosti, když nenechala ani jednoho ze svých synů při zemědělství, odpověděla: „*Nemyslela, myslela jsem na pronajmutí pole. [...] Já nemohu pracovat, když to pole nechce MNV převzít, já ho nechám ležet a půjdu po žebrotě. V JZD bych byla přítěží. [...] Nejlepší by bylo, kdybyste mě odstřelili.*“⁴⁶⁰

Angažmá syna Julie Ajglové Jiřího, který se do celého případu oficiálně vložil v březnu 1953, byla dalším velmi zajímavým prvkem. Jiří Ajgl, zaměstnaný jako účetní v Gottwaldově, byl členem KSČ a brilantně ovládal ideologicko-byrokratický jazyk diktatury, což mu umožňovalo rozehrát se složkami lidové správy daleko sofistikovanejší partii. Argumentoval především národohospodářskou škodou, která kvůli jednání MNV v Rohli vznikala. Na jedné straně jeho neschopností zajistit obhospodařování půdy a na straně druhé držením jeho matky při zemědělství, když mohla zastávat jinou práci a „příspěť tak k budování socialismu“. Svoji stížnost předsedovi ONV v Zábřehu z června 1953 zakončil slovy, ve kterých při důsledném zachování linie stranické politiky nadřazoval blaho celku nad své vlastní: „*Věřím, že předsednictvo ONV prošetří řádně moji stížnost i celý případ a zjedná konečně nápravu nejen v zájmu žadatelky, ale v první řadě v zájmu nás všech, v zájmu rychlejšího vybudování socialismu v naší vlasti.*“⁴⁶¹ Ke zdůraznění svých argumentů neopomněl využít ani třídní aspekty státní politiky, když označil vedoucího zemědělského referátu ONV v Zábřehu za syna bývalého kulaka, „*který pak pochopitelně nemůže jednat v zájmu drobných lidí.*“⁴⁶² Celým případem se ONV v Zábřehu opětovně zabýval v únoru

⁴⁵⁸ Žádost Julie Ajglové na ONV v Zábřehu o převzetí zemědělské půdy MNV v Rohli. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁵⁹ ONV v Rohli reagoval na připis KNV v Olomouci následovně: „*U nás jest taková situace, že dnes na lékařské osvědčení dávají k dispozici MNV zemědělci závody z 15 ha výměrou o menších od 1 ha do 3 ha ani nemluvíme. Tak kdyby měl MNV všem vyhovět, stane se s Místního národního výboru ohromný kolchoz.*“ Přípis MNV v Rohli na KNV v Olomouci ze dne 31. března 1953. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁶⁰ Úřední záznam o jednání komise pro zkoumání činnosti NV při ONV v Zábřeze ze dne 1. října 1953 ve věci stížnosti Jiřího Ajgla proti MNV v Rohli. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁶¹ Stížnost Jiřího Ajgla na jednání při vyřizování žádosti zemědělským referátem ONV v Zábřehu k rukám předsedy ze dne 6. června 1953. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁶² Ibidem.

1954. Opět bezvýsledné jednání nakonec vedlo k předání celého případu k dořešení Okresní prokuratuře v Zábřehu.⁴⁶³

Obyvatelé, kteří bryskně neovládali rétoriku a nevyznali se v zákrutách komunistické ideologie jako Jiří Ajgl, využívali k prosazování vlastních zájmů kombinace rozličných improvizovaných argumentací a švejkovství. Náčelník obvodního oddělení VB v Loučné nad Desnou v reakci na anonymní dopis, zaslaný redakci Československému rozhlasu, poukázal na skutečnost, že „*ve zdejší obci se vyskytlo více anonymních dopisů, které napadají funkcionáře strany a lidosprávy.*“⁴⁶⁴ Kromě snahy o zdiskreditování místních představitelů strany a státu, spadající do širšího celku omlouvání vlastních nedostatků poukazováním na chyby a prohřešky druhých, hrála důležitou roli také solidarita mezi jednotlivými členy lokálních společenství. Obzvlášť v případě označování vesnických boháčů disponoval totiž hlavním slovem MNV, proti kterému nic nezmohli ani nadřizené orgány. V průběhu roku 1953, kdy byly právě této skupině obyvatelstva předepsány o 10% vyšší dodávky, někteří hospodáři s výměrou polí dalece přesahující hranici 5 ha uspěli se svým odvoláním, protože nebyli plénem MNV označeni za vesnické boháče.⁴⁶⁵ V konfrontaci s reptáním obyvatelstva se utíkali k relativizování státní politiky někdy také samotní funkcionáři. Do očí bijícím příkladem byl předseda MNV v Kosově na Zábřežsku Vincenc Němec, se kterým bylo nakonec zahájeno disciplinární řízení. Při projednávání osevního plánu na nadcházející rok řekl reptajícím zemědělcům, „*že mají jít za těmi blbany co to rozepisovali.*“⁴⁶⁶ Načež v prodejně Jednoty, kde byl zaměstnán, prohlásil, „*že [zemědělci, pozn. JM] nemusí heřmánek set, ale že mají říkat, že ho zaseli a že nevzešel.*“⁴⁶⁷ Příkladem zcela svévolného jednání byl případ Jozefa Žilavého, který v lednu 1953 opustil zemědělský příděl v Javoří na Zábřežsku a odešel pracovat jako drážní dělník zpět na Slovensko. Motivací mu bylo zcela tristní hospodaření místního JZD, ze kterého byl sice po svém odchodu vyloučen, ale povinnost k obhospodařování půdy po něm byla ONV v Zábřehu nadále vymáhána. Otázkou

⁴⁶³ „*Ač po celé dopoledne byly hledány cesty k vyřešení daného případu, nedospělo se k žádnému závěru pro naprosté nepochopení a nedostatek dobré vůle jak Ajglově, tak a to hlavně Jiřího Ajgla. Ani jednání na místě téhož dne provedené nevedlo k cíli.*“ Přípis ONV v Zábřehu na Okresní prokuraturu ze dne 10. března 1954. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁶⁴ Přípis OVVB v Loučné nad Desnou na ONV v Zábřehu ze dne 19. července 1952. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

⁴⁶⁵ V případě manželů Pallových se jednalo o polnost v rozsahu 13,5 ha. Josef Kopp obhospodařoval dokonce 19 ha. In: Přípis ONV v Zábřehu Josefu Koppovi z Police ze dne 7. října 1953. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.; Přípis ONV v Zábřehu manželům Josefu a Věře Pallovým z Libivé ze dne 17. července 1953. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁶⁶ Stížnost Miroslava Krňávka z Jedlí na předsedu MNV v Kosově Vincence Němce ze dne 23. října 1953. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁶⁷ Ibidem.

ovšem zůstává, nakolik mohly být nadřízené úřady ve svém snažení po disciplinaci obyvatelstva úspěšné.⁴⁶⁸

Klesající životní úroveň zemědělců, kteří nebyli schopní z výnosů hospodářství pokrýt základní chod domácnosti, vedla od přelomu let 1954-1955 k narůstání jejich snahy o odchod ze zemědělství. V období žní roku 1956 se zabýval ONV v Zábřehu z popudu redakce Zemědělských novin případem Josefa Vyhledala z Krchleb, kterého údajně kvůli tíživé finanční situaci opustila manželka. Podle názoru instruktora RONV se jednalo o „úpadkového“ zemědělce a celý rozchod měl být údajně sehrán, aby se Vyhledal mohl zbavit zemědělské usedlosti a z Krchleb odejít.⁴⁶⁹ Jestli se jednalo jen o přejeté místní klepy, nebo se Vyhledalovi opravdu podařilo sehrát před ONV v Zábřehu povedené divadlo, se dnes již jen těžko dozvíme. Jisté ale je, že se Vyhledalovi nakonec podařilo dosáhnout toho, že MNV jeho hospodářství předal ČSSS.⁴⁷⁰ Nutnost obdělání zemědělské půdy byla postupně nadřazována nad všechna ostatní kritéria, čímž vznikaly pro běžné zemědělce někdy jen těžko pochopitelné situace. V červnu 1956 si stěžovala Anna Milková z Klopín na Zábřežsku předsedovi vlády Viliamu Širokému, že jí bylo v rámci HTÚP odebráno pole, které ale dále neobhospodařovalo JZD, ale jiný soukromý zemědělec.⁴⁷¹ Mimo horizonty chápání zemědělského obyvatelstva spadala také logika hospodářského plánování a rozepisování dodávkových povinností. Hospodáři intuitivně upřednostňovali možnost rychlého a jistého zisku před splněním části dodávkových povinností, aniž by dohlédli z tohoto jednání plynoucí následky. V březnu 1955 podal předsedovi ONV v Šumperku stížnost Bohuslav Kubíček z Loučné nad Desnou. Stěžoval si na nucené odebrání krmiva, kvůli kterému se musel vzdát svého chovu prasat. Kubíček dlouhodobě neplnil předepsané dodávky krmiva a mléka, ale raději doma krmil prasnice a stloukal máslo pro odprodej na volném trhu.⁴⁷² Dlouhodobým neplněním

⁴⁶⁸ Jozef Žilavý popisoval situaci v JZD Javoří následovně: „Po založení JZD mladé pracovní sily poslali do výroby. Práca tým ochabla, čo sme poznali na stratách, ktoré sa objavili prvým rokom. Nato ešte živý a mrtvý inventár si jednotlivci odpredali, takže vo skutočnosti nebolo čím na poliach pracovať. Do práce nezostali pracovné sily. Jeden zostal marod, druhý nemohol, tretiemu sa za tak malý plat nechcelo a my mladší sme prácu zvládnuť nemohli.“ Žádost Josefa Žilavého o uvolnění ze zemědělství předsedovi vlády Antonínu Zápotockému ze 4. března 1953. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954. ONV v Zábřehu jmenovanému odpověděl: „Je tedy dnes na Vás, abyste se sám postaral a zajistil obhospodařování svých pozemků v obci Javoří, kam jste svého času dobrovolně přišel a ke své žádosti dostal přiděleno 10 ha půdy.“ Odpověď ONV v Zábřehu Jozefu Žilavému ze dne 25. května 1953. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁶⁹ Odpověď RONV v Zábřehu redakci Zemědělských novin ze dne 27. července 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁷⁰ Přípis MNV Krchleby na ONV v Zábřehu ze dne 18. července 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁷¹ Stížnost Anny Milkové předsedovi vlády ze dne 13. června 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁷² Rozbor dopisu zasláního p. Kubíčkem na ONV dne 23. března 1955. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 553/Ič. 2818, Stížnosti 1955.

povinných dodávek a neodváděním daní se přitom zemědělci zadlužovali a jejich tíživá situace se ještě zhoršovala. Karel Koláček z Červené Vody se v lednu 1956 obrátil na prezidenta Antonína Zápotockého o odepsání tři roky starých dodávkových dluhů. Protože však dodával selata na volný trh místo k výkupu, neschválil ONV v Zábřehu jeho žádost a v podstatě z něj učinil chronického „neplníče“.⁴⁷³ Svoji tíživou situaci, kterou si podle názoru instruktorů ONV zavínil sám, interpretoval jako nevděčnost ze strany státu. Navíc se v souvislosti s úbytkem pracovních sil opět stávalo aktuálním téma pohraničí. Ve stížnosti Koláček zdůrazňoval, že do pohraničí přišel v roce 1946 jako mlýnský dělník a k zemědělství se dostal až po uzavření živnosti v roce 1950. Svoji nynější tíživou situaci tedy přímo spojoval se svým dobrovolným odchodem do pohraničí.⁴⁷⁴

III. 2. 3. Převýchova, ochrana, zákonnost. Státní autority mezi tradicí a socialismem

Žádosti, ve kterých se obyvatelstvo obracelo na nadřazené úřední instance, byly a jsou podnes zcela specifickým žánrem formální korespondence. V dynamicky se proměňujících časech počátků a ustavování diktatury KSČ, kdy se měnilo vnímání většiny společenských rolí a hodnot, se žádosti vyznačovaly až překvapivou stálostí. Navzdory prosazenému systému národních výborů stírajícímu rozdíly mezi státní správou a samosprávou, v jehož rámci měl být hlavním vykonavatelem státní moci na lokální úrovni MNV, na nějž se měli občané se svými žádostmi přednostně obracet, přežívaly ve společnosti tradiční vzorce jednání. Ačkoliv vycházel tento systém z představy budování legitimacy státních institucí zdola, která byla charakteristická pro komunistickou ideologii jako celek, přetrvávala u obyvatelstva nedůvěra k nejnižše postaveným představitelům státu. Svoje tíživé životní situace chtěli žadatelé nejčastěji konzultovat s nevyšše postavenými státními představiteli, kteří pro ně byli zahaleni aurou důvěryhodnosti a určité všemohoucnosti. Zajímavým faktem bylo, že ženy se v případě žádostí souvisejících s rodinnou nebo manželskou situací obracely na manželky vysokých ústavních činitelů (paní presidentová, paní předsedová apod.), což také vycházelo z tradičního vnímání společenských rolí. Žádosti z období komunistické diktatury až překvapivě často replikují tradiční představy o společenském řádu, které byly implicitním rozvržením společenských rolí daleko bližší feudální vazalitě než socialistickému občanství. Poddaný, který se snažil svoji osobu maximálně ponížít, aby ještě více vynikla velikost jeho

⁴⁷³ Odpověď R ONV v Zábřehu panu Karlu Koláčkovvi ze dne 30. března 1956. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁷⁴ Stížnost Karla Koláčka prezidentu republiky Antonínu Zápotockému ze dne 31. ledna 1956. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

pána, všemožnými prostředky vyjadřoval svoji maximální loajalitu nadřizené vrchnosti, od které požadoval oplátkou ochranu a dosažení spravedlnosti.

Zcela explicitně se přežívající tradiční představy o společenském řádu projevovaly v žádostech starších obyvatel, kteří záměrně nebo nevědomě ignorovali převratné společenské změny.⁴⁷⁵ Častější ale bylo prolínání zažitých společenských formulací s nově se objevujícími normami a konvencemi. Rozličných variací se dostávalo samotnému oslovení státních představitelů, když žadatelé především u prezidenta spontánně spojovali oslovení pán a soudruh.⁴⁷⁶ Příkladem složitějších proměn myšlenkového světa v podmínkách socialistické diktatury byla žádost Boženy Březinové „velectěnému předsedovi“ vlády z července 1950, která končila: „*Jestli nám milý Pán Bůh vrátí zdraví, budeme pracovat s láskou, i se svými dětmi pro naši milou, lidově demogatickou republiku.*“⁴⁷⁷ Ve formulaci Boženy Březinové se tradiční představa božské garance lidského osudu propojovala s poválečným imperativem poctivé práce, která byla naopak nejvyšší hodnotou nového lidově demokratického společenského řádu. Silné náboženské citění v lidovém prostředí přežívalo a nebylo vnímáno v protikladu k socialistickému společenskému řádu, naopak se snažili někteří obyvatelé přesvědčit stranické funkcionáře o nutnosti vzájemného porozumění. Příkladem podobně svérázného vyjednávání byla korespondence lidového malíře a dalo by se snad říci písmáka Metoděje Balcárka z Vysehoří, který na ONV v Zábřehu požadoval navrácení zabavených písemností z jeho veřejné přednášky v roce 1953. Jestli se nakonec dočkal od funkcionářů ONV nějaké odpovědi bohužel nevíme, ale v květnu 1956 snad v zajetí chiliastických představ psal následující: „*A proto [,] že čas je pokročilý a nejsou již naděje na zlepšení přírody a míru v světě bylo by vážně potřebné naše vzájemné dorozumění, na němž je závislý zásah Nejvyšší Moci Právní, ve prospěch pravidelné přírody a trvalého míru ve Státě.*“⁴⁷⁸

Nejvyšší státní představitelé se ovšem k žádostem, které jim byly adresovány, dostali asi jen zřídka. V drtivé většině případů byly žádosti předány příslušnému odboru ONV, který po jejich prošetření nejvyšším státním úřadům pouze podal zveřejnou, nebo častěji také velmi stručnou zprávu. Jejich rozhodování bylo do velké míry limitováno sděleními členů

⁴⁷⁵ K nejarchaičtějším oslovením, která se ve sledovaném materiálu objevila, patřila stížnost sedmdesátileté Anny Zitové, pravděpodobně z poloviny roku 1955, která začínala slovy: „*Pane slavný hémmane vás prosím poniženě abyste mé prozbě vyhovil [...]*“ SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁷⁶ „*Vážený pane soudruhu prezidente [...]*“ Žádost Rudolfa Liepolda z 21. listopadu 1951 prezidentu republiky Klementovi Gottwaldovi. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁷⁷ Žádost Boženy Březinové prezidentu republiky Klementovi Gottwaldovi ze dne 6. července 1950. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

⁴⁷⁸ Žádost Metoděje Balcárka na ONV v Zábřehu ze dne 18. května 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

MNV, kteří nejlépe znali konkrétní situaci v obcích. Hlavním kritériem, kterým mohli ovlivnit posouzení relevance celé žádosti, byla pověst žadatele v jeho obci nebo popřípadě závodě. Marie Létalová z Vikantic na Šumpersku byla místními funkcionáři například charakterizována jako „domýšlivá, všechno kritizuje a přehání, nic jí není dost dobré.“⁴⁷⁹ Příznivé rozhodnutí žádostí bylo čím dál častěji podmiňováno kladným postojem k socialistickému státnímu zřízení. Posuzování loajality oscillovalo od nevyjasněného přes záporný postoj až po nepřátelství. Nevyjasněný postoj byl někdy paradoxně připisován také představitelům perzekuovaných skupin obyvatelstva (např. živnostníkům) a implicitně se u něj tedy předpokládal spíše záporný příděch. U žadatelů z řad běžného obyvatelstva se objevovala spíše charakteristika „neuvědomělosti“ nebo „nevyspělosti“, skrytá ve formulacích typu „není jim jasná věc socializace“.⁴⁸⁰ V případech, kdy žadatelé nepatřili mezi přesvědčeně loajální skupiny obyvatelstva, ale zároveň se dovolávali některých práv spojených s budováním socialistické společnosti, byli obviňováni z „neupřímnosti“.

Zhruba od poloviny padesátých let přecházelo posuzování loajality obyvatelstva do kádrování,⁴⁸¹ které znamenalo posun od živelných způsobů očisty k systematickému posuzování připisované loajality na základě politických a třídních kritérií. Při posuzování žádosti Zbyňka Bezděka z Rovenska na Zábřežsku, který chtěl uvolnit ze zemědělství za účelem studia na vysoké škole, podala v dubnu 1955 kontrolně inspekční skupina ONV v Zábřehu Ministerstvu zemědělství kompletní rozklad třídních poměrů celé jeho rodiny. K vyjádření MNV v Rovensku její členové dodávali: „Rada MNV v Rovensku, která je nyní po volbách složena z občanů neznajících potřebu zatlačování vesnického boháče a doporučila jeho žádost.“⁴⁸² Žadatelé byli schopni na posuny v posuzování žádostí velmi obratně reagovat a strategie, kterými legitimizovali své požadavky, procházely obdobným vývojem jako proměny státní politiky. Od manifestačního prohlašování loajality v letech 1950-1953 přecházeli žadatelé od roku 1955 ke zdůrazňování svého třídního původu a zásluh o budování socialistické společnosti, za což požadovali v rámci socialistické zákonnosti odpovídající postup činitelů lidové správy.

⁴⁷⁹ Odpověď ONV v Zábřehu redakci Rudého práva ze 3. prosince 1951. SOkA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

⁴⁸⁰ „Manželům Volglovým není jasna socializace vesnice, ačkoliv byli několikrát přesvědčováni ve své práci a jejich slova byla stále – to je družstevní, to je naše.“ Záznam o provedení vyšetření stížnosti Heleny Voglové z Nového Malína ze dne 25. srpna 1952. SOkA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 210/Ič. 330, Vyšetřování stížností 1951-1952.

⁴⁸¹ KNAPÍK, J. – FRANC, M.: *Průvodce kulturním děním...*, c. d., Díl I., s. 407-409.

⁴⁸² Zpráva kontrolně inspekční skupiny RONV v Zábřehu na přípis Ministerstva zemědělství ze dne 14. dubna 1955. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

Žádosti skýtaly představitelům místních státních autorit také významnou příležitost k disciplinaci obyvatelstva. Funkcionáři nezůstávali totiž jenom u posuzování loajality a relevance konkrétní žádosti, ale v řadě případů obsahovaly jejich odpovědi řadu rozličných apelů, které měly napravit špatné nebo „nevyspělé“ smýšlení žadatelů. Často používanou formulací, která se v odpovědích na žádosti rozličného druhu v této době zabydlela, byl „nedostatek dobré vůle“ na straně žadatelů. Otázky národního hospodářství přitom v řadě případů zasahovaly do bezprostředního soukromí jednotlivých rodin, jako například v případě vyhlášené pracovní povinnosti při sklizni. Týkala se totiž také matek s malými dětmi. Žádosti byly v těchto případech posuzovány podle řady měřítek, ve kterých hrál důležitou roli nejen počet dětí, ale také vztah k socialistickému zřízení. V lednu 1953 odpovídali úředníci MNV v Úsově na jednu z podobných žádostí následující kritikou „neupřímnosti“: „[Občané odmítající pracovní povinnost, pozn. JM] vidí velké nedostatky v zásobování, v distribuci a organizaci, zato málo pozorují, že jejich pohodlný život nikterak nepomáhá a nepomůže zlepšit některé potíže [,] které ještě máme.“⁴⁸³

Obzvláště přísný a konzervativní byl postup státních orgánů při řešení otázek rodinného charakteru, které nějakým způsobem ohrožovaly národní hospodářství. Z úředníků se v řadě takových případů stávali mravokárci, podobně jako v otázkách sociálně slabších skupin obyvatelstva. Pohodlnost byla nahrazována vytýkáním „neřádnosti“ osobního života, popřípadě vedení hospodářství, a v případě sociálně slabších obyvatel jim bylo zdůrazňováno, že za vzniklou situaci si zavinili sami: „*Svým postojem k právoplatným rozhodnutím zapříčinili jste znehodnocení svého domku [...] Současně připomínám, že objekt nebyl udržován s péčí řádného hospodáře [...] a nastalo všeobecné zchátrání celého objektu.*“⁴⁸⁴ V případech zemědělsky hospodařícího obyvatelstva bylo nejdůležitějším uplatňovaným měřítkem obdělání zemědělské půdy, kvůli kterému nadřízené orgány velmi často zasahovaly do soukromých rodinných záležitostí. Když v květnu 1955 opustila Václava Zatloukala z Krchleb manželka, zabýval se celou záležitostí ONV v Zábřehu, jehož členům se nakonec podařilo ženu přesvědčit alespoň k výpomoci při hospodaření na usedlosti: „*Lze předpokládat, že tímto stykem upevní se manželský svazek natolik, že další spolužití bude umožněno.*“⁴⁸⁵ Zhruba od roku 1955 tyto převýchovné tendence postupně ustupovaly spíše vysvětlování reálné situace, přičemž od občanů bylo vyžadováno její přijetí a důvěra v postup

⁴⁸³ Odpověď MNV v Úsově na ONV v Zábřehu na stížnost L. Doležalové ze dne 8. ledna 1953. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁴⁸⁴ Přípis ONV v Šumperku Žofii Haltmarové ze dne 14. března 1957. SOkA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 553/Ič. 2818, Stížnosti 1955.

⁴⁸⁵ Přípis ONV v Zábřehu na MNV v Krchlebech ze dne 4. června 1955. SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

úředníků.⁴⁸⁶ Anně Milkové z Klopín na Zábřežsku se dostalo v červnu 1956 následujícího poučení: „[Postupem socializace, pozn. JM] *nelze se vyhnouti tomu, že soukromě hospodařící zemědělci pokud v tomto způsobu setrvají [,] budou muset se smířit s tím, že budou obhospodařovati pozemky na okraji honů, neb takové, které nelze velkými stroji dobře zajistit.*“⁴⁸⁷

III. 3. Péče o člověka. Obrat roku 1953 a politika „nového kurzu“

Rok 1953 byl bohatý na řadu událostí, které se větší či menší mírou spolupodílely na proměně komunistického panství a proměnily jeho tvář. Náhlé úmrtí dvou výrazných formativních osobností – tedy Josifa V. Stalina a Klementa Gottwalda, v rychlém sledu za sebou, společně s eskalujícími československými hospodářskými problémy a krizí sovětizace, nespádaly do kategorie ovlivnitelných událostí. Výrazným způsobem ale zasáhly do konstrukce legitimacy společenského uspořádání, kterou opětovně destabilizovaly a otevřely pole pro její novou reinterpetaci. Ať už budeme rok 1953 považovat za kulminační bod předchozí krize, nebo počáteční bod krize nové, nemůžeme jej nechat bez povšimnutí. Komunistické autority byly nuceny reagovat na nastalou situaci. Pro vysvětlení opětovné stabilizace komunistického panství v druhé polovině padesátých let jsou důležité právě některé prvky této reakce. Karel Kaplan v této souvislosti hovoří o „době tání“, což ovšem až příliš evokuje představu oslabování a rozpadu.⁴⁸⁸ Podobně jako nevedla smrt Stalina a Gottwalda k jejich vytěsnění z reality socialistické společnosti, ale jejich osobní památka byla (alespoň dočasně) přetvořena v mýtické symboly,⁴⁸⁹ nerozpadaly se definitivně ani další výkladové vzorce. V období 1953 až 1955 docházelo k přetváření dosavadních legitimizačních obrazů, k jejich často velmi zásadní reformulaci, kterou ale komunističtí představitelé prováděli v přísné kontinuitě s předcházejícím obdobím. Kromě dílčích proměn státní politiky se zde utvářely předpoklady umožňující opětovnou stabilizaci celého systému, navzdory událostem roku 1956 v sousedních státech. Pokud přistoupíme na Kaplanovu metaforu, tak ledy v Československu netály, nastala pouze menší obleva. Do jara bylo ještě daleko.

III. 3. 1. Spokojenost, vděčnost a důvěra. Funkcionáři KSČ mezi slánštinou a „novým kurzem“

⁴⁸⁶ „Proto zdejší odbor Vás žádá, abyste měl důvěru ve státní správu [...]“ Přípis ONV v Šumperku Janu Matýsovi ze dne 27. srpna 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 553/Ič. 2818, Stížnosti 1955.

⁴⁸⁷ Přípis RONV v Zábřehu Anně Milkové ze dne 25. června 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945–1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950–1954.

⁴⁸⁸ KAPLAN, K.: *Kronika komunistického...*, Doba tání 1953-1956, c. d., s. 63-65.

⁴⁸⁹ MACURA, V.: *Šťastný věk*, c. d., s. 129-130.

Pozornost stranických funkcionářů se v první polovině roku 1953 výrazně upírala k hospodářským otázkám, především k hospodářskému plánování. Do stranického života nejvíce zasáhla otázka přetrvávajícího dvojího trhu, která ale nebyla s nižšími stranickými složkami náležitě diskutována. Obecně byl přetrvávající vázaný trh jedním z reliktvů válečné ekonomiky, který ale umožňoval státu v bezprostředně poválečné době zmírňovat sociální dopady tíživé ekonomické situace a regulovat rovnoměrnost zásobování. Jeho zrušení bylo oddáleno opětovnou remilitarizací československé ekonomiky v období po roce 1951. Navíc umožňoval systém dvojího trhu, zavedený od 1. ledna 1949, výrazně zasahovat do distribuce zboží jednotlivým skupinám obyvatelstva podle aktuálních třídních a národohospodářských hledisek. Posledním z takových nařízení, předcházejících peněžní reformu, byla například vyhláška Ministerstva vnitřního obchodu o vyloučení určitých skupin obyvatelstva z vázaného trhu.⁴⁹⁰ Dlouhodobé problémy v zásobování a peněžním oběhu, které z přetrvávajícího dvojího trhu pramenily, byly vyřešeny komplexem opatření z 1. června 1953. Z dlouhodobého hlediska se jednalo o základ stabilního růstu výroby i spotřeby obyvatelstva. Bezprostředně v době svého uskutečnění se ale nesetkala s přijetím obyvatelstva a měla dokonce výrazně destabilizační efekt.⁴⁹¹

Ačkoliv se první náznaky oživení spontánních aktů nesouhlasu obyvatelstva objevovaly již v první polovině roku 1953 v souvislosti s úmrtím Stalina a Gottwalda,⁴⁹² měla peněžní reforma daleko silnější ozvuk, protože bezprostředně zasahovala do běžného života obyvatelstva. Jednou ze zásadních negativních souvislostí měnové reformy bylo její bleskové provedení, do kterého byl zasvěcen jen velmi úzký okruh osob.⁴⁹³ Ústřední úřady se snažily zamezit vykupování zboží regulací prodeje v druhé polovině května. Nedůvěra obyvatelstva byla překonávána agitační kampaní popírající brzkou peněžní reformu, do které byli osobně zapojeni mnozí funkcionáři KSČ.⁴⁹⁴ Utajovaná informace jim byla sdělena až na poslední chvíli v předvečer jejího provedení. Například na Šumpersku se jednání rozšířeného OV KSČ sešlo až o půl deváté večer. Reakce funkcionářů tedy byly velmi bezprostřední. Hlavními obavami se v souvislosti se zrušením přidělového systému stala dostupnost některých druhů

⁴⁹⁰ ĐOUBALOVÁ, I.: *Sociální dopady měnové reformy 1953 v Československu*. Diplomová práce. Praha: ÚHSD FF UK, 2009, s. 26.

⁴⁹¹ Podrobný výklad ke kořenům, průběhu a dopadům měnové reformy viz PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 278-288.

⁴⁹² KAPLAN, K.: *Kronika komunistického...*, Doba tání 1953–1956, c. d., s. 65. Na okresní konferenci v Zábřehu, konané v dubnu 1953, si učitel Rozsypal z Postřelmova stěžoval, že někteří žáci odmítli podepsat kondolenční akt k úmrtí prezidenta Gottwalda. Příspěvek s. Rozsypala. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané 11. -12. dubna 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2185, Zábřeh 1953.

⁴⁹³ PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 287.

⁴⁹⁴ ĐOUBALOVÁ, I.: *Sociální dopady...*, c. d., s. 29-30.

potravin, jichž se podle zkušeností nedostávalo ještě v přidělovém hospodářství (např. cukr, mléko, mouka).⁴⁹⁵ Jako velmi opodstatněné se ukázaly dotazy na zálohy mezd vyplácené ještě těsně před provedením reformy.⁴⁹⁶ Tento postup vyvolal zásadní nesouhlas dělnického obyvatelstva, který v jiných regionech českých zemí a Slovenska přerostl ve stávkové hnutí.⁴⁹⁷ Nepřípravenost samotných stranických funkcionářů na průběh reformy lze ilustrovat na ztrátách samotných organizací KSČ, které měly v době reformy deponovány desetitisícové až stotisícové částky v hotovosti na pokladnách.⁴⁹⁸ Ačkoliv měl okres Zábřeh jako jeden z mála stav stranické pokladny v pořádku, sešel se zde oproti Šumperku v předvečer provedení reformy velmi slabý členský aktiv. Osobní zainteresovanost stranických funkcionářů v agitační kampani popírající reformu, která se ukázala jako lichá, vedla k oslabení jejich autority u obyvatelstva. Oslabena byla ale také důvěra samotných funkcionářů ve stranické vedení. Znejistění, které rozporuplnost reformy vyvolala, se odrazilo například ve vynuceném manifestačním prohlášení souhlasu s reformou, které museli členové OV KSČ v Zábřehu na počátku srpna 1953 absolvovat v rámci prověrek. Ne všem se ovšem souhlas s reformou prohlašoval snadno, jako například Hynkovi Sládkovi, kterému při přepočtu státní půjčky vznikl dluh navíc v nové měně: „*S měnovou reformou plně souhlasí a je vyrovnán i s tím, že byl takto postižen, nedovedl mu však dosud nikdo zdůvodnit, proč musí platit peníze, které nikdy neměl. [Sládek] vnitřně není vyrovnán s tím, že tento postup je správný.*“⁴⁹⁹

Negativní sociální jevy spojené s důsledky peněžní reformy spolu s odporem obyvatelstva vedl ke korekci státní politiky, do které byla jako legitimní přijata otázka životní úrovně obyvatelstva.⁵⁰⁰ Byla začleněna jako součást úseku stranické práce nazývaného příznačně „péče o člověka“, který tím získával zcela nový obsah: „*Péče o člověka, jeho dobro a blaho a co nejvyšší uspokojení jeho potřeb, bylo vždy v popředí starostí naší strany.*“⁵⁰¹ Peněžní reforma byla zpětně vysvětlována jako první krok ke zvyšování životní úrovně

⁴⁹⁵ Zápis z mimořádného zasedání OV KSČ v Šumperku, rozšířeného o předsedy ZO KSČ, ze dne 30. května 1953. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.9/Ič. 37, Schůze pléna 1953-1954.

⁴⁹⁶ Vyplácení záloh vycházelo z Usnesení předsednictva vlády o úpravě výplat mezd a platů ze dne 5. května 1953, podle něhož měla být polovina měsíční mzdy vyplacena k 20. květnu 1953. Komplikace se vyskytly také v čerpání novomanželských půjček nebo při výplatách důchodů, pojistek apod. Více viz ĐOUBALOVÁ, I.: *Sociální dopady...*, c. d., s. 28-29.

⁴⁹⁷ PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 287.

⁴⁹⁸ Zpráva KRK pro IX. krajskou konferenci KSČ v Olomouci. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2509, Olomouc 1954.

⁴⁹⁹ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 1. srpna 1953. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 18, Schůze pléna 1953-1954.

⁵⁰⁰ Hlavní rysy tzv. politiky nového kurzu přehledně viz PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální...*, c. d., s. 290-292.

⁵⁰¹ Úvodní referát IX. krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 16. – 17. dubna 1954. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2509, Olomouc 1954.

obyvatelstva, o niž se nově konstruovaná legitimita opírala. Pracující měli nyní výsledky vlastní práce pociťovat ve zvyšování své životní úrovně: „Zpevněním koruny a odstraněním lístkového systému jsme znemožnili nepřátelům republiky a různým darmojedům spekulovat svými nahromaděnými penězi a narušovat tak plynulý chod našeho hospodářství.“⁵⁰² Měřítkem úspěšnosti stranické politiky a pojítkem mezi státem a lidem se měla stát spokojenost, vděčnost a důvěra.⁵⁰³ Vděčnost byla uváděna například v souvislosti se snížením maloobchodních cen z počátku dubna 1954, které bylo náležitě propagandisticky využito. Právě propagandistická a agitační práce se měla nyní dostat do popředí kýžené aktivity straníků, obzvláště v období před volbami do národních výborů a národního shromáždění. V tomto období byl opětovně ožívován a konstruován obraz první československé republiky, která měla sloužit jako negativní folie k poměřování socialistické současnosti. Motivací bylo, že „dělníci a hlavně úředníci vzpomínají na dobu kapitalismu v dobrém. To špatné už často zapomněli.“⁵⁰⁴ V průběhu roku 1953 byl dokonce zpracován poměrně rozsáhlý agitační materiál na základě statistických ukazatelů z doby první republiky pro jednotlivé kraje.⁵⁰⁵ Situace kolem peněžní reformy zanechala ve stranících a funkcionářích negativní zkušenost, kdy museli provádět agitaci bez předem daných informací.⁵⁰⁶

Ačkoliv docházelo k podobným proměnám a posunům ve státní politice, ideologické prostředí a používané výkladové vzorce zůstávaly až překvapivě stabilní. Poměrně dlouhodobou setrvalost vykazoval například obraz „záškodnického spiknutí“ Rudolfa Slánského. Jeho stabilizační potenciál a míra zvnitřnění se ukazovaly u stranických funkcionářů ještě tváří tvář nenadálému provedení peněžní reformy. Na mimořádném zasedání se člen OV KSČ v Šumperku Rulíšek ptal: „kteří Slánští to prozradili a lidé si nakoupili hodnotné věci.“⁵⁰⁷ V rámci aktualizace obrazu Slánského jako „nepřítele ve straně“

⁵⁰² Ibidem.

⁵⁰³ Do stranického diskursu se v této souvislosti dokonce dostávala jako relevantní slovní spojení např. průzkum trhu a poptávky, požadavky spotřebitelů, spokojenost zákazníků apod. Přitom ještě v období provádění peněžní reformy byl obchod považován za nepřátelské a reakční prostředí: „V obchodech nejsou vedoucí nakloněni našemu režimu, jsou z nich spekulanti. Nyní během inventury dají své peníze v obchodě do zboží a budou opět šmelit.“ In: Zápis z mimořádného zasedání OV KSČ v Šumperku, rozšířeného o předsedy ZO KSČ, ze dne 30. května 1953. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.9/Ič. 37, Schůze pléna 1953-1954.

⁵⁰⁴ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 30. listopadu 1955. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 19, Schůze pléna 1954-1955.

⁵⁰⁵ Souhrnné statistické data o oblasti Olomouckého kraje za předmnichovské republiky. SOkA Šumperk, f. OSS Zábřeh 1945-1960, k.5/Ič. 41.

⁵⁰⁶ „Těžko se pak agituje takovému soudruhu, který k nějaké palčivé otázce mlčel v době, kdy bylo třeba mluvit.“ Příspěvek č. 26, s. Kostelník, Svěbohov. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2522, Zábřeh 1954.

⁵⁰⁷ Jeho kolega Pavlů se v souvislosti se špatnou informovaností o vyhlášení peněžní reformy zase tázal, „zda tam nahoře není ještě kus slánskovštiny?“ Zápis z mimořádného zasedání OV KSČ v Šumperku, rozšířeného o předsedy ZO KSČ, ze dne 30. května 1953. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.9/Ič. 37, Schůze pléna 1953-1954.

byly stranickými funkcionáři využívány silné kontinuity s původním stalinistickým pojetím,⁵⁰⁸ které se ovšem v ideologické rovině projevovaly všeobecně: „*Bojujíc proti zákeřným metodám Slánského, Šlinga a spol., vypočítaným na umrtvení akceschopnosti a přitažlivosti strany, na její izolaci od širokých vrstev, krok za krokem upevňovala naše organisace spojení s lidem, získávala jeho důvěru.*“⁵⁰⁹ V zemědělské politice bylo například již na počátku roku 1953 upuštěno od frontální masové vlny kolektivizace, jejíž nedostatky byly však neustále vysvětlovány třídním smírem. Obraz kulaka si ponechával podobně jako obraz „nepřítele ve straně“ silný stabilizační potenciál, který dokázal kanalizovat veškeré negativní jevy, které socialistické hospodaření na vesnici produkovalo. Stranické prostředí nadále zůstávalo v bojové pohotovosti, z ideologického hlediska se pouze změnily podmínky boje: „*Reakce mobilizuje a bude i nadále mobilizovat všechny své rezervy. Její síla však již není v hospodářských posicích a proto využívá zbytků buržoazní ideologie ve vědomí lidí.*“⁵¹⁰

V podobných souvislostech je nutno chápat také návrat stranických funkcionářů, kteří byli odstaveni a perzekuováni v počátečním období politických procesů. Na okresní konferenci KSČ v Šumperku vystoupili s kritickými příspěvky v roce 1955 bývalý okresní tajemník Konrád Zaoral a z pozice zástupce ČSSS také Jaromír Gába, oba zbavení stranických funkcí v souvislosti s případem Josefa Stavinohy v roce 1950.⁵¹¹ Do byra okresní organizace KSČ v Zábřehu byl ze starší generace komunistických funkcionářů opětovně zvolen Jaroslav Holouš, který s kritikou okresního vedení KSČ vystoupil už na okresní konferenci v roce 1954.⁵¹² Ačkoliv by se mohlo zdát, že musel tento vývoj narušovat konzistenci výkladu politických procesů jako legitimního a správného řešení stranických konfliktů, bylo tomu spíše naopak. Vytvořený obraz protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským byl totiž v počínajících diskusích o otázce kultu osobnosti československými komunisty velmi svérázně modifikován. Vzhledem k tomu, že byl Josef Stavinoha odsouzen kvůli rozporům s Jarmilou Taussigovou, mohli být tito bývalí straničtí funkcionáři spíše oporou nové interpretace Slánského procesu jako odhalení nositele kultu osobnosti v československém prostředí.⁵¹³ Jejich opětovné zasahování do stranického života

⁵⁰⁸ Reinterpretační mechanismy a jejich stabilizační potenciál v souvislosti s případem Slánského analyzoval LÓDŽI, M.: *První pokus...*, c. d., s. 47-54.

⁵⁰⁹ Úvodní referát IX. krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 16. – 17. dubna 1954. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2509, Olomouc 1954.

⁵¹⁰ Úvodní referát IX. krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 16. – 17. dubna 1954. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2509, Olomouc 1954.

⁵¹¹ Zápis okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 12. a 13. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2862, Šumperk 1955.

⁵¹² Zápis okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 13. a 14. března 1954. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2522, Zábřeh 1954.

⁵¹³ LÓDŽI, M.: *První pokus...*, s. 48-49.

bylo spíše výrazem kontinuity stalinské mentality, než jejím popřením. Příkladem může být styl stranické personální politiky, když byl do čela zábřežské okresní organizace těsně před konáním výroční konference v roce 1955 dosazen KV KSČ v Olomouci nový vedoucí tajemník. Jednalo se o situaci v podstatě totožnou s odvoláním Jaroslava Holouše v dubnu 1950.⁵¹⁴

III. 3. 2. Svazáky chceme v pohraničí natrvalo. Krize zemědělské politiky a počátky doosídlování

Na krajské konferenci KSČ v Olomouci v květnu 1953 zaznívaly ještě v projevech delegátů ambiciózní závazky k rozšiřování JZD, které ovšem v odstupě několika měsíců už musely působit značně iluzorně. Názorným příkladem byl příspěvek člena OV KSČ v Zábřehu Urbáška, který uváděl: „[K]dyž nasadíme všechny páky a převody věříme, že nám nová družstva porostou [...]“⁵¹⁵ Stále ještě převládala víra, že špatné hospodaření družstev bylo způsobeno „třídním nepřítelem“, zakořeněná ve stranickém prostředí z dřívějšího období.⁵¹⁶ Lékem se měla stát důkladná očista třídního složení družstev, které se měly opírat o malé a střední rolníky: „S. Stalin říkal, že je třeba, aby bolševici se stali odborníky, že založením kolchozu práce nekončí, ale teprve začíná. V této době musí stát na místě komunisté, kteří za pomoci strany vyřeší každou situaci a pomohou malým a středním zemědělcům, které stavíme do čela JZD.“⁵¹⁷ Na červencovém zasedání OV KSČ již bylo jasné, že 70% združstevněné půdy v podmínkách zábřežského okresu nepřipadá v úvahu: „[P]odle výhledu plánu nedokážeme úkol splnit letos a ani v příštím roce.“⁵¹⁸ Zaznívaly sice již názory, aby bylo upuštěno od „honby za novými JZD“, ale stále ještě byla problematická situace spojována především s působením záškodníků – „odstranit nepřátele z JZD!“⁵¹⁹

⁵¹⁴ „Krajský výbor schválil návrh s. Ulipa, protože jmenovaný má všechny předpoklady zastávat tuto funkci. Návrh byl předložen BOV, které jej vzalo za své. Starý OV nemá možnost působit na tuto změnu, protože krajský výbor návrh projednal a uznal za správný.“ In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 1. března 1955. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 19, Schůze pléna 1954-1955.

⁵¹⁵ Příspěvek, s. Urbášek. In: Zápis VIII. krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 23. – 24. května 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2172, Olomouc 1953.

⁵¹⁶ Urbášek se na zasedání OV KSČ v Zábřehu v prosinci 1952 vyjadřoval k situaci v JZD ve Slavoňově následovně: „Při zakládání JZD ve Slavoňově byli ve straně i na vedoucích místech dobří lidé. Tito z funkcí odešli a dnes v JZD vládnou kulaci a nepřátelé JZD. Je to dokladem toho, jak nepřátelé dovedou JZD rozvracet.“ Jednalo se o naprosté nepochopení mentality vesnice a už v této době se objevovaly odlišné názory, které šly více k meritu věci, jako například v reakci Frankého z těžce schůze: „Třídní boj na vesnici je příčinou, že členové strany i nestraníci od funkcí uhýbají. Druhou chybou je, že máme spoustu nedostatků v hospodářství.“ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 29. prosince 1952. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 17, Schůze pléna 1952-1953.

⁵¹⁷ Příspěvek, s. Urbášek. In: Zápis okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 11. a 12. dubna 1953. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2185, Zábřeh 1953.

⁵¹⁸ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 18. července 1953. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 18, Schůze pléna 1953-1954.

⁵¹⁹ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 18. července 1953. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 18, Schůze pléna 1953-1954.

Na záříjovém zasedání, kde byla otevřena diskuze k projevu prezidenta Antonína Zápotockého,⁵²⁰ zůstal ale Urbášek se svými představami „záškodníků“ víceméně osamocen. Kritická diskuze otvírala kromě situace v JZD také další témata – například příliš tvrdý postup vůči živnostníkům.⁵²¹ Obecně byl prvním důsledkem návratu družstevníků zpět k soukromému způsobu hospodaření v srpnu 1953 rozpad JZD v Hrabové.⁵²² Do prosince téhož roku následovala na okrese Zábřeh likvidace dalších 6 JZD.⁵²³

Kolektivizace zemědělství nepřinášela kýžené výsledky a na Zábřežsku bylo v roce 1954 kromě množství rozpadlých JZD také 500 ha neobdělávané půdy. Přes obrat státní politiky, který byl proveden již v září 1953, přežívala ve stranickém prostředí u některých členů nadále představa upevňování družstevního sektoru očištěnou od třídních nepřátel. Na okresní stranické konferenci v Zábřehu konané v březnu 1954 tuto stalinskou linii prosazoval výše již zmiňovaný Urbášek, který požadoval také tvrdší zásahy do majetku nedružstevníků.⁵²⁴ Probíhajícímu útěku zemědělců by rád čelil mobilizací komunistů, ale neuvědomil si, že v řadě případů už není koho mobilizovat: „*Jak však postupují soudruzi z Podolí, když jsou to právě oni, kteří z JZD odcházejí nebo jsou vylučováni, vystoupil i předseda organizace a MNV. Tam nemají odvalu se rvát s nedostatky a utíkají bláhové naději, že starost jen o sebe je snadnější než kolektivní spolupráce.*“⁵²⁵ Vedle funkcionářů Urbáškovy typu, kteří lpěli na stalinských ideologických poučkách a byli nositeli kontinuity s předešlým obdobím, představovala výrazný proud skupina generačně starších komunistů. Ti

⁵²⁰ Jednalo se o prezidentův projev na Klíčavě z 1. srpna 1953, ve kterém mimo jiné řekl: „*My vám nebudeme bránit, ale vezměte na vědomí, že zemědělskou výrobu zvýšit musíme.*“ Ve zprávách ministerstva zemědělství a zemědělského oddělení ÚV KSČ vypadalo přijetí projevu obyvatelstvem následovně: „*Události v NDR, Maďarsku a projev soudruha Zápotockého jsou vesměs úmyslně přerušovány a vytrhávány jednotlivé věty, což svědčí o značné kulacké agitaci, na druhé straně nedostatečném vysvětlování pro nás výhodné situace stranou.*“ Více ke krizi kolektivizace viz: KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti...*, Část druhá, s. 254-281.

⁵²¹ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 9. září 1953. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 18, Schůze pléna 1953-1954.

⁵²² Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 1. srpna 1953. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 18, Schůze pléna 1953-1954.

⁵²³ V druhé polovině roku 1952 bylo na území okresu Zábřeh celkem 27 JZD II. typu a 17 JZD III. typu. V prosinci 1953 klesl tento počet na 4 JZD II. typu a 26 JZD III. typu, z čehož bylo 6 JZD III. typu v likvidaci (Jednalo se především o JZD obcí, nacházejících se ve vyšší nadmořské výšce a s horší bonitou půdy. Např. Maletín, Pobučí, Javoří, Hynčina). V krizovém stavu se navíc nacházela ještě JZD v dalších 5 obcích. Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 30. prosince 1953. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.3/Ič. 18, Schůze pléna 1953-1954.

⁵²⁴ „*Bylo to falešné heslo ‚Venkov jedna rodina‘ a ‚bud‘to všichni nebo nikdo‘ na kterém sklouzli soudruzi [...]. Nedokážeme-li diferencovat vesnici my – tak jak nás to učí strana, ukáže nám to náš třídní nepřítel.*“ Příspěvek, s. Urbášek. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2522, Zábřeh 1954.

⁵²⁵ Příspěvek, s. Urbášek. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2522, Zábřeh 1954.

byli připravenější ke kritice, uznání možných chyb a celkově si zachovávali pragmatičtější přístup.⁵²⁶

Zemědělci se na Zábřežsku a Šumpersku o život v komunistické straně přestávali zajímat, nenavštěvovali členské schůze ani stranické konference.⁵²⁷ Očista ztrácela svůj ozdravný účinek a sami komunisté si začínali uvědomovat, že delegitimituje jejich dosavadní politiku. V druhé polovině roku 1954 vystupovala do popředí zájmu především snaha o obdělání veškeré možné půdy, aby mohly být splněny stranické závazky ke zvýšení objemu zemědělské výroby: „*Vykoupit tam, kde je. V Hanušovicích byly dělány zásahy, ale není možné dělat vymetání masově, nasvědčovalo by to, že jsme špatně pracovali.*“⁵²⁸ Očištěná družstva se uzavírala do sebe a odmítala přijímat nové členy, což vedlo k propadu produktivity práce. Ztrátová družstva v pohraničí Olomouckého kraje vykazovala za rok 1954 dokonce záporné pracovní jednotky, takže jejich členové nedostali vyplaceny žádné mzdy. V souvislosti s touto situací vstupovalo pohraničí na přelomu let 1954 a 1955 opět do stranických debat a usnesení jako specifický prostor, kterému bylo nutno věnovat náležitou pozornost. Vedoucí tajemník OV KSČ v Rýmařově Kusák na krajské konferenci v březnu 1955 naznačil rozporuplnost celého doosídlování, které probíhalo jak do kolektivizovaného, tak soukromého sektoru hospodaření. Komplikace nastávaly neutěšeným stavem opuštěných usedlostí, které většinou nebyly vhodné pro okamžité obývání a postrádaly jak živý tak mrtvý inventář. Další svízel představovala kvalita samotných přicházejících zemědělců: „*Z Přerova nám byl dosídlen Skříčka, který je násilníkem a povalečem, dále Vavřina Jan do Sovince, kde občané žádají, aby byl dán zpět do Přerova. Uhybnuly mu do dnešního dne 3 kusy hovězího dobytka a rezervní kůň. Špatné kádry nám poslal i okres Šumperk. To znamená, že se okresy velmi rády zbavují takovýchto lidí.*“⁵²⁹

Na Šumpersku také probíhal aktivně nábor nových sil do zemědělství, ale počty nově přijatých pracovních sil jen stěží vyvážily odchody ze zemědělství. Přesvědčovací kampaň k návratu do zemědělství zcela ztroskotala pro nezájem funkcionářů místních národních výborů. Z hlediska plnění předepsaného plánu rozšiřování obdělávané půdy byla situace

⁵²⁶ Na centrální úrovni byl tento rozpor reprezentován konfliktem mezi prvním tajemníkem ÚV KSČ Antonínem Novotným (blízký Urbáškovi) a o dvacet let starším prezidentem Antonínem Zápotockým. Na centrální úrovni viz KAPLAN, K.: *Kronika komunistického...*, Doba tání 1953–1956, c. d., s. 107-119.

⁵²⁷ Na okresní konferenci v Šumperku bylo v roce 1955 přítomno pouze 18 výkonných zemědělců. Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 12. a 13. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2862, Šumperk 1955.

⁵²⁸ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 25. září 1954. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.9/Ič. 38, Schůze pléna 1953-1954.

⁵²⁹ Příspěvek, s. Kusák. In: Zápis X. krajské konference KSČ Olomouc konané ve dnech 26. -27. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2850, Olomouc 1955.

vážná především v soukromém sektoru a JZD.⁵³⁰ Funkcionáři, kteří se snažili agitovat pro vstup do JZD mezi zemědělci, byli z jejich strany odbíjeni poukazy na předešlou negativní zkušenost s neúspěchy zemědělské politiky, například v Novém Malíně nebo Dolních Studénkách.⁵³¹ Všeobecně přicházely nové pracovní síly spíše jako zaměstnanci do státních statků, kde se ale také potýkaly s řadou problémů. Až překvapivě tvrdá slova o situaci v ČSSS zvolil na okresní konferenci v Šumperku Jaromír Gába: „*Půda se nemůže dát pod střechu jako továrna, zaměstnanci jsou složeni z cigánů, nyní se dělá nábor do zemědělství, je to samý prémiový řád a dopadne to jako v Ostravě. Mládež, která jde na statky, nebude mít kde spát, zatímco v internátech na závodech má mládež samé výhody.*“⁵³² Právě do mládeže byly v souvislosti s touto problematikou vkládány velké naděje, což jasně naznačil v závěrečném slově krajské konference tajemník KV KSČ v Olomouci Hron, když hovořil o nutnosti vytváření kvalitních životních podmínek pro brigády ČSM: „*Je třeba si uvědomit, že toto neděláme proto, abychom rezervní půdu obdělali, chceme, aby svazáci zůstali v pohraničí natrvalo, aby brigády ČSM nám ukázaly tento problém vyřešit nejen v letošním roce, jak nám to ukládá naše strana a vláda.*“⁵³³

III. 3. 3. Socialismus je chléb pro každého. Proměny životní úrovně obyvatelstva

„*Lidem, kteří se ptají co je socialismus, já řeknu. Je to chléb pro všechny. To znamená práce, zajištění oblečení, školy, to, aby staří lidé nemuseli prosit o chleba. Na to jsou němečtí pracovníci velmi hrdí. Nemáme ještě ráj, ale chceme pomáhat, aby to bylo ještě lepší.*“⁵³⁴

Peněžní reforma významně zviklala důvěru straníků a obyvatelstva vůči schopnosti státu a strany reálně uspokojit proklamovanou snahu o zvyšování životní úrovně obyvatelstva. Komunističtí funkcionáři si byli provázanosti peněžní reformy s podporou obyvatelstva a jejího reálného poklesu i mezi straníky dobře vědomi: „*Po měnové reformě značně poklesl odběr stranického tisku a spisů Lenina, Stalina a Gottwalda.*“⁵³⁵ Kritika poklesu životní úrovně byla častým obsahem příspěvků delegátů na okresních konferencích v průběhu roku

⁵³⁰ Z předepsaných 500 ha nově obdělané půdy se jim podařilo splnit jenom 81 ha, tedy necelou šestinu. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 12. a 13. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2862, Šumperk 1955.

⁵³¹ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 6. srpna 1955. SOKA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 39, Schůze pléna 1955-1956.

⁵³² Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 12. a 13. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2862, Šumperk 1955.

⁵³³ Závěrečné slovo, s. Hron. In: Zápis X. krajské konference KSČ Olomouc konané ve dnech 26. -27. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2850, Olomouc 1955.

⁵³⁴ Příspěvek, s. Schilder. Zápis X. krajské konference KSČ Olomouc konané ve dnech 26. -27. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2850, Olomouc 1955.

⁵³⁵ Zpráva z okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 13. - 14. března 1954. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2522, Zábřeh 1954.

1954. Například na Šumpersku spadaly v tomto období mezi nejkritičtější příspěvky železničních dělníků, kteří často patřili ještě k předválečným straníkům: „[S. Panáček z ČSD Hanušovice] hovořil o tom, že úprava platů při měnové reformě 1:5 neodpovídá dnešní drahotě, že strojvůdce po 30 letech služby má nižší plat, než měl za předmnichovské republiky.“⁵³⁶ Samotná peněžní reforma ovšem neznamenala takový přelom jako odstranění přidělového systému, které se propojovalo s problematickou situací v zemědělství a s chronickými nedostatky v zásobování: „Další okolnost, [...] již tak dobře nesnášejí, neboť po měnové reformě jakoby docházelo k jakémusi narušování potravinářské distribuce a pracující ze závodů nedostanou v Sudkově, který je vesnicí, často tuky nebo jiné druhy potravin. Ještě horší situace je v zásobování masem.“⁵³⁷

Kromě samotné distribuce se stávala stále důležitější také kvalita distribuovaných potravin, jejichž nedostatek se citelně projevoval na přelomu prosince 1953 a ledna 1954: „mají být tři druhy másla a zatím se prodává pořád jen jeden druh. Máslo je špatné, mlékárny buď nekontrolují, poněvadž jinak by se takové máslo nemohlo dostat do prodeje.“⁵³⁸ Nastala situace navíc zpochybňovala některé prvky procesu socializace živností, čímž mohla potencionálně destabilizovat stranickou autoritu. Ve vnitrostranické komunikaci se někteří funkcionáři vyjadřovali zcela otevřeně: „Na obcích se zavřel nějaký pekař, centralizovalo se to na města a teď vidíme, jaké jsou s tím nedostatky.“⁵³⁹ Tajemník ONV v Zábřehu Franke byl v březnu 1954 při sepisování situační zprávy, ve které vyzýval nadřízené orgány k součinnosti při napravení nedostatků, ovlivněn značným zoufalstvím. Nedostatek náhradních dílů pro automobily trvající již po několik let a komplikující distribuci zboží komentoval následovně: „Tyto rozpory se projevují v celé řadě obcí a není boha, který by je byl ochoten řešit. [...] Na situační zprávy, které zasílá X. referát není brán vůbec žádný zřetel.“⁵⁴⁰

Strategie, které volili konkrétní ministerští úředníci při naplňování nové stranické politiky například ve sbližování životní úrovně měst a venkova, byly v některých případech

⁵³⁶ Zpráva z okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 20. – 21. března 1954. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2521, Šumperk 1954.

⁵³⁷ Příspěvek, s. Néték, Sudkov. Zpráva z okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 13. – 14. března 1954. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2522, Zábřeh 1954.

⁵³⁸ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 10. ledna 1954. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.9/Ič. 37, Schůze pléna 1953-1954.

⁵³⁹ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 10. ledna 1954. SOkA Šumperk, f. OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.9/Ič. 37, Schůze pléna 1953-1954.

⁵⁴⁰ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc únor 1954 z 10. března 1954. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

více než rozporuplné.⁵⁴¹ Nedostatečné zásobování pečivem a jeho špatná kvalita se například na Zábřezsku staly od roku 1953 součástí každodennosti obyvatelstva, kteří si na ni pravidelně stěžovali ještě v roce 1955.⁵⁴² „Péče o blahobyt člověka“ navíc zahrnovala také otázku bydlení, která v průběhu let 1953-1955 nabývala v obou okresech kritických rozměrů. Obyvatelstvo navíc reagovalo velmi citlivě na přísliby, které ovšem v řadě případů nemohly být naplněny nebo dokonce nebyly ani míněny vážně. Na okresní konferenci KSČ v Šumperku v březnu 1954 se za delegáty KV KSČ dostavili dělníci ČSD, kterým zástupce ÚV KSČ přislíbil do jednoho roku výstavbu nových dílen a 250 nových bytových jednotek: „*Domnívám se, že naprosto nezodpovědně byla pracovníkům slíbena výstavba jak pracovníkem ÚV KSČ, tak zástupcem ministerstva dopravy, ačkoliv muselo být zřejmé, že není naprosto možné postavit během jednoho roku pro jednu dílnu 250 bytových jednotek.*“⁵⁴³ V říjnu 1956 odpověděl ONV v Šumperk manželskému páru, který o přiděl bytu zažádal těsně po uzavření sňatku v roce 1953, následující: „*Je to prozatím jediná možnost, jak budete moci získat byt v Šumperku, neboť v současné době má MNV tolik žádostí o přiděl bytů, že je nebude možno vyřídit ani v průběhu několika nejbližších let.*“⁵⁴⁴ Bezvýhodnost situace některých rodin lze ilustrovat na příkladu Josefa Dostála, který byl zaměstnán v dílnách ČSD Přerov, kam ale dojížděl z téměř 90 kilometrů vzdálených Víkřovic.⁵⁴⁵ Na území okresu Zábřeh sahala bytová nouze obzvláště ve větších městech, jako byl Zábřeh nebo Mohelnice, hluboko do poválečného období. V prosinci 1953 se obrátil s urgencí na ONV v Zábřehu Jan Urban, který například uváděl, že žádost o přiděl většího bytu si podal už v roce 1947.⁵⁴⁶

V souvislosti s obratem stranické politiky směrem k zvyšování životní úrovně začala být shromažďována podrobná statistická data o životní situaci rodin, což se v průběhu roku 1955 dotýkalo především zemědělců a kovozemědělců.⁵⁴⁷ V souvislosti se situací dělnických rodin vystoupil v roce 1955 na okresní konferenci KSČ v Šumperku bývalý okresní tajemník

⁵⁴¹ „S. Dvořáková, pracovnice JEDNOTY, Nový Malín, kritizovala pracovníci ministerstva vnitřního obchodu, která na poradě zaměstnanců obchodu ve Šternberku prohlásila, že lepší zboží je třeba dávat do měst a horší na venkov.“ In: Zpráva z okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 20. – 21. března 1954. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2521, Šumperk 1954.

⁵⁴² Stížnost Závodní rady ROH MEZ Postřelmov na ONV v Zábřehu ze dne 11. února 1955. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.; Stížnost MNV v Radnici na kyselé pečivo z pekárny v Moravičanech ze dne 29. května 1955. Ibidem.

⁵⁴³ Zásadní poznatky z průběhu okresní konference KSČ v Šumperku. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 12. a 13. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2862, Šumperk 1955.

⁵⁴⁴ Odpověď ONV v Šumperku Věře Vizinové ze dne 31. října 1956. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 553/Ič. 2818, Stížnosti 1955.

⁵⁴⁵ Žádost Josefa Dostála na kancelář prezidenta republiky ze dne 17. září 1955. SOKA Šumperk, fond ONV Šumperk 1945-1960, k. 553/Ič. 2818, Stížnosti 1955.

⁵⁴⁶ Žádost Jana Urbana ze dne 8. prosince 1953 na ONV v Zábřehu. SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh 1945-1960, k. 353/Ič. 795, Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954.

⁵⁴⁷ SOKA Šumperk, fond OSS Šumperk 1945-1960, k. 14/Ič. 54, Statistické šetření o tzv. rodinných účtech.

Konrád Zaoral, který uváděl, „že na závodě se propaguje socialistické soutěžení a zpevňují normy v době, kdy závod nemá co dělat. [...] Zavádí se prémiové řády, ale ze základních platů prý nelze žít a o prémiech rozhodují mistři, kteří ji dají, komu chtějí.“⁵⁴⁸ Problematika mezd byla velmi důležitým tématem už od roku 1953,⁵⁴⁹ její přehodnocování od roku 1955 souviselo s narůstajícím nedostatkem „kádřů“: „[P]rokádrování a schválení tajemníci ze závodů po seznámení se s platovými podmínkami, odmítli do funkce nastoupit, neboť na svém původním pracovišti měli plat o 200 – 400 Kčs vyšší.“⁵⁵⁰ Imperativ dělnického původu řídicích pracovníků narážel jednak na přetrvávající pocit odcizení, kdy dělníci na řídicích místech už nebyli svými bývalými kolegy přijímáni jako „jejich“. Na druhou stranu bylo při preferovaném odměňování manuální práce a určitých odvětví ekonomiky čím dál těžší přesvědčit dělníky k vykonávání odpovědnější práce, za kterou dostali méně zapláceno.⁵⁵¹ V průběhu roku 1955 tak sílila kritika zavedeného systému řízení a fungování ekonomiky: „V souvislosti se mzdovou politikou bych chtěl říci, že naše technická základna je zatím stále poněkud slabá. Potřebujeme mladé kádry, avšak zapomínáme, že jednou ze základních podmínek je zvyšování kvalifikace a otázka hmotného zainteresování. U nás soudruh, když jde studovat ve večerní škole a zařadíme jej na zodpovědné místo, musíme mu dát menší plat než 14-letému chlapci, který je v učení.“⁵⁵²

⁵⁴⁸ Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 12. a 13. března 1955. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2862, Šumperk 1955.

⁵⁴⁹ O úpravě mezd, důchodů a některých sociálních dávek v souvislosti s provedenou peněžní reformou, spolu s bezprostředními důsledky pro jednotlivé skupiny obyvatelstva v rámci regulovaného systému cen viz ŽOUBALOVÁ, I.: *Sociální dopady...*, c. d., s. 63-84.

⁵⁵⁰ Pravidelné měsíční hlášení za měsíc prosinec 1953 z 6. ledna 1954. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 354/Ič. 798, Hlášení a situační zprávy předsedovi KNV Olomouc 1949.

⁵⁵¹ „Projevuje se tlak na mzdy místo toho, aby byla zvyšována produktivita práce. Platy mistrů jsou malé proti dělníkům, a proto mistři nechce nikdo dělat, což se projevuje ve špatné kontrole. Není zájem o kvalifikaci. Školíme, ale lidé raději jdou zpět k lopatě, poněvadž bez zodpovědnosti si vydělají více.“ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 16. ledna 1955. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.9/Ič. 38, Schůze pléna 1954-1955.

⁵⁵² Diskusní příspěvek č. 24, s. Nič, MEZ Mohelnice. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 2863, Zábřeh 1955.

IV. Mezi socialismem a konzumerismem. Životní úroveň a vyjednávání konsensu obyvatelstva 1956–1960

IV. 1. Společnost zodpovědných a poctivých lidí. Proměny nároků diktatury KSČ

Do druhé poloviny padesátých let vstupovala komunistická strana poté, co se jejím funkcionářům v průběhu roku 1955 podařilo částečně uklidnit rozbouřenou hladinu kritiky vzešlé z turbulencí peněžní reformy.⁵⁵³ Uklidnění společenské nespokojenosti, vyvážené přípuštěním otázky růstu životní úrovně obyvatelstva jako relevantní součásti socialistického projektu, bylo důležitou stabilizační složkou. V průběhu roku 1956 ale postupně vyvstávaly nové výzvy, které měly celý proces destabilizace komunistického panství opětovně otevřít. Zásadním přelomem v politické rovině se samozřejmě stalo odhalení „kultu osobnosti“ na XX. sjezdu KSSS, které plně otevřelo stranickou diskuzi nad základními ideologickými postuláty. Vzhledem k zásadnímu diskontinuitnímu zlomu, který narušení Stalinovy autority přinášelo, byli funkcionáři KSČ nuceni nově konstruovat celostranický konsensus na základě nutné proměny ideologického jazyka. Jazyk předcházejícího období totiž už neodpovídal společenské realitě postalinského období.⁵⁵⁴ Příslib vzrůstu životní úrovně pracujícího obyvatelstva se výrazně propojoval s jeho ekonomickými předpoklady, které daleko silněji vstupovaly do stranického života.

Výkonnost ekonomiky se stávala silným politickým tématem, ovlivňujícím jazyk funkcionářů, kteří se obratně přizpůsobovali novým podmínkám. Utopie komunistické společnosti byla nejpozději v průběhu roku 1958 nahrazena závazkem k dobudování socialistické společnosti, kterému měla být podřizována aktivita všech složek společnosti. Oslabení legitimacy panujících mocenských poměrů mělo být předcházeno nalézáním prvků kontinuity s obdobím předcházejícím. Důležitou úlohu v této době plnila poměrně svérázná reinterpretace politických procesů spolu s proměnou obrazu nepřátelské činnosti, v němž docházelo k obnovení třídního boje na cestě k nové společnosti. Nejzajímavějším prvkem celého procesu je potom relativně úspěšná stabilizace společenských poměrů na přelomu let 1958 a 1959 do té míry, že mohla diktatura KSČ opětovně přistoupit k „odstraňování pozůstatků kapitalismu“. Nejviditelnější byl tento obrat v poměru vůči samostatně hospodařícímu zemědělskému obyvatelstvu a zbývajícím živnostníkům.

⁵⁵³ KAPLAN, K.: *Sociální souvislosti krizí...*, c. d., s. 23.

⁵⁵⁴ KOLÁŘ, P.: Kommunistische Identitäten im Streit. Politisierung und Herrschaftslegitimation in den kommunistischen Parteien in Ostmitteleuropa nach dem Stalinismus. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Marburg: Herder-Institut e.V., 2011, Heft 2, s. 244.

IV. 1. 1. Odhalením chyb ukazujeme sílu. Proměny roku 1956 v lokálním stranickém prostředí

Kampaň k závěrům XX. sjezdu KSSS, probíhající bezprostředně po návratu československé delegace z Moskvy v březnu 1956 po dobu následujících třech měsíců napříč celým stranickým prostředím, měla na regionální úrovni několik fází. Lokální stranické autority sice byly k aktivnímu diskusnímu projednávání dostatečně stimulovány z centrální úrovně, přesto ale lze vysledovat určitá specifika.⁵⁵⁵ První rozsáhlejší diskuze se v regionálním stranickém prostředí otevřela v rámci okresních stranických konferencí, probíhajících tentokrát v jednotně určeném termínu 17. až 18. března 1956. Vzhledem k tomu, že ústředními orgány připravený materiál se o otázce Stalinových zločinů v duchu Chruščovova projevu nezmiňoval, dotýkaly se diskusní příspěvky jednotlivých delegátů otázky kultu osobnosti spíše okrajově a v zanedbatelném množství.⁵⁵⁶

Samotní straničtí funkcionáři si pod tímto slovním spojením jen těžko představovali jakékoliv konkrétní jednání. Vycházeli ze zkušenosti kritiky „diktátorství“ prostupující stranické prostředí v období politických procesů. Přednesený materiál chápali spíše jako výzvu k otevřené stranické diskusi nad nedostatečným prováděním kritiky a sebekritiky mezi nadřízenými funkcionáři, což byla v podstatě rutinní součást jejich každodennosti.⁵⁵⁷ Zcela názorně to můžeme ukázat na úryvku ze závěrečného referátu okresní konference v Zábřehu, kde vedoucí tajemník OV KSČ Ulip kladl všechny tyto pojmy do jedné linie vedle sebe: „[...] úspěch všeho spočívá v důsledném upevňování leninských norem stranické práce, zvláště v kolektivnosti vedení, v boji proti kultu osobnosti, ve smělém rozvíjení kritiky a sebekritiky, které jsou zárukou toho, že strana půjde vždy správnou cestou.“⁵⁵⁸ Svérázné interpretace se ze strany delegátů neomezovaly pouze na kult osobnosti, ale také na další otázky nadnesené na XX. sjezdu KSSS. Delegát z místní organizace v Červené Vodě Krobot

⁵⁵⁵ KAPLAN, K.: *Kronika komunistického...*, Doba tání 1953-1956, c. d., s. 373-374.

⁵⁵⁶ Na konferenci v Šumperku vystoupil s referátem ke Stalinově osobě zástupce KV KSČ Ruml, který uváděl následující: „Stalin začal upouštět od principu kolektivní práce a kolektivního vedení a osvojoval si rozhodování, které patřilo pouze kolektivním orgánům. Začal řídit stranu pomocí různých komisí, trojek, vyvyšoval se nad stranu, umrtvoval kritiku, uplatňoval v životě strany administrativní metody, opíral se ve své činnosti stále více o státní orgány jako o bezpečnost a státní soudy, které byly postupně nadřazeny nad stranu. Tyto chyby, kterých se Stalin dopouštěl, se promítaly do života strany a odrážely se i u nás.“ In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3190, Šumperk 1956.

⁵⁵⁷ Delegát MNV Habartice Lysák na okresní konferenci v Šumperku ve svém diskusním příspěvku například tlumočil názor na provádění kritiky v místní organizaci KSČ: „Ani nám neodpověděl okresní výbor na náš diskusní příspěvek, tak kde se máme obrátit a jak sjednat nápravu? Soudruhu předsedo, ty nemáš pravdu, a proto je lepší mlčet, nekritizovat a neschůzovat a o nic se nestarat, ať si to udělají jak chtěou.“ In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3190, Šumperk 1956.

⁵⁵⁸ Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3191, Zábřeh 1956.

se pustil do výkladu stranické kázně a výchovy kádrů, které ale částečně aplikoval na již dříve rozšířené obrazy kariéristů.⁵⁵⁹

Do značné míry se lišily vnitrostranické diskuze na plenárních zasedáních OV KSČ 7. dubna 1956 k referátu Antonína Novotného, který pronesl na zasedání ÚV KSČ 30. března 1956 a ve kterém věnoval už poměrně rozsáhlý prostor kritice Stalinovy osobnosti. Tlumočení závěrů XX. sjezdu ke Stalinově osobnosti bylo v Novotného referátu připojeno na závěr k otázkám ekonomické povahy. Především k decentralizaci se sice přítomní okresní funkcionáři hojně vyjadřovali, ale většina zaměřovala hlavní důraz na otázky spojené s odhalením Stalinových zločinů. Obrovské množství vznesených otázek souviselo s nízkou mírou informovanosti samotných funkcionářů, kteří se ocitli v podobné situaci jako v roce 1953: „*Soudruzi už věděli, oč jde a jedna přítomná soudružka mně řekla, že tomu nerozumí. Že nemůže pochopit, že je to pro ni těžké, aby se s tím vyrovnala. Dnes kritizujeme Stalina, a cožpak víme, zda za krátkou dobu nebudeme kritizovat s. Gottwalda a s. Zápotockého?*“⁵⁶⁰ Zásadní komplikaci pro místní funkcionáře v této souvislosti představoval zahraniční rozhlas, který o Stalinových zločinech informoval podle jejich slov v podstatě bezprostředně po XX. sjezdu.⁵⁶¹ Kromě řady otázek, nejasností a z nich vyplývající nejistoty se objevovala také první kritika postupu sovětských komunistů, především ve věci časového odstupu od Stalinova úmrtí: „*První článek ke kultu osobnosti byl poprvé v RP před několika dny, zatímco Svobodná Evropa ihned po XX. sjezdu k věci hovořila. Je chyba, že ÚV KSSS neprovedl důkladnou sebekritiku, neboť není možné, aby o chybách Stalina dřív nevěděli.*“⁵⁶² Zástupci závodních organizací tlumočili kritiku šířící se mezi dělníky, kteří kritizovali vynakládání zbytečných prostředků na pomníky a další stavby (např. HUKO)⁵⁶³ spojené se Stalinem.⁵⁶⁴

V souvislosti s kritikou Stalinovy osobnosti padla na zasedání v Šumperku asi poměrně nečekaně otázka týkající se poválečného nuceného vysídlení Němců: „*Stalin nechal*

⁵⁵⁹ „*Podíváte-li se na ně trochu blíže, najdete tam kariéristy, kteří pomoci strany se chtějí vyšplhat do vyšších funkcí a kteří si to ve straně nechtějí s nikým rozházet. Najdete tam lidi, kteří si vždy a všude myslí své, ale nedají to najevo, až když jsou přímo vyzváni nebo přitisknuti ke zdi. Najdete tam však i soudruhy kolísavce, kteří ještě nestojí pevně na stanovisku strany a marx-leninské teorie.*“ Ibidem.

⁵⁶⁰ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 7. dubna 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957. Obava ze spontánní kritiky od obyvatelstva prosvítá také z příspěvku člena OV KSČ v Šumperku Knila: „*[N]a MNV byl sdělán obraz Stalina, kde toto místo zůstalo prázdné a lidé si toho všimnou a budou si říkat, že to se Stalinem bylo hodně špatné. Nemělo by se s tím tak najednou spěchat, ale sundávat postupně.*“ Ibidem.

⁵⁶¹ Reálný dosah poslouchání zahraničního rozhlasu zmapovala ve své práci na základě materiálů StB Muriel Blaive, která došla k závěru, že se v této době jednalo o poměrně rozšířený jev. In: BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost...*, c. d., s. 70.

⁵⁶² Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 7. dubna 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁶³ Hutnický kombinát u Košic vybudovaný podle vzoru sovětského města Stalinsk (Novokuzněck).

⁵⁶⁴ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 7. dubna 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

vystěhovat národy, zda nevyvstane u nás otázka s vystěhováním Němců z naší země?⁵⁶⁵ Žádná zásadní změna se ovšem ani po XX. sjezdu na tomto poli nekonala a odpověď zástupce KNV Brejly zněla jasně: „Československý národ si tento požadavek postavil sám, byl předložen jednání Jaltské konference. Rozhodnutí o odsunu Němců bylo správné a u nás přece zůstali antifašisté a komunisté.“⁵⁶⁶ Rozšíření diskuze do základních organizací a obecně mezi obyvatelstvo přinášelo další ožehavá témata, se kterými se museli straniční funkcionáři vyrovnávat a hledat na ně odpovědi. Na zasedání OV KSČ v Zábřehu z počátku května 1956 si jeho členka Červenková stěžovala na „nevyspělé názory“.⁵⁶⁷ Mezi dělníky se na jednu stranu projevovaly dle jejího názoru reakční postoje, když někteří z nich hovořili o „osvobození všemi spojenci“ nebo požadovali vznik druhé politické strany. Na druhou stranu se objevovaly také požadavky na trestání celých kulackých rodin včetně dětí, které byly funkcionáři také odmítány: „Nejsme přeci církví katolickou, která má učení o dědičném hříchu.“⁵⁶⁸ Odmítnutí explicitního násilí vůči obyvatelstvu, které se neslučovalo s koncepcí socialistické „zákonosti“, lze alespoň v tomto konkrétním případě považovat za jeden z nejvýznamnějších obrátů diskuzí po XX. sjezdu KSSS. Odmítnutí stalinské periody představovalo natolik diskontinuitní prvek v konstrukci stranické identity, že nebylo aktuálně možné schvalovat násilné jednání, aniž by nebyla narušena legitimita vládnoucích: „V připomínkách se hovoří o nesprávných soudních jednáních a vrací se prý lidé nemocní, ohluchlí, kteří prý byli propuštěni z vězení. Poukazuje se na případ Tomáška ze Svěbohova, který si stěžoval na surové jednání orgánů bezpečnosti. To poškozují naše zájmy a naše lidově demokratické zřízení.“⁵⁶⁹ Proti benevolenci vůči „třídním nepřátelům“ vystoupila Božena Ferdinandová z okresní prokuratury. Diskuze se ale nakonec stočila k osobě samotné Ferdinandové, která byla obviněna z „neskromného“ vystupování na veřejnosti, jednání spojovaného s projevem pěstování kultu osobnosti.⁵⁷⁰

Kritika bezpečnostních orgánů, která zazněla v Zábřehu, nebyla v této době vůbec ojedinelá a jednalo se o jeden z velmi efektivních mechanismů, kterými se členové strany

⁵⁶⁵ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 7. dubna 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁶⁶ Závěrečné shrnutí zástupcem KV KSČ Brejlou. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 7. dubna 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁶⁷ Zasedání OV KSČ v Zábřehu se konalo 5. května 1956, přičemž stranická kampaň k XX. sjezdu KSSS byla ze strany ÚV KSČ oficiálně ukončena 2. května 1956. In: KAPLAN, K.: *Kronika komunistického...*, Doba tání 1953-1956, c. d., s. 421.

⁵⁶⁸ Příspěvek s. Červenkové. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 5. května 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁶⁹ Příspěvek s. Brzobohatého. In: Ibidem.

⁵⁷⁰ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 5. května 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

zbavovali odpovědnosti za násilné činy předcházejícího období.⁵⁷¹ Oficiální ukončení stranické kampaně k závěrům XX. sjezdu KSSS způsobilo na určitou dobu utichnutí kritických hlasů uvnitř strany. Znejistění mocenských pozic, které straničtí funkcionáři často v souvislosti s kritikou stalinismu vyjadřovali, bylo nahrazeno pocitem síly z jejich uhájení. Ani fakt direktivně ukončené diskuze nezabránil tomu, aby se ve stranickém prostředí prosadila interpretace odhalení pravdy o Stalinovi, jakkoliv „strašná“ byla, jako projevu pevnosti stranických pozic.⁵⁷² Důležitým stabilizačním prvkem bylo striktní stanovení hranic kritiky kultu osobnosti, které na jedné straně neumožňovaly alespoň v rétorické rovině obviňovat celý stranický kolektiv za prohřešky jednotlivců.⁵⁷³ Na straně druhé potom neměly snižovat váhu zásluh jednotlivců o prospěch stranického celku.⁵⁷⁴ Funkcionáři vnímali aktuální vývoj jako prověrku stranické práce, ve které alespoň podle vlastního názoru obstáli.⁵⁷⁵

Další „zkouškou“, jak se samotní funkcionáři vyjadřovali, se stalo maďarské povstání a pokračující nepokoje v Polsku v druhé polovině roku 1956, jimž byla věnována v průběhu

⁵⁷¹ Další příklady kritiky bezpečnostních orgánů uvádí např. KAPLAN, K.: *Kronika komunistického...*, Doba tání 1953-1956, c. d., s. 382-383. Obviňování bezpečnostních orgánů navíc bylo strategií, která nevznikla až v průběhu diskuzí ke kultu osobnosti, ale již v období prvotního přehodnocování politických procesů v průběhu let 1954-1955. In: LÓŽI, M.: *První pokus...*, c. d., s. 52 an.

⁵⁷² „Není vždy dobře pochopeno, že odhalením vlastních chyb ukazujeme svou sílu.“ Příspěvek s. Dolečka. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 7. dubna 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957. K figuře „pravdy“ a jejímu fungování ve stranických diskuzích roku 1956 viz KOLÁŘ, P.: *Kommunistische Identitäten...*, c. d., s. 250-252.

⁵⁷³ „Straně věřte! Jednotlivec může zradit, ale strana jako celek nikoliv.“ Závěr, s. Ulip. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3191, Zábřeh 1956. Možnost označit za minulé prohřešky konkrétní osoby měla v kolektivu stranických funkcionářů výrazný exkulpační efekt. Označením osob, které byly již dříve odsouzeny, nebo byly dokonce už mrtvé, se aktivní funkcionáři lehce zbavovali odpovědnosti. V českém prostředí plnila tuto úlohu osoba Rudolfa Slánského. Reinterpretace jeho úlohy v době stalinismu sehrála důležitou úlohu ve vytváření nové společné identity stranického kolektivu. Na příkladu vytváření společné kolektivní paměti tento efekt popsal již LÓŽI, M.: *První pokus...*, c. d., s. 73-76.

⁵⁷⁴ „[K]ult osobnosti nesmí být slučován s vážností a ctí, se kterou pohlížíme na naše osvědčené vedoucí pracovníky. My si vždy vážíme a budeme vážit jejich práce, avšak vždy budeme mít na mysli, že jejich práce i jejich výsledky jsou výrazem snažení celé naší společnosti.“ Diskusní příspěvek s. Josef Brzobohatý. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3191, Zábřeh 1956. Exkulpační efekt obrazu Rudolfa Slánského představoval prvek diskontinuitní, kterým se současní komunistů odstříhli od zločinců minulosti. Prvek kontinuity, nutný pro udržení legitimacy panství, naopak představoval obraz dělnického prezidenta Klementa Gottwalda: „In der KSČ war der 1953 verstorbene, bisher als bescheiden geltende Gottwald dem Vorwurf des ‚Personenkults‘ ausgesetzt, doch wollte die Parteiführung Gottwald [...] – als Symbol um jeden Preis retten, um eine historische Kontinuität der KSČ von der Zwischenkriegszeit über den antifaschistischen Widerstand bis zum Aufbau des Sozialismus zu sichern.“ In: KOLÁŘ, P.: *Kommunistische Identitäten...*, c. d., s. 259.

⁵⁷⁵ „Bude to určitý náraz a zároveň velmi hluboká prověrka naší práce.“ Příspěvek s. Šedivého. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 7. dubna 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957. Ve své podrobné analýze poměrů v Československu v průběhu roku 1956 a jejich srovnáním s okolními státy došla Muriel Blaive k závěru, že „[n]ěkolik pokusů studentů, spisovatelů a nepatrného počtu členů KSČ zpochybnit režim zůstalo u většiny obyvatelstva bez odezvy [...]“ In: BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost...*, c. d., s. 309. Sebeuspokojení stranických funkcionářů z úspěšného ustání zkoušky tedy nemuselo být v této situaci nijak iluzorní.

listopadu a prosince celá řada mimořádných schůzí. Nejistota, kterou mocnější představitelé pocítovali, vedla k výzvám o zvýšené „bdělosti a ostražitosti“, včetně zvýšené aktivity ozbrojených a pořádkových složek – armády, bezpečnosti a lidových milic. Obzvláště citlivě reagovali zástupci závodních organizací, kteří své obavy zdůvodňovali uvolněnou politickou situací: „*Politická situace na závodech je nyní horší a je značně zneužíváno politického uvolnění, což se projevuje v nedocenění autority vedoucích a znevažování demokratického centralismu. [...] Zlehčování zemřelých státníků je nesvědomitost a kritika Stalina byla a je příčinou nespokojenosti na závodech nejen mezi bezpartijními, ale i mezi členy strany.*“⁵⁷⁶ Nakonec se ale obavy komunistických funkcionářů ukázaly být přehnané, což překvapilo dokonce také je samotné. Kromě toho, že si především v prvotním nátlaku 23. a 24. října 1956 opětovně stěžovali na nízkou úroveň informovanosti uvnitř strany,⁵⁷⁷ interpretovali situaci v Polsku a Maďarsku už v této době převážně jako důsledek zaostávání životní úrovně tamějšího obyvatelstva.

Neděle 28. října 1956 jako den pracovního klidu, navíc symbolicky silně exponovaný, představovala pro komunistické funkcionáře potencionální kritický bod zlomu. Věnovali mu proto zvýšenou pozornost. Mimořádná zasedání OV KSČ, která se v tento den v obou sledovaných okresech sešla, byla věnována situačním zprávám zaměřeným na průběh aktivů a na nálady obyvatelstva. Na nočních směnách ze soboty na neděli byly ve všech závodech provedeny prověrky nálad dělníků, na jejichž základě byla situace stranickým vedením obou okresů shodně hodnocena jako klidná. V Šumperku sice jeden železniční dělník obcházel lidové milicionáře s dotazem, jestli by stříleli do dělníků,⁵⁷⁸ ale pokud se někde vyskytly „provokace“ podobného druhu, byl proti nim učiněn „vážený zásah“.⁵⁷⁹ Členové OV KSČ v Šumperku pasivní reakci dělníků na vývoj v Maďarsku a Polsku vysvětlovali převážně spokojeností místního obyvatelstva: „[U] nás se dnes mají lidé tak dobře, že by jim snad ani

⁵⁷⁶ Příspěvek, s. Suchý, Orban Červená Voda. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 24. října 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁷⁷ Člen posádkového velitelství Červená Voda Mička si například na prvním mimořádném zasedání k polským a maďarským událostem v Zábřehu vyjádřil následovně: „*Nesouhlasí[m] s názorem, že by komunisté neměli právo dělat si vlastní závěry z událostí v Polsku. [...] [S]ám musí[m] velmi často poslouchat zahraniční rozhlas, aby[ch] měl dostatek argumentů pro vysvětlení otázek, kterou jsou [mi] kladeny.*“ In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 24. října 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁷⁸ „*Pokud jde o ČSD dílny, kde obcházel jeden zaměstnanec příslušníky LM a dotazoval se jich, co by dělali, jestli by stříleli do dělníků, tak tam bylo také vzápětí učiněno opatření.*“ Úvodní diskusní příspěvek, s. Hrabal. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 28. října 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁷⁹ „*V Šumperku byly od jednotlivců, zejména od jednoho význačného pracovníka kriminální policie, souzeného za protistátní činnost, výroky v tom smyslu, že naši lidé půjdou do ulic a i tady byl učiněn v několika hodinách vážný zásah.*“ Ibidem.

*nenapadlo něco takového provádět.*⁵⁸⁰ Spokojenost byla naopak uměle stimulována, jako například v okrese Zábřeh, kde členové byra OV KSČ zajistili před víkendem rozvoz nedostatkového zboží, především těžkého koloniálu.⁵⁸¹ Očekávaná nákupní horečka, která se měla stát signálem znepokojení obyvatelstva, se ovšem nedostavila. Zástupce státní banky na zasedání v Šumperku komentoval situaci následovně: *„Soudruh tajemník hovořil o překotných nákupech. My to sledujeme ve formě tržeb a zatím bych řekl, že až na nepatrné zvýšení páteční tržby, tak zatím není žádný důvod k obavám, protože máme venku ještě celou řadu peněz, které chceme stáhnout zpět.*⁵⁸²

Snaha předcházet jakýmkoliv projevům nespokojenosti vycházela z ideologicky konstruované představy ideální reality socialistické společnosti, ve které členové strany a poctiví lidé vedli klidný život, narušovaný pouze imperialisty zvenčí a třídními nepřáteli zevnitř. Zcela explicitně byly tyto představy formulovány zábřežskými funkcionáři v rezoluci určené Ústřednímu výboru KSČ: *„Události v Polsku a Maďarsku vyvolávají u všech členů naší okresní organizace a u všech poctivých lidí vědomí, že v současné době nesmíme dopustit, aby byla narušena jednota naší strany a dělnické třídy [...] Nikdy nedovolíme, aby kdokoliv sahal na to, co je nám nejdražší – klidný život v naší krásné a milované vlasti a náš vřelý poměr k Sovětskému svazu. [...] [P]rohlašujeme, že zůstaneme věrni myšlence proletářského internacionalismu a že všechny své síly dáme k získání všech poctivých lidí v našem okrese k dalšímu úsilí plnit všechny úkoly naší II. Pětiletky.*⁵⁸³ Zvyšování životní úrovně bylo podmíněno hospodářským růstem, kterému byly postupně podřizovány všechny složky života společnosti. Lidé, kteří se na něm odmítali svou prací podílet, neměli sice už být vystavováni explicitnímu násilí, ale zároveň neměli mít možnost užívat plodů práce ostatních.

Z tohoto pojetí vycházela také představa, že především maďarská „kontrarevoluce“ byla způsobena „bývalými kapitalistickými živly“ a zahraničními imperialisty. Vysvětlování tamější situace nízkou životní úrovní tamějšího obyvatelstva bylo v případě zemí Východního bloku nepřípustné. V šumperském stranickém prostředí se tato interpretace objevila již na konci října 1956, kdy ji v diskusi prezentoval člen OV KSČ Šedivý: *„Soudruzi v Polsku a Maďarsku tam nikdy takovou životní úroveň neměli. A nelze sejít na cestu jako by za těch 10–*

⁵⁸⁰ Příspěvek, s. Šmerdová. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 28. října 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁸¹ Těžký koloniál představuje mouka, cukr, rýže, těstoviny, luštěniny, koření a krmivo. Úvodní referát, s. Ulip. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 28. října 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁸² Příspěvek, s. Sedláček. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 28. října 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁸³ Resoluce ze zasedání mimořádného okresního výboru KSČ v Zábřeze ze dne 25. X. 1956. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 25. října 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

*11 let tam nic neudělali a výsledkem toho všeho byl hlad a bída. [...] Je tu činnost imperialistů.*⁵⁸⁴ Zábřežským komunistům se dařilo situaci v okrese stabilizovat mnohem delší dobu. V prvním listopadovém týdnu pokračovalo nadstandardní zásobování prodejen, ačkoliv se objem tržeb obchodů postupně vracel do běžného průměru. Zavedení omezeného prodeje ale členové byra OV KSČ v Zábřehu nadále odmítali.⁵⁸⁵ Jedním dechem si navíc stěžovali také na liknavost straníků při postupu proti osobám „vyvolávajícím neklid“.⁵⁸⁶ Interpretace maďarských událostí jako důsledku imperialistických vlivů se na Zábřežsku za kanonickou prosadila až na počátku prosince 1956.⁵⁸⁷ Do popředí se v této době všeobecně čím dál silněji dostával jiný legitimizační aspekt rozvíjený ve stranickém prostředí v druhé polovině padesátých let. Byla jí snaha o předstihnutí kapitalistických zemí v ekonomické a životní úrovni, prolínající se s mobilizací pracujícího obyvatelstva: *„Je nutné, abychom my všichni věřili, že otázka socialismu je věcí dneška a zítřka a že se nemůže podařit nikomu, aby vývoj byl zastaven. Vidět i to, že musíme předstihnout kapitalistické země.*“⁵⁸⁸

IV. 1. 2. Dostihnout a předstihnout. Řízená ekonomika mezi straníky a odborníky 1956-1959

„Strana bude muset důrazně připomenout našim vedoucím hospodářským pracovníkům tu zásadu, že předstihnout kapitalismus ve výrobě znamená předstihnout jej v úrovni a kvalifikaci celých pracovních kolektivů a hlavně vedoucích pracovníků podniků, aby plně mohli využít pravomoci, dané jim celostátní konferencí strany.“⁵⁸⁹

Ve stranickém prostředí získávala problematika ekonomiky význačné postavení již od roku 1953. Straničtí funkcionáři vycházeli ze zkušenosti, že destabilizace hospodářství doléhající na životní úroveň obyvatelstva by se potencionálně velmi rychle mohla proměnit

⁵⁸⁴ Příspěvek, s. Šedivý. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 28. října 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁸⁵ Úvodní referát, s. Ulip. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 8. listopadu 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁸⁶ „Zvýšila se bdělost a ostražitost – jsou však případy, že někteří soudruzi couvají, když mají pomáhat při realizaci opatření proti osobám, které měly zájem na vyvolávání neklidu i u nás.“ Ibidem.

⁵⁸⁷ „Je však třeba zcela otevřeně hovořit o tom, že i značná část našich lidí nepochopila, že situace v Maďarsku je vyvolána ze strany imperialistů a vnitřních nepřátel lidově demokratického zřízení v Maďarsku.“ Úvodní diskusní příspěvek, s. Bartoš. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 12. prosince 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957. Rozjittená atmosféra se v této době asi stále ještě úplně neuklidnila, ale kritika poměrů získávala poněkud jiný charakter, což ovšem neměnilo nic na „bdělosti a ostražitosti“ stranických funkcionářů: „V Lukavické papírně si vzali za úkol využívat čistých zdí záchodu k tomu, aby hanlivě zobrazovali Lenina, Stalina a další sovětské státníky, aby je nazývali vrahy apod.“ Ibidem.

⁵⁸⁸ Příspěvek, s. Ulip. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 24. října 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁵⁸⁹ Úvodní referát krajské konference KSČ v Olomouci. In: Zápis krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 15. – 17. března 1957. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3508, Olomouc 1957.

v kritiku ohrožující legitimitu celého systému. Debaty o dokonalejším řízení a ovládnutí hospodářství, které by umožnilo obnovit ekonomický růst propojený s příslibem zvyšování životní úrovně, se v druhé polovině padesátých let ve stranickém prostředí významně rozvíjely. Prostředí stranických ekonomických debat umožňovalo rozvoj kritických diskursů,⁵⁹⁰ které se ale v průběhu opětovné stabilizace společenských poměrů v letech 1956–1957 snažili komunističtí funkcionáři postupně usměrňovat a ovládnout skrze uplatňování „vedoucí úlohy strany“ a „právo kontroly“. Hospodářský vývoj se tak pro pochopení dynamiky vývoje socialistické společnosti v padesátých letech jeví jako velmi důležitý. Muriel Blaive ve své analýze pasivity české společnosti v průběhu roku 1956 došla k následujícímu závěru: „V letech 1953–1956 tedy byla nastolena skutečná tichá sociální dohoda. Režim vyměnil politickou pasivitu obyvatelstva za relativní uspokojení ekonomických potřeb.“⁵⁹¹

Sociální dohoda, v rámci které se měl realizovat projekt socialistické společnosti, ale předpokládala uspokojení ekonomických potřeb na obou stranách. Ve chvíli, kdy straničtí představitelé založili legitimitu svého postavení ve společnosti na ekonomickém růstu a zvyšování životní úrovně obyvatelstva, museli pracující přesvědčit, aby se na tomto projektu také podíleli. Do popředí stranické práce tak vstupovala výchova kádrů: „*Nemůžeme jinak řešit vážné hospodářské problémy než odpovědnou prací s lidmi. [...] Naše cíle a cesty k dosažení vyšší efektivity národního hospodářství je nezbytné politicky vysvětlit, mít na paměti poučku o jednotě ekonomiky a politiky.*“⁵⁹² Úměrně s důležitostí hospodářství vzrůstaly také nároky na odbornou kvalifikaci pracujících, která ale měla jít ruku v ruce s jejich politickou vyspělostí. Straníci se měli na pracovištích těšit přiměřené „autoritě“,

⁵⁹⁰ Ke specifikům rozvoje kritických diskursů uvnitř stranického prostředí v této době viz KOLÁŘ, P.: *Kommunistische Identitäten...*, c. d., s. 237. Destabilizační efekt otevření kritické debaty odborníků nad hospodářskými otázkami pro komunistické panství v pozdním socialismu viz PULLMANN, M.: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, 77-78.

⁵⁹¹ BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost...*, c. d., s. 304. V závěru k tomu dodává: „*‘Nový kurz‘ umožnil od roku 1953 zvýšit stagnující (ale již relativně vysokou) životní úroveň. [...] Československé obyvatelstvo mělo v roce 1956 na zkušenosti se socialistickým režimem zcela odlišný náhled. [...] Češi a Slováci byli zcela normální, naprosto srovnatelní se svými sousedy, připraveni hájit své zájmy, pokud byly ohroženy (1951, 1953), a nepřilíš nakloněni boji, šlo-li o otázky abstraktní a intelektuální.*“ Ibidem, s. 312. Marián Lóži ve své bakalářské práci označuje interpretaci Muriel Blaive za „*příliš rigidní kauzalitu mezi ekonomickými poměry a politickou situací*“, přičemž argumentuje přejatou interpretací Françoise Fejta, který došel k závěru, že v Maďarsku byla destalinizace v letech 1960-1964 umožněna stabilizací ekonomiky, kdežto v Československu naopak destabilizací ekonomiky. In: LÓŽI, M.: *První pokus...*, c. d., s. 59. Dle mého názoru se naopak oba režimy stabilizovaly na příslibu zvyšování životní úrovně a destabilizovaly v případě neschopnosti jej naplnit. K tomu srovnej: „*Je patrné, že režim Jánose Kádára, označovaný někdy jako ‚gulášový komunismus‘, podobně jako československá politická elita v této době, akcentoval po potlačení maďarského povstání ústupky v podobě rychle rostoucí osobní spotřeby.*“ In: RÁKOSNÍK, J.: *Sovětzace sociálního...*, c. d., s. 130.

⁵⁹² Úvodní referát krajské konference KSČ v Olomouci. In: Zápis krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 15. – 17. března 1957. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3508, Olomouc 1957.

zároveň s tím ale přebírali vyšší „zodpovědnost“ za plnění hospodářských úkolů, podobně jako celá strana. Vedle celé řady hospodářských témat, které v průběhu let 1957-1958 opanovaly stranické prostředí, jako byla například přestavba mzdové soustavy nebo prověrky norem, se donekonečna omílanou mantrou stala produktivita práce. Zásadní posun v uvažování stranických funkcionářů směrem k ekonomickým otázkám lze ilustrovat na příspěvku člena OV KSČ v Zábřehu Pechy v souvislosti s prověrkou hospodaření: „*My bychom si měli tak trochu brát příklad z továreníků, kteří vždy věděli, jaké lidi na závodě mají a kolik jsou dělníci schopni udělat.*“⁵⁹³

V průběhu roku 1958 byl v rámci XI. sjezdu KSČ přijat za zcela reálný úkol dovršit v Československu socialistickou výstavbu: „*Dalším rozvojem výrobních sil na podkladě nejvyšší techniky a postupným vzestupem společenské produktivity práce v průmyslu a především v zemědělství zajistit další nepřetržitý vzestup životní úrovně lidu.*“⁵⁹⁴ Vytyčením takového úkolu kladlo stranické vedení před funkcionáře úkol „mobilizovat“ k jeho splnění veškeré pracující obyvatelstvo, což zvyšovalo nároky na výchovnou práci straníků. Na zasedání OV KSČ v Zábřehu vyjádřil posun XI. sjezdu Karel Podhorný: „*Jestliže dosud výroba ovlivňovala myšlení lidí, nyní musí myšlení lidí ovlivňovat výrobu. My musíme přímo působit na myšlení lidí.*“⁵⁹⁵ Stranický jazyk v tomto období ale signalizoval spíše vývoj zcela opačný – stále větší dominanci ekonomiky nad politikou. Zcela evidentní byl tento posun na příspěvku vedoucího závodu MEZ Mohelnice při projednávání směrnic třetího pětiletého plánu v říjnu 1959: „*V nastávajícím roce provádí[me] všechna opatření k intenzivnímu zavedení automatizace a mechanizace ve výrobě elektromotorů. Zavedením všech plánovaných opatření předstihne tato výroba současný stav nejen v Evropě, ale i v USA.*“⁵⁹⁶ Zvyšování automatizace, mechanizace spolu s kvalifikací a aktivitou pracujících ovládlo v průběhu roku 1959 stranické diskuze. Spíše než o politizaci ekonomiky bychom tedy mohli hovořit také o ekonomizaci politiky.⁵⁹⁷

⁵⁹³ Příspěvek, s. Pecha. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 11. ledna 1958. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 22, Schůze pléna 1957-1958.

⁵⁹⁴ Úvodní referát krajské konference KSČ v Olomouci. In: Zápis krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 12. – 13. dubna 1958. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3840, Olomouc 1958.

⁵⁹⁵ Příspěvek, s. Podhorný. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 2. července 1958. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.5/Ič. 23, Schůze pléna 1958-1959.

⁵⁹⁶ Příspěvek, s. Nič. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 9. října 1959. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.5/Ič. 23, Schůze pléna 1958-1959.

⁵⁹⁷ Ekonomický jazyk odvozený z mechanických metafor, který se v československém prostředí výrazněji prosadil až v závěru druhé poloviny padesátých let, se začal výrazněji proměňovat až v druhé polovině osmdesátých let. K této proměně viz PULLMANN, M.: *Konec experimentu...*, c. d., s. 23-24.

Uplatňování výkonových hledisek na různé sféry společnosti našlo svůj odraz také v opětovném zdůrazňování figury poctivé práce, respektive poctivých a slušných pracujících. Ať už přesvědčení komunisté nebo bezpartijní, všichni poctivě pracující měli nárok požívat občanského klidu zajištěného jim státem v rámci koncepce socialistické zákonnosti: „*Většina pracujících je si vědoma, že splnění úkolů se projeví v jejich vlastní prospěch.*“⁵⁹⁸ Pokud nebyli dostatečně ideologicky „vyspělí“, měli možnost „růstu“ pod výchovným vlivem strany a státu. Proti nim však stáli narušitelé klidu, kteří na výchovu nárok neměli. Proviňovali se totiž proti ochraně majetku v socialistickém vlastnictví a upevňování socialistické zákonnosti. V rámci nově utvářené třídní justice se jednalo o skupinu obyvatel, označovanou různě – „rozkradači národního majetku, výtržníci, příživníci a spekulanti.“⁵⁹⁹ Figura poctivých pracujících na straně jedné a třídních nepřátel, narušitelů socialistické zákonnosti, na straně druhé se ustavovala souběžně s důrazem na výkonnost hospodářství. Umožňovala stranickým funkcionářům neutralizovat většinu negativní prvků v životě společnosti, včetně společenské kritiky, a plnila v druhé polovině padesátých let výrazně stabilizační funkci.

IV. 1. 3. Ozvěny očisty. Postup proti bývalým lidem a třídním nepřátelům

*„Skoncovali jsme již se všemi magnáty, majiteli fabrik, zbytkáři a jinými velkostatkáři, zůstala nám však ještě početná kapitalistická třída, kulaci, se kterými se musíme vypořádat. [...] Pamatuji se na osmou krajskou konferenci KSČ v roce 1953 v Olomouci, kdy vesnické organizace nedovedly odhalovat pravou tvář kulaka jako třídního nepřítele, který do JZD nepatří. A tato otázka stále ještě na našem okrese trvá. Některé naše stranické organizace provádějí smířliveckou politiku s třídním nepřítelem.“*⁶⁰⁰

Příspěvek členky okresní prokuratury v Zábřehu Boženy Ferdinové je zajímavý výraznou kontinuitou obrazu nepřítele, který ve stranickém prostředí překonával v podstatě v nezměněné podobě všechny krize legitimacy. Zastánci vyhroceného třídního boje se dostali v první polovině roku 1956 na určitou dobu do defenzivy, jak jsme už zmínili na konkrétním příkladu Ferdinové. Následně se ale velmi rychle podařilo fungování obrazu nepřítele obnovit, dokonce můžeme říct, že pro stabilizaci v průběhu maďarských a polských událostí

⁵⁹⁸ Příspěvek, s. Jaroslav Klepper. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 2. července 1958. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.5/I.č. 23, Schůze pléna 1958-1959.

⁵⁹⁹ Příspěvek, s. Juráš, ZO KSČ Lidový soud Šumperk. In: Zápis okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 15. – 16. března 1958. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3851, Šumperk 1958.

⁶⁰⁰ Diskusní příspěvek č. 5, Božena Ferdinová, okresní prokuratura. In: Zápis průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3191, Zábřeh 1956.

měl téměř klíčový význam.⁶⁰¹ Zvýšená pozornost byla v této době věnována osobám, které měly možnost vycestovat na Západ a následně rozšiřovaly zprávy o tamější vysoké životní úrovni. Zprávy o nízké životní úrovni v Polsku a Maďarsku byly v následujícím období také postupně dementovány. Do popředí se v průběhu roku 1957 čím dál intenzivněji navracela otázka třídních nepřátel, která byla opětovně uváděna v souvislosti se socializací vesnice: „[V] zemědělství se objevuje řada stále ještě nepochopených otázek, jako je problematika třídního boje v současné etapě budování socialismu na vesnici. Existuje i celá řada nesprávných teorií, které jsou brzdou socializace vesnice, ku příkladu teorie o stabilizaci soukromého sektoru.“⁶⁰² V průběhu roku 1958 společně s rozhodnutím o urychleném dokončení výstavby socialismu se třídní boj navrátil s definitivní platností jako jeden ze základních programových cílů politiky KSČ: „Důsledným omezováním a zatlačováním postupně likvidovat kulactvo jako třídu a zároveň zbytky soukromokapitalistických živlů ve městech.“⁶⁰³

Na rozdíl od dřívější interpretace, kdy hlavní motivací postupu proti kulakům byla snaha o odstraňování vykořisťování ze společnosti, byli kulaci v druhé polovině padesátých obviňováni ze sabotáže národního hospodářství. Nepomohlo jim ani plnění předepsaných dodávek, které bylo označováno za důkaz jejich spolčení se západními imperialisty a nepřátelskými živly.⁶⁰⁴ Proměnila se také strategie stranického boje. Nově mělo být o „záškodnické činnosti třídních nepřátel“ přesvědčeno samo obyvatelstvo, které je mělo odsoudit: „Platí to plně, že kulak do družstva nepatří – nevyřešíme to nadkretováním, ale je potřeba lidi získat pro to, aby sami hovořili o tom, že kulaci jsou a sami je odsoudili.“⁶⁰⁵ Měla být dále zesílena stranická propaganda, která výrazně využívala obraz hospodářské krize a nezaměstnanosti. Dělníci podle straníků už zapomněli na „dobu strachu o práci a na všechny smutné obrazy nedaleké minulosti“, byli na stranu málo hrdí a snadněji podléhali

⁶⁰¹ Muriel Blaive připuštění existence nepřítele považuje za klasický příklad komunistické taktiky. „Zveličení síly nepřítele ospravedlňuje represí.“ In: BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost...*, c. d., s. 152.

⁶⁰² Úvodní referát krajské konference KSČ v Olomouci. In: Zápis krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 15. – 17. března 1957. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3508, Olomouc 1957.

⁶⁰³ Úvodní referát krajské konference KSČ v Olomouci. In: Zápis krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 12. – 13. dubna 1958. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3840, Olomouc 1958.

⁶⁰⁴ „Jak to [splnění dodávek, pozn. JM] kulaci zajišťovali, ukázali nedávné procesy v jednotlivých krajích, jako na Gottwaldovsku. Spolčili se s cizím nepřítelem, zaměstnaným ve výkupním závodě, a aniž vůbec odevzdali 1 kg obilí, podepisovali splnění dodávek a okrádali náš stát.“ Diskusní příspěvek č. 5, Božena Ferdinová, okresní prokuratura. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3191, Zábřeh 1956.

⁶⁰⁵ Závěr, s. Ulip. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 7. dubna 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

nepřátelským názorům.⁶⁰⁶ Přesvědčování obyvatelstva o odsouzení hodném chování „nepřátel socialismu“ pokračovala také v případě ostatních tzv. bývalých lidí,⁶⁰⁷ proti nimž byla v průběhu roku 1958 vedena silná kampaň, odhalující jejich „pravou tvář“. K tomu měl být nápomocen také třídní charakter justice, která ve svém rozhodování přejímala třídní hlediska a podřizovala se požadavkům hospodářské výstavby. Zástupce ZO KSC Lidového soudu v Šumperku Juráš tuto proměnu na okresní konferenci v roce 1958 vysvětlil celkem lapidárně: *„Jest samozřejmé, že jinak v praxi je posuzován u našich soudců případ pracujícího občana, oddaného myšlence lidově demokratického státního zřízení a jinak pak případ třídního nepřítele, ať již jde o kulaka, správce, či jiné deklarované živly, které svým jednáním narušují socialistickou zákonost.“*⁶⁰⁸ Bývalí lidé byli obviňováni z nesprávného poměru k socialistickému vlastnictví, které se projevovalo v rozkrádání, chamtivosti a hrubém porušování finanční disciplíny. Zákeřnost jejich jednání spočívala v tom, že do svých „machinací“ zatahovali také neuvědomělé dělníky a často i členy strany.⁶⁰⁹

Kromě kulaků byla z bývalých lidí věnována stranickými kruhy zvýšená pozornost bývalým živnostníkům, kteří zůstali v původních podnicích na vedoucích pozicích. Ke své činnosti využívali podle vytvářeného ideologického obrazu celou řadu výhod: *„Bývalí vykořisťovatelé [...] mají ještě nadměrné množství peněz, mají movitý i nemovitý majetek, často velmi značný, mají ještě styky, zručnost organizační i administrativní, znalost všech správných ‚tajemství‘ (zvyklostí, method, prostředků a možností), myjí vyšší vzdělání, blízké*

⁶⁰⁶ „Jakoby zapomněli na všechno to, co bylo dříve a jakoby neznali už slova nezaměstnanost, bída, krize, hlad a žebračky. Chybí jim velmi často hrdost nad prací naší strany, hrdost nad tím, že za nynější radostný život, za rovnou páteř každého člověka, vděčíme tomu, že máme naši KSC a že jsme přátelé a spojenci velkého Sovětského svazu.“ Následovalo předčítání dopisu dělníka z továrny v Sudkově, který v roce 1934 žádal majitele továrny o práci, aby mohl zaplatit dlužný nájem, opatřit ženě potřebné léky a dětem aby mohl dát najíst. In: Příspěvek č. 1, František Bartoš, Zábřeh. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSC, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3508, Olomouc 1957.

⁶⁰⁷ Pojem bývalých lidí, který pochází původně ze sovětského prostředí 20. let, se objevuje v diskursu KSC v druhé polovině padesátých let, intenzivněji potom v letech 1957-1958. K jeho definitivnímu ustavení jako evidenční kategorie v rámci bezpečnostních složek došlo na počátku roku 1959. „Mezi ‚bývalé lidi‘ byli zahrnuti příslušníci někdejších sociálních, ekonomických a politických elit a středních tříd. Vesměs šlo o občany, kteří byli nástupem komunistického režimu zbaveni svého postavení a byli sociálně degradováni. Většina z nich proti režimu nijak aktivně nevystupovala, byli však vnímáni jako základna potencionální opozice.“ In: KNAPIK, J. – FRANC, M.: *Přívodce kulturním děním...*, Svazek I., c. d., s. 167-169. K figurě „odkrývání pravé tváře“ třídních nepřátel viz: FITZPATRICK, S.: *Tear Off the Masks! Identity and imposture in twentieth-century Russia*. Princeton: PUP, 2005.

⁶⁰⁸ Diskusní příspěvek č. 4, s. Juráš, ZO KSC Lidový soud Šumperk. In: Zápis okresní konference KSC v Šumperku konané ve dnech 15. – 16. března 1958. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSC, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3851, Šumperk 1958.

⁶⁰⁹ „Je příznačné, že pachatelé těchto přečinů jsou zpravidla příslušníci bývalých vykořisťovatelských tříd, kteří dnes pracují na závodech nebo v hospodářských a obchodních institucích. Musíme se však zabývatí také tím, že zatahují do svých machinací mnohdy i neuvědomělé dělníky, v některých případech i členy strany. Zapomíná se na to, že i na tomto úseku se třídní nepřítel snaží poškozovat naši socialistickou výstavbu.“ In: Zápis ze zasedání OV KSC v Zábřehu ze dne 11. ledna 1958. SOKA Šumperk, fond OV KSC Šumperk 1945-1989, k.4/Ič. 22, Schůze pléna 1957-1958.

styky s technicky vyspělejšími, měšťácky žijícím a myslícím personálem.⁶¹⁰ V rámci odstraňování pozůstatků kapitalismu ze života společnosti a prosazování vedoucí úlohy KSČ v hospodářství měli být také oni nahrazováni „uvědomělejšími“ pracovníky. Na Zábřezsku se stal exemplárním postupem případ Oldřicha Bajáka, bývalého národního správce, který v mohelnické koželužně zřídil výrobu zemědělských strojů. Po znárodnění zůstal v nově vytvořeném družstvu KODRUKO v Mohelnici jako vedoucí, ale údajně si měl nadále počínat jako by se jednalo o jeho majetek. Delegát MV KSČ v Mohelnici Večeř velmi barvitě ilustroval Bajákův případ na stranické konferenci v roce 1958, když uváděl, že „*Baják stranu nikdy jako vedoucí složku na závodě neuznával. Rozbíljel stranu. [...] On žádného komunistu sice nepropustil, ale dovedl to tak zařídit, že soudruzi odcházeli sami.*“⁶¹¹ Oldřich Baják se podle Večeřovy obžaloby snažil udržet pracoviště jako neutrální půdu, na které neměla politika své místo.⁶¹² Jeho přístup byl ale v době podřizování ekonomiky politickým nárokům KSČ už nedále neudržitelný. Ačkoliv se za něj postavili členové podnikového ředitelství z Příkaz u Olomouce, kteří požadovali konkrétní důkazy jeho údajné protizákonné činnosti, bylo proti Bajákovi zahájeno trestní řízení a lidovým soudem byl odsouzen k šestiletému trestu odnětí svobody, konfiskaci majetku a ztrátě čestných občanských práv: „*Vyšetřováním se ukázalo, jaký to byl člověk. Jak dovedl rozkrádat a poškozovat socialistický majetek, jaký to byl škůdce.*“⁶¹³ Případů, kterými lidové soudnictví „sloužilo výstavbě socialismu“, uvedl zástupce lidového soudu Dr. Karel Karg ještě celou řadu.⁶¹⁴ Proměnu chápání kádrové politiky celkem jasně vyjádřil v závěrečném shrnutí Večeř: „*Všude je cítit, že konečně nastává doba, že to bude nejen odbornost, ale také naprostá oddanost našemu režimu, což bude ovlivňovat to, kdo bude a nebude na vedoucích místech.*“⁶¹⁵

Záškodnická činnost bývalých lidí byla podle komunistických funkcionářů v řadě případů umožňována neuvědomělým postojem samotných straníků. Kromě Bajákova případu tak na stranické konferenci prezentoval Večeř kádrové prověrky v Pískovně v Mohelnici, kde se „soudruh Karel“ spolčoval s „bývalými lidmi“: *Soudruh ředitel Karel se holedbal tím, že byl členem strany od roku 1920–1921. [...] S. Karel a skupina jeho spolupracovníků,*

⁶¹⁰ Ibidem.

⁶¹¹ Diskusní příspěvek č. 21, s. Večeř, MV KSČ Mohelnice. In: Zápis okresní konference KSČ v Zábřehu. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3852, Zábřeh 1958.

⁶¹² „*V Mohelnici je znám případ, kdy s. Švec přišel [žádat] o práci do Kodruka, v kanceláři pozdravil Čest práci a bylo mu odpovězeno soudruhy – správně pány – u nás se zdraví Dobrý den nebo Zdar bůh. Švec se sbalil a odešel do MEZu, kde je doposud.*“ Ibidem.

⁶¹³ Ibidem.

⁶¹⁴ Diskusní příspěvek č. 4, Dr. Karel Karg. In: Zápis okresní konference KSČ v Zábřehu. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3852, Zábřeh 1958.

⁶¹⁵ Diskusní příspěvek č. 21, s. Večeř, MV KSČ Mohelnice. In: Zápis okresní konference KSČ v Zábřehu. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3852, Zábřeh 1958.

bývalých lidí, bez kterých se nemůže obejít, dělal vše možné, aby stranickou organizace na Pískovně udržoval na chvostě, jak my komunisté říkáme.“⁶¹⁶ V průběhu roku 1957, kdy se straníci vyrovnávali s dědictvím rozjitřené situace předcházejícího roku, docházelo k otevírání otázky loajality jednotlivých skupin členů ke straně. Na stranické konferenci v roce 1957 vystoupil s kritickým příspěvkem Alois Pálka z Horní Libiny, který otevřel ožehavé téma procesu se Slánským: „Z denního tisku se dozvídáme, že jsou to starí komunisté a partyzáni, kteří v této těžké chvíli se snaží zhostit této těžké úlohy, získati důvěru mas, ztracenou vinou nesvědomych kariéristů.“⁶¹⁷ Rodiče Josefa Franka, popraveného v procesu se Slánským, žili v Horní Libině a jeho otec, předválečný člen KSČ, měl být zbaven členství, což ale členové MO KSČ odmítli.⁶¹⁸ V průběhu roku 1957 ovšem již ve straně probíhala závěrečná fáze reinterpretace Slánského procesu.⁶¹⁹ Ačkoliv byly kritické hlasy starých členů strany dočasně tolerovány, docházelo v průběhu roku 1957 k jejich postupnému umlčení. Nikoliv staré zásluhy, ale současný výkon a zásluhy o výstavbu socialismu měly být kritériem „uvědomělosti“ členstva.

Výrazné angažmá mládeže v průběhu maďarských a polských událostí vedlo stranické funkcionáře k přehodnocení dosavadního postoje vůči dorůstající generaci. Při prvotní stabilizaci rozjitřené situace ve společnosti na přelomu let 1954 a 1955 získávala mládež ve stranických diskuzích zcela výsadní postavení. Byly jí připisovány atributy čistoty, které měly překonat všechny těžkosti na cestě budování socialismu. Aktivizace kritických hlasů především v řadách vysokoškolské mládeže a zkušenost maďarských událostí vedla k diferenciaci přístupu straníků k této otázce: „V maďarských událostech se nám inteligence projevila přímo jako vedoucí síla kontrarevoluce. Když studujeme materiál, tak to byly nejdříve ideologické kroužky kolem fakulty a potom Petefiho a Košutův kroužek, kterými tato inteligence ovlivňovala studující mládež. Myslím, že v naší situaci inteligence není lepší.“⁶²⁰ V souvislosti s generační krizí projevující se rapidním snížením počtu členů a zvýšením průměrného věku na cca 50 a více let, kterou komunistická strana v druhé polovině padesátých let procházela, byla mládeži nadále věnovaná výrazná pozornost. Komunisty ale znepokojoval fakt, že se vysokoškolská mládež nadále rekrutuje převážně ze středostavovských a bývalých elitních vrstev: „Hlavní vina při výběru žáků je na komunistech

⁶¹⁶ Ibidem.

⁶¹⁷ Diskusní příspěvek č. 3, Alois Pálka, Horní Libina. In: Zápis okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 16. – 17. února 1957. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3520, Šumperk 1957.

⁶¹⁸ Ibidem.

⁶¹⁹ LÓŽI, M.: *První pokus...*, c. d., s. 77-83.

⁶²⁰ Příspěvek, s. Medlík. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 5. prosince 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

*a dělnické třídě, která se zdráhá dát děti na studie.*⁶²¹ Mládeži z dělnického prostředí měla být věnována mimořádná výchovná péče, aby mladí začali dávat přednost studiu před rychlými vysokými výdělky v zaměstnání. A také aby byli ochotní vstoupit do KSČ: „*Někteří mladí lidé nám říkají, že když je táta takový blbec* [, že byl ve straně, pozn. JM] *pro mě to neplatí.*“⁶²² V druhé polovině padesátých let byla výchova mládeže ovlivňována důslednějšími zásahy do životních plánů mladých, například uplatňováním „kádrování“ při přijímání studentů na regionální výběrové školy.

Mezi pozůstatky kapitalismu, které měly být při nastoupení závěrečné etapy výstavby socialismu odstraněny, byly zařazovány také další společenské jevy, který se protivily pojetí úcty k „socialistické zákonnosti“.⁶²³ Znepokojujícím jevem, který byl lidovou justicí sledován a postihován, se stávalo narůstání alkoholismu a fluktuace pracovních sil. Široký společenský dopad, který byl alkoholismu přikládán, můžeme ilustrovat na příspěvku z okresní konference v Zábřehu již z roku 1956: „*Má za následek rodinné rozvraty, absenci na závodech, dělání zmetků a jiné nedostatky, které opilství ne s sebou. Dále tato otázkou souvisí i se zvýšeným procentem úrazů, zvláště úrazů pracovních.*“⁶²⁴ Za celospolečensky nebezpečný jev bylo považováno rozkrádání národního majetku, což se odrazilo v rámci třídní justice zvýšením trestním sazeb. Tento krok vedl sice ke snížení četnosti projednávaných případů. Tento fakt ale mohl být také způsoben prostým snížením ochoty nahlašovat tyto případy v podnicích. Podobně paradoxním efektem se stalo v druhé polovině padesátých let navýšení podílu krádeží všeho nenárodního majetku: „*Co nám však začíná narůstat, jsou krádeže soukromého vlastnictví a to především našimi mladistvými v závodech, na pracovištích, v šatnách a jinde. [...] Musíme být v tomto směru velmi ostražití a když někdo uvidí, že někdo utrácí přes míru, tak takového člověka ihned oznámit, aby se případně mohlo zabránit dalším krádežím.*“⁶²⁵

Klidný život pracujících při naplňování hospodářských úkolů neměl být již ničím narušován a ideálně se měli oni sami vzájemně disciplinovat. Výchovná funkce se od druhé poloviny roku 1959 postupně přenášela na všechny společenské organizace, které byly v letech 1957 až 1958 kritizovány, že jí nevěnují dostatečnou pozornost. Vytvářel se zde nový

⁶²¹ Příspěvek, s. Galasová. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 25. října 1956. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁶²² Příspěvek, s. Holouš. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 14. prosince 1957. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 22, Schůze pléna 1957-1958.

⁶²³ Diskusní příspěvek č. 10, s. Miloš Lenhart, Lidový soud. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3191, Zábřeh 1956.

⁶²⁴ Ibidem.

⁶²⁵ Diskusní příspěvek č. 10, s. Miloš Lenhart, Lidový soud. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3191, Zábřeh 1956.

způsob uvažování, který zdůrazňoval dodržování veřejného pořádku a pravidel socialistického soužití, které přejímaly všechny společenské instituce (ZO KSČ, ZO ROH apod.): „*Masově politická práce musí spočívat v tom, aby ROH hodnotily, které děti mají být vyslány na vysokou školu, komu má být přidělen Spartak a rovněž i byt apod.*“⁶²⁶ Socialistická společnost zajišťovala svým členům zvyšování životní úrovně a naplňovala jejich představy o zajištění budoucnosti, ale pouze v případě, že k ní byli dostatečně loajální a zároveň slušní, poctiví a náležitě pracovití.

IV. 2. Nalézání společného zájmu. Nová společnost a proměny každodenního vyjednávání

IV. 2. 1. Proměna pohraničí v „problematickou periferii“ a „trestnici“. Příklad zemědělství

V druhé polovině roku 1956, v době maďarského povstání, vyzývali vedoucí straničtí funkcionáři na Zábřezsku a Šumpersku, aby všichni pracující na úseku zemědělské výroby spojili síly při sklizni cukrové řepy. Pracovníci státních statků a zemědělských družstev měli ruku v ruce se soukromě hospodařícími zemědělci zajistit dostatečnou krmnou základnu pro dobytek. Varování ze strany vedoucích funkcionářů znělo jasně – „pamatujte, jak to dopadlo v roce 1952!“ Nedostatky v zásobování obyvatelstva masem a dalšími potravinami měly z pohledu straníků významně destabilizační efekt a mohly vyvolat širokou společenskou kritiku. Hlavním úkolem tedy bylo zajistit řádnou sklizeň, bez rozdílu mezi socialistickým a soukromým sektorem. V průběhu roku 1957 a ještě znatelněji po XI. sjezdu KSČ v roce 1958 se otázka socializace zemědělského hospodaření opětovně dostávala na pořad dne. V okrese Šumperk obhospodařovaly téměř polovinu celkové výměry zemědělské půdy státní statky, což nepředstavovalo zrovna příručkovou cestu k socialistickému hospodaření. Žalostnou situaci na státních statcích v pohraničí popsal na krajské konferenci v Olomouci v roce 1957 delegát ČSSS Staré Město Jaroslav Hlavica: „*Pracující mnohdy neznali výrobní úkoly. Situace byla o to komplikovanější, že pracovníci statků se skládají ze sedmi národností, mnohdy bez základního vzdělání a že na statcích pracuje přes 150 vysídlených kulaků, kteří sem byli poslání před několika lety z mnoha míst republiky. [...] Ono to [tam] už mnohdy vypadalo tak, že jsme nevěděli, kde končí lajdáctví a začíná sabotáž.*“⁶²⁷

⁶²⁶ Příspěvek, s. Vladislav Bláha. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 23. května 1959. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.5/Ič. 24, Schůze pléna 1959-1960.

⁶²⁷ Příspěvek, s. Jaroslav Hlavica. In: Zápis krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 15. – 17. března 1957. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3508, Olomouc 1957.

Do odlehlých končin pohraničí se v této době už velmi zřídka dostávali lidé z vlastní vůle nebo přesvědčení. Byli sem vysíláni, aby pomohli splnit úkoly výstavby socialismu těm, kteří zde už byli usídleni. Mnozí se sem dostávali dokonce za trest. Neutěšené podmínky ve státních statcích na Šumpersku neplatili pouze pro pracující, ale také pro vedoucí „kádry“. Ukončení platnosti umístěnky nechávalo chladným jen málokoho. Většina řídicích pracovníků ze zemědělství v pohraničí už před rokem 1956 rychle utíkala, čekali přitom jen na vhodnou příležitost: „*Kde je potom péče o kádry, hlavně však o mladé lidi, kteří nám přišli odborně pomoci do našeho pohraničí. Místo toho, aby je získali u nás natrvalo, aby nám pomohli ve Starém Městě na zaostalých hospodářstvích zvýšit zemědělskou výrobu, tak je znechutí a vedoucí pracovníci přímo na statku je donutí, aby odešli.*“⁶²⁸ Pozornost k otázkám pohraničí byla v případě ústředních stranických a státních orgánů mizivá a pomoc zůstávala často jen v rovině proklamativních příslibů. Nižší straníční funkcionáři byli ze strany místního obyvatelstva často kritizováni, že o budování pohraničí se mnoho mluví, ale nic konkrétního se v této věci neděje.⁶²⁹ Navzdory důrazu kladenému ústředními orgány na důležitost výběru vhodných kádrů a jejich probíhajícím prověrkám, trvalo například celých osm měsíců, než se kritickou situací v ČSSS Staré Město začal někdo z nadřízených zabývat. Ještě větší pohoršení mezi stranickými funkcionáři poté vyvolala zpráva, nebo spíše fáma, že tamější vedoucí Jurča, který za několik let svého působení přivedl státní statek do ohromných ztrát, má být dosazen na místo provozního ředitele kdesi na jižní Moravě.⁶³⁰

S obsáhlou kritikou poměrů v pohraničí vystoupil v uvolněné atmosféře po XX. sjezdu KSSS vedoucí ČSSS v Hanušovicích Lesniak, který se obrátil také proti státní zemědělské politice a plánovanému způsobu hospodaření: „*Je jen potřeba mluvit pravdu. [...] Státní statky hospodaří na půdě, ze které utekli soukromí zemědělci. [...] Proto také nechtějí zaměstnanci státního statku pracovat. Tam [na hlavní správě, pozn. JM] mají předem v plánu, že hospodaření bude pasivní, že si dosti nevydělají a státní statek na jižní Moravě bude*

⁶²⁸ Diskusní příspěvek č. 5, s. Antonín Hanzl, OV KSČ Šumperk. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3190, Šumperk 1956.

⁶²⁹ „*To říkám proto, že říkáme – budovat pohraničí. K tomu právem pak nás spolupracovníci kritizují, že mnoho mluvíme a málo pro tuto věc děláme. [...] Dále se ptám, co dělá KV ROH, neboť v minulých letech vždy někdo se přijel podívat, ale vloni a letos zůstali v Olomouci, kde jich je třeba probudit.*“ In: Nepřednesený diskusní příspěvek, s. Alex Rozendorf, TOS Janišov. Zápis krajské konference KSČ v Olomouci konané ve dnech 15. – 17. března 1957. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3508, Olomouc 1957.

⁶³⁰ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 1. srpna 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

*aktivní. Práce na našem statku je tvrdá. [...] Máme půdu, která není hnojena 12-15 let.*⁶³¹ Lesniak podle svých slov odešel rád plnit stranickou povinnost do pohraničí, ačkoliv si výrazně finančně pohoršil a klesla mu životní úroveň. Po krátké době ale upadl do hluboké deziluze, když zakusil tamější poměry na vlastní kůži a zůstal při plnění stanovených úkolů zcela osamocen. Z radikálních řešení, která navrhoval, čišela bezúčinnost poměrů, kterým byl v pohraničí vystaven: „*Proto je třeba vydat zákon, který by nutil lidi, aby do pohraničí šli. Docílit takto toho, aby lidé, kteří pohraničí rozkradli, se museli vrátit.*“⁶³² Prožívaná deziluze se ještě prohloubila, když si uvědomil, že ho opustila především vlastní strana, která ho do pohraničí vyslala: „*V usnesení ÚV se mluví, že státním statkům bude poskytnuta kádrová pomoc. Je to jak s církví, která také stále jen slibovala. [...] Soudruzi ze čtyřletých škol k nám nechtějí jít pracovat, protože se nechtějí poškodit.*“⁶³³ Dostatečně vypovídajícím faktem o neutěšenosti poměrů v pohraničí byl fakt, že se Lesniak v srpnu 1956 rozhodl na vlastní riziko z přiděleného pracovního místa odejít. Vystavil se tak zcela dobrovolně riziku kárného řízení nebo dokonce trestního stíhání.⁶³⁴

Straničtí funkcionáři, kteří se angažovali v zemědělské problematice, velmi dobře viděli, že státní statky přes svoji ztrátovost představují jedinou záruku splnění nároků na obdělání veškeré zemědělské půdy. Ztrátové hospodaření státních statků bylo v průběhu roku 1957 vysvětlováno nedostatečným rozvinutím družstevního sektoru, což nutilo státní statky obdělávat obrovské množství půdy: „*Nikdo přece u nás neřekl, že k socializaci půjdeme přes státní statky. Je pravdou, že státní statky musí být vzorem socialistické velkovýrobě, ovšem v současné době půjde o to, aby formou státních statků byla obdělána veškerá půda, která dosud leží ladem a kterou jinak není možno v současné době obdělávat.*“⁶³⁵ Obzvláště naléhavě tato otázka vyvstávala v situaci, kdy byl ústředními orgány v průběhu let 1957 a 1958 obnoven tlak na socializaci vesnice. Za předpoklad dovršení výstavby socialismu v průběhu roku 1960 bylo položeno zajišťování většiny zemědělské výroby v rámci socialistického sektoru.⁶³⁶ Přetrvávající negativní poměr stranických funkcionářů k vesnickému obyvatelstvu vystihl delegát na okresní konferenci v Šumperku v roce 1958:

⁶³¹ Diskusní příspěvek č. 28, Lesniak, ČSSS Hanušovice. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3190, Šumperk 1956.

⁶³² Diskusní příspěvek č. 28, Lesniak, ČSSS Hanušovice. In: Zpráva o průběhu okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3190, Šumperk 1956.

⁶³³ Ibidem.

⁶³⁴ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 1. srpna 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.10/Ič. 40, Schůze pléna 1956-1957.

⁶³⁵ Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 11. ledna 1958. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 22, Schůze pléna 1957-1958.

⁶³⁶ KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti...*, Část druhá: Venkov, c. d., s. 299 an.

„Na vesnici jsme přinesli světlo do stájí, ale ne do jejich myšlení.“⁶³⁷ Samotní členové družstev se po debaklu roku 1953 zdráhali přijímat nové členy předtím, než budou mít zajištěno dostatečné technické zázemí pro společné hospodaření. Investiční výstavba v pohraničí ovšem vážla a většina JZD ji byla nucena provádět z vlastních zdrojů. Členové družstev k tomu nebyli příliš svolní, protože se jim díky tomu snižovala výše pracovní jednotky a tím také zisk z vlastního hospodaření. Negativní zkušenosti zemědělského obyvatelstva se odrážely také v negativním přístupu k opětovné agitační kampani pro vstup do družstev: „Pokud se týká soukromě hospodařících rolníků, lepší se nabírá tam, kde ještě družstvo nebylo. Po třech letech nabyli každý určité zkušenosti, podle družstevních stanov byla jeden šikanován víc, druhý míň. Lidé říkají, že raději půjdou do státního statku, a družstevníci nejsou ochotni přijímat.“⁶³⁸

Na jedné straně stáli „úpadkoví zemědělci“, kteří by rádi do JZD vstoupili, ale nemohli jeho členům kromě půdy nic nabídnout. Takoví byli ze strachu před propadem hospodaření odmítáni. Na straně druhé byli dobře hospodařící soukromí zemědělci, kteří ale ke vstupu do družstva nebyli nijak motivováni. Jejich obraz vykreslil Jaroslav Horký z Leštiny na okresní konferenci v Zábřehu již v roce 1956: „A jsou to velmi dobří hospodáři. Oni si drží spíše jeden nebo dva kusy [dobytky, pozn. JM] nad plán, nezdráhají se přímo obdělávat polev nuceném nájmu, rozumí svým hospodářstvím a jejich práce se jim daří a mají z ní také dobré výsledky. Mají ale jednu velikou chybu. Mají naprosto záporný postoj k dnešnímu zřízení, i když se jim za jiných režimů ani zdaleka tak dobře nežilo. [...] Oni jsou to, kteří dnes hrají spolu s kulaky úlohu ideových vůdců všeho, co je ještě na naší vesnici na vahách.“⁶³⁹

Obnovení masového zakládání JZD, které mělo vést ke splnění 80% socializované půdy v průběhu roku 1957 s předpokladem dalšího zvyšování, nutilo komunistické funkcionáře k přesvědčování a přijímání také takových hospodářů. Propojení nároku na obdělání veškeré půdy se združstevňováním soukromníků se ale ukázalo dvousečné. Poté si totiž komunističtí funkcionáři stěžovali, že členstvo JZD hledí hlavně na výši pracovní jednotky a družstevníci odmítají obdělávat veškerou půdu. Způsob náboru zemědělců se v každodennosti konkrétních lokalit samozřejmě lišil. Snad až příliš idealizovaný obraz podal

⁶³⁷ Zpráva z okresní konference KSČ v Šumperku konané ve dnech 15. – 16. března 1958. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3851, Šumperk 1958.

⁶³⁸ Příspěvek, s. Halačka, Kopřivná. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 11. srpna 1957. SOkA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.11/Ič. 41, Schůze pléna 1957-1958.

⁶³⁹ Příspěvek č. 23, s. Jaroslav Horký, MO KSČ Leština. In: Zápis průběhu okresní konference KSČ v Zábřehu konané ve dnech 17. a 18. března 1956. NA ČR, Fond 19/1, ÚV KSČ, AÚML, Sign. 1550 Stranické konference, Aj. 3191, Zábřeh 1956.

na zasedání OV KSČ v Šumperku v prosinci 1958 jeden z jeho členů: „*Až na dva máme celou obec socialistickou. Dneska jsem jednoho chytl, říkám, poslouchej, Franto, měl bys toho soukromě nechat. On říká, já vidím, že to dál nejde, ale nemohu k vám jít, poněvadž se bojím, že nemám tolik, kolik mám přinést, ale ujišťuju Tě, že po zasetí přijdu. Říkám, nechci Tě násilím táhnout a věřím, že dodržíš slovo.*“⁶⁴⁰ Kolektivizovanému zemědělskému sektoru se příliš nedařilo a to především v lokalitách, které byly problematické už v první vlně kolektivizace, jako například JZD v Novém Malíně, které se v první vlně kolektivizace rozpadlo. Hospodářské problémy místní straníci vysvětlovali působením třídních nepřátel, které ale nedokázali identifikovat. Možná se jednalo o volyňské Čechy, kteří v Novém Malíně tvořili nezanedbatelnou část usedlíků. Jaké problémy funkcionářům uplatňování staronových kritérií působilo, ukazuje následující příspěvek člena OV KSČ Ludvíka Pechy: „*V Malíně bývalý příslušník bezpečnosti Tríska nedokázal rozpoznat, kde je třídní nepřítel, který jim tam pracuje vevnitř. Jestli místní funkcionáři nemohou rozpoznat ty lidi, tak kdo to má vědět? Musí někdo shora. Myslím, že právě v této věci musíme vidět, že [...] tam třídní nepřítel pracuje rafinovaným způsobem a je těžko rozpoznat, jestli je to nedbalost, lajdáctví nebo sabotáž.*“⁶⁴¹ Ludvík Pecha navrhoval nasadit do JZD v Novém Malíně magnetofon. Z jeho pohledu nemohla být špatná kolektivizace sama o sobě, třídního nepřítele tedy museli nalézt za každou cenu.

* * *

Každodenní praxi proměn státní zemědělské politiky a přístupu místních úřadů k ní lze nejlépe ilustrovat na konkrétních příkladech osudů zemědělského obyvatelstva. Připoutání zemědělského obyvatelstva k půdě, jejíž obdělávání bylo státními orgány striktně vyžadováno, se mohlo stát obzvlášť pro starší zemědělce noční můrou. Ačkoliv byla opětovně zakládána JZD, jejich členové často cynicky odmítali vstup starých hospodářů, kteří nemohli přispět rozvoji družstva pracovní silou. V září 1957 prosili manželé Kubíčkoví z Vikýřovic na Šumpersku o „smilování“ prezidenta republiky Antonína Zápotockého,⁶⁴² protože je zakládající schůze JZD odmítla a na obdělávání půdy již sami nestačili: „*Dyž se mělo pro nás hlasovat, utichl cel[ý] sál. Nebylo nikoho doby byl proto aby mě přijali, ukazovali nato, že jsem stár. [...] Tak jsme zůstali zahaňbeňi na vesnici se nám všeci smáli, že nás nechcú do*

⁶⁴⁰ Příspěvek, s. Floro. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 5. prosince 1958. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.11/Ič. 42, Schůze pléna 1958-1959.

⁶⁴¹ Příspěvek, s. Ludvík Pecha. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 5. prosince 1958. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.11/Ič. 42, Schůze pléna 1958-1959.

⁶⁴² „*M[y] manželé Kubíčkoví, sprozboů se k vám obracíme, o pomoc kvám voláme, pomozte nám ubohým, smilujte se nad námi.*“ In: Žádost manželů Terezie a Františka Kubíčkových z Vikýřovic z 25. září 1957. SOKA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

družstva. ⁶⁴³ Příkladem jinak zmařených nadějí a odvrácené strany doosídlování pohraničí v zemědělství byla naopak žádost Josefa Polácha z Obědné na Šumpersku, otce sedmi dětí, který je po doosídlení nebyl schopen uživit a žádal o přemístění do jiného zaměstnání: „*Když jsem přijel do Obědné, informovat se s místním předsedou Národního výboru, [s] předsedou JZD Obědné nám sl[i]boval[i], že zde je pracovní jednotka přes dvacet korun. Teď jsme zde a tady taková b[i]da, nemají žádných peněz na vyplácení, hrozná b[i]da zde je, takže zde se nedá žít.*“⁶⁴⁴ Na špatnou finanční situaci osídlenců reagovali místní funkcionáři čím dál více přehlíživě, přičemž argumentovali dobrovolností jejich rozhodnutí: „*Místní národní výbor i JZD trvají na tom, aby stěžovatel s manželkou i nadále v zemědělství zůstali, neboť jsou mladí lidé a budou-li pracovat, mohou se během doby zbavit svých finančních potíží.*“⁶⁴⁵

Přes proklamované změny v přístupu k občanům se v jednotlivých případech v průběhu roku 1957 postupně objevovaly staré metody „přesvědčování“, kterými byl ze strany členů JZD a dalších státních a veřejných funkcionářů vytvářen nátlak na soukromě hospodařící zemědělce. V březnu 1957 podal stížnost proti přiděleným pozemkům na ONV v Zábřehu Jan Plánička z Rájce, který obdržel výzvu od předsedy JZD, aby opustil zaměstnání v průmyslu, jinak bude z JZD vyloučen: „*V přesvědčení, že toho času pro mne není v JZD taková práce, z níž bych uživil rodinu se třemi malými dětmi, neopustil jsem zaměstnání, ale trval na vyřízení odhlášky.*“⁶⁴⁶ Oplátkou mu JZD v Rájci přidělilo v rámci HTÚP dle jeho názoru nejhorší pozemky v katastru, na kterých nemohl zaset ani cukrovou řepu pro dobytek. Ačkoliv se jednalo o zakládajícího člena JZD z roku 1949, nebylo jeho stížnosti vyhověno, protože s celým postupem písemně souhlasil. Kontinuálně pokračovalo také zasahování státních orgánů do pracovního zařazení dětí soukromě hospodařících zemědělců. Josefu Hetflajšovi bylo ONV v Zábřehu v květnu 1957 sděleno, že jeho pracovní poměr v STS v Mohelnici byl rozvázán po „bedlivém prozkoumání hospodářské situace“ na usedlosti jeho otce. Úředníkem byl dále výchovně nabádán: „*Nyní bude záležet jen na Vás, jak se k tomuto problému zachováte. Doporučujeme Vám, abyste jako syn zemědělce přemýšlel více o správnosti a dějinné nutnosti zavádění zemědělské velkovýroby cestou JZD a*

⁶⁴³ Ibidem.

⁶⁴⁴ Žádost Josefa Polácha z Obědné na ONV v Šumperku ze dne 14. listopadu 1958. In: SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁴⁵ Odpověď KIS RONV v Zábřehu místopředsedkyni NS Anežce Hodinové-Spurné ze dne 19. června 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁴⁶ Stížnost Jana Pláničky na ONV v Zábřehu ze dne 31. března 1957. In: SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 335/Ič. 795, Stížnosti 1954.

vyvodil z toho důsledky.⁶⁴⁷ Pokud se soukromě hospodařící zemědělci dožadovali snížení dodávek, odebrání půdy nebo jiných úlev ze strany státu, bylo jim opětovně stále častěji odpovídáno, aby vstoupili do JZD.

Situaci, kterou imperativ obdělání veškeré půdy v případě zemědělského obyvatelstva způsobil, vyjádřil jasně v jedné ze svých odpovědí vedoucí všeobecného odboru Franke: „*Nikdo vás totiž nemůže zprostiti povinnosti za řádné obhospodařování těch pozemků, které máte k obhospodařování. Nikdo Vás také nemůže zprostiti povinností, které máte vůči státu.*“⁶⁴⁸ Zvyšování tlaku ze strany ústředních orgánů na místní funkcionáře, aby zajistili důslednou socializaci vesnice, se odrazilo také ve vzrůstajícím nátlaku na zemědělce. V dubnu 1958 se obrátila na prezidenta republiky Anna Skálová z Hoštejna, která si stěžovala na postup místních funkcionářů, kteří jí odmítli sdělit, kdo již vstoupil, a vyhrožovali jí propuštěním jejích dětí ze zaměstnání, pokud do JZD nevstoupí. Ve vyjádření ONV v Zábřehu okresní prokuratury ovšem stálo: „*Soudruh Janda při tomto hovoru mj. řekl, že bude muset prověřit, jak příslušníci její rodiny, kteří jsou v pracovním poměru, jsou zapojeni do budování socialismu. [...] [Stěžovatelka] si špatně vyložila smysl uvedených slov.*“⁶⁴⁹

IV. 2. 2. (Ne)naplňování příslibu růstu životní úrovně. Příklad bytové krize

„*Zdravé bydlení je jednou ze životních podmínek každého jednotlivce a tím i základní složkou životní úrovně obyvatelstva měst a venkova. Soustavné zvyšování této úrovně je trvalým úkolem lidově demokratického státu. Národní výbory pečují proto mimo jiné též o spravedlivé rozdělení bytového prostoru mezi občany.*“⁶⁵⁰

Nedostatek vhodných bytů byl často skloňovanou těžkostí v pohraničí už brzy po roce 1945 a vycházel ze specifického průběhu osídlování, které bylo charakteristické nedostatečným osídlením menších sídel zemědělského venkova a naopak přelidňováním větších měst a vesnic.⁶⁵¹ V době překotných společenských změn let 1950 až 1953 reagovali úředníci státních úřadů a místní straničtí funkcionáři na stížnosti obyvatelstva, ve kterých byly zmiňovány svízelné životní podmínky, snahou o jejich znevažování poukazem na upřednostňování vlastního zájmu před zájmy celku. Ve chvíli, kdy se v období po roce 1953

⁶⁴⁷ Odpověď RONV v Zábřehu Josefu Hetflajšovi z Květína ze dne 15. května 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 335/Ič. 795, Stížnosti 1954.

⁶⁴⁸ Odpověď RONV v Zábřehu Josefu Hufovi z Bušína ze dne 25. ledna 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁴⁹ Odpověď RONV v Zábřehu Okresní prokuratury v Zábřehu ze dne 25. dubna 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁵⁰ Zákon č. 67/1956 Sb. o hospodaření s byty. In: *Sbírka zákonů republiky Československé*, částka 35, ročník 1956, s. 277.

⁶⁵¹ Viz kapitulu II. 1. 2. Proces osídlování a proměny struktury obyvatelstva

stal příslib zvyšování životní úrovně obyvatelstva součástí stranického a veřejného diskursu, zůstala tato strategie nepoužitelnou. Bez ohledu na to, že to ideologický jazyk již nedovoloval, mohlo odmítání stížností obyvatel na nevyhovující životní podmínky navíc opětovně rozjitřit společenskou kritiku. Představitelům státu, obzvláště po zkušenosti roku 1956, se takový přístup jevil jako nepřipustný a potencionálně nebezpečný. V druhé polovině padesátých let se navíc jednalo o problematiku ještě ožehavější vzhledem k tomu, že někteří žadatelé čekali na přidělení vhodnějšího bytu až 10 let, což nevyřešilo ani zavedení jednotných pořadníků. Mezi stížnostmi v bytové otázce navíc převládali mladí manželé, kteří bydleli dohromady s rodiči nebo s celým širokým příbuzenstvem. Zajištění vhodného bydlení pro dorůstající mladou generaci, ve které komunističtí funkcionáři viděli budoucnost socialistického projektu, se jevilo jako čím dál naléhavější.

Vydání nového bytového zákona kladoucího důraz na zlepšení životních podmínek bydlení v druhé polovině roku 1956 s platností od 1. ledna 1957 plně zapadalo do obratu státní politiky směrem ke zvyšování životní úrovně obyvatelstva, který měl umožnit jeho opětovnou „mobilizaci ke splnění úkolů“. Místo dřívějšího paternalistického moralizování se donekonečna opakující odpovědi na stížnosti nevhodně bydlících rodin ze strany úředníků stala žádost o trpělivost: „[V]íme, že Vaše přechodné, nevhodné bydlení Vám přináší těžkosti ve Vašem denním životě, žádáme Vás [však] abyste vyčkali, až budete zařazeni do pořadníku.“⁶⁵² Kromě zavedení pořadníků mělo být „spravedlivé rozdělení bytového prostoru mezi občany“ zajištěno omezením užívání více bytů v jednom místě. Oproti dřívější bytové politice, která počítala s eliminací „nadměrných“ bytů a jejich rozdělováním na byty pro více rodin nebo jednotlivců, zasahovala omezení nyní také vlastníky rodinných domů. Proti přidělení nájemníka do svého domku se například v lednu 1957 odvolala Cecílie Adámková ze Sudkova, na což vedoucí všeobecného odboru Jaroslav Franke odpověděl: „Vzhledem k tomu, že občan – uživatel smí v těžce obci mít toliko jeden byt, můžete užívat z uvedených 2 bytů dle své volby toliko j e d n o h o. [zvýrazněno v originále, pozn. JM] [...] V důsledku toho jeví se Vaše žádost neodůvodněnou.“⁶⁵³ Dále byla Adámková upozorněna, že pokud si vybere ve svém domku větší bytovou jednotku o dvou místnostech, bude platit MNV v Sudkově místní poplatek z přebytečné plochy nad 12 m².

Přijetí kvalitativní kategorie „zdravého“ bydlení jako jednoho z hlavních kritérií při zajišťování vhodných životních podmínek řešení v některých případech dále oddalovalo.

⁶⁵² Např. Odpověď Odboru pro místní hospodářství RMNV v Šumperku Vojtěchu Krobotovi z Temenice ze dne 3. září 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁵³ Odpověď RONV v Zábřehu Cecílii Adámkové ze Sudkova ze dne 7. února 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 335/Ič. 795, Stížnosti 1954.

Komplikace nastávaly především v případech početnějších rodin. Počet dostatečně velkých bytů, které by svou plochou odpovídaly nárokům zákona, byl žalostně malý, také v důsledku dřívější bytové politiky likvidující „nadměrné“ byty. Na počátku listopadu 1957 se na manželku prezidenta Antonína Zápotockého obrátila Irena Wágnerová z Dolních Studének na Šumpersku, jejíž sedmičlenná rodina déle než tři roky obývala provizorní byt o dvou místnostech v celkové výměře 35 m².⁶⁵⁴ Nejednalo se ovšem ani v tomto případě o zcela nejhorší životní podmínky a Wágnerová byla žádána o pochopení tíživější situace jiných spoluobčanů. Prozatím jí mohl být útěchou jen příslib budoucího „uspokojení“ její žádosti: *„Zdejší odbor ve spolupráci s MNV věří, že Vaše bytová tíseň je jen dočasná a že po uspokojení žadatelů, kteří jsou na tom ještě hůře než Vy, bude žádost o byt také uspokojena a Vaše rodina bude lépe bydlet. To je úsilí naší vlády i strany. Je snahou také nás všech, aby naši pracující byli i na tomto úseku uspokojeni.“*⁶⁵⁵

Tíživá bytová situace a její řešení přidělováním nájemníků do rodinných domků často kolidovaly s další důležitou prosazovanou společenskou hodnotou, kterou bylo klidné socialistické soužití. Odstrašujícím příkladem může v tomto směru být vyhrocení vzájemných sporů mezi rodinou majitele domu v Lidické ulici v Zábřehu Josefem Stryjou a jeho nájemníky manželí Marií a Ludvíkem Adámkovými. V průběhu roku 1957 požádali Stryjovi MNV v Zábřehu o exekuční vyklizení bytu Adámkových, pravděpodobně s odvoláním na § 54 nového bytového zákona č. 67/1956 Sb. – tedy pro chování jeho uživatele. Jejich žádost byla schválena, ale nemohla být pro nedostatek náhradních bytů provedena. Napětí mezi oběma rodinami se vyhroutil natolik, že v lednu 1958 Ludvík Adámek napadl Miladu Stryjovou, kterou shodil po schodech do sklepa a způsobil jí těžké zranění.⁶⁵⁶ Eskalování napětí pravděpodobně způsobil samotný Stryja, který podle Adámka začal svým nájemníkům provádět různé nepříjemnosti s cílem je z domu vyštvať. Na druhou stranu působí poněkud nepatřičně, když se lidovým soudem podmíněčně odsouzený Adámek ve své stížnosti z října 1958 dovolává pravidel socialistického soužití proti majiteli domu, který se podle něj choval jako „pan domácí za první republiky“: *„Máme pouze zájem na tom, aby se majitel domu k nám choval tak, jak to vyžaduje dnešní socialistická společnost. Jako člověk k člověku!“*⁶⁵⁷

⁶⁵⁴ Žádost Ireny Wágnerové z Dolních Studének manželce prezidenta republiky ze dne 8. listopadu 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁵⁵ Odpověď RONV v Šumperku Ireně Wágnerové ze dne 4. února 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁵⁶ Ludvík Adámek byl za tento čin LS v Zábřehu podmíněčně odsouzen k 3 měsícům odnětí svobody. Stížnost Josefa a Milady Stryjových RONV v Zábřehu ze dne 29. května 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁵⁷ Stížnost Ludvíka Adámka na RONV v Zábřehu ze dne 23. října 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

Nepřátelství mezi oběma rodinami pokračovalo ještě v lednu 1959, kdy si Stryja stěžoval na Ludvíka Adámka, že mu nemístným způsobem zakazoval v domě zpívat: „*Asi v 15,45 [,] když jsem šel přes chodbu do spíže [,] slyším najednou [,] jak Adámek ze schodiště [,] aniž by mu k tomu někdo zavalil příčinu [,] křičel na mne 2x za sebou ,ty svině ožralá neřvi*“⁶⁵⁸ Situace mohla být podle rozhodnutí RMNV v Zábřehu vyřešena jedině sepsáním řádné nájemní smlouvy nebo směnou bytu, protože provedení exekučního vyklizení bytu pro bytovou nouzi nepřipadalo nadále v úvahu.

Idylické soužití nepanovalo kvůli nedostatku vlastního soukromí ani v řadě rodin. Mladé rodiny se nemohly naplno osamostatnit od vlivu rodičů a musely s nimi nadále sdílet bydlení. Hrozící rozvrat manželství v případě nenalezení vhodného bydlení byl pro druhou polovinu padesátých let vesměs typickou a častou argumentací, kterou využívaly ve velké míře především ženy – matky a manželky. V říjnu 1957 se na prezidenta Antonína Zápotockého obrátila Květa Maloňová ze Šumperka, od níž manžel odešel za prací nejdříve do Ostravy a poté do Šternberka, načež se dvěma malými dětmi sdílela malý byt s nepřející tchyní: „*Vdávala jsem se z velké lásky v 18 letech v roce 1955. Manžel i já jsme byli zbrklí a svéhlaví. On byl mým prvním chlapcem a proto domluvy, abychom ještě počkali, byly marné. Báł se o mě a já o něho. Po svatbě jsme byli nuceni bydlet u jeho rodičů. Matka však pro něj už dívku měla, a že jsem nebyla tak výstřední a vulgární jako ona, neměla mě ráda.*“⁶⁵⁹ Manželům, kteří se už ocitli před rozvodovým soudem, úředníci RMNV v Šumperku mohli jen poradit, aby si podali žádost o byt na MNV ve Šternberku, kde pracoval muž. Někteří novomanželé čekali na přidělení bytů déle než 5 let. Když byli konfrontováni se zoufalou bytovou situací, která se neměla ani v následujících letech změnit, propadali do beznaděje. Například Zdeněk Haltmar popisoval ve své žádosti prezidentu republiky v prosinci 1957 rozhovor s předsedou MNV v Šumperku: „*Před 14-ti dny jsem byl znovu za předsedou až v bytě a vysvětlil jsem mu naši těžkou situaci. Vyslechl mne se starostlivou tváří a nakonec mi sdělil zdrcující odpověď. ,Tak soudruhu, aby Ti bylo jasné, tvoje žádost může přijít v úvahu tak asi za 5 let.*“⁶⁶⁰

Nový bodový systém se u řady obyvatel neseťkal s plným pochopením a to především v těch případech, kdy už podle starého systému téměř byt získali a nový systém je opět posunul do nejnižších pořadí. Kromě toho, že si především dělníci konstantně stěžovali na

⁶⁵⁸ Stížnost Josefa Stryji na RONV v Zábřehu ze dne 3. února 1959. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁵⁹ Žádost Květy Maloňové na prezidenta republiky ze dne 5. listopadu 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁶⁰ Žádost Zdeňka Haltmara z Dolních Studének na prezidenta republiky ze dne 2. prosince 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

přehlízivý přístup úředníků a nepřehledné „protekční“ vazby, dokázali si občané postupně osvojovat nové strategie jednání. K prosazování vlastních zájmů využívali proměněný jazyk diktatury, který se vztahoval k prosazovaným hodnotám druhé poloviny padesátých let. Jednou z nich byl například důraz na důležitost odborníků z technických odvětví pro výstavbu průmyslu. V tomto duchu formuloval svoji žádost v červenci 1957 například Ing. Ivo Pudil, který dojížděl denně do ZPP v Šumperku z podnájmu u svojí tchyně v Litovli. Ve své žádosti velmi obratně poukazoval na svoji nepostradatelnost pro výrobu: *„Snad nepřezenu, když prohlásím, že jsem dnes prakticky jediný člověk, který této výrobě po technické stránce rozumí. Jistě chápete, že v takové výrobě je třeba hodně pracovat, využít každé chvílky pracovní doby a samozřejmě pracovat i přesčas. Tím, že tyto možnosti nemám [,] trpí přirozeně i výroba.“*⁶⁶¹ Přednostní přidělování nových bytů mladým bezdětným párům bylo naopak nespravedlností v očích ostatních žadatelů, kteří na něj velmi často roztrpčeně poukazovali. Charlotě Hájičkové ze Zábřeha bylo na její stížnost radou ONV v Zábřehu odpovězeno: *„Toto [přednostní, pozn. JM] přidělení bytu je zdůvodněno tím, že šlo o odborného pracovníka jediného toho druhu ve zdejší okrese, jehož odchodem by byla ohrožena výstavba určitého investičního celku ve městě nebo jeho blízkém okolí. Rovněž tak další 4 byty byly přiděleny mimo pořadí, že šlo o pracovníky, jejichž funkce a politická činnost vyžadují, aby bydleli v místě svého pracoviště [...]“*⁶⁶²

Poukazování na nespravedlivé přidělování bytů jiným mohlo v některých případech vést k žinantním situacím, jako v případě Marie Suchomelové ze Zábřeha, která poukazovala na přidělení bytu bezdětným manželům Kocourkovým. Neznalost celkové situace ji přivedla k tomu, že prohlásila za nespravedlivé přidělení bytu rodině, která předtím žila na 30 m² v počtu 10 osob.⁶⁶³ V tomto případě se tedy nejednalo o příliš rozvinutou taktiku vyjednávání. O přeceňování vlastní situace svědčí to, že v Zábřehu zůstávaly ještě v druhé polovině roku 1957 nevyřízené žádosti s 290 až 320 body, zatímco žádost Suchomelové byla ohodnocena pouze 60.⁶⁶⁴ Jednalo se o zdravotně závadné byty zasažené vlhkostí a plísní, bez sociálního

⁶⁶¹ Žádost Ing. Ivo Pudila na prezidenta republiky ze dne 14. července 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁶² Odpověď RONV v Zábřehu Charlotě Hájičkové ze Zábřeha ze dne 2. června 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁶³ Odpověď RONV v Zábřehu Marii Suchomelové ze dne 23. března 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 335/Ič. 795, Stížnosti 1954.

⁶⁶⁴ Odpověď RONV v Zábřehu místopředsedkyni NS Anežce Hodinové-Spurné z 8. dubna 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 335/Ič. 795, Stížnosti 1954. Ještě v lednu 1958 hlásil podnik MEZ Mohelnice na MNV v Mohelnici, že v současné době má 80 nevyřízených žádostí jen od svých zaměstnanců o přidělení bytu. Odpověď RONV v Zábřehu Anně Stifilové z Rájce ze dne 3. ledna 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

zařízení a přístupu k pitné vodě, které často obývaly rodiny s dětmi.⁶⁶⁵ Kromě poukazu na vlastní členství ve straně a podíl na výstavbě socialismu, které bylo již standardní součástí všemožného druhu žádostí, využívali žadatelé v mnoha případech složitější ideologické konstrukce. Komunistickou diktaturu brali za slovo v jejich požadavcích na spořádaný život občanů v socialistické společnosti, kteří poklidně pracovali na výstavbě socialismu. Milada Melicharová ze Zábřehu psala již v dubnu 1957 prezidentu Antonínu Zápotockému hlavně v zájmu svých dětí, *„které potřebují spořádaný rodinný život, který za stávajících okolností nemají.“*⁶⁶⁶ V září 1958 Jaromír Hampl z Úsova v žádosti o přidělení neobývaného letního bytu ve svém sousedství využíval celou řadu ideologických prvků, včetně klidu na práci: *„Jsem s manželkou často v hádkách, vyčítá mi, že se o byt nestarám a že takové manželství si nepředstavovala. Mám zájem na udržení našeho manželství, na zdravých dětech a chci také v klidu pracovat, neboť mám poměrně nebezpečné a odpovědné zaměstnání.“*⁶⁶⁷

Strategií při které aktéři nejen přejímali nebo využívali ideologické představy o životě v socialistické společnosti, ale přímo spolupracovali na třídním boji, bylo poukazování na přetrvávající vysoký životní standard „bývalých lidí“ a „třídních nepřátel“. Ve své žádosti z května 1957 Josef Škárek ze Šumperka uváděl následující: *„Předali jsme kompletní dvoupokojový byt a náhradou jsme obdrželi byt takový, kde kuchyně je bez oken a vodu nabíráme ze sklepní žumpy džbánem do plechové nádoby. Za tento byt nám byl přidělen byt ještě horší. Pozorujeme však, že z osob, které spáchaly protistátní činy a vrátily se z vězení, ani jedna rodina nebydlí v takovém bytě jako naše rodina.“*⁶⁶⁸ Škárek jako inspektor rodinných účtů OSS v Šumperku měl jistě přehled o poměrech v jiných rodinách, čehož dokázal náležitě využít. Situaci kolem sebe ale velmi bedlivě sledovali také běžní občané, jako například Václav Rozlovski z Vyšehoří na Zábřežsku. Ve své žádosti kritizoval MNV ve Vyšehoří, že neuplatňuje své pravomoci a poukazoval při tom na Františka Janků, který kromě svého statku obýval ještě vilu: *„Pan Janků byl zavřen jako nepřátelský živel a prohlašuje, že nikoho do nájmu nevezme.“*⁶⁶⁹ V odpovědi byl MNV ve Vyšehoří ze strany rady ONV v Zábřehu následovně pokárán: *„Zdraví dětí této rodiny je skutečně ohroženo a lze*

⁶⁶⁵ Odpověď RONV v Zábřehu Janu Novotnému ze dne 18. listopadu 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 335/Ič. 795, Stížnosti 1954.

⁶⁶⁶ Žádost Milady Melicharové ze Zábřehu na prezidenta republiky ze dne 16. dubna 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 335/Ič. 795, Stížnosti 1954.

⁶⁶⁷ Žádost Jaromíra Hampla z Úsova na prezidenta republiky ze dne 2. září 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁶⁸ Žádost Josefa Škárka ze Šumperku na prezidenta republiky ze dne 10. května 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁶⁹ Stížnost Václava Rozlovského na postup MNV ve Vyšehoří na ONV v Zábřehu ze dne 22. května 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

*mít za to, že rada Vašeho MNV uzná, že by nebylo správné, aby na jedné straně bydlela rodina s dětmi v mokrém bytě, zatím co na druhé straně může bez jakýchkoli osobních potíží obývat jistě uživatel dvou bytů jen jeden byt.*⁶⁷⁰

Zásadní přelom v řešení bytové otázky přinesla až první polovina roku 1959, kdy bylo postupně rozhodnuto o zahájení rozsáhlé státní, družstevní, podnikové a soukromé výstavby, ve které se počítalo s vystavěním tisíců nových bytových jednotek a rodinných domků.⁶⁷¹ Na zasedání OV KSČ v Šumperku byly nové formy bytové výstavby hodnoceny jako další „krok blíže socialismu“: „*Nové formy bytové výstavby umožní podstatně zvýšit účast pracujících na výstavbě bytů. Pomohou prohloubit spojení zájmu jednotlivců se zájmy společnosti a jejich vztah k našemu společenskému vlastnictví.*“⁶⁷² Samotní funkcionáři v souvislosti se soukromou výstavbou zmiňovali pocíťované obrovské rozdíly v životní úrovni. Jako jedno z možných vysvětlení zde ožívala také staré téma rozkrádání pohraničí v době po roce 1945. V příspěvcích se ale již ohlašovala celková proměna vnímání životní úrovně. Do jejího obrazu přibyl automobil jako sen dělníků, kteří „*šetří na Spartaka a žádají o byt v závodě*“,⁶⁷³ a symbol společenského statusu „bývalých lidí“: „*Část občanů má téměř všechno a část jen nejnnutnější potřeby. Ku příkladu kolik funkcionářů vlastní auto? Tyto vlastní většinou lidé, kteří toho pro společnost mnoho neudělají. Tito lidé také ponejvíce staví rodinné domky a využívají všech výhod našeho zřízení.*“⁶⁷⁴ Životní úroveň a s ní spojený standard se v této době již stal plnohodnotnou podmínkou loajality ze strany občanů.

IV. 2. 3. Šťastná budoucnost jen pro vybrané. Příklad kádrování

*„Nejsme přeci církví katolickou, která má učení o dědičném hříchu.“*⁶⁷⁵

*„Říká se, že rodiče nemůžou za děti, ale copak děti můžou za rodiče?“*⁶⁷⁶

⁶⁷⁰ Přípis RONV v Zábřehu na RMNV ve Vyšehoří ze dne 14. června 1958. SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁷¹ Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 21. května 1959. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.11/Ič. 43, Schůze pléna 1959-1960.; Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 23. května 1959. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.5/Ič. 24, Schůze pléna 1959-1960.

⁶⁷² Příspěvek, s. Auer. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Šumperku ze dne 21. května 1959. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Šumperk 1945-1989, k.11/Ič. 43, Schůze pléna 1959-1960.

⁶⁷³ Příspěvek, s. Petr Tun. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 23. května 1959. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.5/Ič. 24, Schůze pléna 1959-1960.

⁶⁷⁴ Příspěvek, s. Jaroslav Škopec. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 23. května 1959. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.5/Ič. 24, Schůze pléna 1959-1960. Aktuálně k proměně spotřebních zvyklostí v druhé polovině padesátých let viz např. FRANC, M. – KNAPÍK, J.: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia, 2013, s. 106-108.

⁶⁷⁵ Příspěvek s. Červenkové. In: Zápis ze zasedání OV KSČ v Zábřehu ze dne 5. května 1956. SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh 1945-1989, k.4/Ič. 21, Schůze pléna 1956-1957.

⁶⁷⁶ Žádost Marie Novotné z Nechanic u Hradce Králové Československému rozhlasu ze dne 9. června 1958. SOKA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

Společenský vývoj v druhé polovině padesátých let byl značně rozporuplný. Na jedné straně se ve veřejném prostoru objevily zcela nové diskursy, které byly založeny na příslibu naplňování lidského štěstí v dosažitelné blízké budoucnosti dobudování socialistické společnosti. V kombinaci s částečným uvolněním společenské diskuse v první polovině roku 1956 vzbudil tento posun u velké většiny obyvatelstva naděje na brzké zlepšení vlastní životní situace: „*Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce.*“⁶⁷⁷ Souběžně s tímto vývojem se objevil nový typ žádostí, ve kterých se rodiče nebo další rodinní příslušníci přimlouvali za žáky, kteří kvůli nevyhovujícímu kádrovému profilu nebyli přijati pro další studium na středních nebo vysokých školách. Zajímavé jsou ani ne tak svou četností, jako spíš svým obsahem. Otázka mládí a mládeže byla v této souvislosti ještě chytlavější, protože se jednalo o skupinu obyvatelstva, o kterou se strana chtěla opřít a v ideologické proměně druhé poloviny padesátých let tak hrála výraznou úlohu. Mládí v podobě dětí, pro které chtěli zajistit nejlepší vstupní podmínky do života, se pro rodiče stávala obrazem nadějí ve šťastnou budoucnost. Náraz těchto nadějí na realitu „bdělé a ostražitě“ kádrové politiky, definitivně dotvořené v průběhu roku 1958, byl o to tvrdší a ze stížností můžeme snadno vyčíst, že často také zcela nepochopitelný.

Výrazem takového nepochopení byla stížnost Terezie Krmelové ze Šumperka, která v květnu 1957 psala prezidentu republiky Antonínu Zápotockému a prosila za svou dceru, která nebyla přijata ke studiu na dvouleté hospodářské škole. Proti dotazům, které byly dceři kladeny u přijímacího pohovoru, se ohrazovala: „*Je správné posuzovat člověka jenom, je-li politicky činný? [Anebo] že jsme katolického náboženství a v neděli jdeme do kostela. Vždyť je u nás zaručena svoboda náboženského smýšlení. Velice si vážím Vašich projevů, protože každé Vaše slovo je dobře míněné a jak jste jednou mluvil o národních výborech, že často nejednají správně, to je smutná pravda, protože tu je také národní výbor neomezeným pánem [...]*“⁶⁷⁸ Odpověď Kanceláři prezidenta republiky, ve které se uvádí, že Krmelová uznala špatný výchovný vliv rodiny na dceru, nepůsobí příliš přesvědčivě.⁶⁷⁹ Kromě špatné výchovy se častým důvodem odmítnutí stával špatný kádrový profil některého z členů rodiny. Důvody k vystavení záporného kádrového posudku byly neuvěřitelně široké a sahaly od útěku do zahraniční, přes nejrůznější druhy „nepřátelské“ činnosti až po buržoazní nebo vykořisťovatelský třídní původ. Rodiny se na jedné straně snažily takových černých ovcí

⁶⁷⁷ Základní společenský princip socialistické společnosti, který byl na závěr sledovaného období v roce 1960 dokonce zakomponován do nové ústavy.

⁶⁷⁸ Stížnost Terezie Krmelové na prezidenta republiky ze dne 9. května 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁷⁹ Přípis RONO v Šumperku na Kancelář prezidenta republiky ze dne 5. června 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

zříct. Například Marie Novotná z Nechanic u Hradce Králové prosila za svého vnuka, nepřijatého na průmyslovou školu v Zábřehu: „*Jsem 74 roků stará [,] měla jsem jednoho syna, který byl ženat a měl dva krásné chlapce a hodnou ženu. Před deseti lety je opustil. Po dlouhé době psal ze zahraničí [,] přemlouval [,] abychom šli za ním, což jsme rozhodně odmítli.*“⁶⁸⁰

Zajímavějším aspektem bylo na druhé straně argumentování ideologickými postuláty, na kterých se zakládala představa socialistické společnosti. Do této polohy po vylíčení rozličných kladných vlastností svého vnuka se přesunula také Novotná, když poukazovala na odstrašující případy ze svého okolí: „*Znám rodinu [,] že táta je ožrala, sabotér [,] pro opilství ho vyhodili z práce, zavřený byl a přece usadil dcerku [,] která měla jen tři [třídy] měšťanky [,] jako úřednici.*“⁶⁸¹ V podobném duchu se nesla také žádost Konstantina Hegnera z Velkých Losin, jehož syna odmítli přijmout na jedenáctiletou školu v Šumperku, navzdory jeho výbornému prospěchu a touze studovat vysokou lesnickou školu. Ačkoliv byl jeho starší syn trestán „z politických důvodů“, nemělo podle Hegnerova názoru jeho provinění po amnestii již nadále ovlivňovat život jeho poctivé rodiny: „*Jsmo všichni zapojeni a pracujeme poctivě pro naši socialistickou republiku.[...] Takové jednání není socialistické. Myslím, že za naši skutečně obětavou snahu zasluhujeme jiného uznání.*“⁶⁸² Ještě větší rozčarování potom lze vyčíst z reakce Aloise Hrona, jehož syna nedoporučila posudková komise ke studiu na vysoké škole, ačkoliv on sám byl několikrát vyhodnocen jako nejlepší pracovník. Vyšetřování státní bezpečností v roce 1950 pravděpodobně považoval za minulou epizodu, která neměla ovlivňovat život ani jemu, natož jeho dětem: „*Pokud jde o mé zavření, poukázal jsem na to, že jsem byl v lednu 1950 vzat orgány státní bezpečnosti do vazby a postaven před Státní soud v Olomouci. Rozsudkem Státního soudu byl jsem zproštěn obvinění v celém rozsahu obžaloby a osvobozen.*“⁶⁸³

Socialistická společnost, jejíž výstavba měla být v roce 1960 završena, měla svým členům nabízet možnost širokého naplnění jejich tužeb a snů. Mocnější představitelé komunistické strany, která celý socialistický projekt garantovala, si ale ponechávali právo

⁶⁸⁰ Žádost Marie Novotné z Nechanic u Hradce Králové Československému rozhlasu ze dne 9. června 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁸¹ Žádost Marie Novotné z Nechanic u Hradce Králové Československému rozhlasu ze dne 9. června 1958. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

⁶⁸² Žádost Konstantina a Marie Hegnerových na prezidenta republiky ze dne 19. března 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Šumperk 1945-1960, k. 554/Ič. 3820, Stížnosti 1957.

⁶⁸³ Stížnost Aloise Hrona na RONA v Zábřehu ze dne 11. dubna 1957. Odpověď RONA v Zábřehu Janu Novotnému ze dne 18. listopadu 1957. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 335/Ič. 795, Stížnosti 1954.

rozhodovat o tom, kteří občané a v jaké míře budou mít možnost socialistické budoucnosti a jejích plodů užívat. Společnost zodpovědných a poctivých pracujících, kterým měl být zajištěn klid na výstavbu socialismu jejich prací, ze svého středu postupně vylučovala kromě „třídních nepřátel“ také „nezodpovědné a nepracující“. Ti neměli parazitovat na plodech poctivé práce ostatních. Odvrácenou tváří naplňování konzumních potřeb poctivě pracujících, kteří garantovali společenský řád, se stalo uplatňování konzervativních, paternalistických a represivních opatření na všechny ostatní. V pohraniční společnosti, tvořené tak rozdílnými skupinami obyvatelstva, byl tento obrat ještě markantnější. Dotýkal se totiž postupně všech přítomných nedominantních skupin obyvatelstva. Němci až příliš toužili odejít do západního Německa. Romové narušovali socialistické soužití. A všichni ostatní ještě nenašli „správný“ poměr k otázkám socialismu.

V. Závěr

Vývoj společnosti v pohraničí českých zemí jsme na konkrétním příkladu okresů Šumperk a Zábřeh sledovali v průběhu let 1945 až 1960. Regionální rámec výkladu, který práci formoval spíše do podoby případové studie, jí snad na druhé straně neubral na obecnějším přesahu. Volba výzkumu dvou sousedících okresů v severomoravském pohraničí se zcela odlišným charakterem nového osídlení, reprezentující jeho dva základní typy (původní převaha německého obyvatelstva v okrese Šumperk a smíšený charakter osídlení okresu Zábřeh), otevřela komparativní rovinu tázání po charakteru zásadních společenských změn sledovaného období. V samotné práci jsme měli možnost nahlédnout do procesu ustavování zcela nové společnosti, která se po druhé světové válce v tomto prostoru formovala z naprosto různorodých skupin obyvatelstva. Sledovali jsme obavy a předsudky starousedlého obyvatelstva, jehož životní podmínky se překotně proměňovaly a bylo konfrontováno s odchodem velkého množství starých sousedů spolu s příchodem těch nových. Nahlédli jsme také do očekávání a nadějí nově přicházejících usedlíků. Zklamání a beznaděj jedněch jak druhých je neodvážela od velkého úkolu, který na ně byl kladen a který více či méně přijímali za svůj. Tím bylo nalezení společné řeči, což bylo v mnoha případech, ať už v konkrétní nebo abstraktní rovině, velmi těžké. Z mnoha rozdílných jednotlivců s ještě rozličnějšími osudy se musela stát společnost.

* * *

Pokud nyní chceme přistoupit k tomu, abychom učinili závěr a stanovili konkrétní hodnoty, na kterých se tato společnost ustavovala a stabilizovala, nebo jestli byla stabilnější než společnosti v jiných oblastech českých zemí, musíme si opětovně uvědomit, v jakých historických souvislostech příslušníci této společnosti žili. Kromě výrazné horizontální mobility, které bylo obyvatelstvo především v průběhu 40. let z nejrůznějších důvodů ve zvýšené míře vystaveno, hrála významnou úlohu zkušenost velké hospodářské krize a následného dlouhotrvajícího válečného konfliktu. Životní podmínky obyvatelstva byly těmito jevy dlouhodobě narušeny a jejich každodenní součástí se na dlouhou dobu stal válečný stav. Obyvatelstvo bylo po dobu celých 14 let, tedy v letech 1939 až 1953, neustále z nějakého důvodu mobilizováno. Militarizovaná ekonomika, která přecházela kontinuálně do období třetí republiky a dále do období stalinismu, vyžadovala od obyvatelstva zvýšené pracovní nasazení. Schéma válečného stavu našlo své pokračování například také v přetrvávajícím přidělovém systému nebo v „připoutání“ zemědělců k půdě.

Neodmyslitelnou součástí této mobilizace byl obraz nepřítele, který se sice postupně proměňoval, ale zůstával neoddělitelnou součástí každodennosti. V době vyhroceného nacionalismu poválečné doby byl nepřítel vyloučen do podoby cizího, nebezpečného, nedemokratického – Němce, kolaboranta a zrádce. Proti nim stálo vše naše, přátelské, demokratické a hlavně nacionálně české. Nemůžeme se divit, že v této době hrálo důležitou úlohu pohraničí jako nově získaný prostor, kterému dominovali nacionálně čeští hraničáři střežící opětovně nabytou svobodu. V následující stalinistické periodě, kdy mělo dojít k napření všech dostupných sil ke splnění náročných úkolů budování socialismu, již z ideologického hlediska nebylo přípustné definovat obraz nepřítele v nacionálních termínech. Souběžně s tímto posunem téměř okamžitě zmizelo heroické oslavování pohraničí jako výjimečného prostoru. Problematika pohraničí jako něčeho specifického v podstatě úplně zmizela.

Obraz nepřítele byl komunistickou stranou v následující době obrácen dovnitř. V návaznosti na obraz reakce, rozvíjený uvnitř strany v období třetí republiky, se podezřelými stali všichni občané státu – „nepřítel je všude mezi námi“. Takového nepřítele bylo daleko těžší identifikovat, protože mluvil stejným jazykem a uměl se velmi dobře přetvařovat. V období vrcholících politických procesů měl dokonce být – a nakonec také byl – odhalen uvnitř samotné komunistické strany. Obraz takto amorfne definovaného nepřítele ale sloužil k mobilizaci lidového souhlasu ještě lépe než ten předchozí. Bylo jej možno obvinít ze všech nedostatků, které společnost aktuálně trápily. Fungoval dokonce tak dobře, že dokázal v podstatně nezměněné podobě překlenout období destabilizace společenských poměrů mezi léty 1953–1956. Zároveň je nutné si uvědomit, že nacionalisticky definovaný obraz nepřítele se zcela nevytratil. V druhé polovině padesátých let ožívala celá řada figur typických pro bezprostředně poválečné období, které byly v období stalinismu vytěsněny. Vyhrocený nacionalismus reprezentovaný „odsunem Němců“, za jehož garanta se komunistická strana prohlásila, byl natolik konstitutivním prvkem poválečného společenského uspořádání, že bylo jeho zpochybnění nadále zcela vyloučeno. Navíc došlo k opětovnému redefinování obrazu nepřítele jako cizího a nepřátelského „agenta imperialismu“, jehož společenská funkce sice zůstávala po celé období v podstatě nezměněna, ale v této době vedl k opětovnému zpochybnění loajality německého obyvatelstva. Ve společnosti se opětovně začalo hovořit o pohraničí, ale z úplně jiného hlediska, než tomu bylo předtím. Pohraničí se tentokrát vynořilo jako problematická periferie, která je natolik oslabená, že se neobejde bez systematické pomoci. V této době se už ale nejednalo o pomoc dobrovolnou, vyvolanou nadšením pro důležité úkoly, ale spíše o pomoc administrativně vynucenou.

Významnou úlohu pro stabilizaci mobilizované společnosti měl bezpochyby obraz práce. Nebo spíše poctivé práce, pokud bychom chtěli být přesní. Ať už se jednalo o jakkoliv vágní pojem, byl přítomen v podstatě po celé námi sledované období. To ale ještě nic neříká o tom, jakým způsobem se proměňoval a jak byl vnímán. Už v období třetí republiky byla poctivá práce považována za jednu z „našich“ hodnot, které byly navíc připisovány zcela výjimečné vlastnosti. Lidé, kteří poctivě – tedy většinou manuálně, pracovali, byli považováni za nositele čistých, mravních a všeobecně pozitivních hodnot. Poctivé práci se navíc připisovala schopnost napravit všechny společenské neřády a měla mít všeobecně léčivý, výchovný účinek na společnost. Byla také dle mého názoru jedním ze základních komunikačních spojnic mezi obyvatelstvem a komunistickou stranou, jejíž ideologie byla významně založena na oceňování práce jako společenské hodnoty. Socialistický projekt sliboval všem pracujícím podíl na plodech vybudované socialistické společnosti. Díky této společné hodnotě byli pracující do komunistické strany ochotni projektovat své nenaplněné naděje a sny.

Oceňování práce vyvěralo částečně ze zkušenosti hospodářské krize, tedy především z akutního nedostatku pracovních příležitostí. Z počátku tedy mohla sloužit jako stabilizující hodnota. Fungovala tak do té doby, dokud stačilo, že jednoduše byla dostupná. Důležitým prvkem zde ale bylo, že práce neměla být jen obyčejnou prací. Mělo se jednat o poctivou práci. V prostředí pracujících byla spojována jednak s pocitem z jejího dobrého odvedení, ale také s tím, že měla být náležitě ohodnocena. Práce totiž neznamenal pouze zaměstnání. Byla zároveň prostředkem k naplňování vlastních životních cílů a ambic. Když byli pracující na jedné straně nuceni k obrovskému pracovnímu tempu a výkonu, který je nutil k odvádění „nepoctivé“ práce, a na druhou stranu jejich práce nevedla k naplnění jejich osobního života, narůstal v nich pocit zneuznání. Mezníkem zde byl rok 1953 a události s ním spojené. Komunističtí funkcionáři, kteří se podívovali nad tím, že pracující již zapomněli na první republiku a nezaměstnanost, jejichž obrazy měly v této době opětovně mobilizovat společnost, museli najít jiný způsob komunikace s obyvatelstvem. Do druhé poloviny padesátých let tak z představy poctivé práce přešla pouze „poctivost“, ale ve výrazně pozměněné podobě. Tam kde se nedařila převýchova, nastupovalo kádrování. Komunistická ideologie sice nadále zdůrazňovala důležitost pracovního výkonu, ten ale poctivý být nutně nemusel. Poctivá, slušná a klidná měla být především společnost, jejímž členům bylo výměnou přislíbeno postupné naplňování jejich životních cílů.

* * *

Souvislost mezi větší mírou stability určitých regionů v období ustavování diktatury KSČ a nuceným vysídlením německého obyvatelstva, respektive poměrem mezi starými a novými usedlíky, se jeví být nadále poněkud kontroverzní. Okres Šumperk, který byl z větší míry osídlen novým obyvatelstvem, vykazoval oproti Zábřežsku vyšší míru stability stranického prostředí. To platilo především v roce 1948, kdy zde na rozdíl od Zábřeha nadále převládala téměř nekritická podpora k politice národní fronty. Až na ojedinělé případy na Šumpersku převládalo stabilní složení komunistických funkcionářů, kteří dokázali velmi obratně reagovat na proměny stranické politiky. Docházelo zde k minimálním zásahům nadřízených stranických orgánů. Na druhou stranu lze jen těžko zodpovědět otázku, jestli byla tato stabilita způsobena vyšší mírou novousedlíků, nebo vyšším zastoupením továrního dělnictva. Stranické vedení okresu Zábřeh bylo z větší míry složeno z předválečných členů strany, kterým se dařilo jen velmi těžko mobilizovat nadšení obyvatelstva. Navíc když výrazný podíl obyvatelstva představovali až na výjimky (např. Mohelnice) starousedlíci a tradičně hospodařící zemědělci blízcí agrárnímu a lidoveckému prostředí. Vyšší podíl starých členů strany navíc vedl v letech 1951 až 1955 k častějším zásahům nadřízených stranických orgánů a přispívaly k celkové nestabilitě okresního stranického vedení.

V průběhu roku 1953 došlo k výrazné destabilizaci stranické autority v obou sledovaných okresech, spolu s otevřením kritické společenské debaty. Na Šumpersku bylo jejím zdrojem především tovární dělnictvo, kdežto na Zábřežsku představovali kritické hlasy především nespokojení zemědělci. Reakce obyvatelstva na otevření kritické debaty po XX. sjezdu KSSS byla až na ojedinělé případy v obou okresech shodně neutrální. Na Zábřežsku sice v druhé polovině roku 1956 věnovali straničtí funkcionáři zvýšenou míru pozornosti zlepšení zásobovací situace, na rozdíl od Šumperka zde ale nedocházelo v takové míře k užívání preventivních represivních opatření. V následujícím období, kdy docházelo k obnovení boje proti „třídním nepřítelům“, byl jeho průběh na území okresu Zábřeh podle zjištěných skutečností tvrdší a postup tamějšího okresního stranického vedení byl konformnější vůči na něj kladeným požadavkům. Obyvatelstvo okresu Šumperk bylo v této době výrazněji vystaveno negativním důsledkům nerovnoměrného osídlování. Prohlubovalo se nedosídlení odlehlých hornatých částí souběžně s přelidněním měst, což Šumpersko posunovalo do role problematické periferie. Nižší životní úroveň a bytová tíseň ale doléhaly na obyvatelstvo obou sledovaných okresů téměř shodně, lišily se jen mírou.

Největší výzvou nově utvářené společnosti v pohraničí se stalo nalezení společné místní identity, která by z místních rodin utvořila opravdovou společnost. Ještě v druhé polovině padesátých let ale přetrvávaly předsudky a podezřívavost mezi jednotlivými skupinami usedlíků. V lednu 1959 si Metoděj Jelínek z Rohle na Zábřežsku stěžoval redakci Československého rozhlasu na kvalitu žiletěk a mimo jiné popsal následující příhodu: *„Tři kilometry od naší obce je obec Kamen[n]á. Tam jezdí holič z Klopine už staršího ražení. Když jsem k němu zprvu začal dojíždět, aby se seznámil [,] se [mě] optal – odkud jste? Řekl jsem, že z Rohle. A on se znovu ptá – starousedlík? Já mu odpovídám ne, jsem přistěhovalec. A on [mě] opravil – tak vy jste přivandrovalec. To víte, že [mě] ta jeho oprava trošku více rozhněvala a od té doby k němu nechodím.“*⁶⁸⁴ Kontinuita tradičního myšlení a vnímání lidí se ukazovala být silnější, než by se při vytváření ambiciózního projektu na proměnu pohraniční společnosti v bezprostředně poválečném období mohlo zdát.

Tradiční společenské vazby a především úloha tradičních společenských autorit se ukázaly být největší výzvou také v případě „socialistického experimentu“ v podmínkách pohraničních území. Mentalitu obyvatelstva, která se ve společnosti utvářela po mnohonásobně delší časové období, nebylo možno přetvořit během několika málo let. Ustavování socialistické diktatury všeobecně naráželo na odpor obyvatelstva v lokalitách, ve kterých nebyly zpřetrhány tradiční společenské vazby, bez ohledu na převažující starousedlický nebo novousedlický charakter osídlení, což jsme viděli na příkladu volyňských Čechů v Novém Malíně. V první polovině padesátých let byl tento proces úspěšnější na Šumpersku, jehož společnost byla kvůli absenci tradičních vazeb závislejší na státu a jeho systému, který ovšem v druhé polovině padesátých let začínal při pomoci pohraničním periferiím selhávat. Ve stejné době vedla menší míra výkyvů v životní úrovni obyvatelstva na Zábřežsku k vyšší míře konformity a upevňování legitimacy panství.

⁶⁸⁴ Dopis Metoděje Jelínka z Rohle do Československého rozhlasu ze dne 22. ledna 1959. SOkA Šumperk, f. ONV Zábřeh 1945-1960, k. 905/Ič. 2896, Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

- Signatura B 7-5-1 Oblastní úřadovna StB Olomouc
Inv. č. 5: Měsíční zprávy o politické situaci
Inv. č. 36: Týdenní zprávy o státně-bezpečnostních záležitostech
- Signatura A15 Zemské velitelství SNB Brno
Inv. č. 153: Incident při odevzdání továrny Schmiedeberger v Mohelnici 1947

Národní archiv České republiky

- **Fond Archiv Ústavu marxismu-leninismu**

Signatura 1511 – Ideologické oddělení

Aj. 276, Sv. 35: Německá problematika na Olomoucku

Signatura 1550 – Stranické konference

Aj. 112: Krajská konference KSČ v Olomouci 1946

Aj. 229: Krajská konference KSČ v Olomouci 1947

Aj. 292: Krajská konference KSČ v Olomouci 1948

Aj. 489: Krajská konference KSČ v Olomouci 1949

Aj. 840: Krajská konference KSČ v Olomouci 1950

Aj. 851: Okresní konference KSČ v Šumperku 1950

Aj. 852: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1950

Aj. 1489: Krajská konference KSČ v Olomouci 1951

Aj. 1500: Okresní konference KSČ v Šumperku 1951

Aj. 1501: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1951

Aj. 1848: Okresní konference KSČ v Šumperku 1952

Aj. 1849: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1952

Aj. 2172: Krajská konference KSČ v Olomouci 1953

Aj. 2184: Okresní konference KSČ v Šumperku 1953

- Aj. 2185: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1953
- Aj. 2509: Krajská konference KSČ v Olomouci 1954
- Aj. 2521: Okresní konference KSČ v Šumperku 1954
- Aj. 2522: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1954
- Aj. 2850: Krajská konference KSČ v Olomouci 1955
- Aj. 2862: Okresní konference KSČ v Šumperku 1955
- Aj. 2863: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1955
- Aj. 3190: Okresní konference KSČ v Šumperku 1956
- Aj. 3191: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1956
- Aj. 3508: Krajská konference KSČ v Olomouci 1957
- Aj. 3520: Okresní konference KSČ v Šumperku 1957
- Aj. 3521: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1957
- Aj. 3840: Krajská konference KSČ v Olomouci 1958
- Aj. 3851: Okresní konference KSČ v Šumperku 1958
- Aj. 3852: Okresní konference KSČ v Zábřehu 1958
- Aj. 4953: Životní úroveň a mzdová politika

- **Signatura 1563 – Osídlovací komise**

- Aj. 234: Korespondence s OV KSČ v Šumperku 1945-1946
- Aj. 235: Korespondence s OV KSČ v Šumperku 1947
- Aj. 236: Korespondence s OV KSČ v Šumperku 1948
- Aj. 267: Korespondence s OV KSČ v Zábřehu 1945-1946
- Aj. 268: Korespondence s OV KSČ v Šumperku 1947
- Aj. 269: Korespondence s OV KSČ v Šumperku 1948

Státní okresní archiv Šumperk

- **Fond Okresní národní výbor Šumperk 1945–1960**

- k. 220, ič. 330: Ref. I. Zn. 0,48/3 – Vyšetřování stížností 1951, 1952
- k. 211, k. 212, ič. 335: Ref. I. Zn. 0.51,1 – Věci předsedy: korespondence předsedy a tajemníka 1950

k. 211, k. 212, ič. 337: Reg. I. Zn. 0.51,7 – Věci předsedy: korespondence předsedy a tajemníka 1952 (do konce dubna)

k. 211, k. 212, ič. 338: Reg. 0.51,1 – Věci předsedy: korespondence předsedy a tajemníka 1953 (vázané)

k. 356, ič. 1294: Ref. V. 406,9 – Akce dosídlení pohraničí: statistické sledování výsledků 1954

k. 553, ič. 2818: Ref. I. Zn. 60,1 – Stížnosti 1955

k. 554, ič. 3820: Ref. I. Zn. 60,1 – Stížnosti 1957

k. 555, ič. 2823: Ref. I. Zn. 99,1 – Korespondence předsedy ONV 1956

k. 557, ič. 2837: Ref. I. Zn. 99,5 – Šumpersko v práci a budování 1954 – 1956 (3x)

k. 614, ič. 3126: Ref. II. Zn. 154/2 A – Akční plán národních výborů 1954 – 1957 (neprovedené akce – zdůvodnění)

k. 808, ič. 4773: Ref. XII. Zn. 60,1 – Stížnosti pracujících na výrobky 1955 – 1959

- **Fond Okresní národní výbor Zábřeh 1945–1960**

k. 302, ič. 548: Přidělování půdy z 2. pozemkové reformy (NPF) 1946-1947

k. 303, ič. 552: Osídlovací komise ministerstva zemědělství Úřadovna NPF v Zábřeze. Korespondence 1948

k. 307, ič. 555: FNO – NPF – Osídlování 1948

k. 319, ič. 578: Schmiedeberger – továrna na přesné nástroje Mohelnice, politický zápas o znárodnění tohoto podniku

k. 353, ič. 795: Stížnosti na lidosprávné orgány 1950-1954

k. 354, ič. 798: Ref. I. Zn. 051.0 – Hlášení a situační zprávy jednotlivých referátů a zařízení ONV předsedovi KNV Olomouc 1949

k. 356, ič. 804: Ref. I. Zn. 052.6 – Hlášení o průběhu veřejných plenárních schůzí MNV v říjnu 1950 (Soběslavská akce)

k. 863, ič. 2718: Celostátní diskuse k dopisu ÚV KSČ 1957

k. 905, ič. 2896, ič. 2897: Odbor kontrolní Zn. 60: Stížnosti občanů, jejich prošetření a konečné vyřízení 1958

- **Fond Okresní statistická služba Šumperk 1945–1960**

k. 12, ič. 47: Stručná statistická charakteristika nového okresu (stav po 1. VII. 1960) 1960

k. 14, ič. 54: Statistické šetření o tzv. rodinných účtech (oběžníky a formuláře, statisticky zachycena jen rodina jednoho pomocného dělníka z Petrova) 1953-1954

- **Fond Okresní statistická služba Zábřeh 1945–1960**
 - k. 5, ič. 41: Souhrnná statistická data o oblasti Olomouckého kraje za předmnichovské republiky. Agitační materiál r. 1953
 - k. 6, ič. 54: Výkazy o odchodech zemědělských osídlenců r. 1959
 - k. 6, ič. 58: Statistické šetření životní úrovně kvozemědělců r. 1955
 - k. 6, ič. 60: Dotazníky o peněžních příjmech v domácnostech a seznam domů a bytů v Červené Vodě r. 1958
- **Fond Okresní výbor KSČ Šumperk 1945–1989**
 - k. 8, ič. 30: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1946-1947
 - k. 8, ič. 31: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1947-1948
 - k. 8, ič. 32: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1948-1949
 - k. 8, ič. 33: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1949-1950
 - k. 8, ič. 34: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1950-1951
 - k. 8, ič. 35: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1951-1952
 - k. 9, ič. 36: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1952-1953
 - k. 9, ič. 37: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1953-1954
 - k. 9, ič. 38: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1954-1955
 - k. 10, ič. 39: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1955-1956
 - k. 10, ič. 40: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1956-1957
 - k. 10, ič. 41: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1957-1958 (17. 2. – 19. 7. 1957)
 - k. 11, ič. 41: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1957-1958 (11. 8. 1957 – 12. 3. 1958)
 - k. 11, ič. 42: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1958-1959
 - k. 11, ič. 43: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1959-1960
- **Fond OV KSČ Zábřeh 1945–1989**
 - k. 2, ič. 12: Zápis ze schůze pléna OV KSČ 6. 4. 1947 (1947-1948)
 - k. 2, ič. 13: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1948-1949
 - k. 2, ič. 14: Zápis ze schůze pléna OV KSČ 20. 4. 1949 (1948-1949)
 - k. 2, ič. 15: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1950-1951
 - k. 3, ič. 16: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1951-1952
 - k. 3, ič. 17: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1952-1953
 - k. 3, ič. 18: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1953-1954
 - k. 3, ič. 19: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1954-1955

- k. 4, ič. 21: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1956-1957
- k. 4, ič. 22: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1957-1958
- k. 5, ič. 23: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1958-1959
- k. 5, ič. 24: Zápisy ze schůzí pléna OV KSČ funkční období 1959-1960
- k. 25, ič. 149: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference (výroční členské schůze) 13. 2. 1952
- k. 25, ič. 150: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference (výroční plenární členské schůze) březen 1952
- k. 25, ič. 151: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference 20. 2. 1954
- k. 25, ič. 152: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference 14. 2. 1955
- k. 25, ič. 153: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference 28. 2. 1956
- k. 25, ič. 154: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference 21. 1. 1957
- k. 25, ič. 155: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference 10. 2. 1958
- k. 25, ič. 156: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference 20. 12. 1959
- k. 25, ič. 157: MEZ Mohelnice, Zápis z celozávodní konference 15. 2. 1960
- k. 28, ič. 199: Referáty ke snížení maloobchodních cen spotřebního zboží 1952-1955

Publikované prameny

Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: dokumenty. JECH, K. – KAPLAN, K. [Eds.]. 2. vyd.: Brno, ÚSD AV ČR, 2002.

Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl I.: Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici. ARBURG, A. von – STANĚK, T. [Eds.]. Středokluky: Zdeněk Susa, 2010.

Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 1: Duben-srpen/září 1945. „Divoký odsun“ a počátky osídlování. ARBURG, A. von – STANĚK, T. [Eds.]. Středokluky: Zdeněk Susa, 2011.

Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 3: Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování. ARBURG, A. von – STANĚK, T. [Eds.]. Středokluky: Zdeněk Susa, 2010.

Statistické prameny

Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I.: Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupisy domů a bytů za kraje, okresy a města. *Československá statistika*, řada A, svazek 3. Praha: SÚS, 1957.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. II. díl: Povolání obyvatelstva. 1. část: Druhy, skupiny a třídy hlavního povolání.; 2. část: Povolání a sociální rozvrstvení obyvatelstva podle národnosti (také cizinců) a podle náboženského vyznání. *Československá statistika*. Sv. 104, Řada VI., sešit 8. Praha, 1934.

Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946-1947. *Československá statistika*, sv. 184, řada IV, sešit 15. Praha: SÚS, 1951.

Statistický lexikon obcí v republice Československé. Část II.: země Moravskoslezská. Praha: SÚS, 1935.

Periodika

Moravský sever:

ročník XXXIX (1945), ročník XL (1946), ročník XLI (1947), ročník XLII (1948)

Literatura

AMBRAMS, B. F.: *The Struggle for the Soul of the Nation*. Czech culture and the rise of communism. Lanham: Rowman and Littlefield, 2004.

ARBURG, A. von: *Die Besiedlung der Grenzgebiete der böhmischen Länder 1945–1950*. Diplomarbeit. Wien: Universität Wien, 2001.

ARBURG, A. von – STANĚK, T.: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). Část I. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12/2005, č. 3-4, s. 465-533.; Část II. In: *Soudobé dějiny*, roč. 13/2006, č. 1-2, s. 13-49.; Část III. In: *Soudobé dějiny*, roč. 13/2006, č. 3-4, s. 321-376.

ARBURG, A. von: Tak či onak. Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídlení politiky v českých zemích. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 3. Praha: ÚSD AV ČR, 2003, s. 253-292.

BIEBERLE, J.: O počátcích nového života na severní Moravě 1945-1948. In: *Severní Morava*, roč. 1962, č. 8; roč. 1963, č. 9.

BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost*. Československo a rok 1956. Praha: Prostor, 2001.

BLAŽEK, P. [Ed.]: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: ÚČD FF UK, Dokořán, 2005.

BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948). Šenov u Ostravy: Tilia, 1998.

BRENNER, Ch.: „*Zwischen Ost und West*“. Tschechische politische Diskurse 1945–1948. München: Oldenbourg, 2009.

ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno: CERM, 2005.

České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky. TRAPL, M. [Ed.]. Šenov u Ostravy: Tilia, 2003.

ČECHURA, J.: *Kriminalita a každodennost v raném novověku*. Jižní Čechy 1650-1770. Praha: Argo, 2008.

Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. KOČIAN, J. – KOKOŠKA, S. – KOKOŠKOVÁ, Z. [Eds.]. Praha: ÚSD AV ČR, NA ČR, 2005.

DVOŘÁK, T.: *Vnitřní odsun 1947-1953*. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2012,

ĎOUBALOVÁ, I.: *Sociální dopady měnové reformy 1953 v Československu*. Diplomová práce. Praha: ÚHSD FF UK, 2009.

FILIP, Z. – SPURNÝ, F.: K problematice odsunu Němců a osídlování severní Moravy. In: *O nejnovějších dějinách střední a severní Moravy 1938-1960*. Olomouc: Krajský pedagogický ústav, 1965.

FITZPATRICK, S.: *Everyday Stalinism*. Ordinary life in extraordinary times. New York: OUP, 1999.

FITZPATRICK, S.: *Tear Off the Masks!* Identity and imposture in twentieth-century Russia. Princeton: PUP, 2005.

FOUCAULT, M.: *Dějiny sexuality*. Díl I.: Vůle k vědění. Praha: Hermann & synové, 1999.

FRANC, M. – KNAPÍK, J.: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia, 2013.

FROMMER, B.: *Národní očista*. Retribuce v poválečném Československu. Praha: Academia, 2010.

GOLDMAN, W. Z.: *Terror and Democracy in the Age of Stalin*. The social dynamics of repression. New York: CUP, 2007.

- HAVELKA, M.: Srovnávání nesrovnatelného aneb Existovala v českých nejnovějších epocha totalitarismu?. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 4. Praha: ÚSD AV ČR, 2009, 607-624.
- HEUMOS, P.: *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví*. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. 1. vyd. Praha: ÚSD AV ČR, 2006.
- Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur*. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR. LINDENBERGER, T. [Ed.]. Köln am Rhein: 1999.
- HRABAL, B.: *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*. 6. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010.
- CHADIMA, J.: *Proměny kultu osobnosti*. Rudolf Slánský a utváření komunistické diktatury. Diplomová práce. Praha: ÚHSD FF UK, 2010.
- JANÁK, D.: *Kapitoly o československém vězeňství 1945–1955*. Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty. Opava: SZM, 2002.
- JARAUSCH, K. H.: Realer Sozialismus als Fürsorgediktatur. Zur begrifflichen Einordnung der DDR. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, č. 20/1998, s. 33-46.
- JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008.
- KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007.
- KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa*. Alexej Čepička – dobová dramata komunistické moci. Brno: Barrister&Principal, 2011.
- KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa*. Antonín Novotný – vzestup a pád „lidového“ aparátčíka. Brno: Barrister&Principal, 2011.
- KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa*. Doba tání 1953–1956. Brno: Barrister&Principal, 2005.
- KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa*. Klement Gottwald a Rudolf Slánský. Brno: Barrister&Principal, 2009.
- KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1993.
- KAPLAN, K.: *Národní fronta 1948–1960*. Praha: Academia, 2012.
- KAPLAN, K.: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. Praha: ÚSD AV ČR, 1993.
- KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti (1948–1960)*. Část první. Praha: ÚSD AV ČR, 2007.

KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá, Venkov*. Praha: ÚSD AV ČR, 2012.

KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister&Principal, 2001.

KAPLAN, K.: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Mladá fronta, 1992.

KNAPIK, J. – FRANC, M.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. Svazek I./II. Praha: Academia, 2011.

KOLÁŘ, P.: *Kommunistische Identitäten im Streit. Politisierung und Herrschaftslegitimation in den kommunistischen Parteien in Ostmitteleuropa nach dem Stalinismus*. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Marburg: Herder-Institut e.V., 2011, Heft 2, s. 232-266.

KUBŮ, E. – JANČÍK, D.: *Malé zamyšlení nad sociálním inženýrstvím. Dva projekty změny sociální struktury nastolené v českých zemích ve čtvrtém a pátém decenniu 20. století*. In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. VI: Sociální dějin dnes*. Praha, 2004. s. 141-151.

KUKLÍK, J.: *Mýtus a realita tzv. Benešových dekretů. Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha: Linde, 2002.

KUKLÍK, J.: *Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010.

LANE, D.: *The End of Inequality? Stratification under State Socialism*. 1. vyd. Harmondsworth: Penguin Books, 1971.

LÜDTKE, A.: *Alltagsgeschichte – ein Bericht von unterwegs*. In: *Historische Anthropologie. Kultur – Gesellschaft – Alltag*, roč. 11/2003, č. 2, s. 278-295.

LÜDTKE, A.: *People Working: Everyday Life and German Fascism*. In: *History Workshop Journal*, 50/2000. s. 75-92.

LÓŽI, M.: *První pokus o destalinizační interpretaci politických procesů s „protistátním spikleneckým centrem“*. Bakalářská diplomová práce. Praha: ÚHSD FF UK, 2012.

LŽIČAŘOVÁ, J.: *Vývoj regionálních struktur komunistického režimu v 50. letech 20. století na Prostějovsku*. Bakalářská diplomová práce. Olomouc: KHI FF UP, 2010.

MACURA, V.: *Šťastný věk. A jiné studie o socialistické kultuře*. 2. vyd. Praha: Academia, 2008.

- MACHONIN, P. et al.: *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. 1. vyd. Bratislava: Epoque, 1969.
- MACHONIN, P.: *Sociální struktura Československa v předvečer Pražského jara 1968*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1992.
- MAREK, P.: *České živnostnictvo 1945–1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno: Doplněk, 2006.
- Materiály k problematice novoosídleneckého pohraničí*. Sv. 1. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1981.
- MATLAS, P.: *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva a panství Huboká nad Vltavou v 17.-18. století*. Praha: Argo, 2011.
- MRŇKA, J.: „*Národní a politická*“ očista v Mohelnici 1945–1948. Vyhnání – Transfer – Retribuce. Bakalářská práce. Praha: ÚHSD FF UK, 2011.
- NEUMANN, S. K.: *Píseň o Stalinu*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1950.
- Procesy transformacyjne w Polsce i Czechosłowacji w latach 1944(1945)-1948*. BRUSKI, J. J. [Ed.]. Wrocław, Opole: 2000.
- PRŮCHA, V. et al.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2. díl: období 1945-1992. Brno: Doplněk, 2009.
- PULLMANN, M.: Diktatura, konsensus a společenské změna. K výkladu komunistické diktatury v českých akademických diskusích po roce 1989. In: HORSKÝ, J. – STORCHOVÁ, L.: *Paralely, průsečíky, mimoběžky*. 1. vyd. Praha: Argo, 2009.
- PULLMANN, M.: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.
- PULLMANN, M.: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3/4. Praha: ÚSD AV ČR, 2008, s. 703-717.
- RÁKOSNÍK, J.: Dlouhá 30. léta (1929-1945). Konceptuální přístupy k transformaci modernity. In: *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 7, č. 2, 2010 A, s. 222-238.
- RÁKOSNÍK, J.: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. 1. vyd. Praha: FF UK, 2010.
- Sociální struktura socialistické společnosti. Sociologické problémy soudobé československé společnosti*. MACHONIN, P. [Ed.]. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1966.

Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. BRENNER, Ch. – HEUMOS, P. [Eds.]. München: 2005.

SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960).* Praha: Antikomplex, 2011.

STANĚK, T.: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989.* Praha: ISE, 1993.

STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Praha: Academia, Naše vojsko, 1991.

STANĚK, T.: *Perzekuce 1945.* Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu - srpnu 1945. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996.

STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování.* Praha: ÚSD AV ČR, 2005.

STANĚK, T.: *Tábory v českých zemích 1945-1948.* Šenov u Ostravy: Tilia, 1996.

STANĚK, T.: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955.* Opava: SZM, 2002.

STEJSKAL, J.: *Život v Zábřehu v první polovině roku 1945 očima pamětníků a obecních kronik.* Bakalářská diplomová práce. Olomouc: KHI FF UP, 2010.

ŠANDEROVÁ, J.: *Sociální stratifikace.* Problém, vybrané teorie, výzkum. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000.

ŠTĚPÁNKOVÁ, O.: K marxistickému pojetí agrární a rolnické otázky. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity.* Řada G, Sociálněvědná. Brno: 1960, roč. 9/č. G4, s. 108-110.

VAŠÍČEK, F.: *Vysídlení Němců ze Šumperka 1945-1946.* Bakalářská diplomová práce. Brno: HIÚ FF MU, 2011.

VAŠÍČEK, Z.: *Archeologie, historie, minulost.* Praha: Karolinum, 2006.

WEBER, M.: *Metodologie, sociologie, politika.* HAVELKA, M. [Ed.]. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1999.

WIEDEMANN, A.: *„Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“.* Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945-1952. 1. vyd. Essen: Klartex, 2007.

ZAVACKÁ, M.: *Komunistický aktivista v lokálnom prostredí, 1949-1956.* In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti : konštrukcie a transformácie kolektívnych identít.* KILIÁNOVÁ, G. – KOWALSKÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. [Eds.]. Bratislava: Veda 2009, 542-554.

Seznam příloh

Tabulková příloha

Tabulka 1: Výsledky sčítání obyvatelstva podle národnosti z r. 1930 na území okresů Šumperk a Zábřeh.....	182
Tabulka 2: Struktura osídlování oblasti Olomouckého kraje podle dat z roku 1947.....	182
Tabulka 3: Výsledku sčítání obyvatelstva podle národnosti z roku 1950 na území okresů Šumperk a Zábřeh.....	182
Tabulka 4: Srovnání sociálního složení výdělečně činného obyvatelstva v povolání z let 1930, 1947 a 1950.....	183
Tabulka 5: Usedlé obyvatelstvo v obcích podle skupin sídel.....	183
Tabulka 6: Výsledky voleb v roce 1946.....	183
Tabulka 7: Výsledky voleb 1948.....	183

Obrazová příloha

Obrázek 1: Prohlášení národních výborů severní Moravy z května 1945.....	184
Obrázek 2: Návrh památníku osvobození pro padlé v Leštině	185
Obrázek 3: Šumpersko v práci a budování (1946).....	186
Obrázek 4: Delegace MSK Šumperk z prezidenta republiky Edvarda Beneše.....	187
Obrázek 5: Oldřich Roba, obchod obuví a obuvnictví.....	187
Obrázek 6: „ <i>Soudruh Josef Krajča</i>	188
Obrázek 7: „ <i>Snížení volných cen v prodejnách</i>	188
Obrázek 8: Společnost dělníků, rolníků a pracující inteligence.....	189
Obrázek 9: Plnění dodávek obilí. Zábřeh	189
Obrázek 10: „ <i>Tkadleny z textilních závodů</i>	190
Obrázek 11: „ <i>Nejlepší parta soudruha Petra Jílka</i>	191
Obrázek 12: Úmrtí Klementa Gottwalda a Josifa Visarionoviče Stalina.....	192
Obrázek 13: Měnová reforma.....	193
Obrázek 14: Měnová reforma.....	193
Obrázek 15: Schůze pléna MNV.....	194
Obrázek 16: Konference Pionýrské organizace.....	194
Obrázek 17: Dobová karikatura znázorňující škodlivost fluktuace.....	195
Obrázek 18: Návštěva Antonína Novotného.....	195

Přílohy

Tabulková příloha

Okres	Obv. 1930	Občané ČSR	československé	německé	polské	židovské	cizinci
Šumperk	81183	80062	18075	61739	30	106	1121
Zábřeh	68804	68222	42094	26017	11	73	582

Tabulka 1: Výsledky sčítání obyvatelstva podle národnosti z r. 1930 na území okresů Šumperk a Zábřeh

(Zdroj: Statistický lexikon obcí v republice Československé. Část II.: země Moravskoslezská. Praha: SÚS, 1935.)

Místo	Obv. 1947	přistěhovaní po V.45		z Čech		z Moravy a Slezska	
		celá čísla	%	celá čísla	%	celá čísla	%
Olomoucký kraj	208799	108736	52,08%	8074	7,43%	100662	92,57%
Olomouc (část)	15434	11050	71,60%	1397	12,64%	9653	87,36%
Bruntál	23983	16286	67,91%	614	3,77%	15627	95,95%
Hranice (část)	4094	2938	71,76%	63	2,14%	2875	97,86%
Jeseník	33778	21633	64,04%	1710	7,90%	19923	92,10%
Litovel (část)	2606	1647	63,20%	33	2,00%	1614	98,00%
Rýmařov	15073	9793	64,97%	373	3,81%	9420	96,19%
Šternberk (část)	28390	17441	61,43%	761	4,36%	16680	95,64%
Šumperk	44436	19713	44,36%	2020	10,25%	17693	89,75%
Zábřeh (část)	41005	8235	20,08%	1103	13,39%	7132	86,61%

Tabulka 2: Struktura osídlování oblasti Olomouckého kraje podle dat z roku 1947

(Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946-1947. *Československá statistika*, sv. 184, řada IV, sešit 15. Praha: SÚS, 1951.)

Okres	Obv. 1950	české	slovenské	německé	polské	ukrajinské- ruské	maďarské
Šumperk	55735	48632	4260	2049	203	143	141
%	-	87,26%	7,64%	3,68%	0,36%	0,26%	0,25%
Zábřeh	50147	47937	787	1142	78	50	35
%	-	95,59%	1,57%	2,28%	0,16%	0,10%	0,07%

Tabulka 3: Výsledky sčítání obyvatelstva podle národnosti z roku 1950 na území okresů Šumperk a Zábřeh

(Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. *Československá statistika*, řada A, svazek 3. Praha: SÚS, 1957.)

Rok	Okres	Výdělečně činní			Pomáhající členové	Bez povolání	Úhrn
		samostatní, nájemci	dělníci	úředníci			
1930	Šumperk	3393	4224	85	4040	8174	20010
		16,96%	21,11%	0,42%	20,19%	40,85%	-
	Zábřeh	5049	3911	38	4630	10138	23842
		21,18%	16,40%	0,16%	19,42%	42,52%	-
1947	Šumperk	3314	14289	3201	3139	-	24912
		13,30%	57,36%	12,85%	12,60%	-	-
	Zábřeh	5030	10646	1833	5094	-	23039
		21,83%	46,21%	7,96%	22,11%	-	-
1950	Šumperk	2529	15731	3629	-	2091	-
		11%	66%	15%	-	9%	-
	Zábřeh	4264	11609	2303	-	2198	-
		21%	57%	11%	-	11%	-

Tabulka 4: Srovnání sociálního složení výdělečně činného obyvatelstva v povolání z let 1930, 1947 a 1950

(Statistický lexikon obcí v republice Československé. Část II.: země Moravskoslezská. Praha: SÚS, 1935.; Soutisky obyvatelstva v Československu v letech 1946-1947. *Československá statistika*, sv. 184, řada IV, sešit 15. Praha: SÚS, 1951.; Sčítání lidu a soubis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. *Československá statistika*, řada A, svazek 3. Praha: SÚS, 1957.)

Okres	celkem	-99	100-199	200-299	300-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000+
Šumperk	55735	553	1086	4261	3148	8341	5827	7880	24639
		0,99%	1,95%	7,65%	5,65%	14,97%	10,45%	14,14%	44,21%
Zábřeh	50147	77	2669	5799	8529	14266	4713	7370	6724
		0,15%	5,32%	11,56%	17,01%	28,45%	9,40%	14,70%	13,41%

Tabulka 5: Usedlé obyvatelstvo v obcích podle skupin sídel

(Sčítání lidu a soubis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. *Československá statistika*, řada A, svazek 3. Praha: SÚS, 1957.)

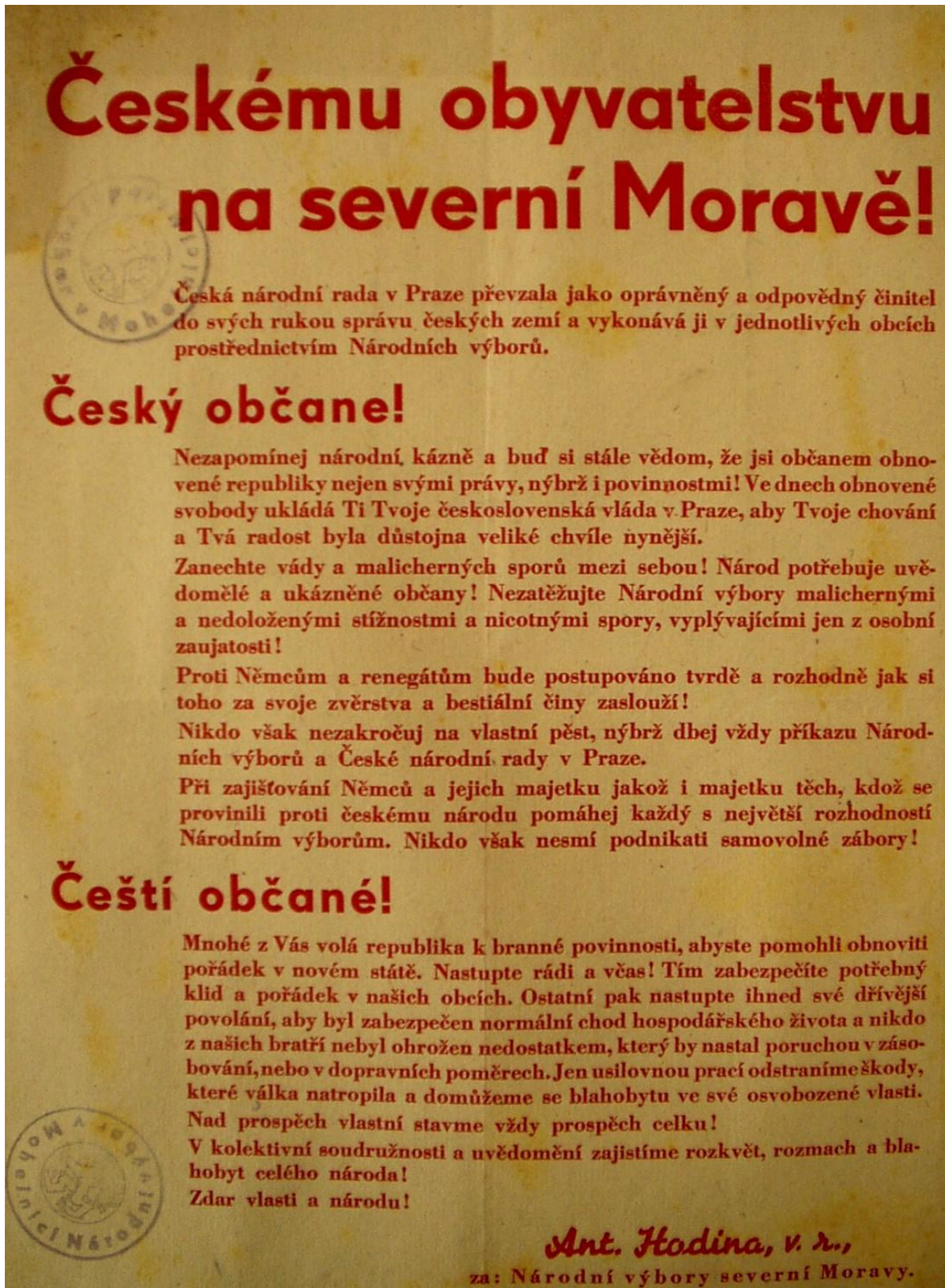
OKRES	PLATNÉ HLASY KANDIDÁTNÍCH LISTIN				PRÁZDNÉ	Okres	platné hlasy	NF	bílé
	KSČ	ČSL	ČSSD	ČSNS					
Šumperk	8650	4161	4254	3476	100	Šumperk	27455	24478	2977
	41,91%	20,16%	20,61%	16,84%	0,48%		100,00%	89,16%	10,84%
Zábřeh	9546	9242	4157	4820	109	Zábřeh	27838	22961	4877
	34,25%	33,16%	14,91%	17,29%	0,39%		100,00%	82,48%	17,52%

Tabulka 6: Výsledky voleb v roce 1946

Tabulka 7: Výsledky voleb 1948

(ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno: CERM, 2005.)

Obrazová příloha

Českému obyvatelstvu na severní Moravě!

Česká národní rada v Praze převzala jako oprávněný a odpovědný činitel do svých rukou správu českých zemí a vykonává ji v jednotlivých obcích prostřednictvím Národních výborů.

Český občane!

Nezapomínej národní kázně a buď si stále vědom, že jsi občanem obnovené republiky nejen svými právy, nýbrž i povinnostmi! Ve dnech obnovené svobody ukládá Ti Tvoje československá vláda v Praze, aby Tvoje chování a Tvá radost byla důstojna veliké chvíle nynější.

Zanechte vády a malicherných sporů mezi sebou! Národ potřebuje uvědomělé a ukázněné občany! Nezatěžujte Národní výbory malichernými a nedoloženými stížnostmi a nicotnými spory, vyplývajícími jen z osobní zaujatosti!

Proti Němcům a renegátům bude postupováno tvrdě a rozhodně jak si toho za svoje zvěrstva a bestiální činy zaslouží!

Nikdo však nezakročuj na vlastní pěst, nýbrž dbej vždy příkazu Národních výborů a České národní rady v Praze.

Při zajišťování Němců a jejich majetku jakož i majetku těch, kdož se provinili proti českému národu pomáhej každý s největší rozhodností Národním výborům. Nikdo však nesmí podnikati samovolné zábery!

Čeští občané!

Mnohé z Vás volá republika k branné povinnosti, abyste pomohli obnoviti pořádek v novém státě. Nastupte rádi a včas! Tím zabezpečíte potřebný klid a pořádek v našich obcích. Ostatní pak nastupte ihned své dřívější povolání, aby byl zabezpečen normální chod hospodářského života a nikdo z našich bratrů nebyl ohrožen nedostatkem, který by nastal poruchou v zásobování, nebo v dopravních poměrech. Jen usilovnou prací odstraníme škody, které válka natropila a domůžeme se blahobytu ve své osvobozené vlasti.

Nad prospěch vlastní stavme vždy prospěch celku!

V kolektivní soudružnosti a uvědomění zajistíme rozkvět, rozmach a blahobyt celého národa!

Zdar vlasti a národu!

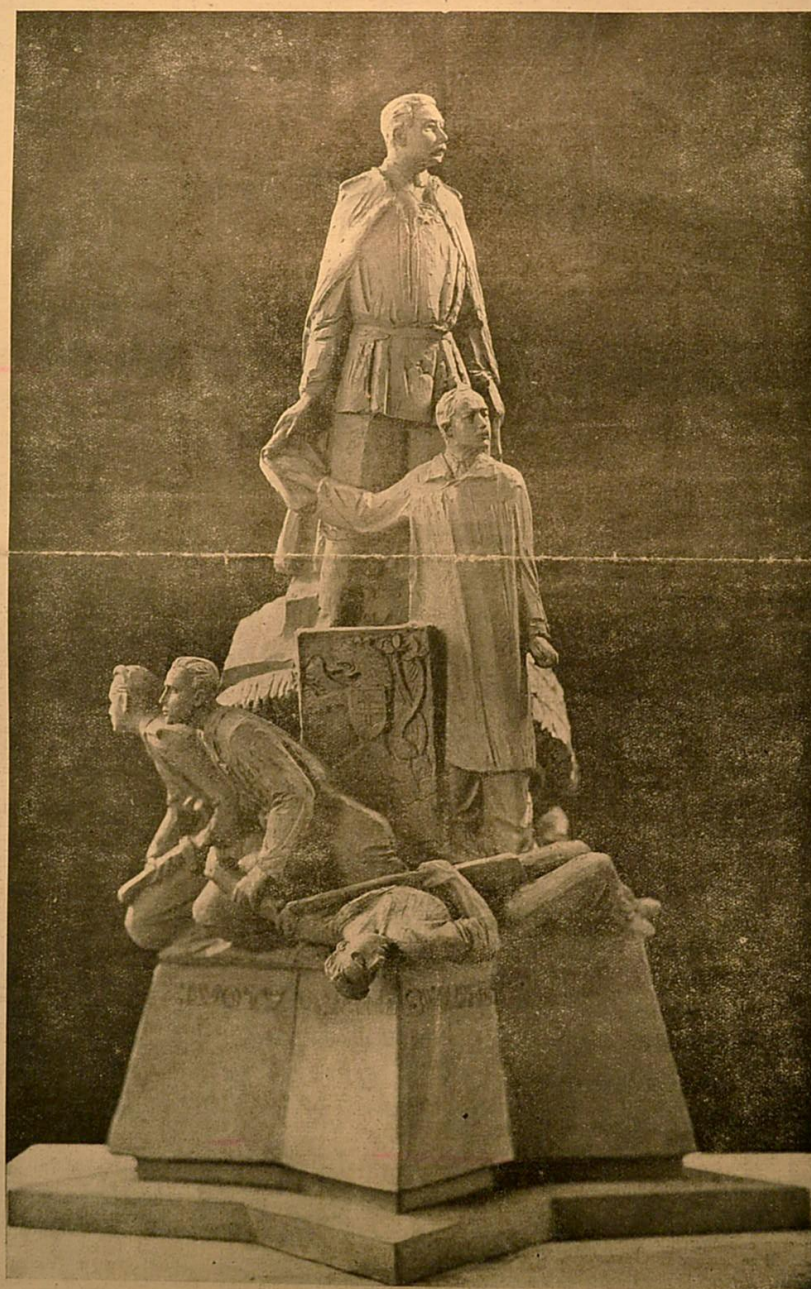
Ant. Hodina, v. r.,
za: Národní výbory severní Moravy.

Obrázek 1: Prohlášení národních výborů severní Moravy z května 1945

(SokA Šumperk)

MORAVSKÝ SEVER

ČÍSLO 18. Věstník čtyř vládou schválených politických stran a Národních výborů na severní Moravě ROČNÍK XXXIX.
Cena Kč 1.- V ZÁBŘEZE DNE 26. ŘÍJNA 1945. Cena Kč 1.-

VĚRNÍ ZŮSTANEME!

Návrh památníku osvobození pro padlé v Leštině. — Dílo leštinského rodáka Antonína Berky.

Obrázek 2: Návrh památníku osvobození pro padlé v Leštině (Antonín Berka)

(Moravský sever, 26. října 1945)

ŠUMPERSKO V PRÁCI A BUDOVÁNÍ

Obrázek 3: Šumpersko v práci a budování (1946)

(*Šumpersko*. I. část souboru *Naše osvobozené pohraničí*. Brno: Národohospodářská propagace, 1946)

Obrázek 4: Delegace MSK Šumperk z prezidenta republiky Edvarda Beneše 26. března 1946

(*Šumpersko*. I. část souboru Naše osvobozené pohraničí. Brno: Národohospodářská propagace, 1946)

Obrázek 5: Oldřich Roba, obchod obuví a obuvnictví, prodej punčochm ponožek a čistících potřeb) Zdroj: Ibidem.

Obrázek 6: „Soudruh Josef Krajča, úderník závodu Moravolen Horní Libina, pracuje na 4 stavech, plní normu na 276%“, Zábřeh 1950

(NA ČR, Sign. 1550)

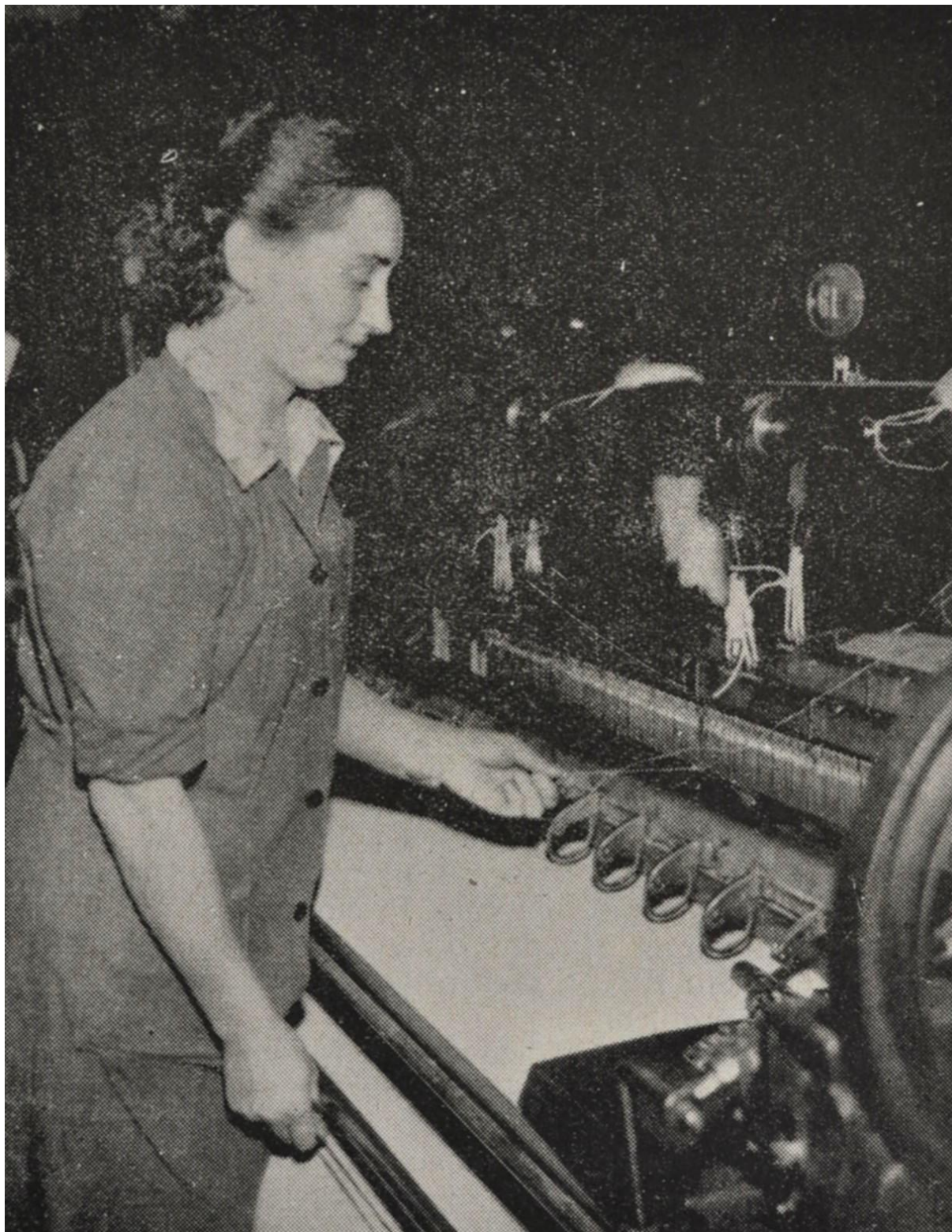
Obrázek 7: „Snížení volných cen v prodejních Tepu vyvolalo velké uspokojení u všech našich občanů“, Olomouc 1950

Obrázek 8: Společnost dělníků, rolníků a pracující inteligence. Šumperk, 1951.
(NA ČR, Sign. 1550)

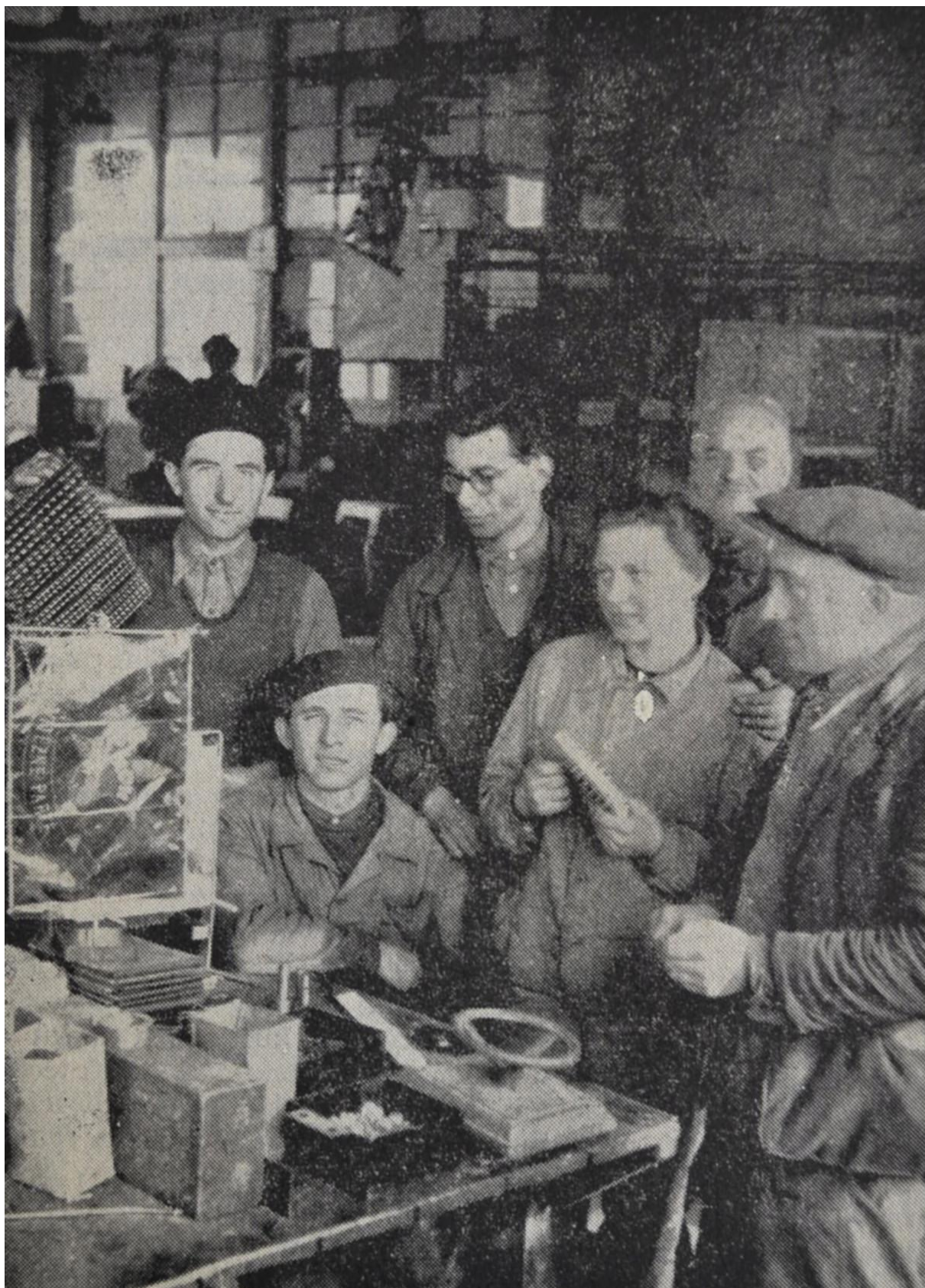

Obrázek 9: Plnění dodávek obilí. Zábřeh, 1951.

Obrázek 10: „Tkadleny z textilních závodů na Šumpersku se snaží, aby pro naše pracující vyrobily co nejvíce kvalitního textilu. Na obrázku tkadlena soudr. Olga Valentová, údernice z n. p. Moravolen, která při velmi dobré jakosti plní průměrně normu na 161 procent a je iniciátorkou nových forem práce po vzoru Lydie Korabelnikové.“

(NA ČR, Sign. 1550)

Obrázek 11: „*Nejlepší parta soudruha Petra Jílka, montáž, vítěz za měsíc únor 1951 (MEZ Postřelmov)*“. (NA ČR, Sign. 1550)

**KRUTÁ RÁNA POSTIHLA NAŠI STRANU A CELÉ
SVĚTOVÉ DĚLNICKÉ Hnutí.
JEŠTĚ NEDÁVNO BYLI MEZI NÁMI!**

Svůj slavný život dovršil J. V. S t a l i n velikým dílem »Ekonomické problémy socialismu v SSSR«, jimiž ještě širěji otevřel lidstvu cestu ke komunismu. Nesmrtelný žije ve svém díle, které je plamenem, jenž roznítí všechny národy světa k vítěznému boji za jejich osvobození.

I nám nezemřel soudruh G o t t w a l d! Žije ve své straně, v lidově demokratické vlasti, jejímž je zakladatelem, žije ve své první pětiletce a bude žít i v dalších. S ním jdeme nyní s mocnou energií k vítězství socialismu!

Vedeni gottwaldovským ÚV KSČ, jeho odkaz čestně splníme!

Kupředu, československá úderná brigádo, pod praporem Lenina a Stalina, gottwaldovskou cestou, kupředu za vítězství socialismu a míru!

Obrázek 12: Úmrtí Klementa Gottwalda a Josifa Visarionoviče Stalina.

(NA ČR, Sign. 1550)

Obrázek 13: Měnová reforma, 1953. Ilustrační foto.
(SOkA Frýdek-Místek)

Obrázek 14: Měnová reforma, 1953. Ilustrační foto.
(SOkA Frýdek-Místek)

Obrázek 15: Schůze pléna MNV, 1954. Ilustrační foto.
(SOkA Frýdek-Místek)

Obrázek 16: Konference Pionýrské organizace. „Pionýři do boje za světový mír“. Ilustrační foto.

*Nekázeň v práci, absence a fluktuace
snižuje i svou životní úroveň!*

Obrázek 17: Dobová karikatura znázorňující škodlivost fluktuace.

(SOKA Šumperk)

Obrázek 18: Návštěva Antonína Novotného v Přerovských chemických závodech, n. p.;
Ilustrační foto. (SOKA Přerov)